

ISSN: 2636-8048

Uluslararası
Yönetim Akademisi Dergisi
International Journal Of Management Academy

Yıl / Year: 2018 - Cilt / Volume: 1 - Sayı / Issue: 2

ULUSLARARASI YÖNETİM AKADEMİSİ DERGİSİ (UYAD)
INTERNATIONAL JOURNAL OF MANAGEMENT ACADEMY

Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2018

Volume 1, Issue 2, Year 2018

ISSN: 2636-8048

Sahibi / Owner

MEHMET MECEK

Genel Editörler / General Editors

Dr. Öğr. Üyesi. Selman Sacit BOZ

Öğr. Grv. Mehmet MECEK

İletişim / Contact:

Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi Editörlüğü

E-mail: meceklife@gmail.com

Web : <http://dergipark.gov.tr/mana>

Yayıncı / Publisher
Mehmet MECEK

Genel Editörler / General Editors
Asst. Prof. Dr. Selman Sacit BOZ
Lecturer Mehmet MECEK

Alan Editörleri / Departmental Editors

Yönetim Bilimleri / Management Sciences : Prof. Dr. Bekir PARLAK

Yerel Yönetimler / Local Governments : Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Kent Politikaları / Urban Politics : Assoc. Prof. Dr. Neslihan SAM

Kırsal ve Dağlık Alan Yönetimi Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN

Rural & Mountainside Management :

Özel Çevre Koruma Bölgeleri Yönetimi Assoc. Prof. Dr. A. Menaf TURAN

Special Environmental Protection Zones Management :

Siyasi Coğrafya / Political Geography : Prof. Dr. Emin ATASOY

Kamu Politikaları / Public Policies : Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU

Güvenlik Yönetimi ve Politikaları Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Security Politics and Management :

Çevre Yönetimi ve Politikaları Assoc. Prof. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU

Environmental Politics and Management :

Göç Yönetimi ve Politikaları Assoc. Prof. Dr. Mithat Arman KARASU

Immigration Politics and Management :

Afet Yönetimi ve Politikaları Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN

Disaster Politics and Management :

Sağlık Yönetimi ve Politikaları Assoc. Prof. Dr. Oğuz IŞIK

Health Politics and Management :

Turizm Yönetimi ve Politikaları Prof. Dr. Akyay UYGUR

Turism Politics and Management :

Teknoloji Yönetimi ve Politikaları Prof. Dr. Murat OKÇU

Technology Politics and Management :

Eğitim Yönetimi ve Politikaları Prof. Dr. Ercan YILMAZ

Edicational Politics and Management :

Yönetim Tarihi / History of Management : Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Yönetim Hukuku / Administrative Law : Prof. Dr. Halil KALABALIK

Kamu Mali Yönetimi / Public Financial Management : Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA

İnsan Kaynakları Yönetimi / Human Resources : Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ

İşletme Yönetimi / Business Management : Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ

Siyaset Bilimi / Political Science : Prof. Dr. Turgay UZUN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Prof. Dr. Özlem ÇAKIR

Labor Economics And Industrial Relations :

Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Prof. Dr. Akyay UYGUR

Office Management and Executive Assistance :

Yayın Kurulu / Editorial Board

Öğr. Grv. Mehmet MECEK: Yayın Kurulu Başkanı / Genel Koordinatör

Lect. Mehmet MECEK : Head of the Editorial Board / General Coordinator

Dr. Öğr. Üyesi. Selman Sacit BOZ: ÜYE / Yayın Değerlendirme Ön Kontrol Sorumlusu

Asst. Prof. Dr. Selman Sacit BOZ: Member / Release Evaluation Pre-Control Officer

Dr. Öğr. Üyesi. Kadir Caner DOĞAN: ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu

Asst. Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN: Member / Index Application and Evaluation Officer

Öğr. Grv. Yusuf UYSAL: ÜYE / AR-GE Sorumlusu

Lect. Yusuf UYSAL: Member / Research and Development Officer

Öğr. Grv. Mehmet Akif AĞTAŞ: ÜYE / Görsel Tasarım Sorumlusu

Lect. Mehmet Akif AĞTAŞ: Member / Visual Design Officer

Akif ŞEN: ÜYE / Dizgi Sorumlusu / Web Sorumlusu

Akif ŞEN: Member / Layout Officer

Emine AĞTAŞ: ÜYE / İngilizce Çeviri Ön Kontrol Sorumlusu

Emine AĞTAŞ: Member / English Translation Pre-Control Officer

Gülsevil MECEK: ÜYE/Süreç Yönetimi ve Tanıtım

Gülsevil MECEK: Member / Process Management and Publicity Officer

Bilim ve Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan GERÇEK

(Uludağ University, TURKEY)

Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN

(Kahramanmaraş Sütçü İmam University, TURKEY)

Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN

(TODAİE - Public Administration Institute For Turkey
And Middle East, TURKEY)

Prof. Dr. Akyay UYGUR

(Gazi University, TURKEY)

Prof. Dr. Andrzej RYKALA

(Lodz University, POLAND)

Prof. Dr. Bayram COŞKUN

(Muğla Sıtkı Koçman University, TURKEY)

Prof. Dr. Bekir PARLAK

(Uludağ University, TURKEY)

Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU

(Atılım University, TURKEY)

Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ

(Hacettepe University, TURKEY)

Prof. Dr. Emin ATASOY

(Uludağ University, TURKEY)

Prof. Dr. Ercan YILMAZ

(Necmettin Erbakan University, TURKEY)

Prof. Dr. Eric STRAUSS

(Michigan State University, USA)

Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ

(Adnan Menderes University, TURKEY)

Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU

(Selçuk University, TURKEY)

Prof. Dr. Halil KALABALIK

(Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu, TURKEY)

Prof. Dr. Hamza AL

(Sakarya University, TURKEY)

Prof. Dr. Hamza ATEŞ

(İstanbul Medeniyet University, TURKEY)

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK

(Gazi University, TURKEY)

Prof. Dr. Jan A. WENDT

(Gdansk University, POLAND)

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

(Gazi University, TURKEY)

Bilim ve Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Kemal ÖKTEM
(Hacettepe University, TURKEY)
- Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ
(Uludağ University, TURKEY)
- Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
(Hacettepe University, TURKEY)
- Prof. Dr. Mete YILDIZ
(Hacettepe University, TURKEY)
- Prof. Dr. Murat OKÇU
(Süleyman Demirel University, TURKEY)
- Prof. Dr. Musa EKEN
(Sakarya University, TURKEY)
- Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA
(Uludağ University, TURKEY)
- Prof. Dr. Özlem ÇAKIR
(Dokuz Eylül University, TURKEY)
- Prof. Dr. Selma KARATEPE
(İnönü University, TURKEY)
- Prof. Dr. Tomasz MICHALSKI
(Gdansk University, POLAND)
- Prof. Dr. Turgay UZUN
(Muğla Sıtkı Koçman University, TURKEY)
- Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
(Hacettepe University, TURKEY)
- Prof. Dr. Veysel EREN
(Mustafa Kemal University, TURKEY)
- Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN
(Dokuz Eylül University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. A. Menaf TURAN
(Van Yüzüncü Yıl University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE
(Gaziantep University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Elena GALAY
(Belarusian State University, BELARUS)
- Assoc. Prof. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU
(Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Igor JELEN
(Trieste University, ITALY)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Zahid SOBACI
(Uludağ University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Mithat Arman KARASU
(Harran University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Murtaza HASANOV
(Azerbaycan Devlet Üniversitesi, AZERBAIJAN)
- Assoc. Prof. Dr. Mustafa KOCAOĞLU
(Necmettin Erbakan University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Neslihan SAM
(Uludağ University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Oğuz IŞIK
(Hacettepe University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Sefa USTA
(Karamanoğlu Mehmetbey University, TURKEY)
- Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER
(Dokuz Eylül University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Begüm İSBİR
(Gazi University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Cenay BABAOĞLU
(Niğde Ömer Halisdemir University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Elvettin AKMAN
(Süleyman Demirel University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN
(Gümüşhane University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Recep TEMEL
(Bozok University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Selman Sacit BOZ
(Selçuk University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Sezai ÖZTOP
(İstanbul Medeniyet University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Veysel ERAT
(Bitlis Eren University, TURKEY)
- Asst. Prof. Dr. Yasemin KAYA
(Uludağ University, TURKEY)
- Dr. Adam SZYMANSKI
(Warszawa University, POLAND)

Sayı Hakem Kurulu / Rewiever Board

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul University)	Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat University)
Prof. Dr. Alaattin KIZILÇAOĞLU (Balıkesir University)	Prof. Dr. Emin ATASOY (Uludağ University)
Prof. Dr. Erdal HAMARTA (Necmettin Erbakan University)	Prof. Dr. Füsün ÇINAR ALTINTAŞ (Uludağ University)
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ (Kütahya Dumlupınar University)	Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Van Yüzüncü Yıl University)
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ University)	Prof. Dr. Mesut DOĞAN (İstanbul University)
Prof. Dr. Refika BAKOĞLU (Marmara University)	Prof. Dr. Semih Mustafa ÖNEN (İnönü University)
Prof. Dr. Sebahat BAYRAK KÖK (Pamukkale University)	Prof. Dr. Tülay İlhan NAS (Karadeniz Teknik University)
Assoc. Prof. Dr. Alper ÖZMEN (Eskişehir Osmangazi University)	Assoc. Prof. Dr. Barış ÖVGÜN (Ankara University)
Assoc. Prof. Dr. Değer ALPER (Uludağ University)	Assoc. Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI (Necmettin Erbakan University)
Assoc. Prof. Dr. Mesut DOĞAN (Afyon Kocatepe University)	Assoc. Prof. Dr. Mustafa AVCI (Anadolu University)
Assoc. Prof. Dr. Nural İMİK TANYILDIZI (Fırat University)	Asst. Prof. Dr. Ahmet Kürşat ERSÖZ (Akdeniz University)
Asst. Prof. Ahmet SARITAŞ (Mehmet Akif Ersoy University)	Asst. Prof. Dr. Emine ÖNDER (Mehmet Akif Ersoy University)
Asst. Prof. Dr. Mehmet Barış YILMAZ (İnönü University)	Asst. Prof. Dr. Özge KOCAKULA (Adnan Menderes University)

ULUSLARARASI YÖNETİM AKADEMİSİ DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF MANAGEMENT ACADEMY

Yıl/Year: 2018 - Cilt/Volume: 1 - Sayı/Issue: 2

ISSN: 2636-8048

Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, başta kamu yönetimi ve işletme yönetimi olmak üzere “yönetim” ile ilgili teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri kabul etmektedir. Yönetim Akademisi, yönetim ile ilgili hazırlanan ulusal ve uluslararası düzeydeki akademik çalışmaları yayınlayan hakemli bir dergidir. Dergi ile multidisipliner bir çalışma alanı tesis edilerek literatüre ve uygulamaya katkı sağlanılması hedeflenmektedir. Editörler tarafından yapılan ön değerlendirmeyi geçen çalışmalar, kör hakem sistemine göre seçilen en az iki hakem tarafından incelenmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Yönetim Akademisi, yılda üç sayı (Nisan - Ağustos - Eylül) olarak yayınlanmaktadır. Makalelerin başvuru aşamasından yayın aşamasına kadar olan tüm süreçleri Dergi Park sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Yazarlardan çalışmalarının yayınlanması için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca yazarlara ve hakemlere de bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Dergimize gönderilen makalelerin daha önce hiçbir fiziksel ve elektronik ortamda yayınlanmamış olması gerekmektedir. Aynı anda birden fazla dergiye gönderilen bir yayının tespit edilmesi halinde ilgili yazara/yazarlara ait tüm makale değerlendirmeleri iptal edilerek süreç sonlandırılacaktır. Bu nedenle başka bir bilimsel/aktüel dergiye gönderilen ve sonuçlandırılmayan çalışmaların sisteme yüklenmemesi önemle rica edilir. Yazarların ortaya koymuş oldukları veri, bilgi, belge, ifade ve değerlendirmeler kendi sorumluluklarındadır. Bu nedenle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan dolayı yayın, hakem, bilim ve değerlendirme kurulu ile diğer çalışanlarımızın sorumlu tutulamaz. Her yazarın makalelerini sisteme yüklemekle birlikte tüm bilimsel, hukuki ve etik kuralları bildiğini ve bu kurallara uygun bir şekilde yayını oluşturduğunu beyan ve taahhüt ettiği kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

INTERNATIONAL JOURNAL OF MANAGEMENT ACADEMY accepts the theoretical and practical scientific/original articles on “management”, especially on public administration and business administration. It is aimed to contribute to the literature and practice by establishing a multidisciplinary workspace with the journal. The works having passed the preliminary consideration done by the editors is evaluated by at least two referees who are selected according to the blind referee system. The publication language of the journal is Turkish and English. INTERNATIONAL JOURNAL OF MANAGEMENT ACADEMY is published three times a year (April - August - December). All the processes from the application process to the publication process are carried out through the DergiPark system. The writers don't charge a fee for publication of their works. There is also no payment for authors and referees. The articles submitted to our journal are supposed not to have been published in any physical or electronic environment before. In the event that it is identified that a publication has been sent to more than one journal at the same time, all article evaluations of the relevant author/authors will be cancelled, and the process will be terminated. For this reason, it is strongly recommended that the works, which have been sent to any other scientific/actual journal and not been completed, should not be loaded into the system. The data, information, documents, statements, and evaluations that authors present are at their own responsibility. The publication, referee, science and evaluation committee and other employees can not be held responsible for any inconvenience this may cause. It is accepted that along with the loading their articles to the system, all the authors know all legal and ethical rules and declares and undertakes that they have generated their publications in accordance with these rules. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of International Journal Of Management Academy.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Ümit CURA, Ercan YILMAZ

The Relationship between Principals' Leadership Styles and Democratic Attitudes and Behaviors

Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Demokratik Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişki

10-21

İbrahim ÇOBANLAR, Halim Emre ZEREN

Yerel Siyasetçilerin Hizmet Öncesi Eğitimi

The Pre-Service Education Of Local Politicians

22-40

Bekir PARLAK, Kadir Caner DOĞAN

Türkiye'de Mevcut İl Yönetimi Ve İlçe Yönetimi: Tarihsel Ve Yapısal Bir İnceleme

Current Provincial Administration and District Administration in Turkey: A Historical and Structural Analysis

42-52

Emin ATASOY, Elif ALKAR

Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş

Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması

Investigation and Judgement of the Rebirth Process in the Transition Period that Deeply Affect the Bulgarian Muslims

54-65

Serhat DÜVENÇİ

Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topuluklar Üzerinden Bir Değerlendirme

The Factors That Form The State In Terms Of Origin Theories Of State: An Evaluation On Various Civilizations And Communities

66-93

Beytullah ÇETİN

Türk Hukuk Düzeninde Yetki Genişliği İlkesi

The Principle of Deconcentration in Turkish Legal Order

94-112

Özge KOCAKULA, Ali Ender ALTUNOĞLU

Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi

The Effect Of Obsessive Compulsive Personality Disorder On Decision Making Processes

114-131

Mesut DOĞAN

Kadın Yönetim Kurulu Üye Sayısının Finansal Performans Üzerinde Etkisi:

Literatür Taraması

The Effects of Women on Boards on Financial Performance: Literature Review

132-141

Murat ÇUBUKCU

İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler

Strategy Types and Practice Examples Applied in Business

142-156

Yusuf UYSAL

Avrupa Birliği'nin Seçilmiş Bazı Ülkelerinde ve Türkiye'de Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Yatırımlarının Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Public Private Partnership (PPP) Investments In Selected Countries of European Union and Turkey

158-172

Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi (UYAD)

14 adet ulusal ve uluslararası dizin / veri tabanı tarafından indekslenmektedir.

Tarandığımız dizinler / veri tabanları;

Journal of International Management Academy (JIMA)

is indexed by 14 national and international indexes / databases.

Indexes / databases which we scanned:

Google Scholar, Rootindexing, ResearchBib, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), COSMOS IF, Jurix Hukuk Dizini, Türkiye Turizm Dizini, İdealonline, Kaynakça.info, OpenAIRE, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), ROAD, Sindex, CiteFactor

The Relationship between Principals' Leadership Styles and Democratic Attitudes and Behaviors*

Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Demokratik Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişki

Ümit CURA

*PhD Student, Konya Necmettin Erbakan University,
Institute of Educational Sciences, umitcura@gmail.com*

Makale Başvuru Tarihi: 13.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 28.08.2018

Ercan YILMAZ

*Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan University, Faculty of Education,
Educational Sciences, eyilmaz@konya.edu.tr*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin liderlik stilleri ile demokratik tutum ve davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu Konya ili merkez ilçelerindeki okullarda çalışan 173 öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin %54,3'ü kadın ve %45,7'si erkektir. Araştırmada Akan, Yıldırım ve Yalçın (2014) tarafından geliştirilen Okul Müdürleri Liderlik Stili Ölçeği ile Bakır (2007) tarafından geliştirilen Okul Müdürlerinin Okul Yönetiminde Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlar Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik, serbest bırakıcı liderlik ve sürdürümcü liderlik puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmazken, demokratik tutum ve davranışlar puan ortalamasının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür. Öğretmenlerin öğrenim durumlarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile demokratik tutum ve davranışları puan ortalamalarında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin mesleki kıdem yılı değişkenine göre okul müdürlerinin demokratik tutum ve davranışları puan ortalaması anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Liderlik stilleri kendi içinde değerlendirildiğinde, öğretmenlerin mesleki kıdem yılı değişkenine göre dönüşümcü liderlik stili ile serbest bırakıcı liderlik stili alt boyutu puan ortalamalarında farklılaşmanın anlamlı olduğu, sürdürümcü liderlik stili alt boyutunda ise farklılaşmanın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik puanlarıyla demokratik tutum ve davranışları puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Okul müdürlerinin serbest bırakıcı ve sürdürümcü liderlik stilleri puanlarıyla ile demokratik tutum ve davranışlar puanları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır.

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the relationship between the leadership styles of principals and their democratic attitudes and behaviors. The study group consists of 173 teachers working in the public schools in the central districts of Konya. 54,3% of the teachers are female and 45,7% of the teachers are male. Akan, Yıldırım and Yalçın's (2014) Principals as Leadership Style Scale and Bakır's (2007) Democratic Attitudes and Behaviors Scale of Principals in School Management were used in this study. As a result of the research, it was seen that the means of democratic attitudes and behaviors significantly differed among the principals while the point averages of the transformational leadership, laissez-faire leadership and transactional leadership significantly did not differ among the principals according to gender variable of the teachers. According to the teachers' education level, it was seen that there was no significant difference in the means of the leadership styles and the democratic attitudes and behaviors of principals. According to the variation of teacher's professional seniority, the means of democratic attitudes and behaviors of principals differed significantly. When the leadership styles were assessed in themselves, it was found that the difference between the point averages of the transformational leadership style and sub-dimension of the laissez-faire leadership style was significant, whereas the difference in the sub-dimension of transactional leadership style was not significant according to the variable of teacher's professional seniority. There was a significant positive relationship between the democratic attitudes and behavior points of the principals and their transformational leadership style. There was a significant negative relationship between the democratic attitudes and behaviors points of principals and the points of transactional and laissez-faire leadership styles.

Anahtar Kelimeler:

*Okul Müdürleri,
Liderlik Stilleri,
Demokratik Tutum ve Davranışlar*

Keywords:

*Principals,
Leadership Styles,
Democratic Attitudes and Behaviors*

1. INTRODUCTION

The concept of leadership in the field of administrative sciences has been very popular and subject to many scientific researches. Accordingly, "leadership should be viewed as a complex process with its multiple dimensions" (Northouse, 2013:2). In the literature, though the leadership styles are defined in different forms, they are generally evaluated in three dimensions as the *transformational*, *transactional* and *laissez-faire*. "The laissez-faire leadership style was considered as a separate leadership style by Hoy and Miskel, although it was considered as a sub-dimension of the transactional leadership in some scientific studies" (Akan vd., 2014:394). This study is based on this classification.

1.1. Transformational Leadership

The transformational leadership approach that has been studied on by a large number of researchers since the early 1980s still keeps up to date and focuses more on the charismatic and affective aspects of leadership (Bryman, 1992). For the first time, the transformational leadership concept was expressed by Downtown (1973) and conceptualized by Burns (1978) as distinct from transformational leadership.

Transformational leadership leads to fundamental democratic values, cooperative organizational culture, organizational values and, most importantly, organizational innovation and transformation (Avolio and Bass, 1988, Konan, 2015). One of the reasons for the success of the transformational leaders is that they have a charisma. Charismatic leaders inspire people and increase their motivation; they have a high level of confidence and identify with the leadership (Bass, 1990). Jantzi and Leithwood (1996) determined the dimensions of the transformational leadership behavior as follows: setting a vision, strengthening group goals, individual support, intellectual stimulation, behavior modeling and high performance (Jantzi and Leithwood, 1996:514).

1.2. Transactional Leadership

Transactional leadership is a different activity than management and gives priority to identification with human values. Management values such as honesty, loyalty, commitment, responsibility and good behavior are important for transactional leadership. Transactional leaders strive to identify specific goals, problem solving, horizontal and vertical communication, program development and strong motivation (Burns, 1978; Starratt, 1995). Bass (1990) defines the dimensions of the transactional leadership as follows: rewarding high performance, researching deviations from criteria and rules, performing perfect action, not interfering with the criteria and developing criteria, avoiding decision making and responsibility (Bass, 1990:22). Teachers' having limited knowledge, ideas and solutions are among the basic understandings of transactional leadership (Ingram, 1997; Leithwood vd., 1999).

1.3. Laissez-Faire Leadership

Laissez-faire leaders lets things ride out, gives people liberty and directs them at the lowest level. In an organization where this leadership is dominant, people are left alone, according to the provided resources they are allowed to make plans and programs, management authority is needed at the lowest level. Therefore, the interaction and common activities are at low level between leader and followers (Bass, 1990; Bass and Avalio, 1999).

1.4. Democratic School Management

Democratic education is a concept that emerges when two concepts, democracy and education, characterize each other. It can be dealt with in two different contexts; the first is the teaching of democratic principles to individuals through education, and the second one is the educational management, the application of democratic principles in its content and program, and the reflection of democracy in education (Doğan, 2004).

"The training of democracy is depended on the democratization of the school environment" (Başaran, 1982: 88). A school manager who wants to meet the requirements of the age and defends the democratic management

approach should demonstrate democratic and ethical leadership qualities in order to increase the achievement levels of all the students by demonstrating an honest, fair and moral attitude (Gümüşeli, 2001).

Bakır (2007) aimed to measure how principals and teachers perceive the democratic attitudes and behaviors exhibited by primary principals in school management. As a result of this study, form tutors considered that principals were more democratic, and teachers of social sciences, mathematics and sciences considered that principals were not democratic, and the views of teachers regarding the democratic attitudes and behaviors of primary school principals did not have a significant difference in terms of gender variable of teachers.

Arslan (2012) aimed to measure the effects of principals working in primary schools on democratic attitudes and behaviors in their approach to teachers and, accordingly, the effects of these attitudes and behaviors on teacher motivation. As a result of this study, there was a significant difference between democratic attitudes and behaviors of principals and teacher motivation.

Özdemir (2012) examined whether there was a relationship between democratic attitudes of principals working in primary schools and teachers' perceptions of organizational commitment. As a result of the research, it was found that the perceived democratic attitudes and behaviors of elementary principals showed a significant difference according to the teachers' gender and professional seniority; compared to the level of education did not show any significant difference.

Özbek (2016) examined the views of teachers about the democratic attitudes and behaviors of principals according to various variables and reached that there was no significant difference between the teachers' gender, age and education level variables.

Çetiner (2008) examined teachers' views on the transformational leadership behaviors of elementary school principals. As a result of this research, it was found that there was no significant difference in evaluating the level of the principals showing the transformational leadership behaviors according to gender of teachers. In addition, it has been reached those teachers having professional seniority 21 years and over has a higher level of transformational leadership behavior than the teachers having professional seniority 6-10 years.

In the literature, the absence of a study examining the relationship between principals' leadership styles and the democratic attitudes and behaviors reveals the importance of this research. In this study, democratic attitudes and behaviors and leadership styles exhibited by principals are evaluated based on the views of teachers. It was aimed to determine the relationship between leadership styles and democratic attitudes and behaviors of principals according to teachers' perceptions. For this purpose, the following questions will be asked to answer.

- What kind of leadership styles do principals exhibit?
- According to the teachers' gender, education level and professional seniority variables, is there any significant difference between the means of principals' democratic attitudes and behaviors?
- According to the teachers' gender, education level and professional seniority variables, is there any significant difference between the means of principals' transformational leadership, transactional leadership and laissez-faire leadership styles?
- Is there a significant relationship between means of democratic attitudes and behaviors of principals and their transformational leadership, transactional leadership, and laissez-faire leadership styles?

2. METHOD

In this study, it was aimed to examine the relationship between the leadership styles of principals and their democratic attitudes and behaviors according to teachers' perceptions, and relational screening model was used as research method.

The relational screening model is one of the research models aiming to determine the degree of change and/or change between two or more variables. The variables to be searched for are symbolized, but this symbolization should be such as to allow for a relational analysis. In such research models, the current situation and conditions are tried to be revealed exactly (İslamoğlu, 2003; Kaptan, 1998; Karasar, 2005).

The research model used in this study includes two variables, one independent and one dependent variable. The "leadership styles of principals" is the independent variable of study and has three sub-dimensions:

transformational leadership, transactional leadership, and laissez-faire leadership. "Democratic attitudes and behaviors of principals" were considered as dependent variable of this study.

2.1. Population and Sample

The population of this study is composed of teachers working in public primary, secondary and high schools in the province of Konya in the academic year of 2017-2018. The sample of the research consists of 173 teachers selected by random sampling method among the teachers in the schools. The distribution of the public primary, secondary and high school teachers participating in the survey according to gender, age, education level and professional seniority are given in Table 1.

According to distribution of teachers by gender variable, 79 (45.7%) of the participants are male and 94 (44.3%) are female. When the distribution of teachers according to their age range variable it has been observed that 41 (23,7%) of the teachers are 25-30 years old, 38 (22,0%) of the teachers are 31-35 years old, 30 (17,3%) of the teachers are 36-40 years old, 40 (23,1%) of the teachers are 41-45 years old and 24 (13,9%) of the teachers are 46 and over years old.

148 (85,5%) of teachers have an undergraduate degree and 25 (14,5%) of teachers have a graduate degree. When the professional seniority is considered, it has been seen that 25 (14.5%) of the teachers have 1-5 years, 42 (24,3%) of the teachers have 6-10 years, 37 (21,4%) of the teachers have 11-15 years, 45 (13.9%) of the teachers have 16-20 years, 24 (13.9%) of the teachers (13.9%) 21 and over years.

Table 1. Demographic Information of Teachers Participating in the Survey

		1	2	3	4	5	Total
Gender	η	Female 94	Male 79				173
	%	54,3	45,7				100
Age Range	η	25-30 41	31-35 38	36-40 30	41-45 40	46- 24	173
	%	23,7	22,0	17,3	23,1	13,9	100
Education Level	η	Undergraduate 148	Graduate 25				173
	%	85,5	14,5				100
Professional Seniority	η	1-5 25	6-10 42	11-15 37	16-20 45	21- 24	173
	%	14,5	24,3	21,4	13,9	13,9	100

Source: Created by authors

2.2. Data Collection Method

In this study, two instruments were used to collect data. The first instrument is the Principals as Leadership Style Scale and the second one is the Democratic Attitudes and Behaviors of Principals in School Management Scale. In order to use these two instruments for this study, the permission was get from the researchers who developed them.

Principals as Leadership Style Scale was developed by Akan, Yıldırım and Yalçın (2014) consists of 35 items and three subscales: transformational leadership, transactional leadership and laissez-faire leadership. The transformational leadership sub-dimension consists of 20 items (1-4-6-8-10-11-14-15-16-19-20-22-23-24-25-27-30-32-34-35), the laissez-faire leadership sub-dimension consists of 8 items (2-9-12-13-17-26-31-33) and the transactional leadership sub-dimension consists of 7 items (3-5-7-18-21-28-29). A Likert-type 5-point scale was used to measure the items. The Cronbach alpha reliability coefficients of sub-scales were calculated. The Cronbach alpha calculated 0,96 for transformational leadership, 0,85 for transactional leadership and 0,82 for laissez-faire leadership.

Democratic Attitudes and Behaviors of Principals in School Management Scale was developed by Bakır (2007) and consists of 33 items. A Likert-type 5-point scale was used to measure the items. The Cronbach alpha reliability coefficients of sub-scales were calculated. The Cronbach alpha calculated 0,98.

2.3. Data Analyses

Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilks tests were used to test whether the collected data provided normal distribution values or not. The relationship between leadership styles and democratic attitudes and behaviors of principals according to teachers' gender and educational level was tested by the Mann-Whitney U test. According to the professional seniority of the teachers, the difference between the leadership styles of principals and the means of democratic attitudes and behaviors was tested with Kruskal-Wallis test. The relationship between leadership styles of principals and democratic attitudes and behaviors was tested by Spearman-Brown sequence differences correlation technique.

3. FINDINGS AND COMMENTS

When the findings given in Table 2 are examined, it has been seen that the principals exhibit the highest level of laissez-faire leadership style ($\bar{X}=3,12$) and the lowest level of transformational leadership style ($\bar{X}=2,87$). It is also seen that the mean of the principals' transactional leadership style ($\bar{X}=2,88$) is very close to the mean of the transformational leadership style ($\bar{X}=2,87$).

Table 2. Descriptive Analysis of Teacher Perceptions Related to Principals' Leadership Styles

Scales	N	\bar{X}	SD
Transformational Leadership	173	2,87	1,15
Laissez-Faire Leadership	173	3,12	1,28
Transactional Leadership	173	2,88	1,24

Source: Created by authors

The Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilks tests were used to test whether the collected data showed a normal distribution, and the values are given in Table 3.

Table 3. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normality Test

Scales	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	S	N	p	S	N	p
Democratic Attitudes and Behaviors	0,161	173	0,000	0,875	173	0,000
Transformational Leadership	0,288	173	0,000	0,765	173	0,000
Laissez-Faire Leadership	0,218	173	0,000	0,818	173	0,000
Transactional Leadership	0,230	173	0,000	0,816	173	0,000

Source: Created by authors

When the normality values of the table were examined, the analysis of the data obtained from the Democratic Attitudes and Behaviors of Principals in School Management Scale, and Principals as Leadership Style Scale showed no normal distribution. According to this result, it was reached that the non-parametric tests should be applied in the analysis of the data.

When Mann-Whitney U test results were examined in Table 4, there was a significant difference in the means of democratic attitude and behavior of principals perceived by teachers according to their gender ($U = 3092.00$, p

<0,05). The mean of democratic attitudes and behaviors of principals perceived by female teachers ($\bar{X}=105,72$) was higher than that of male teachers ($\bar{X}=98,08$).

Table 4. Democratic Attitudes and Behaviors Levels of Principals and Gender of Teachers

Scale	Gender	N	\bar{X}	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
Democratic Attitudes and Behaviors of Principals	1. Female	94	105,72	93,61	8799,00	3092,00	0,049
	2. Male	79	98,08	79,14	6252,00		

Source: Created by authors

The results of the Mann-Whitney U test were presented in Table 5 that the democratic attitude and behavioral means of the principals perceived by the teachers according to their education level did not show a significant difference (U = 1512.50, p> 0,05).

Table 5. Democratic Attitudes and Behaviors Levels of Principals and Education Level of Teachers

Scale	Education Level	N	\bar{X}	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
Democratic Attitudes and Behaviors of Principals	1. Undergraduate	148	100,86	84,72	12538,50	1512,50	0,145
	2. Graduate	25	110,36	100,50	2512,50		

Source: Created by authors

When the results of the Kruskal Wallis test were examined in Table 6, it was seen that the total points of principals in terms of democratic attitudes and behaviors were significantly different according to the professional seniority of the teachers ($\chi^2 = 9.504$, p <.05). The Mann-Whitney U test was performed to determine the source of differentiation. According to the results of this test, the democratic attitudes and behavioral means perceived by the teachers having professional seniority 21 years and over were significantly higher than the teachers having professional seniority 11-15 years and 16-20 years.

Table 6. Democratic Attitudes and Behaviors Levels of Principals and Professional Seniority of Teachers

Scale	Professional Seniority	N	\bar{X}	Mean Rank	χ^2	p	Difference
Democratic Attitudes and Behaviors of Principals	1. 1-5	25	96,95	76,70	9,504	0,050	5>3 5>4
	2. 6-10	42	99,15	85,30			
	3. 11-15	37	100,96	71,99			
	4. 16-20	45	105,80	96,56			
	5. 21 and over	24	111,79	105,94			

Source: Created by authors

The Mann-Whitney U test results were presented in Table 7 that means of principals' transformational leadership (U=3265.00, p>0,05), transactional leadership (U=3628.00, p>0,05) and laissez-faire leadership (U=3689.00 p>0,05) did not significantly differentiate according to the gender of the teachers.

Table 7. Leadership Styles of Principals and Gender of Teachers

Scales	Gender	N	\bar{X}	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
Transformational Leadership	1. Female	94	59,22	91,76	8625,50	3265,50	0,172
	2. Male	79	55,08	81,34	6425,50		
Laissez-Faire Leadership	1. Female	94	24,98	87,26	8202,00	3689,00	0,942
	2. Male	79	25,07	86,70	6849,00		
Transactional Leadership	1. Female	94	19,95	86,10	8093,50	3628,50	0,796
	2. Male	79	20,36	88,07	6957,50		

Source: Created by authors

When the Mann-Whitney U test results were examined in Table 8, means of principals' transformational leadership (U=1548.50, p>0,05), transactional leadership (U=1499.00, p>0,05) and laissez-faire leadership (U=1757.00 p>0,05) did not significantly differentiate according to the education level of the teachers.

Table 8. Leadership Styles of Principals and Education Level of Teachers

Scales	Education Level	N	\bar{X}	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
Transformational Leadership	1. Undergraduate	94	56,69	84,96	12574,50	1548,50	0,192
	2. Graduate	79	61,12	99,06	2476,50		
Laissez-Faire Leadership	1. Undergraduate	94	25,40	87,63	12969,00	1757,00	0,687
	2. Graduate	79	24,96	83,28	2082,00		
Transactional Leadership	1. Undergraduate	94	20,50	89,37	13227,00	1499,00	0,128
	2. Graduate	79	18,00	72,96	1824,00		

Source: Created by authors

When the Table 9 was examined, no significant difference was found between the means of the teachers who participating in the research in the transactional leadership sub-dimension ($\chi^2=8.360$, p>.05). However, according to the professional seniority of the teachers participating in the research, it was seen that the difference between the difference of the principals in terms of transformational leadership ($\chi^2=9.608$, p<.05) and laissez-faire leadership ($\chi^2=11.666$, p<.05) was significant. The Mann-Whitney U test was used to determine which groups of differentiation existed. According to the results of this test, mean of the transformational leadership perceived by the teachers having professional seniority 16-20 years and 21 years and over were significantly higher than the teachers having professional seniority 1-5 years. Also, mean of the laissez-faire leadership perceived by the teachers having professional seniority 6-10 years was significantly higher than the teachers having professional seniority 16-20 years and 21 years and over.

Table 9. Leadership Styles of Principals and Professional Seniority of Teachers

Leadership Styles	Professional Seniority	N	\bar{X}	Mean Rank	χ^2	p	Difference
Transformational Leadership	1. 1-5	25	52,26	48,20	9,608	0,048	5>1 4>1
	2. 6-10	42	54,47	58,14			
	3. 11-15	37	55,86	51,54			
	4. 16-20	45	60,95	61,62			
	5. 21 and over	24	66,33	66,33			
Laissez-Faire Leadership	1. 1-5	25	25,82	25,40	11,666	0,020	2>5 2>4
	2. 6-10	42	28,92	27,30			
	3. 11-15	37	23,66	26,37			
	4. 16-20	45	23,52	23,35			
	5. 21 and over	24	21,70	21,70			
Transactional Leadership	1. 1-5	25	21,12	22,88	8,360	0,079	
	2. 6-10	42	19,05	18,38			
	3. 11-15	37	21,46	21,48			
	4. 16-20	45	19,37	19,33			
	5. 21 and over	24	19,83	19,83			

Source: Created by authors

The relationship between the leadership styles of principals and their democratic attitudes and behaviors was tested by the Spearman Brown rank difference correlation technique and the results were given in Table 10. When this table is examined, it has seen that there is a positive correlation between democratic attitudes and behaviors of principals and transformational leadership ($r=0,596$; $p<0,05$). Besides, there is a negative correlation between democratic attitudes and behaviors of principals and laissez-faire leadership ($r=-0,655$, $p<0,05$) and transactional leadership ($r=-0,251$; $p<0,05$).

Table 10. The Relationship between Principals' Leadership Styles and Their Democratic Attitudes and Behaviors

		Leadership Styles		
		Transformational Leadership	Laissez-Faire Leadership	Transactional Leadership
Democratic Attitudes and Behaviors of Principals	r	,596	-,655	-,251
	p	,000	,000	,001

Source: Created by authors

CONCLUSION

As a result of this study, it was observed that the teacher views on the democratic attitudes and behaviors of principals in school management did not differ according to the gender variable. Bakır (2007) and Tura (2012) reached that the teachers' views on the democratic attitudes and behaviors exhibited by the principals of the primary school in the school management did not differ significantly according to the gender variable. The results of these studies support the findings obtained as a result of this research. Özdemir (2012) and Özbek (2016) reached that views of male teachers on the democratic attitudes and behaviors of principals were higher than female teachers. Terzi and Kurt (2005) concluded that female teachers' views on the democratic attitudes and behaviors of principals are higher than male teachers.

In this study, it has been reached that there is no statistically significant difference on the democratic attitudes and behaviors of principals in school management according to education levels of teachers. Bakır (2007),

Özdemir (2016), Tura (2012) and Zencirci (2003) have found that teacher perceptions of democratic attitudes and behaviors of principals do not differ according to their education levels. The results of these studies support the findings obtained as a result of this research. This result of our research can be explained by two different interpretations. First, principals exhibit equal democratic attitudes and behaviors against teachers who have different education levels. Second, the perceptions of principals against their democratic attitudes and behaviors are at the same level, even though their level of education is different.

As a result of this study, it was seen that perceptions of the teachers about democratic attitudes and behaviors of principals in school management differ statistically according to the variable of professional seniority. While the teachers having professional seniority 21 years and over perceive the principals more democratic, the teachers having professional seniority 11-15 years and 16-20 years perceive the principals less democratic. Zencirci (2003) found that perceptions of the teachers having professional seniority 11-15 years on the democratic attitudes and behaviors of principals were higher than the other groups. Özdemir (2012) also found that perceptions of the teachers having professional seniority 20 years and over were higher than the other groups. The results of these two studies support the findings of this research. As a result of the studies conducted by Bakır (2007) and Tura (2012), it was observed that the teacher perceptions on the democratic attitudes and behaviors of principals did not differ according to the professional seniority variable.

In this study, the means of the leadership styles of principals are in the form of laissez-faire leadership, transactional leadership and transformational leadership. "In studies examining the leadership styles of principals, the transformational leader attained a higher level of leadership style than the other leadership styles" (Cemaloğlu, 2007; Cemaloğlu ve Okçu, 2012; Töremen ve Yasan, 2010; Çetinkaya, 2011; Kültür, 2006; Zeren, 2007; Çelik, 1998; Kazancı, 2010; Aslan, 2013; Kul, 2010; Buluç, 2009; Şirin, 2008; Özcan, 2013; Çimili-Gök, 2010; Tura, 2012; Gündüz ve Kuruçayır, 2010; İşcan, 2006; Yıldırım, 2006; Çetiner, 2008; Yavuz, 2008: as cited in Akan ve Yalçın, 2015: 142). On the other hand this study findings show that principals exhibit a higher level of laissez-faire leadership style than the transformational and transactional leadership styles.

Teachers' views on leadership styles exhibited by principals were not significantly different by gender variable. The researches conducted by Çetiner (2008), Şahin (2005), Tahaoğlu and Gedikoğlu (2009), Töremmen and Yasan (2010) revealed that there is no significant difference in the leadership behaviors of principals in terms of gender variable of teachers. The results of this researches support the results of this study.

Teacher views on leadership styles exhibited by principals show a statistically significant difference in terms of their professional seniority. This significant differentiation has been identified in the sub-dimensions of the transformational leadership and laissez-faire leadership. While the teachers whose professional seniority are 16-20 years and 20 years and over consider the principals as more transformational leaders, the teachers having professional seniority 1-5 years consider principals as less transformational leaders. While the teachers having professional seniority 6-10 years consider the principals as more laissez-faire leaders, the teachers having professional seniority 16-20 years and 21 years and over consider principals as less laissez-faire leaders. Çetiner (2008) reached that the teachers having professional seniority 21 years and over consider their principals more transformational leaders than the teachers having professional seniority 6-10 years. According to Şahin (2005), the teachers having professional seniority 5 years and under consider their principals more transformational leaders than the teachers having professional seniority 6-20 years. Töremen and Yasan (2010) revealed that teachers having 21 years and over professional seniority consider their principals more transformational leaders than teachers having 11-20 years professional seniority. Tahaoğlu and Gedikoğlu (2009) did not find any significant difference in the evaluation of leadership roles of primary principals according to professional seniority variables of teachers.

In this study, it has been reached that there is no statistically significant difference between leadership styles of principals in terms of teachers' education level. According to the variable of the education level of the teachers, Töremen and Yasan (2010) found that there is no statistically significant difference between the associate degree graduates and the undergraduate teachers in transformational leadership perception. Tahaoğlu and Gedikoğlu (2009) did not find any significant difference in the evaluations of leadership roles of primary principals according to the education level of teachers.

According to the results of the correlation analysis, there is a statistically significant positive correlation between the level of democratic attitudes and behaviors of principals and transformational leadership styles. According to this result, it can be said that the principals exhibiting transformational leadership styles exhibit more democratic attitudes and behaviors in school management.

There is a statistically significant negative correlation between level of democratic attitudes and behaviors of principals and laissez-faire leadership and transactional leadership styles. According to this result, it can be said that the principals exhibiting transactional leadership and laissez-faire leadership styles exhibit less democratic attitudes and behaviors in school management.

It can be seen as an important finding that the mean of school principals' leadership style is low. Principals should be encouraged to exhibit more transformational leadership behaviors in order to find their democratic attitudes and behaviors at the desired level.

In this research, it was tried to determine the levels of principals' leadership styles and democratic attitudes and behaviors according to the perceptions of teachers working in central Konya. In the qualitative or quantitative research to be carried out after that, both teacher and manager views can be compared. In addition, new researches can be carried out with the views of students, parents and other school staffs.

REFERENCES

- AKAN, Durdağı ve SEZER, Şenol (2014), “Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Okulların Öğrenen Örgüt Olma Düzeyi Arasındaki İlişki”, **Turkish Journal of Educational Studies**, S.1(2), ss.126-151.
- AKAN, Durdağı ve YALÇIN, İsa (2015), “Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi**, S.11, ss.123-150.
- AKAN, Durdağı, YILDIRIM, İsa ve YALÇIN, Sinan (2014), “Okul Müdürleri Liderlik Stili Ölçeğinin Geliştirilmesi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S.13(51), ss.392-415.
- APPLE, W. Michael, AASEN, Peter, CHO, Misook Kim, GANDIN, Luis Armando, OLIVER, Anita, SUNG, Youl-Kwan, TAVARES, Hannah ve WONG, Ting-Hong (2003), **The State and the Politics of Knowledge**, Routledge Falmer, New York (USA).
- AVOLIO, Bruce J. ve BASS, Bernard M. (1988), "*Transformational Leadership Charisma and Beyond*", **Emerging Leadership Vitas** (Ed. James G. Hunt, Bantwal Rabi Baliga, H. Peter Dachler ve Chester A. Schriesheim), Lexington Books, Lexington, MA, ss.29-49.
- BAKIR, Aslı Ağıroğlu (2007), “*Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlar Açısından İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Değerlendirilmesi: Malatya İli Örneği*” **Yüksek Lisans Tezi**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- BALL, Stephen (2007), “*Reading Michael Apple — The Sociological Imagination at Work*”, **Theory and Research in Education**, S.5(2), ss.153-159.
- BASS, Bernard M. (1990), **From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision**. Organizational Dynamics.
- BASS, Bernard M. ve AVOLIO, Bruce J. (1999), “*Re-Examining the Components of the Transformational and Transactional Leadership Using the Multifactor Leadership Questionnaire*”, **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, S.72, ss.441-462.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem (1982), **Örgütsel Davranış**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.
- BRYMAN, Alan (1992). **Charisma and Leadership in Organizations**. Sage Published, London (ENGLAND).
- BULUÇ, Bekir (2009), “*Sınıf Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki*”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, S.15(57), ss.5-34.
- BURNS, James MacGregor (1978), **Leadership**, Harper & Row, New York (USA).
- CEMALOĞLU, Necati (2007), “*Okul Müdürlerinin Liderlik Stillерinin Örgüt Sağlığına Etkisi*”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.11(2), ss.165-194.
- CEMALOĞLU, Necati, ve OKÇU, Veysel (2012), “*İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin Yıldırma (Mobbing) Yaşama Düzeyleri Arasındaki İlişki*”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5(3), ss.214-239.

- ÇELİK, Vehbi (1998), “*Eğitimde Dönüşümcü Liderlik*”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, S.4(4), ss.423-442.
- ÇETİNER, Azime (2008), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışlarını Gösterme Düzeylerine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Burdur İli Örneği)*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ÇETİNKAYA, İpek (2011), “*Ortaöğretim Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişki*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ÇİMİLİ-GÖK, Ebru Burcu (2010), “*Okul Müdürlerinin Liderlik Stiline İlişkin Öğretmen Algularının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- DEWEY, John (1991), **Liberalism and Social Action**, Prometheus Books, New York (USA).
- DOĞAN, İsmail (2004), **Toplum ve Eğitim Sorunları Üzerine Felsefi ve Sosyal Tahliller**, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- DOWNTOWN, James V. (1973), **Rebel Leadership: Commitment and Charisma in the Revolutionary Process**, The Free Press, New York (USA).
- GÜMÜŞELİ, Ali İlker (2001), “*Çağdaş Okul Müdürünün Liderlik Alanları*”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, S.28, ss.531-548.
- GÜNDÜZ, Hasan Basri ve KURUÇAYIR, Ayçelen (2010), “*Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ve Empatik Eğilim Düzeyler*”, **V. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi: Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi ve Yönetici Yeterlilikleri Bildiriler Kitabı**, ss.398-411.
- HOY, Wayne K. ve MISKEL, Cecil G. (2012), **Eğitim Yönetimi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- INGRAM, Patreese D. (1997), “*Leadership Behaviors of Principals in Inclusive Educational Settings*”, **Journal of Educational Administration**, S.35(5), ss.11-27.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi (2003), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Beta Yayınları, İstanbul.
- İŞCAN, Ömer Faruk (2006), “*Dönüştürücü/Etkileşimci Liderlik Algısı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü*”, **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi**, S.11, ss.160-177.
- JANTZI, Doris ve LEITHWOOD, Kenneth (1996), “*Toward an Explanation of Variation in Teachers Perceptions of Transformational School Leadership*”, **Educational Administration Quarterly**, S.32(4), ss.512-538.
- KAPTAN, Saim (1998), **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Takışık Web Ofset Tesisleri, Ankara.
- KARASAR, Niyazi (2005), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KAZANCI, Neşe (2010), “*İlköğretim Okullarındaki Yöneticilerin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Alguları Arasındaki İlişki Düzeyi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- KONAN, Necdet (2015), **Eğitim Yönetiminde Yeni Liderlik Yaklaşımları**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- KUL, Murat (2010), “*Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Yıldırma (Mobbing) Yaşama Düzeyleri, Örgütsel Bağlılıkları ve İş Doyumu Arasındaki İlişki*”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KÜLTÜR, Yusuf Ziya (2006), “*Ortaöğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin Liderlik Stilleri ve Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırılması*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- LEITHWOOD, Kenneth (1992), “*The Move Toward Transformational Leadership*”, **Educational Leadership**, S.49(5), ss.8-12.
- LEITHWOOD, Kenneth ve RIEHL, Carolyn (2003), **What We Know About Successful School Leadership**, Laboratory for Student Success, Temple University, Philadelphia (USA).

- CURA, Ümit ve YILMAZ, Ercan - The Relationship between Principals' Leadership Styles and Democratic Attitudes and Behaviors
- LEITHWOOD, Kenneth, JANTZI, Doris ve STEINBACH, Rosanne (1999), **Changing Leadership for Changing Times**, Open University' Press, Philadelphia (USA).
- MCCOLL-KENNEDY, Janet R. ve ANDERSON, Ronald D. (2005), “*Subordinate–Manager Gender Combination and Perceived Leadership Style Influence on Emotions, Self-Esteem and Organizational Commitment*”, **Journal of Business Research**, S.58, ss.115-125.
- NORTHOUSE, Peter G. (2014), **Liderlik** (Çev. Cemal Şimşek), Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul.
- ÖZBEK, Barış (2016), “*Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarına İlişkin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.27, ss.59-70.
- ÖZDEMİR, Adnan (2012), “*İlköğretim Okul Müdürlerinin Demokratik Tutumlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Algısı ile İlişkisi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- STARRATT, Robert Jerry (1995), **Leaders with Vision the Quest School Renewal**, Corwin Press Inc.
- ŞAHİN, Semiha (2005), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Dönüşümcü ve Sürdürümcü Liderlik Stilleri*”, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, S.30(135), ss.39-49.
- ŞİMŞEK, Şerif, AKGEMCİ, Tahir ve ÇELİK, Adnan (2011), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ŞİRİN, Erkan Faruk (2008), “*Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ve Çatışma Yönetimi Stratejilerinin İncelenmesi*”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ŞİŞMAN, Mehmet, GÜLEŞ, Hatice ve DÖNMEZ, Ayşe (2010), “*Demokratik Bir Okul Kültürü İçin Yeterlilikler Çerçevesi*”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3(1), ss.167-182.
- TAHAOĞLU, Filiz ve GEDİKOĞLU, Tokay (2009), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Rollerini*”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, S.15(58), ss.274-298.
- TERZİ, Ali Rıza ve KURT, Türker (2005), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Yöneticilik Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığına Etkisi*”, **Milli Eğitim Dergisi**, S.166.
- TÖREMEN, Fatih ve YASAN, Tezcan (2010), “*İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri (Malatya İli Örneği)*”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.28, ss.27-39.
- TURA, Mustafa (2012), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Stillerinin Öğretmenlerin İş Doyumuna Etkisi/Karacabey İlçesi Örneği*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- YAVUZ, Ercan (2008), “*Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Davranışının Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Analizi*”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- YILDIRIM, Cansu (2006), “*Okul Müdürlerinin Liderlik Stillerinin Örgütsel Sağlık Üzerindeki Etkisi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ZENCİRCİ, İsmail (2003), “*İlköğretim Okullarında Yönetimin Demokratiklik Düzeyinin Katılım, Özgürlük ve Özerklik Boyutları Açısından Değerlendirilmesi*”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ZEREN, Halit (2007), “*İlköğretim Okulu Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Stilleri ile Bu Okullarda Görevli Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki (Şanlıurfa İli Örneği)*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yerel Siyasetçilerin Hizmet Öncesi Eğitimi

The Pre-Service Education Of Local Politicians

İbrahim ÇOBANLAR

Bilim Uzmanı, ibrahim_cobanlar@hotmail.com

Makale Başvuru Tarihi: 18.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 10.08.2018

Halim Emre ZEREN

Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi,

Kamu Yönetimi Bölümü, emre.zeren@adu.edu.tr

ÖZET

**Anahtar
Kelimeler:**

Yerel Siyasetçi,

Yerel Siyaset,

Siyasetçi Eğitimi

Devletler kamu politikalarını en iyi şekilde hayata geçirebilmek için üst düzey yönetici yetiştirme projeleri hazırlamakta ve uygulamaktadır. Üst düzey yöneticilik için açılan lisans ve lisansüstü eğitim kurumları mevcuttur. Siyasette bu durum geçerliliğini kaybetmektedir. Belediye tüzel kişiliğinin en üst makamı başkanlık ve belediyenin karar organlarından meclis üyeliği için eğitim şartı “ilkokul mezunu olmak” olarak yer almaktadır. Üst düzey görev, yetki ve sorumluluklar ile donatılacak olan belediye başkanı ve belediye meclis üyelerinin özel bir eğitim ile donanımlı hale getirilmesinin, uygulanacak politikaların hizmet kalitesini arttıracığı söylenebilir.

Bu çalışmada konu ile ilgili kavramlar açıklanarak Türkiye’de yerel siyasetin ve siyasetçilerin durumu incelenmiştir. Alan çalışmasında Aydın ilinde bulunan seçilmiş yerel yöneticiler ile anket yapılmıştır. Çıkan sonuçlar SPSS Statistics 22 WIN programıyla çözümlenerek belirlenmeye çalışılmıştır. “Türkiye’de yerel siyasetçi eğitimlerinin yeterli seviyede olmaması, belediyelerin yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir” hipotezi test edilmiştir.

ABSTRACT

Keywords:

Local Politicians,

Local Politics,

*Education Of
Politicians.*

The governments prepare and implement advanced executive training projects to put into practice ideally the public policies. Graduate and postgraduate education programs for executive training exist. Nevertheless this situation loses its validity in politics. The mayorship and councilorship are the top positions of the municipality as a legal entity. To become mayor or member of council, the only criteria for educational status is primary school graduation. However, because the mayors and members of council have most important powers and responsibilities, it could improve the service quality of planned politics if they are prepared for these positions with appropriate education programs.

The study began with the explanations of related concepts. Then the existing situation of local politics and politicians in Turkey were examined. The data for field study were collected from elected mayors and members of city council in Aydın Province via a questionnaire, which was prepared for this study. Data were analysed by the SPSS 22 WIN program. The hypothesis of “The insufficient education of local politicians in Turkey have negative impacts on administration and management of municipalities”.

1. GİRİŞ

Yerel yönetimler mahalli müşterek ihtiyaçların karşılandığı halka en yakın kamu tüzel kişilikleridir. Yerel yönetimlerin karar organları seçimle belirlenir (Coşkun ve Uzun, 1999:51-52). Yapılacak olan yerel hizmetlerin planlanması, koordine edilmesi, önceliklerin belirlenmesi gibi durumlar belediye meclis kararları ile alınmaktadır. Bu bağlamda yerel hizmetlerin en iyi şekilde yerine getirilmesi, seçim ile göreve gelen yerel yöneticilerin aldığı kararlar ile orantılı olduğu söylenebilir.

Yönetim kavramı her geçen gün önemini arttırmaktadır. Yönetime artan ilginin yöneticilerin eğitimleri üzerine daha çok durulmasını gerektirdiği ifade edilebilir. Yönetim sürecinin sonuçları değerlendirildiğinde akla ilk yönetici etkisi gelmektedir. Bu bağlamda yönetici önem arz etmektedir. Birer yerel yönetici olan veya olma ihtimali olan yerel siyasetçiler de bu nedenle önemli görülmektedir.

Yerel siyasetçiler aday olup seçim kazanmaları halinde seçilmiş yerel yönetici konumuna gelebilmektedirler. Seçilmiş yerel yöneticilere hizmet öncesi eğitim verilebilmesi için, kişilerin yerel siyasetçiyken eğitim almaları gerekmektedir. Bu sebeple çalışmada Türkiye'deki durum incelenerek belediye yönetiminde eğitimin önemi araştırılmıştır. Eğitim düzeyinin mi yoksa alan içi eğitimin mi önemli olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken "Türkiye'de yerel siyasetçi eğitimlerinin yeterli seviyede olmaması, belediyelerin yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir" ana hipotezinden yola çıkarak araştırmalar yapılmıştır. Yapılan anket çalışmasıyla ulaşılan sonuçlar referans olarak kullanılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmada konu bütünlüğünün sağlanması ve çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için yerel siyaset, yerel siyasetçi, hizmet öncesi eğitim ve hizmet içi eğitim kavramlarına yer verilmiştir.

2.1. Yerel Siyaset

Siyaset tarihinin insanların bir arada yaşamaya başladığı dönemden başlatmak mümkündür. Siyasetin sözlükte geçen tanımı; "devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış" (Türk Dil Kurumu, 2017) şeklindedir. Buna benzer bir ifade İbn-u Haldun'un "siyaset, devlet yönetiminde izlenen yoldur" tanımlamasıdır.

Siyasetin başka ne anlamlarda kullanıldığı ve şuan ilk akla gelen anlamını nasıl kazandığını Dursun (2008:29); "Birine bakmak, yetiştirmek, terbiye etmek, yönetmek anlamı kazanan siyaset kelimesi daha sonra şehirlerin ve insanların yönetiminde ve bu alandaki ilişkilerde kullanılmıştır. Şehirlerin ve insanların yönetimi anlamında kullanıldığında siyaset, onların refahını arttırmak için belirli bir yöntemle onları yönetmenin sanatını ifade etmiştir. Bu durumda siyaset bir amaç veya prensip gereğince şehrin yönetilmesine ilişkin sanat anlamına gelebilir" şeklinde açıklamıştır.

"Montesquieu, devletin bütün işlerini, "yasama", "yargılama", "yürütme" olmak üzere üç grupta toplamış ve bu işlerin, devletin farklı organlarınca yürütülmesi halinde özgürlüklerin daha iyi korunacağını savunmuştur. Bu bakış açısına göre siyaset; kanun yapan (yasama), onu uygulayan (yürütme) ve anlaşmazlıkları çözümleyen (yargı) kurumların işleyişi ve organizasyonu biçiminde ele alınmaktadır." (Eryılmaz, 2010). Bir başka tanıma göre; "Siyaset, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir" (Heywood, 2006:2).

Bu tanımlardan ve açıklamalardan yola çıkarak siyasetin toplumu birebir ilgilendirdiği, toplum adına toplumu bağlayıcı kararların alındığı, bu kararların uygulandığı ve gerektiğinde değiştirildiği bir süreç olduğu söylenebilir. Ayrıca bu kararlar siyasi iktidar tarafından alınıp uygulandığı için, siyasete "iktidar olma mücadelesi" veya "iktidarı etkileme faaliyetlerinden oluşan süreç" tanımlamaları da yapılmaktadır.

Siyaset tanımlarından yola çıkarak yerel siyaset tanımlanabilir. Yerel siyaset denildiğinde günümüzde kuşkusuz akla ilk gelen belediyeler ve belediye başkanlarıdır. Yerel siyaset uygulayıcıları da, siyasi partilerin il ve ilçe yönetim kurulları, belediye başkanları, il genel meclisi ve belediye meclisleridir. Farklı modellerde durum farklılık gösterebilmektedir.

“Siyasette amaç insanları yönetmek, iktidarı kullanarak hak ve kazançları belirlemek, karar alma süreçlerine etki ederek belirlenen amaçlara ulaşmaya çalışmak gibi anlatılsa da asıl amaç insanları maksimum mutluluğa ulaştırmak, birlikte yaşamının getirdiği sosyal karmaşıklığa çare olacak adaletli bir bölüşümü sağlamak olmalıdır. Bu amaçlara ulaşacak çalışmaları yerel ölçekte yapmaya çalışmakta yerel siyaseti oluşturur. Yerel siyasetin yapıldığı yer tabii ki yerel yönetimlerdir” (Karademir, 2012:68). Yerel ölçekte yapılan siyasetin yerel siyaset olduğu ifade edilebilir.

2.2. Yerel Siyasetçi

Yerel siyasette rol alan kişileri yerel siyasetçi olarak tanımlamak mümkündür. Siyasetçilerin seçim koşullarına bakıldığında ülkemizdeki yapı içerisinde her siyasetçinin yerel siyasetçi olduğu iddia edilebilir. Burada ayrımı genel seçim ve yerel seçim ile yapmak mümkün olabilir. Genel seçim ile milletvekili seçimleri yapılmaktadır. Milletvekilleri de yine illerde alınan oylar neticesinde yani yerel seçmenler tarafından seçilerek ili temsilen meclise giderler. Yerel hizmet sunmaları da beklenmektedir. Fakat ülke konularından da mesul oldukları için genellikle Ankara’da hizmet vermektedirler. Hatta bakanlık ve başbakanlık konumlarına gelmeleri halinde veya meclis komisyonlarında görev almaları halinde ülkeyi temsilen yurtdışı görevleriyle de mesul olmaktadır. Bu yüzden yerel siyasetçi olarak seçildikleri, görevleri gereği genele hizmet ettikleri söylenebilir. Yerel seçimler ile göreve gelebilen yerel siyasetçiler ise illerindeki veya ilçelerindeki yönetim faaliyetiyle mesul oldukları için yerel siyasetçi denildiğinde aklımıza ilk gelen kişilerdir. “Yerel siyasetin özneli ise partilerin şehir düzeyindeki teşkilat ve temsilcilikleri, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri, ulusal ölçekli sivil toplum kuruluşlarının yerel temsilcilikleri ve yerel düzeyli sivil örgütler, medya kuruluşlarının temsilcilikleri ve yerel medya grupları, yerelde bulunan kanaat önderleri, sermaye ve sendika mensupları, eşraf, esnaf ve vatandaşdır” (Akdoğan, 2008:10).

Yerel siyasetçiler; siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatlarında görev alan, siyasi partilerin ideolojilerini, vizyon ve misyonlarını buldukları bölgedeki halka ileterek genel seçimlerde ve referandumlarda oy potansiyellerini arttırmak için çalışan ve yerel seçimlerde partisinin adayını belediye başkanı yapabilmek için uğraşan kişiler olarak tanımlanabilir. Ayrıca yerel siyasetçiler belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği için aday olan kişilerdir. “Yerel siyaset denilince akla ilk gelen, yerel ölçekte yapılan bir siyasettir. Buradaki ilk atf siyasetin kapsamına dönüktür. Eğer meseleye ölçek bağlamında bakılacak olursa, yerel siyasetin aktörleri de bu ölçek üzerinde faaliyet gösteren kişilerdir” (Akdoğan, 2008:10). Türkiye’de bağımsız adaylık durumu mevcuttur. Bazen partilerden bağımsız kişilerin de aday olduğu ve hatta kazandığı görülmüştür. Bu kişiler de yerel siyasetçi olarak adlandırılmaktadır. Kısaca yerel siyasetçi; yerel seçimlerde boy gösteren ve siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatlarında görev yapan kişiler şeklinde ifade edilebilir. Bu kişiler aday oldukları seçimlerde başarılı sonuç almaları halinde seçim ile göreve gelen yerel yönetici (büyükşehir belediye başkanı, belediye başkanı, büyükşehir belediye meclis üyesi, belediye meclis üyesi ve bu meclislerden seçilen belediye encümen üyesi) konumlarına yükselebilirler.

2.3. Hizmet Öncesi Eğitim

Eğitim; kişi davranışlarının, kişinin kendi yaşantısı yoluyla yaşadığı toplum şartlarına uygun olarak geliştirilmeye çalışıldığı planlı bir süreç olarak tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi eğitim hayat boyu devam eden bir süreç olarak ifade edilebilir. “Hizmet öncesi eğitim, kurum ve kuruluşların eleman ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi bünyelerinde açtıkları okullarda okutulanlar ve genel öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerle ilgili faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır” (DMEGP, 1983:3). Tanımda da bahsedildiği gibi hizmet öncesi eğitim sadece genel öğretim kurumları değil aynı zamanda kurum ve kuruluşların kendi bünyelerinde yaptıkları faaliyetlerdir.

Bu çalışma yerel siyasetçilerin eğitimi olduğu için kavramlar bu çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer bazı mesleklerde veya üniversite bölümlerinde farklılıklar olabilmektedir. “Üniversite öğrenimi, çoğunlukla, yönetici yetiştirmeye yeterli sayılmamaktadır. Çünkü üniversitelerin görevi, yalnız belirli bir meslek için insan yetiştirmek değildir. Bu yüzden öğrenim, kuramsal ve soyut kalmaktadır. Ayrıca, yöneticilik yetenekleri daha çok işte çalışarak geliştirilebilmektedir” (Meray, 1967:83’den akt.: Yamaç, 2004:27).

Hizmet öncesi eğitimde geleceğin yöneticilerini gerekli bilgilerle donatacak üniversitelerin programlarının ana hedeflerinin;

- Öğrencilere sosyal, siyasal ve idari bilimler alanında sağlam bir genel kültür vermek, seviyeli bilgiye dayanan düşünme yeteneğini, mantıklı ve sistemli düşünme, araştırıcılık, çok yönlü görüş, sorun çözücü davranış gibi üniversitede edinilmesi gereken yetenekleri kazandırmaya çalışmak,
- Meslek yönünden, yönetici kadroya eleman yetiştirilirken ülkenin sadece bugünkü değil gelecekteki sorunları bakımından da siyasal ve idari sorunları kavrayabilecek, değerlendirebilecek, bunlara çözüm yolları düşünebilecek, öne sürülecek çözümler arasında isabetli seçim yapabilecek nitelik ve yetenekte kafalar yetiştirmek” (Meray, 1967:53) olması gerektiği ifade edilmiştir” (Yaman, 2009:37).
- Üniversitede sadece belli alan değil genel kültür ve yakın alanları da kapsayan bir eğitim sunulmaktadır. Kişiyi iş hayatına ve sosyal hayata çok yönlü hazırlamak, gerekli temel bilgi ve beceriyi kazandırmak hedeflenmektedir. Bu temelin üzerine yapılacak işin detayını kavratmak amaçlı hizmet öncesi eğitim verilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ve bu durumun önemine yapılan vurgu günümüzde daha da artmaktadır. Bunun ile ilgili Tutum (1979:118-119) hizmet öncesi eğitimi tanımlamış ve önemini şöyle vurgulamıştır; “Hizmet öncesi eğitim, genelde kişilere “formasyon” kazandırmak için uygulanan kültürel hazırlıklardır. Bu dönemde alınan formasyon kişilerin meslek yaşamını büyük ölçüde etkilemektedir. Hizmete başladıktan sonra kişinin ne olacağı hizmete girmeden önce ne olduğu sorusuna bağlıdır. Hizmet içinde ne kadar eğitilirse eğitilsin kişinin temel formasyonunun yerine geçemez.

Yukarıda açıklanan hizmet öncesi eğitim kavramını kamu görevlileri için değerlendiren geniş tanımlama yapılmıştır; “Geleceğin kamu görevlileri, kendilerini bu görevlere hazırlayan ve görevleri sırasında yararlanabilecekleri bilgi ve becerileri hizmet öncesi eğitim kurumlarında kazanır. Genellikle, mesleki ve teknik okullar olarak adlandırılan hizmet öncesi eğitim kurumlarında, genel kültür kazandıran klasik eğitim kurumlarından farklı olarak, öğrencilere mesleki formasyon ve gelecekteki görevleriyle ilgili teknik bilgiler verilir. Böylece adaylar, hizmete başlamadan önce, yetiştikleri alanın görev ve sorumluluklarını, kuram, ilke ve tekniklerini, bilgi kaynaklarını öğrenirler” (United Nations 1963:14-17; Kaya, 1999:255'lerden akt.: Yamaç, 2004:27).

2.4. Hizmet İçi Eğitim

Geniş tanımıyla hizmet içi eğitim; bireylerin ya da onların oluşturduğu grupların işletme içinde yüklendikleri veya yüklenecekleri görevleri daha etkili ve başarılı yapabilmeleri için onların mesleki bilgi ufuklarını genişleten, düşünce, rasyonel karar alma, davranış ve tutum, alışkanlık ve anlayışlarında olumlu değişimler yapmayı amaçlayan, bilgi, beceri ve görgü yeteneklerini arttırmayı kapsayan eğitsel eylem ve amaçların tümüdür (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2005:315). Başka bir tanımda ise, hızla değişen koşullara uymak ve bu koşullara uygun elemanları yetiştirmek gereksiniminden doğmakta ve genel öğretim kurumlarının verdiği bilgilerin hizmetin gerektirdiği bilgilerle tamamlanmaya yenilikleri ve gelişmeleri çalışanlara aktarmaya yaramaktadır (Tortop, 1992:246) şeklinde ifade edilmiştir.

İlköğretim, orta öğretim ve yükseköğrenimi tamamladıktan sonra bir kurumda çalışmaya başlamadan önce son aşama olarak hizmet öncesi eğitimlerini de tamamlayan adaylar hizmet vermeye başlamaktadırlar. Fakat eğitim, tanımında da bahsedildiği gibi hayat boyu devam eden bir süreçtir. Haliyle işe başlamış olmak her şeyin bittiği anlamına gelmemektedir. Daha kaliteli hizmet sunmak, hizmetin hızını artırmak, gelişen bilim, teknoloji ve toplum şartlarına uyum sağlayabilmek, çalışanların moral ve motivasyonunu yüksek tutmak, kariyer planları olan çalışanlar için bir fırsat yaratmak ve iş yerinde oluşan -oluşabilecek olan- istenilmeyen yanlış uygulama, tutum ve davranışların önüne geçebilmek için çalışma hayatında da eğitim devam etmektedir.

“Ülkemizde kamu kurum ve kuruluşlarında hizmet içi eğitimin düzenlenmesi, 1965 yılında kabul edilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) ile zorunlu kılınmıştır. DMK'nun yedinci kısmı, 214 -225 maddeleri “devlet memurlarının yetiştirilmesi” başlığı altında, devlet hizmetini yürüten kamu kurum ve kuruluşlarında hizmet içi eğitime, bu kurum ve kuruluşların eğitim birimlerine ve eğitim faaliyetlerine ışık tutan ve yön veren hükümler yer almaktadır” (Tartıcı, 2012:42).

Eğitimde süreklilik ilkesi ile artık hemen her kurum ve kuruluş çalışanlarını oluşabilecek olumsuzluklara karşı dirençli ve güncel gelişmelere uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca yapılacak olan bu eğitimlere herkesin katılımını sağlamak için etkin katılım ilkesi göz ardı edilemez. Bir diğer ilke olan fırsat eşitliği ile herkesin ayrıcalık gözetilmeden eşit fırsatlar sunulması hedeflenmektedir. Hizmet içi eğitim uygulanırken, belirlenen hedef kitlenin eksiksiz katılımıyla herkese eşit fırsatların sunulmasına ve bu eğitimlerin sürekli yapılmasına dikkat etmek gerekliliktir.

3. TÜRKİYE’DE YEREL SİYASETTE YASAL DURUM VE ADAYLIK DURUMU

Yerel siyasetçilerin seçimler vasıtasıyla seçilmiş yerel yönetici olabilmeleri için taşımamaları gereken vasıflar kanunlar ile belirlenmiştir. Başta eğitim şartı olmak üzere taşınmaması gereken vasıfların neler olduğunun incelenmesinin çalışmanın anlaşılabilmesi için temel oluşturacağı ifade edilebilir.

3.1. Türkiye’de Yerel Siyasette Yasal Durum

Seçilme yeterliliği 2972 Sayılı Mahalli İdareler ve Mahalle Muhtarlıkları İle İhtiyar Heyetleri Seçimleri Hakkındaki Kanun ile düzenlenmiştir. Buna göre; “2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 11 inci maddesinde belirtilen sakıncaları taşımamak şartıyla, yirmi beş yaşını dolduran her Türk vatandaşı belediye başkanlığına, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliğine seçilebilir”.

Genel seçimler ile yerel seçimler için adayların taşımaması gereken sakıncalar 11. madde ile açıklanmıştır. İki seçim için de aynı sakıncalar geçerlidir. 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 11. maddesine göre milletvekili seçilemeyecek olanlar;

- İlkokul mezunu olmayanlar,
- Kısıtlılar,
- Yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar,
- Kamu hizmetinden yasaklılar,
- Taksirli suçlar hariç, toplam bir yıl veya daha fazla hapis veya süresi ne olursa olsun ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar,
- Affa uğramış olsalar bile; basit ve nitelikli zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkûm olanlar,
- Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının, birinci babında yazılı suçlardan veya bu suçların işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan mahkûm olanlar,
- Terör eylemlerinden mahkûm olanlar,
- Türk Ceza Kanununun 536. maddesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarında yazılı eylemlerle aynı Kanunun 537 nci maddesinin birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralarında yazılı eylemleri siyasi ve ideolojik amaçlarla işlemekten mahkûm olanlar”.

Yukarıda sayılan unsurlara uygun kişiler mahalli idare seçimlerinde aday olabilir ve seçilmesi halinde yerel yönetici sıfatını kazanabilirler. Türkiye’de yerel siyasetin yasal durumu yukarıda anlatılan kanun maddeleri ile şekillenmiştir.

3.2. Türkiye’de ve Aydın’da Yerel Siyasette Adaylık Durumu

Yerel siyasette adaylık durumunun da incelenmesinin konu bütünlüğü açısından önemli görülmüştür. Aday ve kazanan adayların sayıları ile kaç kontenjan için kaç kişinin seçimlerde yarıştığı görülmektedir. Ayrıca aday sayıları olası eğitim sertifika programları planlanırken kaç kişinin eğitimlere katılmasının beklenmesi gerektiği konusunda fikir vermesi yönünden etkili olacağı düşünülmüştür. Böylece altyapı hazırlanırken muhtemel katılımcı sayısının bilinmesi ile çalışmaların yapılacağı yer, zaman, eğitimci ve diğer gerekli durumlar için hazırlık yapılabileceği düşünülmüştür. Ayrıca aday sayısı ile siyasetçi eğitimi konusunun ne denli önemli olduğunu görebilmenin mümkün olabileceği düşünülmüştür.

Çalışma Aydın İli ile sınırlı olduğu için Aydın’daki durum incelenmiştir. 2014 yerel seçimlerinde Aydın İli’nde belediye başkanlığı (17 ilçe belediyesi) için 16 kadın ve 127 erkek olmak üzere toplam 143, belediye meclis üyeliği için 314 kadın ve 1451 erkek olmak üzere toplam 1765 kişi aday olmuştur. Aydın İli’nde bu seçimde 17 ilçe belediye başkanı ve 323 belediye meclis üyesi koltuğu mevcuttu. 340 kişi seçimi başarı ile

tamamlayabilmiştir fakat bu koltuklar için toplam 1908 kişi aday olmuştur. Her koltuk için ortalama 5.61 (yaklaşık) kişi yarışmıştır. Başarılı olan belediye başkan adaylarının hepsi erkek, belediye meclis üyelerinin ise 42'si kadın ve 281'i erkeklerden oluşmuştur. Ülke geneline bakıldığında belediye başkanlığı için 544 kadın ve 8642 erkek olmak üzere toplam 9186 kişi, belediye meclis üyeliğine 11901 kadın ve 87806 erkek olmak üzere toplam 99707 kişi aday olmuştur. Ülke genelinde kazanan belediye başkanı sayısı 37 kadın ve 1327 erkek olmak üzere toplam 1364'tür. Kazanan belediye meclis üyesi sayısı 2206 kadın ve 18332 erkek olmak üzere toplam 20538'dir. Ülke genelinde her boş koltuk için adaylık ortalamasına bakıldığında 4.97 (yaklaşık) olduğu görülmektedir. Durum TÜİK verileriyle oluşturulan Tablo 1'de incelenmiştir.

Tablo 1. 2014 Mahalli İdareler Seçimi Aday ve Kazanan Aday

Aday Olunan / Kazanılan Mevkii	TÜRKİYE		AYDIN	
	KADIN	ERKEK	KADIN	ERKEK
Belediye Başkanlığı (Aday)	544	8642	16	127
Belediye Başkanlığı (Kazanan)	37	1327	----	17
Belediye Meclis Üyeliği (Aday)	11901	87806	314	1451
Belediye Meclis Üyeliği (Kazanan)	2206	18332	42	281

*Kaynak: TÜİK, 2014 Mahalli İdareler Seçimi, Türkiye ve Aydın.
<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Bu bilgilerden ülke geneline kıyasla Aydın İlinde yerel siyasete ve seçilmiş yerel yöneticilik konumlarına daha fazla ilgi olduğu söylenebilir. Türkiye'de ve Aydın İli'nde 2014 Mahalli İdareler Seçimi çerçevesinde yerel siyasete adaylık durumu Tablo 1'de gösterilmiştir.

4. TÜRKİYE'DE VE AYDIN'DA YEREL SİYASETÇİLERİN EĞİTİM DURUMLARI

Türkiye'de siyasetçiler için eğitim konusunda sadece ilkokul mezuniyet şartı aranmaktadır. Bu şartı sağlayanların eğitim açısından siyaset hayatına atılmak için başka bir engeli bulunmamaktadır. Eğitim sistemine göre ilkokul, ortaokul, lise, yüksekokul, fakülte, yüksek lisans ve doktora olarak eğitim basamaklarını saymak mümkün görülürse; mevcut siyasetçi durumu incelendiğinde büyük ölçüde bu koşul birkaç basamak üstte sağlanmaktadır. Özellikle milletvekillerinin ve milletvekili adaylarının genelde yüksekokul ve fakülte veya üstü eğitim seviyesinde oldukları görülmektedir. Mahalli İdareler Seçimleri'nde aday olanlar ve kazananlar incelendiğinde bu durum daha alt basamaklara inmektedir.

4.1. Aydın İli 2009 Mahalli İdareler Seçimi

Aydın ili 2009 mahalli idareler seçimlerinden sonra büyükşehir statüsüne getirilmiştir. 2014 mahalli idareler seçimleri Aydın ili için büyükşehir belediyesi statüsünde yapılan ilk ve son seçim olma özelliği taşımaktadır. Güncel yasalar 2014 seçimleri ile aynıdır. Bu durumdan yola çıkarak yasal düzenlemeler açısından sonraki seçimlerin de 2014 seçimleri gibi olacağı söylenebilir. Bu yüzden 2014 seçimleri üzerinde 2009'a göre daha çok durulmuştur. Tablolar ile 2009 mahalli idareler seçimlerinde aday olanlar incelenmiştir. İlerleyen bölümde 2014 mahalli idareler seçimleri daha detaylı incelenmiştir. Son iki mahalli idareler seçimi olan 2009 ve 2014 seçimleri arasında adayların eğitim düzeyleri üzerinden karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 2. 2009 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Başkanlığı Adayları Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	TOPLAM
İlkokul	2	89	91
Ortaokul – Lise	6	91	97
Üniversite – Yüksekokul	5	97	102
TOPLAM	13	277	290

*Kaynak: Tük. 2009 Mahalli İdareler Seçimi, Aydın.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Tablo 3. 2009 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Meclis Üyeliği Adayları Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	TOPLAM
İlkokul	39	1575	1614
Ortaokul – Lise	130	1036	1166
Üniversite – Yüksekokul	93	458	551
Bilinmeyen	1	14	15
TOPLAM	263	3083	3346

*Kaynak: Tük. 2009 Mahalli İdareler Seçimleri, Aydın.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Yukarıdaki tablolardan hareketle 2009 Mahalli İdareler Seçimlerinde Aydın İli için adayların eğitim durumları hakkında fikir yürütülebilir. Bu seçimde belediye başkanlığı için 290 ve belediye meclis üyeliği için 3346 olmak üzere toplamda 3636 aday (yerel siyasetçi) boy göstermiştir. Yöneticilik eğitimlerinin yüksekokul ve üniversitelerden başlanarak verilmeye başlandığı varsayılırsa, sadece 653 adayın bu eğitimleri almış olma olasılığı bulunmaktadır. Fakat üniversitelerin her bölümünde yöneticilik, yerel yönetimler, kentleşme, çevre sorunları, vb. dersler mevcut değildir. Yüksekokul ve üniversite mezuniyeti de yöneticilik alanında eğitim alındığının tek başına göstergesi olarak kabul edilemez. Ayrıca adaylardan bazılarının kişisel gelişimlerine önem vererek yöneticilik alanında kendilerini geliştirdiği veya işleri gereği zaten yöneticilik alanında uzman oldukları da düşünülebilir. Bu durumun ayrı bir çalışma konusu olabileceği düşünülmektedir ve bu çalışmanın yapılması gerekli görülmektedir.

4.2. Aydın İli 2014 Mahalli İdareler Seçimi

Aydın İli 2009 Mahalli İdare seçimlerinden sonra 2012 yılında 6360 sayılı kanun ile büyükşehir statüsüne geçmiştir. Bu durum yerel siyasette önemli etkiler yaratmıştır. Bugüne daha yakın sonuçlar alınabileceği için çalışmanın ilerleyen kısımlarında 2014 Mahalli İdareler seçimleri ele alınmıştır.

Öncelikle tablolar ile seçimlere katılan adayların eğitim durumları verilmiştir. Daha sonra seçimleri kazanan adayların tabloları verilerek kıyaslama yapılmıştır. Tablolarda adaylar kadın ve erkek olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden faydalanılarak tablolar oluşturulmuştur.

4. bölümde eğitim düzeylerinin incelendiği tablolarda ilkokul mezuniyet şartını karşılamayan adayların hatta kazananların olduğu görülmektedir. Yüksek Seçim Kurulu Yüksek Seçim Kurulu bu durumu;

“Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğünce çıkartılan genelgeyle; Yetişkinler II. Kademe Başarı Belgesine sahip olanların ilköğretim mezunlarına tanınmış olan tüm yasal haklardan yararlanacakları ve ilköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarını tamamlamak için Açık İlköğretim Okuluna başvurabilecekleri belirtilmek suretiyle, “Yetişkinler II: Kademe Başarı Belgesi” ilköğretim diploması olarak kabul edilmiş olduğundan, yani Yetişkinler II: Kademe Eğitim Başarı Belgesi, ilköğretim diploması yerine geçtiğinden, seçimlerde aday olanların ilköğretim mezunu olduğunun kabulü gerekir” (YSK, 2002/792'dan akt.: Gözübüyük, 2006:190), şeklinde açıklamaktadır.

Tablo 4. 2014 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Başkanlığı Adayları Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1	1	2
İlkokul	1	16	17
İlköğretim	---	5	5
Ortaokul veya Dengi Okul	1	13	14
Lise veya Dengi Okul	7	28	35
Yüksekokul veya Fakülte	5	61	66
Yüksek Lisans	1	2	3
Doktora	----	1	1
TOPLAM	16	127	143

*Kaynak: Tük. 2014 Mahalli İdareler Seçimleri, Aydın.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Tablo 5. 2014 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Meclis Üyeliği Adayları Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Okuma Yazma Bilmeyen	----	1	1
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1	8	9
İlkokul	28	374	402
İlköğretim	23	187	210
Ortaokul veya Dengi Okul	18	133	151
Lise veya Dengi Okul	133	398	531
Yüksekokul veya Fakülte	104	328	432
Yüksek Lisans	5	9	14
Doktora	----	2	2
Bilinmeyen	2	11	13
TOPLAM	314	1451	1765

*Kaynak: Tük. 2014 Mahalli İdareler Seçimleri,

Aydın.<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

2014 Mahalli İdareler Seçimi belediye başkanlıkları için 16 kadın ve 127 erkek olmak üzere toplam 143 aday yarışmıştır. Belediye meclis üyelikleri için 314 kadın ve 1451 erkek olmak üzere toplam 1.765 aday seçimlerde boy göstermiştir. “2014 Mahalli İdareler Seçiminde Aydın İlindeki seçmen sayısı 752.729’dur” (YSK). Bu durumda seçmen sayısının %3.94’ü (yaklaşık) yerel siyasete aktif olarak katılmış ve seçilmiş yerel yöneticilik yarışı içinde bulunmuştur. Belediye başkanlığı adaylarının %48.95’i (yaklaşık) eğitim durumu açısından yüksekokul veya fakülte ve üstü eğitim düzeyindedir. Belediye meclis üyeliği adaylarının eğitim düzeyine bakıldığında bu oran %25.38’e (yaklaşık) düşmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi eğitim düzeyi kişinin yöneticilik alanında uzman olduğunun ya da olmadığı tek başına göstergesi olarak sunulamayacağı bir gerçektir. Ancak yüksekokul veya fakülte mezunu olanların özel sektör ve devlette yöneticilik pozisyonlarına girebildikleri düşünüldüğünde kıstas olarak yerel yöneticilik alanına talip olan yerel siyasetçilerin de en az yüksekokul veya fakülte mezunu olmaları gerektiği düşünülebilmektedir. Ayrıca yapılan görüşmelerde seçilmiş yerel yöneticilerin eğitim düzeyi adaylık durumunu etkilediğine yönelik görüşleri üzerine eğitim düzeyleri incelenmiştir. Eğitim düzeyi yerine alan içi eğitime önem verilmesi ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tablolardan çıkarılan sonuçlardan birisi de adayların, aday oldukları konuma uygun hizmet öncesi eğitimlerinin olmadığıdır. Bu durum uzmanlaşma ilkesine aykırıdır. Belediye meclis üyeliği için uzmanlaşma hizmet içi eğitimler ile de tamamlanabilir fakat yine de temel düzeyde bir eğitim alınıp göreve başlanması çok daha yararlı olacaktır. Tüzel kişiliğin başında bulunan ve temsilcisi olan belediye başkanı için bu durum söz konusu olmamalıdır. Belediye başkanı adayları mutlaka yapacakları işin temelini o işi yapmaya başlamadan önce almalıdırlar. Görev başında olan belediye başkanlarının sürekli değişen ve gelişen kanunlar, teknoloji, teknik gelişmeler ve uygulamalar hakkında bilgi sahibi olabilmek için hizmet içi eğitimleri ihmal etmemelidir.

Yukarıdaki tablolardan hareket ile Aydın İli büyükşehir olmadan önceki son Mahalli İdareler Seçimi (2009) ve büyükşehir olduktan sonra yapılan ilk Mahalli İdareler Seçimi (2014) için aday olanların eğitim durumları incelenmiştir. Son iki yerel seçim aynı zamanda iki farklı statüde yapılan seçimler olma özelliği taşımaktadır. Adayların eğitim düzeylerinin arttığı tablolarda görülmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi eğitim düzeyinin tek başına yöneticilik için uygunluk anlamı taşımadığı düşünülmektedir. Her üniversite mezununun yönetim alanında eğitim aldığı veya yerel yönetimler adına çalışma yaptığı söylenememektedir. Siyasi partilerin aday tercihlerinde eğitim düzeyinin dikkate alınıp alınmadığı konusu ayrıca bir çalışma olarak incelenmelidir. İki seçim karşılaştırıldığında adayların eğitim düzeyleri arasındaki farka dikkat çekmek istenmiştir. Çalışmada eğitim düzeyinden çok alan içi eğitim ele alınmıştır. 2009 seçimlerinde belediye başkanı adaylarının %35,1 fakülte ve yüksekokul mezunu durumdayken 2014 seçimlerinde belediye başkan adaylarının %48,9’u fakülte ve yüksekokul veya üstü eğitim düzeyine sahip kişilerdir. Meclis üyeliği için 2009 seçimlerinde aday olanların %16,4’ü, 2014 seçimlerinde ise 25,3’ü en az fakülte ve yüksekokul mezunu kişilerden oluşmaktadır. Hem belediye başkanlığı hem de meclis üyeliği adaylıkları için kişilerin eğitim düzeylerinde artış olduğu görülmektedir. Yapılan anket çalışması sırasında yüz yüze görüşülen 144 seçilmiş yerel yöneticiden 118’i eğitim düzeyinin hem siyasi partiler için hem de seçmenler için önemli olduğunu vurgulamıştır. Adaylık için en az fakülte ve yüksekokul mezunu olmanın artı kazandırdığını söylemişlerdir. Hangi alanda eğitim alındığının etkili olmadığını önemli olanın mezuniyet belgesi olduğunu iletmişlerdir. Seçimlerde adaylarının eğitim düzeylerinde görülen artışın gerekçesi olarak seçilmiş yerel yöneticilerin %81,9’u seçmenlerin tercihlerini etkilemek için siyasi partilerin aday seçerken eğitim düzeyine dikkat etmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Eğitim düzeyinin seçimlerde etkili olduğu yapılan anket çalışması sırasında dikkat çekmiştir. Çalışmada eğitim düzeyinin tek başına ölçüt olamayacağı, alan içi eğitim düzeyine dikkat edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmak istenmiştir. Alan içi eğitim için nasıl bir uygulama yapılabileceği araştırılmıştır.

Türkiye’de zorunlu eğitim 5 yıllık ilkokuldan ibaretken 8 yıla çıkarılmıştır ve ortaokul da dâhil edilmiştir. Daha sonra ilköğretim olarak adlandırılan 8 yıllık okullar halini almıştır. Günümüzde ise 4+4+4 sistemi ile 12 yıl zorunlu eğitim mevcuttur. Bu değişikliğin gerekliliğini dönemin Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer (2012) “Bilgi çağı olarak nitelendirilen 21. Yüzyılda eğitim, değişimin ve dönüşümün en temel aktörü haline gelmiştir. Bugün uluslararası toplumda, ilköğretim eğitiminin yetersiz kaldığı ve tüm nüfusun en azından lise düzeyinde eğitim alması gerektiği yaygın olarak kabul edilmiştir. 1970’li yıllardan itibaren ise OECD ülkelerinde lise eğitiminin çağ nüfusunun tamamına yaygınlaştırılması ve üniversite öncesi eğitimin süresini uzatarak, genç nüfusun mümkün olduğunca daha uzun süre eğitim alması yönünde politikalar oluşturulmuştur” sözleriyle açıklamıştır. Türkiye’nin durumunu gelişmiş dünya ülkeleriyle kıyaslayan Dinçer (2012) “Dünya genelindeki uygulamalara bakıldığında, ortalama eğitim süresi 11 - 12 yıl veya daha üzerindedir. Türkiye’de ise yetişkin nüfusun ortalama eğitim süresi 6 - 6,1 yıl civarındadır. Başka bir ifadeyle, gelişmiş dünya ülkeleri ile Türkiye’nin eğitim süresi arasında tam yarı yarıya bir fark söz konusudur” sözleriyle Türk Eğitim Sitemi’nin

değişiklik ihtiyacının gerekçelerini gözler önüne sermiştir. Eğitim alanında duyulan daha uzun süre eğitim ihtiyacının siyaset adına da hissedildiği söylenebilir. Belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği adayları ile bu mevkileri kazananların eğitim durumları kıyaslandığında, kazanan adayların kaybedenlere göre eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum milletvekilliği için de geçerlidir. Uygulamada siyasi partilerin ve seçmenlerin adaylar arasından eğitim seviyesi yüksek olanları tercih ettiğini söylemek mümkündür. Fakat bu durumun yasalarla korunması gerekliliktir. Bazı durumlarda adaylar eğitim düzeyinden bağımsız olarak oy potansiyeli yüksek olduğu için iyi eğitim almış kişilerin önüne geçebilmekte ve yerel hizmetlerde sorunlar yaşanabilmektedir. Oy potansiyeli yüksek adayların seçim kazanmasına şüphesiz kimsenin itirazı olamaz. Seçme ve seçilme haktır. Ancak üst düzey yetkilerin kullanılması da belli bir eğitimi gerektirmektedir. Belediye temsilcisi olan belediye başkanlarının bu yetkileri taşıyabilecek alan içi eğitim almaları gerekli görülmektedir.

Tablo 6. 2014 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Başkanlığı Kazanan Adaylar Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	Toplam
İlköğretim	-	1	1
Ortaokul veya Dengi Okul	-	2	2
Lise veya Dengi Okul	-	1	1
Yüksekokul veya Fakülte	-	13	13
TOPLAM	-	17	17

*Kaynak: Tük. 2014 Mahalli İdareler Seçimleri, Aydın.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Tablo 7. 2014 Mahalli İdareler Seçimi Aydın İli Belediye Meclis Üyeliği Kazanan Adaylar Eğitim Düzeyi

Eğitim Durumu	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	-	1	1
İlkokul	2	46	48
İlköğretim	1	12	13
Ortaokul veya Dengi Okul	2	27	29
Lise veya Dengi Okul	14	81	95
Yüksekokul veya Fakülte	19	109	128
Yüksek Lisans	4	4	8
Bilinmeyen	-	1	1
TOPLAM	42	281	323

*Kaynak: Tük. 2014 Mahalli İdareler Seçimleri, Aydın.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>

Kazanan adaylar tablosundan yola çıkarak seçmenlerin eğitim düzeyi yüksek adayları daha çok tercih ettiği ifade edilebilir. 2014 Mahalli İdareler Seçimleri'nde Aydın İli'nde belediye meclis üyeliğine adaylar içinde yüksekokul veya fakülte ve üstü eğitim düzeyinde olanların oranı %25.38 (yaklaşık) iken; kazanan adaylara bakıldığında bu oran %42.41'e (yaklaşık) çıkmıştır. Mevcut 17 ilçe belediyesi başkanlığı için yarışan 143

adayın yüksekokul veya fakülte ve üstü eğitim düzeyinde olanların oranı yukarıda da belirtildiği gibi %48.95 gibi yüksek bir seviyededir. Fakat kazanan adayların eğitim düzeyine bakıldığında bu oranın %76.47'ye (yaklaşık) çıktığı görülmektedir. Bu durumdan 3 sonuca ulaşılabilir:

1. Seçmenler adayların eğitim seviyesine önem verebilirler ve eğitim seviyesi yüksek olanların daha iyi hizmet getireceği düşüncesi seçmenlerin oylarının yönünü etkileyebilir.
2. Eğitim seviyesi yüksek olanların aday gösterilmesi (Başkanlık için geçerli. Meclis üyeleri için seçilme ihtimali yüksek olan sıralardan aday gösterilmesi) siyasi partilerin bu kişileri daha çok tercih etmesinden kaynaklanabilir.
3. Eğitim seviyesi yüksek olanlar seçimlerde ve seçim çalışmalarında daha başarılı oldukları için seçilme oranları daha yüksek olabilmektedir.

Yukarıda sayılan maddelerin belki de hepsi geçerlidir. Bu ayrı bir çalışma alanı olarak değerlendirilebilir. Yukarıda yazılan varsayımların doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmamıştır. Bu duruma yol açan sebepler daha başka da olabilir. Fakat varılması gereken sonuç; yerel siyasette yarışan ve yerel yönetici olabilen adayların eğitim seviyeleri yüksek oranda yüksekokul veya fakülte ve üstü durumdadır. Adaylık için gerekli kriterlerin çok üzerinde bir seviyededir. Buradan anlaşıldığı gibi uygulamada eğitim kriteri mevcuttur. Genellikle eğitim seviyesi yüksek adaylar tercih edilmektedir ve bu kişiler seçimlerde başarılı olabilmektedir.

Dönem şartlarına göre hazırlanan kanunların zamanla yenilenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Eğitim sistemi buna güzel bir örnektir. Dönemin şartlarına göre hazırlanmıştır fakat zamanla dönem şartları değişmiş ve gelişmiştir. Buna bağlı olarak sistemde de değişikliğe gidilmiştir. Bazı meslek dalları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Lise mezunlarının öğretmen ve polis olabildiği yıllar Türkiye'de yaşanmıştır. Ancak günümüzde üniversite mezunu olmasına rağmen işsiz kalan birçok öğretmen mevcuttur. O dönemlerde yetişmiş eleman eksiliğinden dolayı lise mezunlarıyla bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. Dönem şartları değişince ülkede eğitim seviyesi yükselince artık üniversite mezunları tercih edilmeye başlanmıştır ve bu durum yasalarla düzenlenmiştir. Şuan ise öğretmenlik için üniversite mezunları bile sıra beklemektedir. Siyaset için de bu durum düşünülmeli ve yasal düzenlemeler ile gerekli kriterler geliştirilmelidir. İlkokul olan eğitim şartı lise veya üstü seviyeye getirilebilir ayrıca alan içi eğitim (hizmet öncesi ve hizmet içi) zorunlu kılınabilir.

5. TÜRKİYE'DE YEREL SİYASETÇİLERİN VE SEÇİLMİŞ YEREL YÖNETİCİLERİN EĞİTİMİ

Siyasetçi eğitimi alanında hizmet öncesi eğitim çalışması Türkiye'de mevcut değildir. Fakat seçilmiş yerel yöneticiler için hizmet içi eğitim alabilecekleri kurum, kuruluş ve özel şirketler mevcuttur. Günümüzde TODAİE 703 sayılı KHK ile kapatıldıktan sonra Türkiye Belediyeler Birliği en güzel örnek olarak sunulabilir. Ayrıca siyasi partilerin siyaset akademileri de hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimler olarak değerlendirilebilir. Siyaset akademileri siyasi partilerin vermiş olduğu bir hizmet olduğu için kendi ideolojilerinin esintilerini görmek mümkündür. O yüzden tam anlamıyla tarafsız bir eğitim merkezi olarak göstermenin doğru olmadığı söylenebilir. Yerel Yönetimlerde hizmet içi eğitim faaliyetleri Devlet Memurları Kanunu'na tabidir. Devlet Personel Başkanlığı hizmet içi eğitimler düzenlenmesinde yetkili olan yerdir. Fakat gerekli görüldüğünde kurumlar arası işbirliği yapabilmektedir. Bu kapsamda TODAİE ile işbirliği içinde bazı eğitim programları düzenlemiştir. Devlet Personel Başkanlığı özellikle devlet memurları ve devlet kurum-kuruluşlarındaki personel ile ilgili çalışmalar yapmaktadır.

Yerel siyasetçilerin eğitim alabilecekleri kurum, kuruluş ve özel şirketleri sayarak bazılarının incelenmesi konu bütünlüğü için gerekli görülmüştür. "Birçok kurum ve kuruluşun özel olarak yerel yönetimler için düzenlediği eğitim programları bulunmaktadır. Yerel yönetimlere hizmet içi eğitim hizmetleri veren kurum ve kuruluşların eğitim programlarını aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür:

- İçişleri Bakanlığı'nın planladığı ve yürüttüğü zorunlu programlar,
- Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı, Başbakanlık GAP İdaresi, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı, İller Bankası Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Üniversiteler ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü gibi diğer bakanlıkların, kamu kurum veya kuruluşlarının eğitim programları,
- Belediyelerin kendi bünyelerinde düzenlediği programlar,

- Türkiye Belediyeler Birliği ve Belediye Birlikleri, Mahalli İdareler Derneği, Mahalli İdareler Teknoloji Araştırma ve Geliştirme Derneği, Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE), WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı (UCLG-MEWA), Merkezi ve Doğu Avrupa İçin Bölgesel Çevre Merkezi (REC) Eğitimleri, Belediye İş Sendikası gibi gönüllü kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, dernekler, meslek odalarının yürütmüş olduğu eğitim programları,
- Özel şirketlerin belediyelere yönelik hizmet içi eğitim programları yer almaktadır” (Tartıcı, 2012:51-52).

Yukarıda sayılan eğitim veren kurum, kuruluş ve özel şirketlerin büyük çoğunluğu devlet memurları ve personel odaklı eğitimler vermektedir. Çalışma kapsamında Belediyeler Birliği ve TODAİE ile görüşmeler yapılmıştır. Siyasetçilerin seçildikten sonra bile çok fazla eğitimlere ilgi göstermedikleri yapılan eğitimlerin genellikle yerel yönetimlerdeki memurlar odaklı olduğu belirtilmiştir. Siyasetçilerin hizmet öncesi eğitimine dayalı bir sistemin sadece parti okullarında işlediği görülmüştür. Fakat ideolojilerin aktif rol aldığı bu okullarda verilen eğitimlerin hem zorunluluğu yoktur hem de denetleme yine parti içinde yapılmaktadır. Bu bağlamda siyasetçiler için hizmet öncesi eğitim programının olmadığı söylenebilir. Hizmet içi eğitim konusunda ise zorunlu katılım olanlara rağbet edildiği bunların dışında seçilmiş yerel yöneticilerin eğitimlere ilgi göstermediği belirtilebilir. Düzenlenen eğitimlere ilgili birim amirleri ve / veya memurları gönderilmektedir (TODAİE, 2016:38).

Hizmet içi eğitim ve hizmet öncesi eğitim konularında yerel siyasetçi olarak seçim kazanan ve yerel yönetici konumuna gelenler ile yapılan anket çalışması, eğitim ihtiyacını ortaya koymaktadır.

6. AYDIN'DAKİ YEREL SİYASETÇİLERİN GÖREVLERİ İLE İLGİLİ EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA

Araştırma kapsamında çeşitli konularda yerel siyasetçilere sorular sorulmuştur. Bu bağlamda eğitime ilişkin sorular ve verilen cevaplar incelenmiştir. Çalışmada anket sonucu elde edilen bulgular; frekans, yüzde, birikimli yüzde, güvenilirlik analizi tekniklerinden yararlanılarak SPSS Statistics 22 WİN programıyla çözümlenmiştir.

Anketin güvenilirliği için yapılan faktör analizi sonucunda 3 faktörlü (Yeterlilik, Eğitim Düzeyi ve Seçim Öncesi Eğitim) bir yapı ortaya çıkmıştır. Daha sonra yapılan KMO Barlett Testi sonucunda bu faktörlerin varyansın %67'sini açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik test sonuçlarının $0.60 < @ < 0.80$ ise ölçek güvenilir olduğundan, çalışmada yapılan anket sonuçlarının 0.67 ile güvenilir olduğu söylenebilir.

Verilerin çözümlenmesinde, Nonparametrik istatistik testlerinden yararlanılmıştır. 2'li karşılaştırmalarda Mann-Whitney U Testi, 3 veya daha fazla değişkenin bulunduğu durumlarda ise Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır.

6.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; Aydın İlindeki seçilmiş yerel yöneticilerin görevleri ile ilgili eğitime ilişkin görüşlerini ve seçilmeden önce görevleri hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını tespit etmek ve eğitim düzeyinin belediye yönetimindeki önem düzeyini ortaya çıkarmaktır. Olası bir eğitim/sertifika programında hangi alanlarda eğitim verilmesinin daha işlevsel olacağını tespit edilmesi de araştırmanın amaçlarından biridir. Bu amaçlardan yola çıkarak ankete katılanlara yöneltilen sorulardan elde edilen sonuçlara göre, yerel siyasetçilerin eğitimleri hakkında çalışmalar yapılmaya başlanması halinde hangi alanlarda hizmet öncesi eğitim verilebileceğinin tespit edilmesi beklenmektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar ile seçilmiş yerel yöneticilerin hangi alanlarda hizmet içi eğitim almaları gerektiğinin tespit edilmesi beklenen yararlıdır. Siyasetçi eğitimi alanında literatür taranmıştır. Alana ilişkin çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu durum çalışmayı önemli kılmaktadır. Yapılan araştırmaların sonucu da çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

6.2. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki seçilmiş yerel yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Aydın İlinde yer alan Büyükşehir Belediyesi ve 17 İlçe (Bozdoğan, Buharkent, Çine, Didim, Efeler, Germencik, İncirliova, Karacasu, Karpuzlu, Koçarlı, Köşk, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenipazar) Belediyesi'ndeki seçilmiş yerel yöneticiler oluşturmuştur.

Yapılan araştırmalarda Aydın İlinde 1 Büyükşehir Belediye Başkanı, 17 İlçe Belediye Başkanı, 323 Belediye Meclis Üyesi olmak üzere toplam 341 seçilmiş yerel yöneticinin görev yaptığı anlaşılmış, toplamda 341 anket

yapılması hedeflenmiştir. 14 belediye başkanı ve 217 belediye meclis üyesi olmak üzere toplamda 231 seçilmiş yerel yöneticiye ulaşılmış ve anket yapılmıştır. Anket 3 bölümden oluşmaktadır. İlk 5 sorudan oluşan birinci bölüm sorular demografik sorulardır. İkinci bölümde 23 araştırma sorusu yer almaktadır. Araştırma sorularının 23'ü de 5 seçenekli Likert tipi anket olarak hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde yer alan 5 soruda ankete katılanların görevleri ile ilgili eğitim geçmişini tespit etmek ve olası eğitim programlarında alana ilişkin hangi eğitimlerin verilmesinin daha işlevsel olacağını tespit etmek için hazırlanmıştır. Evet/Hayır seçenekleri ile açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Anket 3 bölüm olmak üzere 33 sorudan oluşmaktadır.

Anket çalışmaları 2017 yılı Mayıs ve Haziran aylarında yapılmıştır. Anketlerden 144'ü seçilmiş yerel yöneticilere ulaşılarak yüz yüze yapılmıştır. Yüz yüze yapılan her bir anket ortalama 10 ile 15 dakika arasında sürmüştür. Diğerleri meclis toplantılarına gidilerek veya anket formu bırakılıp sonra alınarak yapılmıştır.

6.3. Seçilmiş Yerel Yöneticilerin Yeterlilik Durumlarının İncelenmesi

Bu bölümde seçilmiş yerel yöneticilere görev, yetki ve sorumlulukları hakkında kendilerini ne kadar yeterli gördükleri sorulmuştur. Yönetim, Kentleşme, İmar, Çevre Sorunları ve Toplum Sağlığı, Kamu Güvenliği ve Asayiş, Mevzuatlar, Teknoloji, Beden Dili ve Protokol Kaideleri başlıkları alınarak yerel yöneticilerin kendilerini güçlü ve zayıf gördükleri alanlar tespit edilmek istenmiştir.

Seçilmiş yerel yöneticiler hemen her konuda kendilerini yeterli görmektedirler. En düşük oran olarak imar konusunda ankete katılanların %73.5'i kendilerini yeterli görmektedir. Diğer başlıklarda oranlar daha da artmaktadır. En yüksek oranda kendilerini yeterli gördükleri alan %90.9 ile yönetim başlığı olarak sonuçlara yansımıştır.

Araştırmada sorulan bir başka soruda "Görev yaptığım belediyede eğitimsizliğin / eğitim eksikliğinin neden olduğu sorunlar vardır" cümlesi seçilmiş yerel yöneticilere yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum şıkları %66.3 olarak yüksek oranda eğitim eksikliğinden kaynaklı sorunların belediyelerinde olduğunu yine seçilmiş yerel yöneticiler belirtmiştir. Fakat kendilerine yöneltilen sorularda neredeyse her alanda bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdi. Kişilerin kendilerini eksik göstermek istemedikleri düşünülebilir. Ayrıca eğitim eksikliğinden kaynaklı sorunların var olduğunun bizzat seçilmiş yerel yöneticiler tarafından belirtilmesi alan içi eğitimin gerekliliği olarak ifade edilebilir.

6.4. Olası Bir Siyasetçi Eğitimi / Sertifika Programı

Seçilmiş yerel yöneticiler kendilerini her alanda yeterli görüyorken belediyelerinde eğitim eksikliğinden kaynaklanan sorunların olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumu çözebilmek için olası bir eğitim / sertifika programı hakkında görüşler alınmıştır. Siyasetçiler için sadece ilkökul mezunu olma şartı olduğu ve herhangi bir hizmet öncesi eğitim programının olmadığı daha önceki bölümlerde belirtilmiştir. Hizmet öncesi eğitim ihtiyacının seçilmiş yerel yöneticiler tarafından ne derece kabul göreceği sorular ile test edilmeye çalışılmıştır.

Yüz yüze görüşülen 144 seçilmiş yerel yöneticiden 132'si olası bir eğitim sertifika programı fikrine çok sıcak yaklaşmışken 12'si buna vakitlerinin olamayacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca 78 seçilmiş yerel yönetici bu program hayata geçer ise tarafsızlığın ve bilimsel bilginin önemli olması gerektiğini ve programın üniversiteler aracılığıyla devlet eliyle yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğitim düzeyi lise ve altında olan seçilmiş yerel yöneticiler ile yaşları 18-30 ile 61-75 arasında olanların olası eğitim / sertifika programıyla ilgili daha çok yorum yapıp soru sordukları ve programa daha sıcak baktıkları araştırma sırasında dikkat çeken bir başka durumdur. Bu durumdan yola çıkarak yöneltilen ekstra sorular ile olası eğitim / sertifika programının nasıl olması gerektiği hakkında düşünceleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu fikirde olanların büyük çoğunluğu eğitim süresinin en az 3 ay olması gerektiğini ve üniversitelerin bu programları açmakla görevlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca sadece katılımın yeterli olmasını engellemek için yaptırımların olması, sınav sonucuna göre geçip kalmanın olması, başarının ölçülmesi gerektiği de bazı seçilmiş yerel yöneticiler tarafından belirtilmiştir.

"Yerel siyasetçilerin seçilmeden önce görevleri, yetkileri ve sorumlulukları ile ilgili eğitim almaları gereklidir", olarak yöneltilen soruya 87 kişi kesinlikle katılıyorum, 125 kişi katılıyorum şıklarını işaretleyerek %91.8 ile bu alanda en yüksek orana ulaşılmıştır. Bu soru ile ilişkili olan "Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim / sertifika programına katılmaları gereklidir", sorusuna verilen yanıtlarda %88.6 oranında katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu alanda en az katıldıkları soru ise bu uygulamanın zorunlu hale gelmesi sorusu olmuştur.

“Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim / sertifika programına katılmaları zorunlu hale getirilmelidir”, sorusuna 70 kişi kesinlikle katılıyorum, 88 kişi katılıyorum cevabını vermiştir ve %68.4 ile bu alanda en az katıldıkları soru olmuştur. Seçilmiş yerel yöneticilerin zorunluluk olması halinde katılımın sağlanabileceğini ve zorunluluk olması halinde bu görevlere talebin azalacağını belirterek iki ayrı cevap vermeleri dikkat çekmiştir.

Bir diğer soruda eğitim / sertifika programının demokratik açıdan uygun olup olmadığı sorulmuştur ve %74.4 ile demokratik açıdan bir sorun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Etik açıdan uygunluğunun sorulduğu soruya ise %82.7 oranında etik açıdan uygundur cevabı verilmiştir.

Seçilmiş yerel yöneticilerin hizmet öncesi eğitim alıp almadıkları da sorulmuştur. Ankete katılanların %74’ü herhangi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Hizmet öncesi eğitim alanlara nerede aldıkları sorulmuştur ve 39 kişi ile en çok parti içinde eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. Belediye başkanlarından sadece 5’i seçilmeden önce eğitim aldıklarını belirtirken bunlardan 4’ü parti içinde eğitim aldığını belirtmiştir. 1 kişi ise eğitim aldığı yer kısmını boş bırakmıştır. Bu durumun seçilmiş yerel yöneticilerin hizmet öncesi eğitimi konusunda eksiklik olduğunu gösterir nitelikte olduğu söylenebilir. Birçok meclis üyesi ve belediye başkanı seçilmeden önce gelecekteki konum hakkında herhangi bir eğitim almamıştır.

“Yerel yöneticilerin eğitimine ilişkin bir eğitim / sertifika programına katılmak ister misiniz?”, olarak yönetilen soruya 199 kişi evet, 27 kişi hayır cevabını vermiştir. Bu durumdan yola çıkarak eğitim ihtiyacının varlığı iddia edilebilir. Seçildikten sonra herhangi bir eğitime katılıp katılmadıkları sorulduğunda ise; %65.4’ü (151 kişi) hiç katılmadığını belirtmiştir. Neden katılmadıkları konusunda soru olmamasına rağmen yüz yüze görüşülen seçilmiş yerel yöneticilerden 82’si “eğitim olmadı ki katılalım” ve “bu alanda eğitim olsa ve haber verilse katılırdık” söylemleri ile eğitimlere olumlu yaklaşıtlarını belirtmişlerdir.

“Yerel siyasetçilerin seçilmeden önce bir eğitim / sertifika programına tabi tutulmaları halinde almaları gereken eğitim konularını belirtiniz (5 adet)” olarak yöneltilen açık uçlu soruda birçok alan seçilmiş yerel yöneticiler tarafından yazılmıştır. Alanların yakınlığı göz önüne alınarak meclis üyeleri için 6, belediye başkanları için 7 başlık altında değerlendirilmiştir. Hukuk (anayasa, belediye kanunu, mevzuatlar, görev-yetki-sorumluluklar), Kentleşme (imar, şehircilik, çevre sorunları, park-bahçe, kentlilik bilinci), Eğitim (teknoloji, yabancı dil, turizm, görgü kuralları, protokol kuralları, genel kültür), Halkla ilişkiler (halkla ilişkiler, beden dili, etkili iletişim, hitabet sanatı, sosyal hizmetler – faaliyetler), Yönetim (yönetim, yerel yönetimler, siyaset, liderlik), İşletme (İşletme, kamu güvenliği ve sağlığı, iş güvenliği, plan – bütçe, muhasebe, ihale) olarak meclis üyeleri ve başkanlarda 6 başlık yer almıştır. Başkanlarda ayrıca Yerel özellikler başlığına yer verilmiştir çünkü sadece başkanlar ilçeyi tanıma, ilçenin coğrafi özellikleri ve ilçe halkının ihtiyaçları olarak alanlar belirtmişlerdir.

Tablo 8. Alana İlişkin Eğitim Başlıkları – Belediye Meclis Üyeleri

Konu Başlığı	Hukuk	Kentleşme	Eğitim	Halkla İlişkiler	Yönetim	İşletme
Sayı	96	138	24	77	11	35

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9. Alana İlişkin Eğitim Başlıkları – Belediye Başkanları

Konu Başlığı	Hukuk	Kentleşme	Eğitim	Halkla İlişkiler	Yönetim	İşletme	Yerel Özellikler
Sayı	9	5	2	7	5	6	4

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada seçilmiş yerel yöneticilerin eğitim düzeyleri, alana ilişkin eğitim hakkındaki düşünceleri ve hizmet öncesi ile hizmet içi eğitimlere yaklaşımları test edilmiştir. Çalışmanın amacı siyasetçilerin eğitimleri konusuna dikkat çekmektir. Siyasetçi eğitimi alanında Türkiye’de önemli eksiklikler olduğu iddia edilebilir.

Alan araştırması sırasında 231 seçilmiş yerel yöneticiden anket aracılığı ile veri toplanmıştır. Çıkan sonuçlar incelendiğinde seçilmiş yerel yöneticilerin çoğunluğunun (% 74) alana ilişkin hizmet öncesi eğitim almadıkları ortaya çıkmıştır. Alana ilişkin hizmet öncesi eğitim alınmasının gerekliliği konusunda fikir belirttikleri sonuçlarda görülmüştür. Ayrıca belediyelerde, alana ilişkin eğitim eksikliğinden kaynaklanan sorunların varlığı tespit edilmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, seçilmeden önce adayların ilkökul mezunu olma şartı yanında başka şartları da karşılamasını beklemek gerektiği ifade edilebilir. Hizmet öncesi eğitim eksikliğinin hizmet içi eğitimler ile kapatılmadığı görülmektedir. Bu durum için de seçilmiş yerel yöneticilerin hizmet içi eğitimleri yasal düzenlemelerle düzenlenmeli ve yaptırımlar uygulanmalıdır. Böylece seçilmiş yerel yöneticiler alanlarına ilişkin eğitim eksikliğini gidermiş olabileceği ve belediyelerde eğitimsizlikten kaynaklı sorunların önüne geçilmiş olabileceği düşünülmektedir. Seçilmeden önce bir eğitim sertifika programına tabii tutulma konusu anket yoluyla seçilmiş yerel yöneticilere yöneltilmiştir. Bizzat kendilerini ilgilendiren, ekstra iş yükü getirebilecek ve zaman ayırmalarını gerektirebilecek bir konu olmasına rağmen ankete katılanların programı destekler cevaplar vermiş olmaları olası eğitim / sertifika programının ilgi göreceği sonucunu doğurmaktadır.

Yapılan literatür taraması ve saha araştırmalarından çıkan sonuçlardan yola çıkarak aşağıda bir takım öneriler sıralanmıştır;

- Seçimlere katılma yeterlilikleri düzenlenmelidir. İlkokul mezuniyet şartı korunabilir veya lise ve üstü düzeye çıkarılabilir. Önemli olan eğitim düzeyi şartı değildir. Uygulamada eğitim düzeyinin etkili olduğu yapılan çalışmada tespit edilmiştir. Alana ilişkin eğitim konusunda eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Alana ilişkin bir eğitimin gerekliliği ortadadır.
- Siyasetçi eğitimi alanında çalışmalar yapılmalıdır.
- Siyasetçi eğitimleri devlet eliyle üniversiteler aracılığında düzenlenmelidir. Katılım zorunlu olmalıdır.
- Eğitimlerde başarı ölçülmelidir. Eğitim sonunda katılımcılardan başarılı olanlara sertifika verilmeli ve bu sertifikanın geçerliliği sağlanmalıdır. Ancak sertifika sahiplerinin aday olabileceği düzenlemeler yapılmalıdır.
- Eğitimler saatlik değil, hayat boyu öğrenme ilkeleri çerçevesinde formasyon eğitimleri şeklinde düzenlenmelidir.
- İmar, görev / yetki / sorumluluk ve çevre sorunları konuları başta olmak üzere uygulamada sıkça karşılaşılan alanlar tespit edilmeli ve seçim öncesi eğitim programı içinde yer almalıdır.
- Eğitimlerden başarılı olanların siyasette yer alabilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Mahalli idareler seçimlerinde aday olacak siyasetçiler için ayrı, milletvekili aday olacak siyasetçiler için ayrı eğitim programları hazırlanmalıdır.

Günümüzde emlak ofisi açabilmek için sertifika programına katılmak gerekmektedir. Araç kullanabilmek için sürücü ehliyetine sahip olmak gerekliliktir. Ticari araç kullanabilmek için ayrıca SRC adı verilen belgelere ihtiyaç duyulmaktadır. SRC belgesi alabilmek için en az 5 yıllık ehliyete sahip olmak şartı aranmaktadır. Ayrıca kişiler psikolojik durumları için incelemelerden geçmektedir. Son olarak bu belgeleri alabilmek için sınavlardan başarılı sonuç alınması şarttır. Ticari araç kullanmak veya emlak satış ofisi açabilmek için gereken başarı kriterlerinin Türkiye’de siyasetçiler için aranmaması menfi bir durumdur.

Yönetim bilgi, beceri ve tecrübe gerektiren bir olgudur. Belediye yönetimi en az ticari araç kullanmak kadar zorlu bir süreçtir. Bu süreci karşılayabilmek için kişilerin gerekli donanımlara sahip olup olmadığı incelenmelidir. Siyasette aday olabilir belgesi olan kişilerin aday olabilmesi sağlanmalıdır. Günümüzde birçok meslek dalı için getirilen yeterlilik belgeleri ve bu belgeleri almak için gereken süreçlerin siyasetçilere de uygulanması gerekli görülmektedir.

Makalenin temel aldığı tez çalışmasının siyasetçi eğitim/sertifika programını konu edinmesi özelliği ile alanda yapılan ilk çalışma olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalardan çıkan sonuçlara göre; eğitim/sertifika programının uygulamaya geçmesi oldukça gerekli görülmektedir. Programın içeriği, süresi, katılım şartları ve

sertifikaların geçerliliği için detaylı araştırmaların yapılmaya devam etmesi gerekli görülmektedir. Belediyelerde yaşanan sorunların temelinde eğitim eksikliğinin yattığı araştırmada tespit edilmiştir. Bu sorunların incelenmesi programda verilmesi planlanan derslerin belirlenmesi için önemlidir. Diğer araştırmacıların siyasetçi eğitimi konusunda araştırma yapmaları ve konunun daha çok ön plana çıkarılması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yalçın (2008), “*Yerel Siyaset – Kavramlar*”, **Yerel Siyaset Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Okutan Yayıncılık, İstanbul, ss.9-14.
- COŞKUN, Bayram ve UZUN, Turgay (1999), **Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Gelişimi, Niteliği ve Muğla İli Yerel Yönetimlerinin Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar**, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla.
- DMEGM - Devlet Memurları Eğitimi Genel Planı (19.10.1983 tarih ve 18196 sayılı Resmi Gazete).
- DİNÇER, Ömer (2012), **Milli Eğitim Bakanlığı Kurumsal Duyurular**, http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12Yil_Soru_Cevaplar.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2017).
- DURŞUN, Davut (2008), **Siyaset Bilimi**, Beta Yayınları, İstanbul, 4.Basım.
- ERYILMAZ, Bilal (2010), **Siyaset Nedir?** (e-makale), 27 Nisan 2017, <http://www.filozof.net/Turkce/sosyoloji/2040-siyaset-politika-nedir-ne-demektir.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2018).
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2006), **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- HEYWOOD, Andrew (2006), **Siyaset** (Çev. Buğra Kalkan), Liberte Yayınları, Ankara.
- KARADEMİR, Ali (2012), **Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasi İlişkisi: Eskişehir Büyükşehir Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU (2014), **Yerel Yönetimler, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat ve TOKOL, Tuncer (2005), **İşletme**, Alfa Yayınları, Bursa, 6. Basım.
- TARTICI, Derya (2012), “*Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’deki Kamu Kuruluşlarında Hizmet İçi Eğitim Faaliyetleri ve T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Örneği*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TDK - TÜRK DİL KURUMU (2017), **Büyük Türkçe Sözlük**, 12 Nisan 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58ee3ad5efb6d4.57759272 (Erişim Tarihi: 01.05.2017).
- TODAİE - TÜRKİYE VE ORTA DOĞU AMME İDARESİ ENSTITÜSÜ (2016), **2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu**, 3 Nisan 2017, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/a1e413503adfe62_ek.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2017).
- TORTOP, Nuri (1992), **Personel Yönetimi**, İLK-SAN Basımevi, Ankara.
- TUTUM, Cahit (1979), **Personel Yönetimi**, Doğan Basımevi, Ankara, 2.Baskı.
- TÜİK - TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2014), **Seçim Sonuçları**, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul> (Erişim Tarihi: 25.03.2017).
- YAMAÇ, Necati (2004), “*Türk Kamu Yönetiminde Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi ve Eğitimi Sorunu: Uygulamalı Bir Çalışma*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YAMAN, Abdulsemet (2009), “*Türk Kamu Yönetiminde Yöneticilerin Kamu Yönetimi Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- YSK - YÜKSEK SEÇİM KURULU (2014), **Seçmen Sayısı**, http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2014MahalliIdareler/II_Ilce_Secmen_Sandik_Sayilari.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2017).
- 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu.

2972 Sayılı Mahalli İdareler ve Mahalle Muhtarlıkları İle İhtiyar Heyetleri Seçimleri Hakkındaki Kanun.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu.

5393 Sayılı Belediye Kanunu.

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

EK. Anket Formu Örneği

AYDIN'DAKİ YEREL SİYASETÇİLERİN GÖREVLERİ İLE İLGİLİ EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNE YÖNELİK ANKET FORMU

Sayın Belediye Başkanı/Belediye Meclis Üyesi

Bu araştırmanın amacı, Belediye Başkanları'nın ve Belediye Meclis Üyeleri'nin görev, yetki ve sorumlulukları ile ilgili eğitime ilişkin algılarının belirlenmesidir. Araştırmanın başarılı olabilmesi, vereceğiniz samimi ve güvenilir cevaplara bağlı olacaktır. Vereceğiniz cevaplar bilimsel amaçlar çerçevesinde bilimsel yöntemlerle değerlendirilecektir. Anket, bireysel değerlendirme amacı taşımadığı için kimliğinizi belirtmenize gerek yoktur. Anketi yanıtlarken gereken özeni göstermeniz dileğiyle, yardım ve katkılarınız için teşekkür eder, saygılar sunarız.

1. Cinsiyetiniz: Kadın () Erkek ()

2. Yaşınız: 18 -30 () 31-45 () 46-60 () 61-75 () 76 üstü ()

3. Son mezun olduğunuz eğitim birimi: İlkokul () Ortaokul () Lise ve Dengi ()
Yüksekokul/Üniversite () Yüksek Lisans () Doktora ()

4. Göreviniz: Belediye Başkanı () Belediye Meclis Üyesi ()

5. Mevcut görevinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz?

1- 5 yıl () 6-10 yıl () 11 – 15 yıl () 16-20 yıl () 21 yıl ve üzeri ()

AŞAĞIDAKİ ÖNERMELERE KATILMA DERECEİNİZİ BELİRTİNİZ		KESİNLİKLE KATILYORUM	KATILYORUM	FİKRİM YOK	KATILMIYORUM	KESİNLİKLE KATILMIYORUM
6	Belediye yönetiminde alana ilişkin eğitim önemli ve gereklidir.					
7	Görev yaptığım belediyede eğitimsizliğin/eğitim eksikliğinin neden olduğu sorunlar vardır.					
8	Belediye başkanı/meclis üyesi seçilmeden önce görevlerim, yetkilerim ve sorumluluklarım hakkında bilgi sahibiydim.					
9	Bir belediye yöneticisi olarak yönetimle ilgili yeterli donanıma sahip olduğumu düşünüyorum.					
10	Kentleşme konusunda bilgim belediye yönetimi için yeterli seviyededir.					
11	İmar konusunda bilgim belediye yönetimi için yeterli seviyededir.					
12	Çevre sorunları ve toplum sağlığı konularında belediye yönetimi için yeterli seviyeye sahibim.					

13	Kamu güvenliği ve asayiş konusunda belediye yönetimi için yeterli seviyede bilgiye sahibim.					
14	Belediye ile ilgili mevzuat konusunda yeterli seviyede bilgiye sahibim.					
15	Teknolojiyi anlama ve kullanma konusunda belediye yönetimi için yeterli seviyede bilgiye sahibim.					
16	Beden dilinin etkin kullanımı ve hitabet konusunda yeterli bilgiye sahibim.					
17	Protokol kaideleri konusunda yeterli bilgiye sahibim.					
18	Seçilmiş yerel yöneticilerin eğitim düzeyi arttıkça yerel hizmetlerin koordinasyonu kolaylaşır.					
19	Seçilmiş yerel yöneticilerin eğitim düzeyi arttıkça yerel hizmetlerin planlanması zorlaşır.					
20	Siyasi partiler, aday adayları arasında seçim yaparken eğitim düzeyine önem verirler.					
21	Bir belediyenin hizmet sunmaktaki yeterliliği, seçilmiş yerel yöneticilerin eğitim düzeyinin yüksekliğiyle ilişkilidir.					
22	Yerel siyasetçilerin seçilmeden önce görevleri, yetkileri ve sorumlulukları ile ilgili eğitim almaları gereklidir.					
23	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmaları gereklidir.					
24	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmaları zorunlu hale gelmelidir.					
25	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmaları demokratik açıdan uygundur.					
26	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmalarının uygulamaya hiçbir katkısı olmaz, boşuna zaman kaybıdır.					
27	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmaları eğitim seviyesinden kaynaklanan fırsat eşitsizliğini ortada kaldıracaktır.					
28	Yerel yönetici adaylarının seçim öncesinde bir eğitim/sertifika programına katılmalarını etik açıdan uygundur.					

29. Seçilmiş yerel yönetici olarak, seçilmeden önce bulunduğunuz pozisyon ile ilgili herhangi bir eğitim programına katıldınız mı?

EVET () HAYIR ()

Cevabınız ‘evet’ ise belirtiniz.

30. Yerel yöneticilerin eğitimine ilişkin bir eğitim/sertifika programına katılmak ister misiniz?

EVET () HAYIR ()

31. A) Seçildikten sonra göreviniz ile ilgili herhangi bir eğitim programına katıldınız mı?

Hiç katılmadım () 1 kez () 2 kez () 3 kez () 4 ve daha fazla ()

32. B) Seçildikten sonra göreviniz ile ilgili herhangi bir eğitim programına katıldıysanız bu eğitimi/eğitimleri düzenleyen kurumu/kurumları seçiniz:

- Parti () Özel kuruluş () Devlet Personel Başkanlığı ()
TODAİE () Belediyeler Birliği ()
İçişleri Bakanlığı () Diğer (Belirtiniz) ()

33. Yerel yöneticilerin seçilmeden önce bir eğitim/sertifika programına tabii tutulmaları halinde almaları gereken eğitim konularını belirtiniz. (En fazla 5 adet)

1. 2. 3.
4. 5.

Anketimize katıldığınız için teşekkür ederiz.

Türkiye’de Mevcut İl Yönetimi Ve İlçe Yönetimi: Tarihsel Ve Yapısal Bir İnceleme

Current Provincial Administration and District Administration in Turkey: A Historical and Structural Analysis

Bekir PARLAK

Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
bparlak21@gmail.com

Makale Başvuru Tarihi: 09.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 15.08.2018

Kadir Caner DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Anahtar

Kelimeler:

Yapısal Analiz,

İl Yönetimi,

İlçe Yönetimi,

Vali,

Kaymakam

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de il yönetimi ve ilçe yönetimini kısa bir tarihsel arka planını açıkladıktan sonra yapısal bir analize tabi tutmaktadır. Bu kapsamda, il yönetiminin organları olan vali, il idare kurulu ve il müdürlüklerini inceledikten sonra ilçe yönetiminin organları olan kaymakam, ilçe idare kurulu ve ilçe müdürlüklerini ele almaktadır. Çalışmada valinin görev ve sorumlulukları üzerinde önemle durulmakta, diğer organların yapı ve işlevleri de ayrıntılı olarak verilmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye’de il ve ilçe yönetimlerinin bugün itibarıyla yapı ve işleyişlerini açıklamak ve organların görevlerini ortaya koyarak, il ve ilçe yönetimlerini karşılaştırmaktır. Türkiye’de taşra idaresinin ve mülki yönetimin ana omurgası olan iller, bu çalışmanın da temel eksenini meydana getirmektedir. Bu makalenin bir başka amacı da, bu konuya dikkat çekerek, benzeri çalışmalara ışık tutabilmektir.

Keywords:

Structural Analysis,

Provincial Administration,

District Administration,

Governor,

District Governor

ABSTRACT

This study first describes a brief historical background of provincial and district administrations in Turkey and then performs structural analysis. In this context, the study examines the organs of provincial administration, the governor, provincial administrative board and provincial directorates, and then it examines the organs of the district administration, the district governor, district administrative board and district directorates. In the study, the duties and responsibilities of the governor are emphasized, and the structure and functions of the other organs are also given in detail. This study aims to describe the structure and functioning of provincial and district administration in Turkey as of today, and to compare the provincial and district administrations by revealing the duties of the organs. The provinces which are the main backbone of the provincial administration and the civilian government in Turkey are the main axis of this study. Another aim of this study is to shed light on future studies drawing attention to this issue.

1. GİRİŞ

Türkiye’de taşra yönetiminin esası olan il yönetimi, 154 yıldır idari sistemin içinde yer almaktadır. Bundan önce Osmanlı Devleti’nde taşra yönetimi, eyaletler yapılanmasıyla uygulanıyordu. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği uygulamasıyla başlanan bu süreç ileriki dönemlerde tüm Devlet topraklarında yaygın olarak hayata geçirildi. Devletin olgunluk çağına, taşra torakları eyalet ve sancak kademeleri ile yönetilmekteydi. Ondokuzuncu yüzyıldaki Batılılaşma çabaları içinde devletin örgütlenmesi de yeniden yapılandırıldı. Taşra yönetiminde yeni bir düzene geçildi. Bu yeni düzenin ilk ayak sesleri, 1860 yılında Lübnan’dan gelmeye başladı. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile eyalet yapılanması dışına çıkılan ilk uygulama hayat bulmuş oldu. Ardından 1864 yılında Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Balkan topraklarında ilk vilayet yönetimine sistemsal olarak geçildi. Bu uygulamada il yönetimi, ilin genele idaresi ve ilin özel idaresi olarak yapılandırıldı. Bu yapılandırma sonraki tüm dönemlerde uygulanan bir model oldu. 1870 Vilayet Nizamnamesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile Osmanlı Devleti, mülki yapılanma sistemini “vilayet” eksenine oturtmuş oldu. Cumhuriyet Döneminde vilayet sistemine devam edildi. Bu dönem boyunca temel kanun olarak 1949 yılında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu çıkarıldı. İl sistemi dönem boyunca sayısal olarak durağan ve hareketli süreçler yaşadı. Ama temel Kanun uygulamada kaldı. 1982 Anayasası Türkiye’nin coğrafi olarak yönetsel bakımdan illere, illerin de diğer kademeli bölümlere ayrıldığı hükmünü metne koydu. İlçeler bu hüküm gereği anayasal birimler değildir. İlerleyen süreçlerde, il sayısı arttı ve 81 ‘e yükseldi. Son yıllarda il yönetiminin özel idare kısmı büyükşehirlerde kaldırıldı. Son olarak il sisteminin alt kademesi olan Bucak idareleri de kaldırılarak iki kademeli (il ve ilçe) bir yönetim düzeni benimsendi. İller, Türkiye’de sadece bir yönetim kademesi ve taşra idaresinin ekseni olmayıp, aynı zamanda il özel idareleri bağlamında (büyükşehirler hariç) bir yerel yönetim alanıdır. Yeni büyükşehirler uygulamasında ise büyükşehir belediyelerinin il sınırlarını kapsamaları ve tüm ile hizmet götürmeleri dikkate alındığında, il mülki kademesi yine belirleyici bir rol üstlenmiş olmaktadır. Bundan başka Türkiye’de iller, her biri kendine özgü coğrafî, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri ile bir zenginlik kaynağı ve ülke mozağının anlamlı bir parçasıdır.

2. İL YÖNETİMİNİN İNCELENMESİ

2.1. İl Yönetiminin Kısa Tarihçesi

Osmanlı’da 1864 yılında uygulamaya konan “*Vilayat Nizamnamesi*” ile eyalet yönetiminden vilayet yönetimine geçilmiştir. Cumhuriyetle beraber 1924 yılında ise sancaklar kaldırılarak il yapılmıştır (Koç, 2016:106).

Merkezi yönetimin en büyük temel taşra birimi “il”dir (Gökçe, 2014:89). Türkiye’de İl sistemi, 1864 yılında Fransa örneğine göre oluşturulmuş ve değişik aşamalardan geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. İl sisteminin temel kanunu, 1949 yılında çıkarılan “*5442 sayılı İl İdaresi Kanunu*”dur (Parlak ve Sobacı, 2012:94). Ayrıca *3046 sayılı Kanun* da illeri düzenlemektedir. Ancak il idari teşkilatı, varlığını bizzat Anayasa’dan almaktadır (m.126/1).

İl yönetimi, 5442 sayılı Kanun’un 3-26. Maddelerinde düzenlenmiştir. İllerin kurulması, kaldırılması, ad ve merkez sınırlarının belirlenmesi ve değiştirilmesi kanunla olmaktadır (Günday, 2011:458). Yine bir ilçenin bir ilden alınıp diğer ile bağlanması da kanunla olmaktadır. Ancak, yasama organı bu konuda tamamen serbest değildir. Nitekim 1982 Anayasası’nın 126. Maddesine göre; il kurulurken veya kaldırılırken coğrafi durumun, ekonomik şartların ve kamu hizmetlerinin gereklerinin yasama organı tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Ama, bugün illerin anayasal ilkeler ile örgütlendiği söylenememektedir. İller daha çok geleneklere, siyasal düşüncelere ve günün koşullarına göre oluşturulmaktadır (Parlak ve Sobacı, 2012:94). Türkiye’de 2018 yılı itibariyle 81 il bulunmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2017:174).

Türkiye Cumhuriyeti’nde ilin, yönetim açısından iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi, merkezi yönetimden ayrı ve tüzel kişiliği olan bir yerel yönetim birimi olmasıdır. Bu yerel yönetim birimine “il özel idaresi” adı verilmektedir. İkincisi, merkezi yönetimin taşradaki mülki bölümlenmesi içinde yer alan birimdir. Bu birime ise, “il genel yönetimi” adı verilmektedir. Bu bakımdan il, hem bir yerel yönetim birimi, hem de merkezi yönetimin taşra örgütüdür (Koç, 2016:106).

2012 yılında kabul edilen *6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”* ile büyükşehir belediyesi olan illerde, il özel idaresi kaldırılmıştır. Bunun yerine valiliğe bağlı olarak Yatırım İzleme ve

Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur. Dolayısıyla büyükşehir belediyesi bulunan 30 ilimizde il özel idaresi bulunmamaktadır (Eryılmaz, 2017:151).

2.2. İl Yönetiminin Yapısal Analizi

İl idaresi “vali”, “il müdürleri” ve “il idare kurulu” ndan meydana gelmektedir.

2.2.1. Vali

2.2.1.1. Vali'nin Atanması ve Nitelikleri

İlleri idaresi yetki genişliği esasına dayanmaktadır ve bu durum valiler eliyle kullanılmaktadır. 5442 sayılı Kanun'a göre il genel idaresinin başı ve yürütme mercii olan valiler, İçişleri Bakanlığı'nın önerisi, Bakanlar Kurulu'nun kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanmaktadır (Al, 2013:74). Vali, İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır (Parlak ve Sobacı, 2012:95).

İl idaresinin başı olan vali, devlet tüzel kişiliğinin ildeki temsilcisidir. Ayrıca vali, ilde hükümetin ve tek tek her bir bakanlığın da temsilcisi olup, hükümetin ve bakanlıkların idari ve siyasal yürütme organıdır (Günday, 2011:459).

5442 sayılı Kanun'da valilerin atanması için hiçbir şart öngörülmemiştir. Dolayısıyla hükümetlerin bu konuda çok geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır (Parlak ve Sobacı, 2012:95). Nitekim 14 Temmuz 1965 tarih 657 sayılı “Devlet Memurları Kanunu”nun 59. Maddesine göre, valilik istisnai bir memurluktur. İstisnai memurluklarda atama, sınav, kademe ilerlemesi, derece yükselmesine ilişkin 657 sayılı Kanun'daki hükümler uygulanmamaktadır. Dolayısıyla istisnai memurluğa, memur olabilmenin asgari şartlarını (T.C. vatandaşı olmak, asgari ortaokul mezunu olmak) taşıyan herkes atanabilmektedir. Bununla birlikte, 9 Haziran 1930 tarih ve 1700 sayılı “Dahiliye Memurları Kanunu”nun 26 Şubat 1992 tarih ve 3778 sayılı Kanun'la değişik 2. maddesinin B bendine göre, vali olarak tayin olunmak için üniversitelerin siyasal bilgiler, hukuk, iktisat, işletme, iktisadi ve idari bilimler fakülteleri ile bunlara denkliği Yüksek Öğretim Kurulu tarafından kabul edilen yurtdışındaki en az dört yıl süreli fakültelerden mezun olmak şarttır (Gözler ve Kaplan, 2017:175).

Valilik memurluğuna ilişkin değinilmesi gereken bir diğer konu da “merkez valiliği uygulaması”dır. İl valiliği görevinden alınanlar, merkez valiliğine atanmaktadır. Merkez valiliği bir anlamda yedek kulübesine çekilmek gibidir. Merkez valilerinin bir kısmı Ankara, diğer bir kısmı ise büyük kentlerde oturmaktadır (Parlak ve Sobacı, 2012:95; Eryılmaz, 2017:152).

İl sınırları içinde bazı kuruluşlar, valinin yönetimi dışında tutulmuştur. Askeri kuruluşlar, askeri fabrikalar ve kurumlar, askerlik daire ve şubeleri il yönetiminin dışında sayılmaktadır. Bunlar, valinin emri altında değildir ve valinin bunlar üzerinde denetleme yetkisi yoktur. Ancak, olağanüstü durumlarda valiler askeri birliklerden yardım isteyebilmektedir. Adalet işlerinin yürütülmesi de, askeri kuruluşlarda olduğu gibi, il yönetiminin dışında tutulmuştur. Bunun yanı sıra valinin, adli organlarla, kamu düzeni ve esenliği ile ceza ve tutukevlerinin fiziki koşulları ve burada bulunanların genel durumlarına dair etkileşimde bulunma yetkisi vardır (Parlak ve Sobacı, 2012:95-96; Aydılek, 2016:98).

Vali, il sınırları içinde, yasaları ve hükümet emirlerini uygulamaktadır, genel emirleri çıkarmaktadır. Vali ilde kamu düzenini ve güvenliği sağlamaktadır, bu amaçla bütün kolluk güçlerinden ve olağanüstü durumlarda askeri birliklerden yararlanmaktadır. Vali, il genel yönetimi içerisinde yer alan kuruluşlar arasında işbirliğini ve eşgüdümü sağlamaktadır. Bu alanda gerekli önlemleri almaktadır, bu amaçla toplantılar düzenlemektedir. 5442 sayılı Kanun'a göre, valiler, adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün devlet daire ve müesseselerini ve işletmelerini, özel işyerlerini, özel idare, belediye, köy idareleri ile bunlara bağlı tekmil müesseseleri denetlemekte ve teftiş etmektedir (Gözübüyük, 2010a:105-106).

2.2.1.2. Vali'nin Görevleri

5442 sayılı Kanun'un 9. maddesinde valinin görevleri şu şekilde düzenlenmiştir:

- Valiler, ilin genel idaresinden her Bakana karşı ayrı ayrı sorumludur. Bakanlar, Bakanlıklarına ait işleri için valilere re'sen emir ve talimat verirler. Bakanlar, valiler hakkında Bakanlar Kuruluna taltif ve tecziye teklifinde bulunabilirler,

- Bakanlıklar ve tüzelkişiliği haiz genel müdürlükler, il genel idare teşkilatına ait bütün işleri doğrudan doğruya valiliklere yazarlar. Valilikler de illere ait işler için ilgili Bakanlık veya tüzelkişiliği haiz genel müdürlüklerle doğrudan doğruya muhaberede bulunurlar. Ancak valiler hesabata ve teknik hususlara ait işlerde idare şube başkanlarına vali adına imza yetkisi verebilirler,
- Vali, kanun, tüzük, yönetmelik ve Hükümet kararlarının neşir ve ilanını ve uygulanmasını sağlamak ve Bakanlıkların talimat ve emirlerini yürütmekle ödevlidir. Bu işlerin gerçekleştirilmesi için gereken bütün tedbirleri almaya yetkilidir,
- Kanun, tüzük, yönetmelik ve Hükümet kararlarının verdiği yetkiyi kullanmak ve bunların yüklediği ödevleri yerine getirmek için valiler genel emirler çıkarabilir ve bunları ilan ederler,
- Vali, dördüncü maddenin son fıkrasında belirtilen adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün Devlet daire, müessese ve işletmelerini, özel işyerlerini, özel idare, belediye köy idareleriyle bunlara bağlı tekml müesseseleri denetler, teftiş eder. Bu denetleme ve teftişi Bakanlık veya genel müdürlük müfettişleriyle veya bu dairelerin amir ve memurlarıyla da yaptırabilir,
- İlin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur,
- Vali, ilde teşkilatı veya görevli memuru bulunmayan işlerin yürütülmesini, bu işlerin görülmesiyle yakın ilgisi bulunan her hangi bir idare şube veya daire başkanından isteyebilir. Bu suretle verilen işlerin yapılması mecburidir,
- Vali, il içindeki idare ve müesseselerde çalışan uzman veya fen kollarına dahil memur ve müstahdemlerden asli vazifelerine halel getirmemek şartıyla ilin genel ve mahalli hizmetlerine müteallik işlerin görülmesini isteyebilir. Bu memurlar verilen işleri yapmakla ödevlidirler. Vali, keyfiyetten ilgili Bakanlığa ve tüzelkişiliği haiz genel müdürlüğe bilgi verir,
- Vali, Devlet gelirlerinin tahakkuk ve tahsilini ve ödeme işlerinin muntazam bir şekilde yapılmasını ve gelir kaynaklarının gelişmesini sağlamak için tedbirler alır ve uygular, lüzumunda bu maksatla ilgili Bakanlıklara ve genel müdürlüklere tekliflerde bulunur.
- Vali, Devlet, il, belediye, köy ve diğer kamu tüzelkişiliklerine ait genel ve özel mülklerin yangın ve benzeri tehlikelere karşı korunmasını, iyi halde tutulmasını, değerlendirilmesini ve iyi halde idaresini sağlayacak tedbirlerin uygulanmasını ilgililerden ister ve denetler.
- Vali, il, ilçe, bucak merkezlerinde ve çevrelerinde kiralı, kirasız binalarda vazife gören bütün Devlet dairelerini mahallin hizmet şartlarına ve Hazine menfaatine en uygun şekilde bir veya birkaç binada toplamak üzere gereken tedbirleri aldırır ve uygulanmasını denetler.
- Vali, Cumhuriyet Bayramında ilde yapılacak resmi törenlere başkanlık yapar ve tebrikleri kabul eder.
- Vali, ceza ve tevkif evlerinin muhafazasını ve Cumhuriyet savcısıyla birlikte hükümlü ve tutukluların sağlık şartlarını gözetim ve denetimi altında bulundurur.
- Vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amiridir. Suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenini korumak için gereken tedbirleri alır. Bu maksatla Devletin genel ve özel kolluk kuvvetlerini istihdam eder, bu teşkilat amir ve memurları vali tarafından verilen emirleri derhal yerine getirmekle yükümlüdür.
- Memleketin sınır ve kıyı emniyetini ve sınır ve kıyı emniyetiyle ilgili bütün işleri, yürürlükte bulunan hükümlere göre sağlar ve yürütür.
- İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindedir. Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır. Bu hususta alınan ve ilan olunan karar ve tedbirlere uymayanlar hakkında 66ncı madde hükmü uygulanır.
- Jandarma, polis, gümrük muhafaza ve diğer özel kolluk kuvvetlerinin bütün ast ve üstlerinin il içine münhasır olmak üzere geçici veya sürekli olarak vali tarafından yerleri değiştirilebilir ve bundan hemen içişleri, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarına bilgi verir.

- Valiler, ilde çıkabilecek veya çıkan olayların, emrindeki kuvvetlerle önlenmesini mümkün görmedikleri veya önleyemedikleri; aldıkları tedbirlerin bu kuvvetlerle uygulanmasını mümkün görmedikleri veya uygulayamadıkları takdirde, diğer illerin kolluk kuvvetleriyle bu iş için tahsis edilen diğer kuvvetlerden yararlanmak amacıyla, İçişleri Bakanlığında ve gerekirse (...) Kara Kuvvetleri Komutanlığının sınır birlikleri dahil olmak üzere en yakın kara, deniz ve hava birlik komutanlığından mümkün olan en hızlı vasıtalar ile müracaat ederek yardım isterler. Bu durumlarda ihtiyaç duyulan kuvvetlerin İçişleri Bakanlığında veya askeri birliklerden veya her iki makamdan talep edilmesi hususu, yardım talebinde bulunan vali tarafından takdir edilir.

Bunun yanında yeni sistemin gereği olarak 5442 sayılı Kanun'un 9. Maddesinde 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 138. Maddesinin getirdiği düzenleme sonrasında (Değişik birinci fıkra: 2/7/2018–KHK/703/138 md.); **Vali, ilde Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır.**

Bu sıfatla;

- A) (Değişik: 2/7/2018–KHK/703/138 md.) Valiler, ilin genel idaresinden Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, görevlerine ait işleri için valilere re'sen emir ve talimat verirler.
- B) Bakanlıklar ve tüzelkişiliği haiz genel müdürlükler, il genel idare teşkilatına ait bütün işleri doğrudan doğruya valiliklere yazarlar. Valilikler de illere ait işler için ilgili Bakanlık veya tüzelkişiliği haiz genel müdürlüklerle doğrudan doğruya muhaberede bulunurlar. Ancak valiler hesabata ve teknik hususlara ait işlerde idare şube başkanlarına vali adına imza yetkisi verebilirler.
- C) (Değişik: 2/7/2018–KHK/703/138 md.) Vali, kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuatın neşir ve ilanını ve uygulanmasını sağlamak ve talimat ve emirleri yürütmekle ödevlidir. Bu işlerin gerçekleştirilmesi için gereken bütün tedbirleri almaya yetkilidir.
- Ç) (Değişik: 2/7/2018–KHK/703/138 md.) Kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuatın verdiği yetkiyi kullanmak ve bunların yüklediği ödevleri yerine getirmek için valiler genel emirler çıkarabilir ve bunları ilan ederler.
- D) Vali, dördüncü maddenin son fıkrasında belirtilen adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün Devlet daire, müessese ve işletmelerini, özel işyerlerini, özel idare, belediye köy idareleriyle bunlara bağlı tekmil müesseseleri denetler, teftiş eder. Bu denetleme ve teftişi Bakanlık veya genel müdürlük müfettişleriyle veya bu dairelerin amir ve memurlarıyla de yaptırabilir.
- E) İlin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur.
- F) Vali, ilde teşkilatı veya görevli memuru bulunmayan işlerin yürütülmesini, bu işlerin görülmesiyle yakın ilgisi bulunan her hangi bir idare şube veya daire başkanından isteyebilir. Bu suretle verilen işlerin yapılması mecburidir.
- G) Vali, il içindeki idare ve müesseselerde çalışan uzman veya fen kollarına dahil memur ve müstahdemlerden asli vazifelerine halel getirmemek şartıyla ilin genel ve mahalli hizmetlerine müteallik işlerin görülmesini isteyebilir. Bu memurlar verilen işleri yapmakla ödevlidirler. Vali, keyfiyetten ilgili Bakanlığa ve tüzelkişiliği haiz genel müdürlüğe bilgi verir.
- H) Vali, Devlet gelirlerinin tahakkuk ve tahsilini ve ödeme işlerinin muntazam bir şekilde yapılmasını ve gelir kaynaklarının gelişmesini sağlamak için tedbirler alır ve uygular, lüzumunda bu maksatla ilgili Bakanlıklara ve genel müdürlüklere tekliflerde bulunur.
- İ) Vali, Devlet, il, belediye, köy ve diğer kamu tüzelkişiliklerine ait genel ve özel mülklerin yangın ve benzeri tehlikelere karşı korunmasını, iyi halde tutulmasını, değerlendirilmesini ve iyi halde idaresini sağlayacak tedbirlerin uygulanmasını ilgililerden ister ve denetler.
- J) Vali, il, ilçe, bucak merkezlerinde ve çevrelerinde kiralı, kirasız binalarda vazife gören bütün Devlet dairelerini mahallin hizmet şartlarına ve Hazine menfaatine en uygun şekilde bir veya birkaç binada toplamak üzere gereken tedbirleri aldırır ve uygulanmasını denetler.
- K) Vali, Cumhuriyet Bayramında ilde yapılacak resmi törenlere başkanlık yapar ve tebrikleri kabul eder.

Diğer yandan 7145 numaralı 30495 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Valiler ile ilgili şu düzenleme yapılmıştır:

10.6.1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 11 inci maddesinin (C) fıkrasının birinci paragrafına aşağıdaki cümle eklenmiş, mevcut ikinci paragrafının birinci cümlesi yürürlükten kaldırılmış, ikinci cümlesinde yer alan "Bu hususta" ibaresi "Bu fıkra kapsamında" şeklinde değiştirilmiş ve aynı fıkraya birinci paragrafından sonra gelmek üzere aşağıdaki paragraf eklenmiştir.

"Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır".

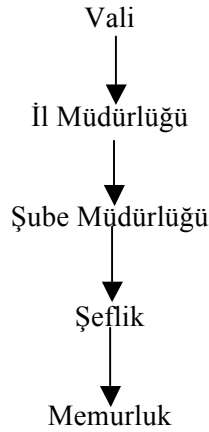
"Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlayabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir".

2.2.2. İl Müdürleri (İl İdare Şube Başkanları)

Bakanlıklar, kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek ve halka hizmet sunabilmek için ilde gerekli örgütleri kurmaktadır. Bunlara bakanlıkların il kuruluşları, başındaki yöneticilere de il müdürleri denilmektedir. İl müdürleri, valinin emri altındadır (Eryılmaz, 2017:153).

İl müdürleri, valinin görüşü alındıktan sonra ilgili bakanlıkça atanmaktadır. İl müdürlerinin emri altında çalışan şube müdürleri, şefler ve memurlar ilin ikinci derecede memurlarıdır (Günday, 2011:462). İl müdürleri, görev alanına giren konularda valiye karşı sorumludurlar (Gözler ve Kaplan, 2017:176; Özer vd., 2015:336). Aşağıda Şekil 1'de İl Müdürlükleri'nin hiyerarşik yapısı gösterilmiştir.

Şekil 1. İl Müdürlüklerinin Hiyerarşik Yapısı

Kaynak: Parlak ve Sobacı, 2012:98.

İl müdürlükleri arasında; hukuk işleri, defterdar, jandarma komutanı, emniyet, milli eğitim, bayındırlık ve iskan, sağlık, tarım, kültür ve turizm gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Bunların sayısı ve adı, bakanlıkların sayısı ve adı ile yakından ilgilidir (Gözübüyük, 2010a:109).

İl müdürleri, kendi görev alanına giren konularda gerekli bilgi ve belgeyi toplamakta, işlem ve kararı hazırlamakta, valiye göndermekte ve valinin onayını aldıktan sonra uygulayabilmektedirler. Bu bakımdan il müdürlerinin doğrudan işlem yapma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak, vali eğer yetki devretmişse doğrudan işlem tahsis edebilmektedirler. İl müdürlerinin bakanlıkla doğrudan yazışma yetkisi de yoktur. Vali aracılığı ile bakanlıklarla yazışmaktadırlar. Valiler, sınırlı da olsa belli konularda il müdürlerine imza yetkisi verebilmektedirler (Parlak ve Sobacı, 2012:98; Aydın, 2017:163; Gökçe, 2014:91).

İl müdürleri, yılda en az 4 defa kamu yönetiminde birliği sağlamak için valinin başkanlığında toplanmaktadır (Nohutçu, 2011:113; Gözübüyük, 2010b:168; Koç, 2016:108). Vali başkanlığındaki toplantıların amacı, idarede birliğin sağlanması, işlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi, gerekli tedbirlerin alınmasını görüşmek ve kararlaştırmak şeklinde açıklanabilmektedir. Bu toplantıda alınan kararların yürütülmesi bütün il müdürleri için zorunludur (Al, 2013:79).

2.2.3. İl İdare Kurulu

2.2.3.1. İl İdare Kurulu'nun Yapısı ve Üyeleri

İl idare kurulu, valinin veya görevlendireceği vali yardımcısının başkanlığı altında istişari ve idari nitelikte görev yapan bir kuruldur. Bu kurul, hukuk işleri müdürü, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, sağlık, tarım ve veteriner il müdürlerinden oluşmaktadır (Günday, 2011:462). İl idare kuruluna üye olamayan il müdürleri, kendi görev alanlarına giren işlerin görüşülmesi sırasında Kurul'a katılabilmekte ve görüş bildirebilmektedirler (Parlak ve Sobacı, 2012:98; Aydın, 2017:164; Koç, 2016:109). Kurul, yönetsel anlamda valiye yardımcı olmaktadır (Eryılmaz, 2017:153). Bu haliyle Kurul, merkezdeki en büyük danışma organı olan Danıştay'a benzemektedir (Gözübüyük, 2010a:109-110; Aydılek, 2016:100).

1980'den sonra yapılan yasal değişiklik sonrasında il idare kurulunun görev alanı oldukça daraltılmış ve adeta sembolik bir danışma kurulu haline dönüştürülmüştür. Bir kısım görevleri yargıya aktarılmıştır, bir kısım işleri ise yerel yönetimlerin karar organlarına bırakılmıştır (Eryılmaz, 2017:153).

2.2.3.2. İl İdare Kurulu'nun Görevleri

İl İdare Kurulu'nun görevleri istişari ve idari olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilmektedir (Gözler ve Kaplan, 2017:177; Gökçe, 2014:90-91):

İstışari Görevleri;

- İl idare kurulunun asıl görevi valiye yardımcı olmak ve ona danışmanlık yapmaktır,
- İlçe kurulması ve kaldırılması için görüş belirtmek.

İdari Görevleri;

- Son yoklama zamanı dışında olmak koşulu ile sağlık sebebiyle askere alma işini ertesi yıla ertelemek,
- Görevini yapmayan köy muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerini görevden almak,
- Yükseköğretim kurumlarında 657 sayılı Kanun'a tabi olarak çalışan idari personelin görevi ile ilgili olarak işlediği bir suç nedeniyle ceza mahkemesinde yargılanabilmesine izin verme.

3. İLÇE YÖNETİMİ

Merkezi idarenin taşra teşkilatındaki ikinci bölüm, ilçe idaresidir (Gökçe, 2014:91). İller birden fazla ilçeden oluşmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2017:178). Eski bir geleneği olan ilçe yönetimi, gerek kamu hizmetlerinin halka götürülmesi, gerek çevredeki toplumsal ve ekonomik koşulların geliştirilmesi yönünden önem taşımaktadır (Gözübüyük, 2010a:110).

İl düzeyinde örgütlenen merkezi yönetim kuruluşlarının çoğu, ilçe ölçeğinde de teşkilatlandırılmıştır. İlçeler, anayasal yönetim birimleri değildir. Daha önce de değinildiği üzere Anayasa'da "*Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır*", şeklinde hüküm ile temel birimin il olduğu belirtilmiştir. Diğer taşra yönetim birimlerinin belirlenmesi yasa koyucuya bırakılmıştır (Parlak ve Sobacı, 2012:99). Bu bağlamda ilçelerin de kurulması, ad ve merkezlerinin belirtilmesi ve değiştirilmesi kanunla olmaktadır. Aynı şekilde, bir ilçenin bir ilden ayrılarak başka bir ile bağlanması da kanun konusudur. Buna karşılık, ilçenin komşu ile olan sınırlarının yeniden düzenlenmesi, İçişleri Bakanlığı'nın hazırlayacağı müşterek kararname ile olmaktadır. Tüm bu hallerde ilgili iller idare kurullarının da görüşleri alınmaktadır (Günday, 2011:463). Türkiye'de 2018 itibariyle 921 ilçe vardır.

Tablo 1. Türkiye’de Nisan 2018 İtibariyle Mülki İdare, Mahalle ve Köy Sayıları

İl Sayısı:	81
İlçe Sayısı:	921
Mahalle Sayısı:	32.000
Köy Sayısı:	18.336
Bağlı Sayısı:	23.946

Kaynak: <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Türkiye’de ilçe yönetimi ile ilgili bir başka yönetim birimi daha vardır; bu da “merkez ilçe” dir. Merkez ilçe, bir il merkezinin bulunduğu yer ile merkezin çevresinde başka ilçelere bağlı olmayan belde ve köylerin oluşturduğu yönetim birimidir. Büyükşehir belediye yönetimi dışındaki şehirlerin merkez ilçelerinde kaymakam bulunmamaktadır. Buralarda il genel yönetiminin başı olan vali, merkez ilçe yönetiminden de sorumludur. Büyükşehir yönetimi kurulan kent merkezlerinde, “merkez ilçe” yerine çeşitli adlar taşıyan ve başında kaymakamların bulunduğu birden fazla ilçe bulunmaktadır. Bu ilçeler de diğer ilçeler gibi örgütlenmektedir (Eryılmaz, 2017:154).

Türkiye’de Mart 2008’e kadar 16 büyükşehir belediyesi statüsüne sahip il merkezinde, büyükhşire bağlı alt kademe belediyelerinin bir kısmı ilçe belediyesi statüsünde bulunmakta ve bunların başında birer kaymakam bulunmaktaydı. İlk kurulan büyükşehir belediyelerinde sistem bu şekildedir. Bunların dışındaki büyükşehir belediyelerinde ise ilçe örgütlenmesine gidilmeden alt kademe belediyesi şeklinde bir yapılanma tercih edilmiştir. 6 Mart 2008 tarihli 5747 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile tüm büyükşehir belediyelerinde ilçe belediyeleri kurulması ilkesi getirilmiştir (Parlak ve Sobacı, 2012:99).

İlçe yönetimi “kaymakam”, “ilçe müdürleri” ve “ilçe idare kurulu” ndan oluşmaktadır.

3.1. Kaymakam

3.1.1. Kaymakam’ın Atanması ve Nitelikleri

Kaymakam, ilçe idaresinin başıdır. Kaymakam, ilçede Cumhurbaşkanının¹ temsilcisi olup, ilçenin yönetiminden sorumludur. Kaymakam, bu durumu nedeniyle, askeri ve adli örgütler dışında ilçedeki tüm merkezi idare örgütlerinin ve personelinin de başıdır. Bu nedenle tüm bu örgüt ve personeli denetleme yetkisine sahiptir (Günday, 2011:464; Al, 2013:80; Özer vd., 2015:337; Gökçe, 2014:92). Kaymakamın olağanüstü durumlarda askeri kuruluşlardan yardım isteme yetkisi yoktur. Kaymakam, ancak durumu hem valiye hem de askeri kuruluşlara bildirmektedir. Kaymakamın askeri kuruluşlar ve yargı kurumları ile olan ilişkileri sınırlı bir biçimde yasa ile düzenlenmiştir (Gözübüyük, 2010a:110-111).

Kaymakam, “müşterek (ortak) kararname” ile yani İçişleri Bakanı’nın, Başbakan’ın ve Cumhurbaşkanı’nın imzasını taşıyan bir kararname ile atanmakta iken yeni hükümet sisteminde 3 numaralı Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kaymakamlar artık Cumhurbaşkanı onayı ile atanmaktadır.

¹ Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi öncesinde kaymakamlar ilçede "hükümet" in temsilcisi olarak görev yapmakta idi. Valilik ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev ve Çalışma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Değişiklikle yönetmeliğe "Temsil" başlıklı "Vali ilde devletin ve Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası; kaymakam ilçede Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır", maddesi eklendi. Bu hukuki değişiklik neticesinde valiler ilde, kaymakamlar da ilçede Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası olarak görev yapacaktır.

Kaymakam olmanın bazı şartları bulunmaktadır. 9 Haziran 1930 tarih ve 1700 sayılı “Dahiliye Memurları Kanunu”nun 26 Şubat 1992 tarih ve 3778 sayılı Kanunla değişik 2’nci maddesinin B bendine göre kaymakam olarak “tayin olunmak için üniversitelerin siyasal bilgiler, hukuk, iktisat, işletme, iktisadi ve idari bilimler fakülteleri ile bunlara denkliği Yükseköğretim Kurulu tarafından kabul edilen yurtdışındaki en az dört yıl süreli fakültelerden mezun olmak şarttı” (Gözler ve Kaplan, 2017:179). 15.07.2018 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bu hususta bazı değişiklikler yapılmıştır. Kaymakam adaylarının. “...1700 sayılı kanunda belirtilen şartlar yanında, yurt içindeki üniversitelerin veya diploma denkliği Yükseköğretim Kurulu tarafından onaylanmış olmak kaydıyla yabancı üniversitelerin en az dört yıllık lisans eğitimi veren fakültelerinin uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, iktisat, işletme, maliye ve finans, sosyoloji, halkla ilişkiler ve tanıtım, psikoloji bölümlerinden veya bu bölümlerden herhangi birinin müfredatında yer alan derslerin en az yüzde seksenine sahip olan diğer bölümlerden ya da hukuk fakültelerinden mezun olmaları veya üniversitelerin sosyal bilimler, mühendislik fakülteleri ile tarih bölümlerinde en az dört yıllık lisans eğitimi yapmış ve uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk ve iktisat alanlarında lisansüstü eğitim yapmış olmaları gerekir”, hükmüne yer verilmiştir.

Kaymakam olma şartlarında yapılan değişiklikler ile artık önceki düzenlemede yer alan fakülte bazında sayma yerine bölümler tek tek belirtilmiştir. Halkla ilişkiler ve tanıtım ile sosyoloji ve psikoloji bölümü mezunlarına da başvuru hakkı tanınmıştır. Buradan hareketle bazı siyasal bilgiler fakülteleri ve İİBF içerisinde yer alan sağlık yönetimi, ÇEKO, Sosyal Hizmetler gibi muhtelif bölüm mezunlarının doğrudan kaymakamlık başvuru hakları bulunmamaktadır. Bununla birlikte sayılan yani sınava doğrudan katılma hakkı tanınan bölümlerden birinin müfredatında yer alan derslerin %80'ine sahip olan bölüm mezunları da başvuru yapabilecektir. Bu hüküm bölümlerin kapsamını genişletici bir etkiye sahiptir. İlave olarak sosyal bilimler, mühendislik fakültesi veya tarih bölümü mezunu olup, beş alanda (uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk, iktisat) lisansüstü eğitim yapanlarda başvuru hakkına sahip olmuşlardır.

Vali, devletin, hükümetin ve ayrı ayrı her bakanlığın temsilcisi iken, ilçe yönetiminin başı olan kaymakam sadece hükümetin temsilcisidir. Kaymakam, vali gibi yetki genişliğine sahip değildir ve genel emirler çıkartmamaktadır. Valilik istisnai memurluk iken kaymakamlık güvenceli meslek memurluğudur (Nohutçu, 2011:115; Aydın, 2017:168). Kaymakam görevlerini valinin gözetimi ve denetimi altında yapmaktadır (Gözübüyük, 2010a:110).

Kaymakam, ilçede dirlik ve düzeni sağlamakla yükümlüdür (Koç, 2016:110). Valiler ilçeye ait bütün işleri doğrudan kaymakama yazmaktadırlar. Kaymakamlar, normal hallerde ilçenin işleri hakkında bağlı buldukları valilerle yazışmakta ve görüşmektedirler. Olağanüstü hallerde İçişleri Bakanlığı ve diğer bakanlıklarla muhabere edilmesi durumunda, durum derhal valiye bildirilmelidir (Eryılmaz, 2017:154).

3.1.2. Kaymakam’ın Görevleri

5442 sayılı Kanun’un 31. maddesinde kaymakam’ın görevleri düzenlenmiştir:

- Kaymakam kanun, tüzük yönetmelik ve Hükümet kararlarının neşir ve ilanını, uygulanmasını sağlar ve bunların verdiği yetkileri kullanır ve ödevleri yerine getirir. Kaymakam, valinin talimat ve emirlerini yürütmekle ödevlidir.
- Valiler, ilçeye ait bütün işleri doğrudan doğruya kaymakama yazarlar. Kaymakamlar da ilçenin işleri hakkında bağlı buldukları valilerle muhaberede bulunurlar. Ancak olağanüstü hallerde kaymakamlar İçişleri Bakanlığı ve diğer Bakanlıklarla muhabere edebilirler ve bu muhabereleden valiye bilgi verirler.
- Kanun, tüzük, yönetmelik ve hükümet kararları ile bunlara dayanılarak valiler tarafından verilecek talimat ve emirler ilçe idare, şube başkanlarına kaymakamlar yolu ile tebliğ olunur.
- Kaymakamlar, dördüncü maddenin son fıkrasında belirtilen daire ve müesseseler dışında kalan bütün Devlet daire ve müessese ve işletmelerini ve özel işyerlerini, özel idare, belediye ve köy idareleriyle bunlara bağlı tekmil müesseseleri denetler ve teftiş ederler. Bu teftiş ve denetlemeyi bizzat veya idare şube başkanları veya validen talep edeceği Bakanlık veya tüzelkişiliği haiz genel müdürlük müfettişleri vasıtasıyla ortaokul veya bu dereceli öğretim müesseselerini de bizzat veya ilgili müfettişleri marifetiyle denetler.
- Kaymakam, denetlemesi sırasında iş başında kalmalarında mahzur gördüğü ilçe idare şube başkanlarını valinin muvafakatiyle, diğer memur ve müstahdemleri re'sen sorumluluğu altında işten el çektirebilir.

- Kaymakam, ilçenin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur.
- Kaymakam, ilçede teşkilatı ve görevli memuru bulunmayan işlerin yürütülmesini, bu işlerin görülmesiyle yakın ilgisi bulunan herhangi bir idare veya daire başkanlığından isteyebilir. Bu suretle verilen işlerin yapılması mecburidir.
- Kaymakam, ilçedeki idare, daire ve müesseselerde çalışan uzman veya fen kollarına dahil memur ve müstahdemlerden ilçenin genel ve mahalli hizmetlerine ilişkin işlerin görülmesini asli vazifelerine halel getirmemek şartıyla valiliğe teklif suretiyle isteyebilir. Valilikten alınacak emir üzerine bu memurlar verilen işleri yapmakla ödevlidirler.
- Kaymakam, ilçe memurlarının çalışmalarını ve teşkilatın işlemlerini gözetim ve denetimi altında bulundurur.
- Kaymakam, ilçenin idare şube başkanlarıyla ikinci derecedeki memurlarına, genel ve özel kolluk amir ve memurlarına Memurin Kanundaki usulüne göre savunmasını aldıktan sonra uyarma, kınama cezaları verir ve uygular. Daha ağır disiplin cezaları verilmesi için özel kanunu hükümlerine göre teklif ve talepte bulunabilir, Kaymakamlarca re' sen verilen cezalar kesindir. Bu cezalar tebliğ tarihinden itibaren sicile geçer.
- Kaymakam, ilçe memurlarına takdirden verebilir,
- Kaymakam, ilçe idare şube başkanlarına acele hallerde (8 güne kadar) ve tayini kendisine ait memurlara, Memurlar Kanunundaki yıllık izin, süresine mahsup edilmek üzere bir aya kadar izin verebilir. Tayinleri kaymakama ait olmayan memur ve müstahdemlere izin verilmezden önce kaymakamın mütalaası alınır.
- Kaymakamlar, halkın askerlik muameleleri hakkındaki müracaat ve şikayetlerini kabul ederler. Askerlik şubelerine ve dairelerine yazarlar. Cevabı kafi görmedikleri takdirde keyfiyeti valiye bildirirler.
- Kaymakam, Cumhuriyet Bayramında ilçede yapılacak resmi törenlere başkanlık yapar ve tebrikleri kabul eder.

3.2. İlçe Müdürleri (İlçe İdare Şube Başkanları)

Bakanlıkların ilçede bulunan teşkilatlarının başındaki yöneticilere “ilçe müdürü (ilçe idare şube başkanı) denilmektedir. Mal müdürü, ilçe milli eğitim müdürü, ilçe sağlık müdürü, ilçe çevre ve şehircilik müdürü, ilçe gıda, tarım ve hayvancılık müdürü, ilçe emniyet müdürü örnek olarak verilebilmektedir (Parlak ve Sobacı, 2012:101; Gözübüyük, 2010a:111; Aydılek, 2016:100; Nohutçu, 2011:117).

İlçe müdürleri, bakanlıkların ilçede bulunan en yüksek memurlarıdır. Görev alanına giren işlerin yürütülmesinden doğrudan doğruya kaymakama karşı sorumludurlar. İstisnalar dışında ilçe müdürlerinin doğrudan yazışma yetkileri yoktur. Bunlar yazışmalarını kaymakam aracılığı ile yapmaktadırlar (Gözler ve Kaplan, 2017:180; Günday, 2011:466).

3.3. İlçe İdare Kurulu

İlçelerde kaymakamın başkanlığında idare kurulu görev yapmaktadır. İlçe idare kurulu, yazı işleri müdürü, mal müdürü, hükümet tabibi, milli eğitim müdürü, gıda tarım ve hayvancılık müdüründen meydana gelmektedir (Eryılmaz, 2017:154). İlçe idare kurulunun görevleri il idare kurulunun görevlerine benzemektedir. Bu Kurul'un asıl görevi kaymakama yardımcı olmaktır (Parlak ve Sobacı, 2012:101; Gökçe, 2014:92).

SONSÖZ

Türkiye, Anayasa'da da belirtildiği gibi, coğrafya olarak illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. Bu bölümler ise ilçeler ve bucaklardır. Ancak bucaklar yapılan yasal düzenleme ile idare sisteminden kaldırılmıştır. Bugün itibariyle Türkiye'de taşra idaresi Bölgesel Yönetimler ve İl Yönetiminden meydana gelir. Bölgesel yönetimler; Serbest Bölgeler, GAP Bölge İdaresi Başkanlığı ve Bölge Müdürlükleridir. Taşra idaresinin ana omurgası ise il yönetimlerinden oluşur. Mülki yönetim olarak il yönetimi il ve ilçeleri kapsar. Her iki kademe de kendi içinde üç temel organ eliyle yönetilir. Bunlar il için; vali, il idare kurulu ve il müdürlükleri, ilçeler için;

kaymakam, ilçe idare kurulu ve ilçe müdürlükleridir. Vali, il yönetiminin ve mülki yönetimin en üst yöneticisidir. Devletin ildeki en süt temsilcisidir. İlçe yönetimleri de valiye bağlı olarak çalışır. Vali, aynı zamanda Valilikte konumlanan ve müdürlüklerin de en üst amiridir. Bu müdürlükler; Özel Kalem, Protokol Şube, İl Yazı İşleri, Hukuk İşleri Şube, İl Basın ve Halkla İlişkiler, İl İdare Kurulu, İl Mahalli İdareler, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler, Bilgi İşlem Şube, İl Sosyal Etüt ve Proje, İl Planlama ve Koordinasyon, İdari Hizmetler Müdürlükleri ile Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'dır.

Türkiye'de il yönetimi bugünlerin ve öngörülebilir geleceğin başat yönetim kademeleri ve birimleridir. İl ve ilçe bütünlüğündeki bu sistem, hem idari, hem siyasi hem de ekonomik anlamlar ve boyutlar içermektedir. İllerin idaresi günümüzde merkezi ve yerel eksenlerde dengeli ve dinamik bir şekilde yürütülebildiği ölçüde, yerel ve bölgesel kalkınma daha etkin olarak gerçekleşecektir. İl idaresinin bugünün şartlarına uyum sağlaması, bütüncül, sistemik, katılımcı, şeffaf, hesap veren, verimli ve vatandaşa dönük bir yönetim anlayışı ve pratiği içinde geliştirilmesi yararlı olacaktır. Toplumsal topyekun kalkınma, yerelden başlar ve ulusala doğru yayılır. Bu süreç için iller iyi birer başlangıç noktasıdır.

KAYNAKÇA

- AL, Hamza (2013), **Kamu Yönetimi**, Değişim Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2009), **Türk Kamu Yönetimi: Sistemi - Niteliği - Örgütü - Sorunları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2017), **Türk Kamu Yönetimi: Sistemi - Niteliği - Örgütü - İşleyişi - Sorunları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 7. Baskı.
- AYDİLEK, Emre (2016), "*Türk Kamu Yönetimi Sistemi*", **Kamu Yönetimi - Temel Kavramlar** (Ed. Erol Turan), Palet Yayınları, Konya.
- ERYILMAZ, Bilal (2017), **Kamu Yönetimi: Düşünceler - Yapılar - Fonksiyonlar - Politikalar**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 10.Baskı.
- GÖKÇE, Ali Fuat (2014), "*Türkiye'de Kamu Yönetiminin Örgütlenmesi (Merkezden Yönetim)*", **Kamu Yönetimi** (Ed. Yüksel Koçak), Merdiven Yayınları, Ankara.
- GÖZLER, Kemal (2010), **İdare Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi, Bursa, 12.Baskı.
- GÖZLER, Kemal ve KAPLAN, Gürsel (2017), **İdare Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi, Bursa, 19.Baskı.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2001), **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 15.Baskı.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2010a), **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 29.Baskı.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2010b), **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 11.Baskı.
- GÜNDAY, Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 11.Baskı.
- KOÇ, Taylan (2016), **Yönetim Bilimi ve Türkiye'de Yönetimsel Kurumlar**, Karahan Kitabevi, Adana.
- NOHUTÇU, Ahmet (2011), **Kamu Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 7.Baskı.
- ÖZER, Mehmet Akif, AKÇAKAYA, Murat, YAYLI, Hasan ve YÜCEL BATMAZ, Nazlı (2015), **Kamu Yönetimi: Klasik (Yapı ve Süreçler)**, Adalet Yayınevi, Ankara.
- PARLAK, Bekir ve SOBACI, Mehmet Zahid (2012), **Ulusal ve Küresel Perspektifte Kamu Yönetimi: Teori ve Pratik**, MKM Yayınları, Bursa, 4. Baskı.
- <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> (Erişim Tarihi: 02.07.2018).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (09.11.1982 tarih ve 17863 mükerrer sayılı Resmi Gazete).
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu (09.11.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmi Gazete).

Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması

Investigation and Judgement of the Rebirth Process in the Transition Period that Deeply Affect the Bulgarian Muslims

Emin ATASOY

*Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D.
eatasoy@uludag.edu.tr*

Makale Başvuru Tarihi: 30.06.2018

Makale Kabul Tarihi: 06.07.2018

Elif ALKAR

*Doktorant, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D.
elifalkar@gmail.com*

ÖZET

Bu çalışmada Bulgaristan'ın Kliment Ohridski Üniversitesi Tarih Fakültesinde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Evgeniya Kalinova'nın yazmış olduğu "Yeniden Doğuş Sürecinin Hatırası ve Geçiş Dönemindeki Siyasi Kullanımı" başlıklı çalışması Türkçe'ye tercüme edilerek analiz edilmiştir. Kalinova'nın kaleme aldığı bu çalışma, devlet yönetiminin, akademik ve siyasi elitin, geniş halk kitlelerinin ve Bulgaristan hükümetlerinin Yeniden doğuş sürecine ve asimilasyon girişimlerine olan değişken bakış açılarını sergilemektedir. Kalinova'nın Bulgaristan Türkleri ile ilgili çok sayıda araştırması ve bilimsel eseri olup devlet-azınlık ilişkileri, Bulgar ve Türk toplulukları arasındaki kültürel ve siyasal etkileşimler, Bulgaristan hükümetlerinin azınlık politikaları ve Bulgaristan Müslümanları ile ilgili konular bu araştırmaların merkezinde yer almaktadır. Bulgaristan Cumhuriyeti'nde sosyalizmden kapitalizme geçişin yaşandığı 1990 – 2010 dönemi Bulgaristan'daki bilimsel yayınlarda "geçiş dönemi" olarak adlandırılmış ve kaleme aldığı çalışmasında Kalinova ekonomik ve siyasi sarsıntılarla dolu bu dönemi birinci geçiş dönemi (1990-2001) ve ikinci geçiş dönemi (2001-2009) olarak irdelemiştir. Kalinova'nın eserinde bir yandan Bulgar halkının ve Bulgar siyasetçilerinin ulusal tarihle yüzleşme cesaretleri, bireysel özeleştirileri ve toplumsal hoşgörülerini sorgulanmış, diğer yandan konser, sinema, tiyatro ve benzeri sanatsal faaliyetlerle Bulgaristan Müslümanlarına uygulanan asimilasyon girişimlerinin kültürel hayata olan etki ve yansımaları tartışılmıştır. Yeniden doğuş süreci ve postsosyalist dönemde Bulgaristan hükümetlerinin izledikleri etnik politikalarla ilgili Türkiye'de yayımlanan bilimsel araştırmaların sayısı yok denecek kadar az olduğundan, Kalinova'nın kaleme aldığı çalışma daha da büyük önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

*Bulgaristan
Geçiş Dönemi
Azınlık Politikaları
Bulgaristan Türkleri
Yeniden Doğuş Süreci*

ABSTRACT

In the present study, the paper titled "The Reminiscence and Political Use of the Rebirth Process During the Transition Period" written by Prof. Dr. Evgeniya Kalinova, a lecturer at the Faculty of History of Kliment Ohridski in Bulgaria was translated into Turkish and analyzed. Kalinova's study portrays different viewpoints of the state administration, the academic and political elite, a vast majority of public and the Bulgarian governments towards the rebirth process and assimilation attempt. Kalinova has many studies and scientific works on Bulgarian Turks and cultural and political interactions between the Bulgarian and Turkish communities, minority politics of the Bulgarian governments and issues regarding the Bulgarian Muslims are at the center of these studies. The period of 1990-2010 during which transition from socialism to capitalism in the Republic of Bulgaria took place was called the "transition period" for the scientific publications in Bulgaria and in her study, Kalinova examined this period full of economic and political turmoil in two periods; the first transition period (1990-2001) and second transition period (2001-2009). In Kalinova's work, while, the bravery of the Bulgarian people and the Bulgarian politicians to face the national history, their self-criticism and the social tolerance were questioned, on the other hand, the impact and reflection of the cultural life of the assimilation attempts on the cultural life applied to the Bulgarian Muslims through concerts, cinema, theater and similar artistic activities were discussed. Since the number of published scientific studies in Turkey related to ethnic policies pursued by the Bulgarian government during the rebirth process and post-socialist period is scarce, the work written down by Kalinova becomes all the more important.

Key Words:

*Bulgaria
Transitional Period
Minority Politics
Bulgarian Turks
Rebirth Process*

1. GİRİŞ

1989 yılının soğuk kış aylarında başlayan ve bugün halen etkisi süren “geçiş süreci” Bulgaristan için hem çok yavaş hem de Bulgar ulusu için beklenmedik siyasal sürprizlerle sürmektedir. 1989 yılının kış aylarında Bulgaristan toplumsal açıdan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en çalkantılı ve en gergin günlerini yaşamıştır. Bir yandan Türklerin etnik haklarını arama yürüyüşleri ve yaz aylarında başlayan kitlesel göçleri, diğer yandan yeni kurulan sivil toplum örgütlerinin istek ve baskıları, ülkenin derin bir ekonomik ve politik krize sürüklenmesine yol açmıştır. Ülkenin dış borcu 10 milyar doları aşmış, 300 000'den fazla Türk Bulgaristan'ı terk edip Türkiye'ye yerleşmiş, ülke içinde terör olayları ve siyasal demokrasi istekli mitingler yoğunlaşmış, binlerce üniversite öğrencisi ve memur tarlalarda toplanmayan tarım ürünlerini toplamaya gönderilmiştir. İşte böylesine gergin ve olumsuz bir siyasal ortamda Bulgaristan Komünist Partisi'nin lideri Todor Jivkov'a karşı sessiz ve kansız bir iktidar darbesi yapılmıştır. Üstelik bu darbe Jivkov'un en yakın arkadaşları, en güvendiği yoldaşları tarafından olmuştur¹.

9 Kasım 1989 tarihinde parti arkadaşları tarafından yapılan siyasal baskılar sonucunda Todor Jivkov devlet yönetiminden ve BKP liderliğinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. 10 Kasım 1989 tarihinde uykudan kalkan Bulgaristan vatandaşları 33 yıllık Jivkov diktatörlüğünün sona erdiğine inanmakta güçlük çekmişlerdir. Avrupa siyasi tarihinin bu en uzun yönetimlerden birinin sona ermesi ülkede çok partili siyasal hayata geçiş ve azınlık haklarının geri verilmesi ile sonuçlanmıştır. Polonya, Romanya ve Çekoslovakya gibi ülkelerde esmeye başlayan değişim rüzgârı gecikmeli de olsa Bulgaristan'da da yavaş yavaş esmeye başlamıştır.

1990–2009 döneminde Bulgaristan çok değişken, çok çalkantılı ve çok hükümetli bir geçiş dönemi yaşamıştır. Bu geçiş döneminin en önemli özelliklerinden biri de ülkedeki siyasal istikrarsızlığın ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik istikrarsızlığa temel hazırlamasıdır. Başbakanların, cumhurbaşkanlarının ve hükümetlerin sıkça değiştiği bu dönemde HÖH²'ün Bulgaristan siyasal hayatında merkezi bir yere oturması ve aktif siyasette vazgeçilmez bir unsur olması Müslüman ve Türk azınlıklar için hayati bir önem taşımaktadır. Bulgar milliyetçilerinin oluşturdukları ve destekledikleri ATAKA (Hücum) partisinin 2005 seçimlerinde %8'den fazla oy alması ülkedeki etnik gerginliğin tekrar alevlenmesine neden olmuştur. Fakat bu dönemde Bulgaristan için en büyük kazanç kuşkusuz NATO ve AB üyeliği olmuştur (Atasoy, 2018:337-379).

Tek partili diktatörlük döneminden çok partili demokrasiye geçişte, Bulgaristan devletini içten içe kemiren aşağıdaki sorunlar acil çözüm bekliyordu:

- Bulgar ulusu ile devlet, halk ile hükümet, etnik Bulgarlar ile etnik Türkler arasında kopma noktasına gelen ilişkileri onarmak ve güven kazanmak;
- Küstürülen Müslüman azınlıkların devlete ve hükümete güvenmelerini yeniden sağlamak,
- Müslümanlar ile Hıristiyanlar, Bulgarlar ile Türkler arasındaki karşılıklı güven, hoşgörü ve dostluğu tekrar inşa etmek,
- Müslüman azınlıkların gelenek-göreneklerini, kültürel ve sosyal haklarını geri vermek ve tüm özgür ülkelerde olduğu gibi isteyen kişinin kendi istediği ad ve soyadını özgürce seçebilmesini sağlamak,
- BKP dışındaki diğer partilerin de ulusal siyaset yelpazesinde yer almalarını sağlamak ve en kısa sürede demokratik seçimlere gitmek,
- Türklerin çoğunlukta olduğu Hak ve Özgürlükler Partisini ayrılıkçı, ırkçı, yıkıcı ve bölücü bir unsur olarak değil, bu ülkenin realitesini yansıtan bir siyasal oluşum olarak kucaklamak ve desteklemek,
- Ülkede yükselişte olan aşırı milliyetçi akımları ve olası etnik çatışmaları frenlemek,
- Tüm halkın desteği ile ülkeyi bulunduğu derin politik ve ekonomik krizden çıkartmak.

29 Aralık 1989 tarihinde BKP Merkez Komitesi toplantısında hem yeniden doğuş süreci hem de Türk

1 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Baeva, 2006

2 Bulgaristan'da bir siyasi parti olarak bugün de faaliyetlerini sürdüren HÖH, büyük bölümü Müslüman azınlıklardan oluşan Hak ve Özgürlükler Hareketinin kısaltılmasıdır.

isimlerinin zorla Bulgar isimlerle değiştirilmesi sert bir dille eleştirilmiştir. Yine bu toplantıda eski Dışişleri Bakanı Petar Mladenov³ Cumhurbaşkanı, Andrey Lukanov da Başbakan olarak atanmıştır⁴. Bu toplantıda alınan kararla Bulgaristan Komünist Partisi'nin adı Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak değiştirilmiş, yani eski BKP artık yeni BSP olmuştur. 29 Aralık 1989 tarihinde alınan kararlarla yeniden doğuş süreci son bulmuş ve soydaşlarımıza tekrar eski Türk adlarını alma ve kullanma izninin yolu açılmıştır. Mart 1990'da Bulgar Meclisi'nde "Bulgaristan Vatandaşların İsimleri Hakkında Yasa'nın" kabul edilmesi ile isteyen Türk ve Müslüman azınlık mensuplarına tekrar Türk isimlerini alma hakkı verilmiştir (Atasoy, 2018:337-379).

29 Aralık kararları ile Türkler ve diğer Müslüman azınlıklara mensup olan vatandaşlar tekrar Türk adlarını geri almaya hak kazanmışlardır. 1991 yılının yaz aylarına kadar Bulgaristan sınırları içinde yaşayan yaklaşık 600 000 Müslüman bir türlü benimsemedikleri Bulgar ad ve soyadlarını terk edip kendi istekleri ile Türk adı ve soyadı almışlardır. 1989-1991 döneminde Bulgaristan Meclisi'nin aldığı kararla yeniden doğuş sürecinde tutuklanan veya isim değiştirmeye karşı gelen tüm tutuklu Türkler hapisneden serbest bırakılmış, böylece özledikleri ailelerine nihayet kavuşmuşlardır. Ayrıca ölüm cezası sonucu öldürülen, güvenlik güçleri ile girdikleri çatışmalarda öldürülen veya intihar edenlerin ailelerine devlet yüklü miktarda tazminat ödeyerek belirli bir maaş bağlamayı kabul etmiştir. Fakat Jelyazkova'nın da belirttiği gibi yeniden doğuş ve isim değiştirme sürecinin bitmesinden çeyrek asır geçmiş olmasına rağmen bugün dahi Bulgaristan tarihindeki bu karanlık ve kanlı dönem tam olarak aydınlanmamış, devlet arşivlerindeki belgelerin tamamı ortaya çıkarılmamış ve bu olayların sorumluları hukuk yolu ile cezalandırılmamıştır (Jelyazkova, 1998: 394-395). Sonuç olarak, Bulgaristan Meclisi'nin kabul etmiş olduğu 29 Aralık kararları ne etnik Bulgarları ne de Türk azınlığını tatmin etmiştir. Hem azınlık mensupları hem de milliyetçi Bulgarlar bu kararlara sert eleştiriler yöneltmişler.⁵ Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türkleri Bulgarlaştırmaya çalışan ve bu amaçla isim değiştirme sürecinde aktif görev alan subaylar, askerler, polisler, istihbarat görevlileri, parti başkanları, idareciler, muhtarlar, BKP ve hükümet yöneticileri bu kararlardan sonra hesap verme ve yargılanmanın pek de uzak olmadığını anlamışlardır. Bulgar devleti ve Bulgaristan güvenliği için çalışan bu sözde vatansever Bulgarlar, kendi yandaşları, kendi parti arkadaşları tarafından arkadan hançerlenmiştir. Bu nedenle 29 Aralık kararlarına en sert tepkiyi onların göstermesi doğaldır.

Bu çalışmada Bulgaristan'ın Kliment Ohridski Üniversitesi Tarih Fakültesinde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Evgeniya Kalinova'nın yazmış olduğu "Yeniden Doğuş Sürecinin Hatırası ve Geçiş Dönemindeki Siyasi Kullanımı" başlıklı çalışması (Kalinova, 2011: 67-82) Türkçe'ye tercüme edilerek okuyuculara sunulmuştur. Bulgaristan Cumhuriyeti'nde sosyalizmden kapitalizme olan sarsıntılı geçişin yaşandığı 1990 - 2010 dönemi bilimsel yayınlarda "geçiş dönemi" olarak adlandırılmış ve kaleme aldığı çalışmasında Kalinova ekonomik ve siyasi krizlerle dolu bu çalkantılı dönemi birinci geçiş dönemi (1990-2001) ve ikinci geçiş dönemi (2001-2009) olarak irdelemiştir.

2. BİRİNCİ GEÇİŞ DÖNEMİ (1990-2001)

"Yeniden Doğuş" sürecinin geçiş döneminde⁶ hangi sıklıkla anımsandığı ve tartışıldığı, büyük ölçüde egemen politik yönetime ve hükümet yapısına bağlıdır. Bu tartışmalı ve karmaşık süreç iki döneme ayırarak incelenebilir. Birinci dönem, Haziran 2001 seçimleri ile sınırlı. Birinci dönemin belirleyici özelliği, politik güçlerin "Yeniden Doğuş" sürecini anımsatarak ve onu siyasal malzeme olarak kullanarak, kendi saflarını güçlendirme çabalarıdır. BKP'nin⁷ yeni yönetimi "Yeniden Doğuş" sürecini kınayarak, politik sorumluluğu ve suçun tamamını devrik lider Todor Jivkov'a yükleyerek, doğan politik sorumluluktan uzaklaşmaya çalışıyor.

3 30 Ocak - 2 Şubat 1990 tarihleri arasında yapılan BKP Kongresinde Petar Mladenov BKP Genel Sekreteri görevinden alındı ve yerine reformcu kimliği ile tanınan Aleksandar Lilov getirildi. Böylece Mladenov Cumhurbaşkanı görevini sürdürürken parti liderliğini bırakmak zorunda kaldı.

4 Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Znepolski, 2009:170-174; Kalinova ve Baeva:224-265.

5 29 Aralık kararlarına atıfta bulunan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yayınlanan bazı gazetelerde "Bulgaristan teslim bayrağını çekti", "Bulgaristan dize geldi" başlıklı kışkırtıcı haberlerin yayımlanması Bulgaristan milliyetçilerinin Türk azınlığa karşı daha da fazla kin ve nefret beslemelerine yol açmıştır. Bulgaristan'da bazı yerleşim birimlerinde bazı Türklerin aşırı milliyetçilik dalgasının akımına kapılarak Türkiye Cumhuriyeti bayrağı açmaları ve etnik Bulgarları intikam ile tehdit etmeleri iki topluluk arasındaki gergin olan ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Bu konuda bakınız: Dayıoğlu, 2005:378-379.

6 1990 - 2010 döneminde, Bulgaristan Cumhuriyeti'nde sosyalizmden kapitalizme geçiş yaşandığı için bu dönem bilimsel literatürde "geçiş dönemi" olarak adlandırılmıştır.

7 Bulgaristan Komünist Partisi'nin kısaltılmış şekli metinde BKP olarak yazılmıştır.

BKP'nin bu tutumu, sadece iktidarını ve politik gücünü korumak için değil, ülkedeki olası etnik çatışmaları önlemek için de sergileniyor. 29 Aralık 1989 tarihinde BKP Genel Kurulu'nda, Bulgaristan Türklerinin Türkçe-Arapça adlarının iade edilmesi kararı alınmıyor, 18 Ocak 1990 tarihinde ise Todor Jivkov tutuklanıyor ve sorgulanmaya başlanıyor. Diğer yandan DGB⁸ ve HÖH⁹ gibi yeni politik güçler, yakın siyasi geçmişin yeniden ele alınarak irdelenmesi ve yakın tarihte Bulgaristan'da cereyan eden olayların yeniden tartışmaya açılması konusunda ısrar ediyorlar. DGB'nin amacı BSP'yi¹⁰ kötüleyerek ve karalayarak saflarını zayıflatmak, ayrıca "Yeniden Doğuş" sürecinin sosyalist sistemin bir siyasal ürünü olduğunu göstererek, tüm bunların sorgulanmasını ve suçluların cezalandırılmasını istemektir. HÖH lideri Ahmet Doğan için bu süreç yeni doğan partisinin ayakta kalması ve güçlenmesi için arayıp bulamadığı bir fırsattır. İki partinin (DGB ve HÖH) politik duruş bakımından yakınlığı ve BSP gibi ortak rakipleri olması, bu dönemde "Yeni Doğuş" sürecine benzer pencerelerden bakmalarını sağlamıştır ki bu gelişmeler 1990'lı yılların ortasına kadar sürmüştür. Hem DGB hem HÖH, isim değiştirme olaylarında yaşanan acıların ve işlenen suçların sorgulanması, ayrıca BKP/BSP'nin "Yeniden Doğuş" sürecinin siyasi sorumlusu olarak yargılanması ve baskıcı sosyalist geçmişinin cezalandırılması isteği ile öne çıkmışlardır.

Dimitir Popov'un hükümeti, DGB ve HÖH'ün isteklerini göz önüne alarak, "Yeniden Doğuş" dönemi suçlularının sorgulanma ve cezalandırılma sürecini hızlandırmıştır. Baskıya maruz kalmış kişiler bir kereye mahsus tazminat almış, bu dönemde öldürülenlerin mirasçılara ise emekli maaşı bağlanmıştır. O dönemin hükümet yetkilileri olan Todor Jivkov, Georgi Atanasov, Dimitir Stoyanov, Petır Mladenov ve Penço Kubadinski'ye karşı "ırkçı veya etnik temele dayalı düşmanlığı körüklemek"ten, kamu davası açılmıştır. Bulgaristan Türklerinin çoğunlukta olduğu HÖH, özellikle trajik olayların yaşandığı ve kurbanların verildiği bölgelerde "Yeniden Doğuş" sürecini anma ve kınama yıldönümleri organize etmiştir. Geçmişteki acılar ve hüznü olaylarla ilgili yapılan bu anımsatmalar, ülkedeki Müslüman azınlıkların ve HÖH seçmenlerinin birleştirilmesi amacı ile kullanılmıştır. Tüm bu olaylar ise HÖH'ün Bulgaristan kanunlarına uygun bir siyasi parti olarak var olup olamayacağı tartışmaların gölgesinde cereyan etmiştir.¹¹ Dikilen anıt heykeller ve düzenlenen yıldönümleri, Yeniden Doğuş Süreci ile ilgili anıları canlı tuttuğu gibi Bulgaristan Türklerinin DPS HÖH ile bağlantısını da canlı tutmuştur. Mogilyane (Yoğurtçular) köyündeki "Türkan Çeşmesi"¹² heykeli, bunların arasında en görkemlisi ve etkili olanıdır.

Kasım 1991'den 1992'nin sonuna kadar, Filip Dimitrov hükümeti döneminde, DGB ve HÖH'ün suçluların cezalandırılması ve mağdurlara tazminat ödenmesi yönünde başlattıkları işbirliği yeni bir döneme girmiştir. HÖH, hem "maviler" olarak tanımlanan DGB'lilere parlamenter destek vermiş hem Jelyu Jelev'in Bulgaristan Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini sağlamıştır. Doğal olarak verilen bu siyasal destek karşılığında mükâfatlar da gecikmez: Bulgaristan okullarında Türkçe ana dil olarak üçüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar okutulmaya başlar; ayrıca 1989 yılında Türkiye'ye göç¹³ edenlerin gayrimenkulleri sahiplerine kanunla iade edilir. En önemlisi ise Bulgaristan Anayasa Mahkemesi, HÖH'ü meşru ve yasal bir siyasi parti olduğuna karar verir. 1992 yılında DGB parlamentodan güvenoyu alamayınca iktidarı bırakır ve HÖH ile ilişkileri soğumaya başlar.

Bulgaristan'da bir sonraki hükümet Lyuben Berov'un başkanlığında olup HÖH'ün güvenoyu ile ülke yönetiminin başına geçmiştir. Bir bakanla da olsa HÖH ilk kez hükümette ve Bulgaristan siyasal hayatında ilk kez yönetici olarak yer almıştır. Bu gelişmeler HÖH'ün "Yeniden Doğuş" süreciyle ilgili kendi bakış açısını geniş halk kitlelerine duyurmasını kolaylaştırır. 1993 senesinde kabul edilen bir kanunla Haziran 1989'dan sonra ülkeyi terk eden Bulgaristan vatandaşlarının, başka bir ülkeye göç edip bu ülkenin vatandaşlığını almış olsalar dahi Bulgaristan vatandaşlığını korumaya devam ettikleriyle ilgili karar kabul edilmiştir. Bu dönemde ilk

8 "Demokratik Güçler Birliği"nin (DGB) Bulgarcası, "Siyuz na Demokratiçnite Sili"dir (SDS).

9 "Hak ve Özgürlükler Hareketi"nin (HÖH) Bulgarcası, "Dvijenie za Prava i Svobodi"dir (DPS).

10 3 Nisan 1990 tarihinde Sofya'da Bulgar Komünist Partisi (BKP) feshedilerek Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) adını almıştır.

11 Bu dönemde milliyetçi Bulgarlar ve bazı siyasetçiler, HÖH'ün Türk kökenli etnik bir siyasi parti olduğunu ve bu tipteki etnik temelli partilerin Bulgaristan'da hukuken yasak olduğunu iddia etmektedirler.

12 Aralık 1984 yılında Mogilyane (Yoğurtçular) köyünde öldürülen 18 aylık Türkân bebek, zorla ad değiştirme uygulamasına gösterilen direniş esnasında öldürülen Türklerden sadece birisidir. Bugün Türkân bebek, Bulgaristan'ın yerli ulusal Türk azınlığı mensuplarının onurlu yaşam, eşitlik ve özgürlük için direnişinin adeta sembolü haline gelmiştir.

13 Yazarın burada bahsettiği 1989 yılındaki zorunlu "göç", 11 Ocak 2012 tarihinde Bulgaristan Parlamentosu tarafından kabul edilen bir Bildiri'de "etnik temizlik" olarak tanımlanmaktadır.

kez Ulusal Bulgar Radyosu'nda Türkçe haber yayınları yapılmaya, Türkçe, okullarda ana dili olarak okutulmaya¹⁴ başlanmıştır.

“Yeniden Doğuş” sürecinin hafızalarda canlı tutulmasının önemli olgularından biri de Ahmet Doğan tarafından 1993 yılında, Burgaz ilinin, Trınak köyünde açılan ve büyük tartışmalara yol açan “Anıt Çeşme”dir. Bu “Anıt Çeşme” üç kişinin adına dikilmiş ve Doğan onları “Türk azınlığın hak ve özgürlük savaşçıları” ilan etmiştir oysa bu insanlar aslında 8 kişinin öldüğü, terörist olaylarına karışan ve ölüm cezasına çarptırılan şahıslardır. Bu teröristlerin¹⁵ adları Türkçe yazılmış ve HÖH'ün bölgesel örgütü burada “halk toplantıları” düzenlemeye başlamıştır. Aynı yıl Yargıtay, T. Jivkov, G. Atanasov ve D. Stoyanov'a karşı bir iddianame hazırlamış ve hükümet yetkilileri bu kez “ırkçı veya etnik temele dayalı düşmanlığı körükleme” yerine “iktidarı kötüye kullanma” ile suçlanmışlardır. Şubat 1995'te, mahkeme, ek soruşturma yapma ve 1984 - 1989 döneminde zarar görenlerin ifadelerinin alınması isteğiyle davayı iade etmiştir. Sorun şuradan kaynaklanmaktadır, davalılar hükümet adına çalışan ünlü siyasetçiler olup çok zor hukuki sorumluluk altına sokulabilirler. Bu nedenle mahkeme farklı bir yol izleyerek özellikle saldırı ve cinayetlerin faillerinden, sorumluluk üstlenmelerini istemiştir. Bu arada, Todor Jivkov ve Dimitir Stoyanov ölünce davaya karşı kamuoyunun ilgisi de azalmıştır.

1990'lı yılların ikinci yarısında, HÖH'ün siyasi nüfuzu azaldığı için diğer partilerle koalisyon girişimlerini başlatır. Örneğin İvan Kostov'un kabinesi iktidarda iken DGB ile ikinci bir yakınlaşma girişiminde bulunuyor ama Haziran 2001 seçimlerinin arifesinde bu iki parti arasında büyük bir uyumsuzluk ve kopuş yaşanıyor. HÖH'ün farklı hükümetlerle yaşadığı inişli çıkışlı siyasi ilişkiler, “Yeniden Doğuş” sürecinin hatırlatılmasının ve siyasi malzeme olarak kullanılmasının da yönünü değiştiriyor. Bu siyasal yön değiştirme, özellikle Trınak köyü anıt çeşme olaylarında yansıma buluyor. 1998 yılında anıt çeşme, savcı izniyle yıkılıyor. Ancak hemen ertesi yıl Ahmet Doğan'ın “Bulgaristan da Bosna gibi olacak” söyleminden sonra Türkler tarafından yeniden onarılır.

1990'larda “Yeniden Doğuş” sürecinin unutulmaması için sinema da “hatırlatma aracı” olarak devreye girmiştir. Konu ile ilgili üç belgesel film “Bir isim uğruna” (Za Ednoto İme), “Olası Mesafeler” (Vızmojni Razstoyaniya), “Fazlalık olanlar” (İzlišnite) gündeme oturur. Üçü de kadınlar tarafından (Mariya Troyanova, İglika Trifonova, Adela Peeva) hazırlanıp gösterime sunulmuştur. Ayrıca 1994 yılında “Yanıyor yanıyor ateş gibi” sinema filmi (senaryo yazarı Malina Tomova, yapımcı Rumyana Petkova) gösterime girmiştir. Aslında tüm bunlar hiç de rastlantı değil – yeniden doğuş ve asimilasyon konuları çok hassas, çok tartışmalı, sinema eserlerinin dördü de psikolojik-travmatik isimleri değiştirilen ve göçe zorlanan Bulgaristan Müslümanlarının acılarını anlatmaktadır. İlk üç film değerli belgesel kaynakları ortaya koymalarına rağmen “görsel özellikten çok festival özelliği” taşımaktadır. Televizyonda yayınlanan sinema filminin ise toplumsal yankısı çok daha güçlüdür. Filmde, 1960'lı yıllarda Pomakların adlarını değiştirme girişimi ile başlayıp bazı köylerde ciddi çatışmalarla sonuçlanan olaylar da yer alıyor. Seyircilerin tepkisi genel olarak olumsuz.¹⁶ Film taraflı olarak algılanıyor ve yapımcılar da sadece isim değiştirmenin psikolojik-travmatik sonuçları üzerinde durmakla suçlanıyor. Toplumsal tepki ve ortaya çıkan durum, film yapımcılarının konuyu “cellat-kurban” zemininde gösterme isteklerinin yanı sıra, “Yeniden Doğuş” sürecinin, Bulgar halkının belleğinde bıraktığı çelişkilerle dolu derin psikolojik izlerini de yansıtmaktadır.

1990'larda yayımlanan belgeler, makaleler ve anılar, Yeniden Doğuş sürecinin farklı izdüşümlerine tanıklık ediyor. Geçmişteki yöneticilere, özellikle BKP, İçişleri Bakanlığı, İstihbarat ve Polis teşkilatında o dönem görev alanlara karşı başlatılan ağır suçlama kampanyaları, yayımlanan anıların önemli bir bölümünü oluşturuyor. Bu dönemde aktif rol oynayan anı yazarları, Bulgaristan Cumhuriyeti'ni ve ulusal bütünlüğü savduklarını iddia etseler de, toplumun onlara karşı olan güveni çoktan tükenmiş ve bilimsel yazılarda yansıttıkları “Yeniden Doğuş” senaryoları, toplumda kabul görmemiştir. Diğer kutupta ise BKP'nin, Bulgaristan Türklerine karşı uyguladığı politikaları onaylamayan ve bunu da açıkça göstermeye çalışan kişilerin bilimsel yazıları ve anıları yer almaktadır. Fakat onların anıları daha kısa, daha yüzeysel ve genelde Bulgarlığa muhalif başkaldırı çerçevesinde ele alınmıştır.

14 Türkçe, haftalık birkaç saatlik seçmeli ders olarak okutulur.

15 Bu kişilere yönelik “terörist” tanımlaması, yazar tarafından kullanılrsa da herkes tarafından kullanılmaz, çünkü bu kişilerin terörist olmadığına dair bilgiler ve görüşler de vardır.

16 Yazar, etnik Bulgar olmasının etkisinde kalarak, “olumsuz tepki” derken etnik Bulgarların yaygın tepkisine atıf yapmaktadır.

3. İKİNCİ GEÇİŞ DÖNEMİ (2001-2009)

2001-2009 yılları arasındaki ikinci dönemde, “Yeniden Doğuş” sürecinin anımsatılması, çok farklı bir siyasal ortamda gerçekleşmiştir. 2001 yılında İBİUH’un¹⁷ iktidara gelmesi ile mavi-kırmızı¹⁸ muhalefetin sivri çıkışları azalmıştır. 2005 senesinde ise BSP tekrar siyasi sahneye çıkarak yeniden iktidar olmuştur. Ahmet Doğan liderliğindeki HÖH’ün politik önemi bu dönemde zirvededir. Müslüman toplulukların desteklediği HÖH, Simeon Sakskoburggotski’nin kabinesinde resmi koalisyon ortağı olduğu gibi, Sergey Stanişev’in kabinesinde de yer almıştır. Böylece Bulgaristan tarihinde ilk kez BSP, HÖH ve İBİUH bir araya gelip aynı hükümetin ortakları olmuştur. Volen Siderov’un “Ataka” (Saldırı)¹⁹ partisinin ortaya çıkması yeni bir olaydır. Bu parti kendisini milliyetçi olarak tanımlıyor ve güçlü bir HÖH karşıtı ve Türk karşıtı propaganda yapmaktadır. Benzeri milliyetçi propagandalar daha küçük olan siyasi oluşumlar tarafından da yapılmaktadır (Oteçestvenna Partiya, OKZNI, VMRO, Bılgarski Natsionalen Sıyuz ve Gvardiya gibi). Bu yeni durum “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili tartışmaların zeminini ve yönünü değiştirmiştir.

2001 senesinde seçimlerden birkaç ay önce çekilen bir belgesel film, “Yeniden Doğuş” konusu üzerinde sıcak tartışmalara neden oluyor. Bu belgesel, önce Sofya’daki sinema salonunda, Başbakan İvan Kostov, hükümet bakanları ve eski Cumhurbaşkanı Jelyo Jeleu’nun katılımı ile ilk kez gösteriliyor. Dört gün sonra ise Bulgaristan Ulusal Televizyonunda, hem de pik saatte yayınlanıyor. Bu sinema yapıtı, “Özgür Avrupa” radyosu muhabiri olan Tatyana Vaksberg’e ait ve imalı bir isim taşımaktadır: “Kötülük Teknolojisi” (Tehnologiya na Zloto). Bu yeni filmin yakaladığı başarıyı, ne azınlık sorunları ve asimilasyon girişimleri ile ilgili önceki üç film, ne de 2001’de Kırcaali ve Ribново için çekilmiş filmler yakalayabilmiştir. Tatyana Vaksberg’in bakışı gerçekten de farklıdır. O, sıradan insanların zorla isim değiştirme sürecinde yaşadıkları duygu dolu bireysel hikâyelerin yanı sıra, BKP arşivlerindeki belgeleri de filmde ustalıkla kullanıyor. Yine diğer filmlerden farklı olarak, “Kötülük Teknolojisi” Müslüman topluluklara uygulanan asimilasyon sürecini bir bütün olarak ele alıyor. Beklenenlerin aksine filmde politik nedenler araştırılmıyor. Örneğin BKP tüm kötülüklerin kaynağıdır gibi klasik tezleri gündeme taşıyor. Ayrıca bu yeni film etnik direniş ve etnik çatışmaları çağrıştıran anlatımdan da kaçınıyor. Doğal olarak çok zaman geçmeden filmle ilgili tartışmalar, hem halk düzeyinde hem de siyasi seçkinler düzeyinde, yani “yüksek düzeyde” başlıyor. HÖH’ün lideri olan Ahmet Doğan hükümetteki yetkilileri, “Yeniden Doğuş” sürecini kendileri için bir koza dönüştürmeye çalıştıklarını ve bu kozu da bir kama gibi HÖH ile BSP’nin arasını açmak için kullandıklarını iddia ediyor. Tartışmalar daha da sertleşiyor ve Doğan artık etnik soykırımdan söz etmeye başlıyor. Bunun da suçlusu olarak tek partiyi değil, tüm devleti hatta “tepki vermeyen Bulgar toplumunu” işaret ediyor. DGB lideri İvan Kostov ise şöyle yanıt veriyor: “Bu sürgünle sonuçlanan bir asimilasyondur ama soykırım değildir. Sürgün ama Yahudilere yapılan soykırım gibi değildir”.

“Kötülük Teknolojisi” filmi, “Yeniden Doğuş” sürecini protesto etmiş eski muhaliflerin de sert tepkilerine neden olmuştur. Onlar için bu süreç “komünist partinin iğrenç bir eylemi ve devlet terörizmi” (Petko Stoyanov), bazıları için ise bu “domuzluktur” (Koprinka Çervenova). Birçok izleyici Türklerin direnişinin ve onları en zor günlerinde destekleyen etnik Bulgarların direnişinin filmde yer almayıp hafızalardan silinmesi girişimine karşı çıkıyor. Kırcaali’de yaşayan Bulgarların tepkileri de filmin insanların kişisel anıları ile örtüşmediğini göstermektedir. Onlar da filmde duygularının hiçe sayılmasından rahatsızlar. Kentte yaşayan bir etnik Bulgar diyor ki: “Filmde, Bulgar komşuların ve iş arkadaşlarının duygudaşlıkları ve üzüntüsü pek gösterilmemiş. Ben çok iyi hatırlıyorum: Biz Bulgarların %99’u, bu olaylardan dolayı çok üzülmüştük, adeta yıkılmıştık.” Kırcaali’de yaşayan Bulgaristan Türkleri arasında da farklı görüşler gözlenmektedir. Doğan’ın sempatanları bu filmi, yönetenlerin, seçimler öncesi bir sipariş filmi olduğunu düşünüyorlar. HÖH’ü siyasi sahneden dışlama çabası olarak görüyorlar. Fakat diğer Türkler, bu filmin DGB’ne hizmet etmediğini, hatta yapımcılarına minnet duyduklarını ifade ediyorlar. Onlara göre bu film sayesinde “herkes yaşadığımız trajediyi ve hayatta kalma başarımızı öğrenecektir”.

Tartışmalar sürerken, ünlü şarkıcı Yıldız İbrahimova (Bulgaristan Türklerinin aydın sanatçı çevrelerinden önemli bir isim olmasına rağmen), film yapımcısı Vaksberg onun gibi aydın Türkleri filmde tanıtmayı “unutmuş”. Fakat İbrahimova ile yapılan röportajla sanki dengeler biraz sağlanmış. Şarkıcı adının değişmesinden dolayı yaşadığı acıların yanı sıra, etnik Bulgarların ona gösterdikleri manevi desteği de hatırlıyor ve anlatıyor. İleriki senelerde, edebiyat ve sanat insanları hem Bulgarlar, hem Türkler açısından, olayları

17 “İstikrar ve Büyüme İçin Ulusal Hareket”in (İBİUH) Bulgarcası “Natsionalno Dvijenie za Stabilnost i Vızhod”dur (NDSB).

18 Siyasi partilerin bayraklarına atıfta bulunarak, maviler DGB, kırmızılar ise BSP taraftarlarını simgeler.

19 Bulgaristan milliyetçilerinin desteklediği “Ataka” (Saldırı) partisi, ülkenin en sağ, en ulusalcı ve en sert Türk karşıtı partisidir.

değerlendirme çabalarını sürdürmektedirler. “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili olan diğer filmler bunun göstergesidir. 2004 yılında beyaz perdeye konan belgesel film niteliği taşıyan “Yol” (Pityat) ve sinema filmi olan “Çalınan Gözler” (Otkradnati Oçi). Her iki film Bulgar-Türk “karma” ekipler tarafında çekilmiş ve yine ağırlıklı olarak kadınlar tarafından hazırlanmış yapıtlardır. “Yol” başlıklı belgesel, 1989’da Bulgaristan’ı terk eden Türklerin yaşamlarını anlatıyor. Filmin yönetmeni Stanislava Kalçeva, senaristi Petya Tetetvenska ve Stefka Kaleva, filmin konsültasyon muhabiri ise gazeteci Nihal Özergan’dır. “Çalınan Gözler” filminin senaryo yazarı ve yönetmeni Radoslav Spasov ve Neri Terzieva (kendisi Türk kökenli ünlü bir televizyon muhabiridir). “Çalınan Gözler” (Otkradnati Oçi), Bulgar – Türk ortaklığı ile “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili yapılan ilk filmidir. Yazarlar ve yapımcılar “Yeniden Doğuş” sürecinin kurbanlarının, hem Türkler, hem Bulgarlar olduğu konusunda hemfikir olup şu görüşü savunmaktadırlar: “yüz binlerce insanın yaralarının ve kişisel dramların iyileşmesi için zamana gereksinim vardır, haysiyetimiz olan biten her şeyi konuşmamızı gerektiriyor, ne kadar çirkin, alçaltıcı ve feci olursa olsun.” Yapımcılar, senaryonun “her iki milletin bakış açısından” yazıldığını, ayrıca hoşgörü ve insanlık üzerine kurulduğunu iddia ediyorlar. Bu yaklaşım, Avrupa kurumları tarafından değerlendiriliyor ve film de, Avrupa Konseyi tarafından finanse ediliyor. Fakat Bulgaristan’da bu film seyirciye ulaşmadan, kuşkuyla karşılanıyor. Toplumdaki yaraların iyileşmediği konusunda, yapımcılara uyarılar yapılıyor ve filmin de “birçok Bulgaristan vatandaşının yaralarını deşerek”, “başlayan barış sürecine” zarar vereceği söyleniyor. Bu “Yeniden Doğuş” sürecinin onaylanması değil, sadece yeni politik oyunlara alet edilmesinden doğan bir korkudur. 2005 yılının son baharında ekranlara çıkan bu film, korkuları boşa çıkarıyor. Aşk hikâyesi izleyicilerin bir kısmına hitap ederken, olumsuz eleştiriler de genelde, filmin öyküsü ile ilgili değil, sanatsal kusurları ile ilgili oluyor.

“Yeniden Doğuş” konusunu irdeleyen filmlerin sanatsal kusurlarının öne çıkarılması, etnik konularla ilgili daha tarafsız, daha dengeli bir sunum arzusu mudur, yoksa skandallardan kaçınmak için bir çaba mıdır? Bunun tespit edilmesi zor bir olaydır. Her iki gerekçe de açıkça, 2004 senesinde Teodara Dimova’nın yazdığı “Affetmenin görünmez yolları” (Nevidimite Pitišta na Proşkata) oyununda belli oluyor. “İvan Vazov” un adını taşıyan Bulgaristan Halk Tiyatrosu müdürü Prof. Dr. Vasil Stefanov, bu tiyatro oyununu sahneye koymayı reddediyor. Yazara göre bu oyunda “Bulgaristan Türklerinin maruz kaldığı aşağılanmalar ve çektikleri acılar” sergileniyor. Tiyatro müdürünün gerekçesi ise tiyatronun 100. yıl kuruluş kutlamalarında “etnik konular ve politik içerikli oyunların sergilenmesi çok uygun değil” yönündedir. Farklı bakış açılarına göre ise “Hışovete”²⁰ gibi oyunlar yeterli sayıda izleyici çekmiyor. Tüm bunlar “Yeniden Doğuş” sürecinin anımsatılmasında önemli bir değişikliği işaret ediyor. On seneden fazla bir zamandır Bulgaristan Müslümanlarının travmalarına yapılan vurgulardan sonra, bu kez etnik Bulgarların hatıralarına ve duygularına dönüş yapılıyor. Çelişkiye bakın ki bu “büyüteç altına alma”, HÖH’ün iktidarda yer aldığı döneme denk geliyor.

2009 yılına kadar iktidar ortağı olduğu sürece HÖH, “Yeniden Doğuş” sürecine yönelik bakış açısını savunma olanağı buluyor. Bunun için sık sık “tarihsel hatıra yerlerinde” mitingler düzenleniyor. Bu mitinglerde sadece kurbanlar anılmaz, HÖH ve liderinin BKP’ye gösterdiği direniş anımsatılıyor ve onun hem geçmişte hem gelecekte Bulgaristan Müslümanlarının çıkarlarını korumadaki rolüne vurgu yapılıyor. Doğan, partisini kamusal alanda etnik parti değilmiş gibi göstermeye çalışmakta ve aşırı milliyetçi söylemlerden kaçınmaktadır. Ayrıca HÖH mitinglerine çok nadir katılmakta, katılan bakanlar da “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili ölçülü konuşmalar yapmaktadır. Bu ölçülü ve temkinli konuşmaların bir nedeni de, Komünist partinin gizli arşivlerdeki dosyalarının halka açılması ve başta Ahmet Doğan olmak üzere HÖH’ün tepe yönetimindeki kilit isimlerin de sosyalist dönemde Bulgaristan İstihbarat Örgütü’ne çalışmış olmaları gerçeğinin ortaya çıkmış olmasıdır. İlimli politik söylemlerin bir başka nedeni ise mitinglere gelen Bulgaristan Müslümanlarının, geçmiş olaylar ile değil, güncel ekonomik problemleri ile ilgili hangi kararların alındığını duymayı arzu etmeleridir.

Her şeye rağmen politik söylem olarak “Yeniden Doğuş” sürecinin anımsatılması bazı durumlarda açıkça kışkırtıcı olmuştur. Mart 2003’te Kornitsa’daki anma mitinginde, Pazarcik vali yardımcısı olan Recep Molla Ahmet, duygusal bir konuşma yapmış ve Rodoplar’da “Yeniden Doğuş sürecinin tam gaz devam ettiğini” iddia etmiştir. Konuşmasında, okullarda her dersin Türkçe okutulması gerektiğini ve Hıristiyanların Rodoplar’dan gönderilmesi (uzaklaştırılması) çağrısında bulunmuştur. Bir sonraki gün Ahmet Doğan bu konuşmanın “yanlış anlaşıldığını” söyleyerek ortamı yumuşatmaya çalışmış, dahası bunun HÖH’ün siyasi çizgisi olmadığını söylemişse de mitinge iştirak eden üç milletvekili bu konuyla ilgili sessiz kalmıştır. Benzer bir olay, Mayıs 2008’de, Pristoe köyündeki anma töreninde, milletvekili Ahmet Hüseyin’in “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili “Utañ Heykeli” yapılması teklifine mitingde bulunan Meclis Başkan Yardımcısı Ünal Lütfü sessiz kalmış fakat bir sonraki gün medyanın karşısında bunun milletvekilinin kişisel fikri olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak

20 Osmanlı döneminde Romanya’da yaşayan Bulgar kökenli komitacı ve isyancılara “hışove” denir.

“Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili HÖH’ün farklı ortamlarda, farklı dinleyici kitleleri önünde farklı görüş ve söylem sergilediği açıkça görülmektedir.

HÖH “Yeniden Doğuş” sürecinin yargılanması için farklı yollara da başvurmuştur. Ocak 2006 tarihinde, HÖH konu ile ilgili duruşunu Avrupa Parlamenterler Konseyi Meclisi’ne sunuyor. Bu güncel konu, Bulgaristan’ın AB üyeliği ve “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili dava sonucunun eksikliği, Türkiye’ye göç edenleri de harekete geçiriyor, birçok göçmen Bulgaristan’a karşı, Strazburg’daki İnsan Hakları Mahkemesi’ne dava açıyor. HÖH ile bağlantıları olmayan birçok Bulgaristan Türkü, lobi oluşturmak ve mağduriyetlerinin tazmini için Avrupa kurumları ile iletişime geçiyorlar. Böylece Avrupa’daki resmi kurumların aracılığıyla “Yeniden Doğuş”la ilgili kendi görüşlerine siyasi destek aranıyor. Bu girişimlerdeki asıl amaç şudur: HÖH, kendini milliyetçi parti olarak tanımlamadığından “Yeniden Doğuş” sürecini komünist karşıtı bir eylem olarak gösteriyor. HÖH dışındaki göçmen örgütlenmeleri ise “Yeniden Doğuş” sürecini insan hakları ihlali ve belli etnik grupların mağduriyeti olarak algılar.

2001 sonrası dönemin bir başka spesifik özelliği de yürütülen “hafıza savaşı”dır, ki bu savaş, Bulgaristan Türklerinin kurmuş oldukları derneklerin, “Yeniden Doğuş” sürecindeki direnişlerini kanıtlamak için ortaya çıkmıştır. 1990’lı yıllarda, BTUKH’nin²¹ Ahmet Doğan tarafından yönetildiği tezi hâkimiyetini sürdürmektedir. Ülke yönetiminde hükümet ortağı olarak yer alan HÖH’ün eline bu tezi sağlamlaştırma olanağı geçmiştir. 2003 yılında “Yeniden Doğuş Gerçeği” (“İstinata za Vızroditelniya Protse”) gibi iddialı bir başlık altında, partinin resmi tarihi ve birçok belgeyi kapsayan bir kitap yayımlanır. Bu kitap, Entegrasyon Araştırmaları Enstitüsü tarafından basılıyor. “Proje yöneticisi” ise Ahmet Doğan’ın ta kendisidir.

Ahmet Doğan’ın “Yeniden Doğuş” sürecinde direniş lideri olarak üstlendiği siyasi rolü, HÖH’den ayrılan veya bu partiye muhalif olan Bulgaristan Türklerinin kurmuş olduğu birçok dernek ve örgüt tarafından desteklenmemektedir. Bu görüşe destek vermeyenlerden biri de Güner Tahir ve onun UHÖH²² örgütüdür. Güner Tahir ve çevresindekiler İvan Kostov’un, Doğan’a karşı açtığı savaşta, Kostov’un yanında yer alıyorlar. 1988 yılının sonunda kurulan “İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği Derneği”²³ yöneticileri olan Mustafa Ömerov ve Sabri İskender de Mayıs 1989’da başlayan protestoların Ahmet Doğan tarafından değil, kendileri tarafından organize edildiğini iddia etmektedirler. Tüm bu iddialar karşısında HÖH’ün yanıtı çok ciddi ve çarpıcıdır. Kendi örgütü olan “Liberal Entegrasyon Bütünleşme” (Liberalna İntegratsiya) vakfı, BKP ve İçişleri Bakanlığı’nın arşivlerinden alınmış, profesyonel tarihçi Veselin Angelov²⁴ tarafından toplanmış ve yayına hazırlanmış, doküman ve belgelerle dolu iki ciltlik kitap yayınlıyor. 2009’da yayınlanan kitapların önsözünde, Ahmet Doğan’a karşı yapılan saldırılar ve “asılsız” iddialar hem yalanlanıyor hem de çürütülüyor, böylece Doğan’ın “Yeniden Doğuş” sürecindeki liderlik katkılarına vurgu yapılıyor.

2001 yılından sonra başka bir eğilim daha ortaya çıkıyor: Etnik baskıların doğurduğu trajik hatıralardan farklı bir bakış açısı ortaya koymak. Toplama kamplarının, işkencelerin, baskı ve ölümlerin dışında, Bulgaristan

21 “Bulgaristan’da Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi”nin (BTUKH) Bulgarcası “Tursko Natsionalno Osovoboditelno Dvijenie” (TNODB) olarak ifade edilir.

22 “Ulusal Hak ve Özgürlükler Hareketi”nin (UHÖH) Bulgarcası “Natsionalno Dvijenie za Prava i Svobodi”dir (NDPS).

23 “İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği Derneği” ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, 2011:173-178.

24 Son dönemde tarihçi Veselin Angelov hem Bulgaristan Türkleri ve isim değiştirme olayları, hem de “Yeniden Doğuş” ve 1989 göçü ile ilgili en çok kitap ve belge yayınlayan Bulgar araştırmacıdır. Yazarın bu alandaki başlıca kitapları şunlardır:

Angelov, Veselin, “Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bılgariya (1984-1989. Dokumenti)”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2008.

Angelov, Veselin, “Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bılgariya (Yanuari-May 1989). Dokumenti”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2009.

Angelov, Veselin, “Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bılgariya (Yanuari-May 1989). Dokumenti”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2010.

Angelov, Veselin, “Ahmed Dogan. Dokumentalna Biografiya (1954-1990)”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2011.

Angelov, Veselin, “Golyamata Ekskurziya. Prinuditelnoto İzselvane na Etničeski Turtsi ot Bılgariya (Yuni-Avgust 1989). Tom I.”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2011.

Angelov, Veselin, “Golyamata Ekskurziya. Prinuditelnoto İzselvane na Etničeski Turtsi ot Bılgariya (Yuni-Avgust 1989). Tom II.”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2017.

Angelov, Veselin, “Obratnata Vılna. Vrištane Grajdanskite Prava na Bılgarskite Turtsi. (Septemvri 1989 - Yanuari 1990). Dokumenti”, Peçatnitsa Simolini, Sofya, 2012.

Türklerinin anlattıkları sıradan hayat hikâyeleri yayınlanmaya başlıyor. Kırcaali'den Hasine Şen, 1989'da Türkiye ile ilgili göç izlenimlerini kendi yaşam felsefesi ve ikilemli aidiyeti açısından şöyle anlatıyor:

“Kaderim bana iki kültür ve iki ülke arasında geçiş bir alanda gidip gelmelerle dolu bir yaşantıya sahip olduğumu duyumsattı... Daha Kapıkule'de “orada” ve “burada” kavramları, zıt yönlerde akan kalabalık iki insan selinde birleşti... Aramızda devlet sınırını ikinci kez geçenler de vardı. Çok yakında onların bilinçsizce başıboş koşuşturduklarını anladım. İnsanların psikolojik durumunu ve ikilemlerinin şu oğudan kaynaklandığını anladım: kaçınılmaz bir zorunluluk olarak doğduğun toprakları bırakmaya mecbursun ama gideceğin yere bir türlü ulaşamıyorsun, beklentilerine bir türlü kavuşamıyorsun”.

Bazı Türk kökenliler sosyalist dönemi kötüleyen ve eleştiren hikâyeler ile değil, tam tersi, övgü dolu ve olumlu yaşam hikâyeleri ile anımsıyorlar:

“1990'lı yıllara kadar TİKOB'da²⁵ ustabaşı olarak çalışıyordum. En güzel çiftliklerden biri bizim Ardino (Eğridere) kasabasında bulunuyordu... Demokrasi denilen şey geldikten sonra²⁶ bizleri hiç dikkate almamaya başladılar... Komünist döneminde Rodoplar'daki insanları düşünüyorlardı, hatta burada kalmaları için ek para ödeniyordu...”

Bulgaristan Türklerinin “Yeniden Doğuş” sürecine bakışlarındaki farklılıklar, belli bir kesimin bu konuda hiç konuşmamayı tercih etmelerinden bile anlaşılıyor. Kırcaali'nin Çernooçene köyünde doğan Katya Pavlova'nın (1989 yılı sonrasında eski adı Raime Mehmedova olup adını geri almıyor) bu konu ile ilgili anıları, çoğunluğun anılarıyla benzer değildir. Onun için adların değişmesi, ailesinin adlarını değiştirmeye gelen Bulgar polis memuru ile tanışıp beklenmedik büyük bir aşka dönüşmesinin başlangıcıdır. Bu polis ile tanışma, hem büyük bir mutluluğa hem de ailesi ile ilişkisinin kopmasına yol açtığı için büyük bir dramın başlangıcıdır. Bu hikâye “Çalınan Gözler” (“Otkradnatı Oçi”) filmi anımsatıyor, ama finali mutlu son ile bitiyor.

“Yeniden Doğuş” sürecinin hatırlanması ve hatırlatılması, nadir de olsa etnik Bulgarlar tarafından basılan anılarla da renkleniyor. Orta yaşlı ve özellikle genç yaşta insanlar, anılarını paylaşmaya daha yatkındırlar. Çünkü bu insanlara, isim değiştirme konusunda fikriniz nedir veya bu olaylar yaşanırken ne tepki gösterdiniz gibi soruları sorulamayacak kadar genç olanlar ve bunlara tanık olmayanlar da var aramızda. Bu anılarda, genelde isimleri değişen “ötekilerle” ilgili farkındalık paylaşımı egemendir. Terörist eylemlere tanık veya kurban olanlar ise bu konularla ilgili neredeyse hiç konuşmuyorlar. Medyada ise “Yeniden Doğuş” süreci ile ilgili daha sansasyonel haberler yer almakta. İlgi çoğunlukla, 1989 yılının yaz aylarında yaşanan dramatik gelişmelere ve Bulgaristan'daki Türk istihbaratının faaliyetleri ile terör olaylarına yöneliyor. Son dönemde yeni bir konu da usulca kendine yol açmayı başarıyor. Mademki Bulgaristan, “Yeniden Doğuş” süreci sonunda mağdur edilmişlere tazminat ödemek zorunda bırakıldı, o zaman Türkiye Cumhuriyeti de 1913'te Doğu Trakya'dan kovulan etnik Bulgarların tazminatlarını ödemek zorundadır.²⁷

Sonunda “Yeniden Doğuş” sürecinin anımsatılmasında rol alan koyu milliyetçi örgütlenmelerden de söz edeceğim. Birinci gruptakiler daha eski kurulan ve geçiş döneminin başında da var olan OKZNI²⁸ ve VMRO²⁹ gibi milliyetçi partiler. İkinci gruptakiler ise daha yeni kurulanlardır: Boyan Rasate tarafından 2001'de kurulan Bulgar Milli Birlik ve Volen Siderov'un 17 Nisan 2005 tarihinde kurduğu ATAKA³⁰ (Saldırı) partisi.

“Yeniden Doğuş” sürecinde ölen masum Türkler gündeme geldiğinde Bulgar milliyetçi partileri Türklerin organize ettikleri suikastlara ve terör olaylarında verilen kurbanları gündeme taşımaktadırlar. Örneğin bazen 1876 Nisan Ayaklanması³¹ ile bazen de Trakya'yı terk etmeye zorlanan etnik Bulgarların göçleri ile karşılaştırma yapıyorlar, aynı zamanda “Yeniden Doğuş” sürecine olan olumsuz bakışlarının da altını çiziyorlar.

25 “Tarımsal İşçi Kooperatif Birlikleri”nin (TİKOB) Bulgarcası “Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo”dur (TKZS).

26 Bulgaristan'daki demokrasi dönemi ifadesi ile 1989 yılından sonraki Postsosyalist (sosyalizm sonrası) dönem anlaşılmaktadır.

27 Bu konuyla ilgili bakınız: Dimitrov, 2007.

28 OKZNI veya “Obştonaroden Komitet za Zaştită na Natsionalnite İnteresi” Türkçe “Milli Çıkarların Korunması İçin Ulusal Komitesi” olarak tercüme edilebilir.

29 VMRO veya “Vitreşna Makedonska Revolyutsionna Organizatsiya” Türkçe „İç Makedonya Devrimci Örgütü” olarak tercüme edilebilir.

30 Bulgarca'daki “Ataka” kelimesi Türkçeye “saldırı” veya “hücum” olarak tercüme edilebilir.

31 Bulgar çeteleri tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen 1876 Nisan ayaklanması (Aprilsko Vıstanie) ile ilgili bakınız: Crampton, 2007:68-69.

Bu milliyetçi partilerin girişimleri sayesinde Buynovo tren garında ölen masum kurbanlar için anma törenleri ve etkileyici bir anıt yapıldı. 2007 senesinde bu anıtları milliyetçi Bulgar kesimler kendi reklamını yapma fırsatını kaçırmadılar.

2005 senesinde “Yeniden Doğuş” sürecine atıfta bulunan “Çalınan Gözler” filmi Bulgaristan’da ilk kez gösterime girdiğinde ATAKA onu görmezlikten geldi. Fakat 2007 senesinde Bulgaristan Ulusal Televizyon Kanalı’nda (BNT) gösterildiğinde, ATAKA sert tepki göstererek “sıradaki Bulgar karşıtı kışkırtıcılığı” lanetledi. Partinin lideri olan Volen Siderov da, yapımcıları tarihi olayları çarpıtmakla suçladı. ATAKA sempatanları ve VMRO gençlik kolları, ulusal televizyon kanalının önünde büyük bir gösteri yaparak hem yayınlanan “kaba yalanları” hem de Bulgarları “zorba” olarak gösteren filmi kınadı ve genel müdürü istifaya çağırıldı.

Bazen Bulgar milliyetçi parti yöneticilerinin, HÖH’ün “Yeniden Doğuş” sürecine bakışı ile hemfikir olmamaları uç noktalara kadar varmakta ve anormal girişimlere yol açmaktadır. Mart 2007’de, Bunovo garı saldırısı yıldönümünde, Bulgar Milli Birliği ile siyasi hareket “Gvardiya”, Burgaz’da büyük bir gösteri düzenleyerek, Bulgarlar tarafından öldürülen üç Türk için inşa edilen Trınak köyündeki anıt heykelin yıkılmasını istemişlerdir. Daha sonra You Tube’da yayınlanan bir video klipte milliyetçi Bulgar gençlerin anıt heykeli yıkmaya çalıştıkları görününce, buna yanıt olarak Türkiye’deki hackerler Bulgaristan’daki iki bakanlığın internet sayfalarını bloke etmişlerdir. Tüm bu olaylar sonucunda medya ATAKA’yı suçlasa da, onlar olaylardan uzak durmayı tercih ediyorlar. Kendi aralarındaki farklılıklara rağmen tüm Bulgar milliyetçi partileri “Yeniden Doğuş” sürecini sadece HÖH’e karşı olan olumsuz tavırlarını beslemek için kullanmaktadırlar.

Sonuç olarak, altını çizerek belirtmeliyiz ki Bulgar ulusu “Yeniden Doğuş” sürecine karşı olumsuz bir tutum sergilemektedir ve bu tutumun değişmesi mümkün değildir. Arada kalan “Beyaz Lekeler” resmi kanıt ve belgelerle doldurulabiliyor. Fakat onların çözümlemeleri her zaman bireysel hatıralarla örtüşmeyebiliyor. Beklentiler ile bilimsel gerçekler arasındaki tutarsızlıklar bazen arşivlerdeki dokümanların ve resmi belgelerin inkâr edilmesine bile yol açabiliyor. Bazen politik çıkarların korunması uğruna resmi belgelere veya bireysel yaşantılara karşı seçici yöntemle ve yanlı bir seçicilikle yaklaşıyor. Bu yüzden yapılması gereken doğru ve akıllıca şey şudur; arşivlerin de, etnik Bulgarların da, etnik Türklerin de hatıraları-yaşantıları-belgeleri dikkate alınarak tarih biliminin “Yeniden Doğuş” sürecini yeniden tarafsızca yorumlamasıdır. Yani kınayarak yargılayarak suçlayarak hüküm vererek değil, tam tersi, yansız açıklamalar, tarafsızca irdelemeler ve doğru yorumlamalar yapılmalıdır. Tüm bunların yapılması için toplumun ve siyasetçilerin ne kadar hazır ve ne kadar istekli olduğu ise bambaşka bir konudur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmiş daha iyi anlayıp idrak edebilmemiz ve yaşanan tarihsel olaylardan daha sağlıklı dersler çıkarabilmemiz için bir yandan bireysel ve toplumsal sorumlulukları sırtlamamız, diğer yandan da bireysel ve toplumsal özleştirileri özgürce yapabilmemiz gerekir. Bireysel-toplumsal sorumluluklar, özleştiriler, yanlıgılar ve hatalar kabul edilmediği müddetçe, geçmişte yaşanan olumsuzlukların tekrar edilmeyeceğinin garantisi yoktur. Hafıza tuzaklarından ve tarihten gelen çirkin tortulardan arınıp aynanın karşısına tertemiz geçip kendi kimliğimizle, kendi vicdanımızla, kendi geçmişimizle yüzleşmeliyiz. Soya dönüş süreci sadece hükümetlerin ve siyasetçilerin, sadece Jivkov ve sosyalist sistemin, sadece Bulgar milliyetçilerinin ve siyasi baronların sorunu ve utancı değildir. Ülkedeki tüm vatandaşların, tüm ulusun ortak sorunu, ortak günahı ve utancıdır. Ulusça ortak sorumluluk ve ders almadan, ortak pişmanlık duymadan tarih kitaplarında yazılanların bir önemi ve işlevi var mıdır?

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Almanlar ne kadar Hitler’in yaptıklarından “biz sorumlu değiliz” deseler de Alman kökenliler olarak ortak tarihsel geçmişlerinden kaçamazlar. Ortak ulusal sorumluluk ve ortak milli utançtan kurtulamazlar. Tarihsel olaylarda kuşaklar arası sorumluluk aktarımı, ahlaki sorgulama aktarımı, toplumsal vicdan aktarımı yoksa, tarih anlamsızlaşır, tarih işlevsizleşir, tarih içi boş bir bilime dönüşür.

XXI. yüzyılın başında Bulgaristan’da görmezden gelinen veya idrak edilemeyen sorunsal tam da budur. Bugün ihtiyacımız olan, asimilasyon olaylarından kaynaklanan ortak sorumluluğun ulusça farkındalığıdır, ortak utancı kabulüdür, ortak kaderin ve acının paylaşımıdır. BKP ve Jivkov’u suçlayarak kendi suskunluğumuzu, kendi tepkisizliğimizi görmezden gelerek toplumsal sorumluluktan kaçış, kolay bir yol gibi görülmektedir ama bu yol bizi çıkmaza götürmektedir. Soruyorum: Her zaman bizim taraf kazanırken diğer tarafın kaybetmesi gerekir mi? Her zaman bizim askerler galip gelirken, düşman askerlerin yenilmesi gerekir mi? Çağdaş dünyada “bizimkiler ve ötekiler”, “galipler ve mağluplar”, “iyiler ve kötüler”, “bizden olanlar ve bizden olmayanlar” tarihin bakış

penceresine göre değişen sübjektif kavramlar değil midir? Tekrar soruyorum: “bizimkiler ile ötekiler”, “haklılar ile haksızlar” kişiye, yere ve zamana göre hem sübjektif ve değişken hem de sorgulanması gereken göreceli kavramlar değil midir?

Soya dönüş sürecinde hem “bizimkiler” ve “ötekiler”, hem de “galip gelenler” ve “mağlup olanlar” aynı toprağın evlatları, aynı bayrağın vatandaşları olduklarına göre, tarihsel ayrışma sınırını nereden geçireceğiz? “Ben” ve “öteki” arasındaki o hassas ayrışma çizgisini neye göre çizeceğiz? Aslında güzel ve faydalı asimilasyon yoktur, devletçe belirlenen güzel ve faydalı isim olmadığı gibi. Hangi gerekçe ile yapılırsa yapılsın, ister kutsal devlet ister milli birlik ister homojen ulus yaratmak veya sosyalist düzeni korumak için olsun, yanlışların ve çirkinliklerin üstü ucuz bahanelerle örtülemez, yapay gerekçelerle sorumluluk sulandırılmaz, işlenen günahlar hafifletilemez, vicdanlar rahatlatılamaz. Çünkü asimilasyonların güzeli-çirkinini, yararlısı-yararsız, iyisi-kötüsü olamaz. Asimilasyon asimilasyondur (Atasoy, 2018:406-409).

Benzer şekilde Bulgar milliyetçiliğinin de güzeli-çirkinini, yararlısı-yararsız, faydalısı-faydasız olamaz. Milliyetçilik milliyetçiliktir. Hele Bulgaristan gibi kendisi küçük, emelleri büyük olan bir ülkede bu milliyetçilik, genel kabul görmüş, ulusal savunma refleksine dönüşmüşse beş asırlık Osmanlı egemenliğinden arınma aracı olarak kabul görmüşse, tarihsel yaşantılardan öğ alma ve kin gütmeye dönüşmüşse bu milliyetçilik artık tedavisi olmayan kanser hastalığına dönüşmüştür. Nasıl arınacağız?

Bugün tarihi müzelerde yerini alması gereken Bulgar milliyetçiliği, geçmiş ile yüzleşmeyi engellediği gibi “bizler” ve “ötekiler” arasındaki ayrışmayı körüklediği gibi, Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi ve evrensel insan hakları değerlerine kavuşmayı da engellemektedir. Bu engelleri nasıl ortadan kaldıracacağız?

1984-1985 döneminde Bulgaristan Türklerine karşı yapılan asimilasyon girişimi, soya dönüş sürecinin “zirvesi” değil aslında onun “çöküşü”dür. Ayrıca 1984-1985 döneminde Türk topluluğuna uygulanan isim değiştirme politikaları “zorlamaya dayalı asimilasyon” ya da “etnik soykırım” olarak tanımlanırken, Bulgaristan Türklerinin 1989 yılındaki büyük kitlesel göçü de “etnik temizlik” veya “etnik süpürme” olarak tanımlanabilir. Sonuç olarak, Bulgaristan Müslümanlarına karşı yapılan zorla asimilasyon girişimleri, Bulgaristan tarihinin utanç sayfalarıdır. Kaçmak istediğimiz, inkâr ettiğimiz, görmezden geldiğimiz, ama gölgesinden bir türlü kurtulamadığımız bir utanç. Bizi sinsice takip eden bu utanç gölgesinden nasıl kurtulacağız?

Geçmişteki gözyaşlarının sorumluları sadece hükümet, sadece BKP, sadece derin devlet, sadece Jivkov ve siyasi baronları değildir. Bu utanç verici olaylara seyirci kalan “gönüllü izleyiciler”, köşesinde oturup sus pus olup sesini çıkarmayan korkaklar, arkadaşları göç ederken onları görmezden gelen etnik kompleksliler, komşuları ezilirken onlara sırt çeviren sözde milliyetçiler, tüm bunlardan yüzü kızarmadan ortalıkta dolaşan yüzsüzler, herkes ama herkes sorumludur. Sonuçta hem kirlilik ve ahlaksızlık hem suç ve günah bulaşıcıdır. Tıpkı tarihten gelen kin ve nefret tohumları ile kan lekelerinin bulaşıcılığı gibi. Herkesin elleri kanlı ve herkesin vicdanı kirliyse Bulgaristan topraklarında ak pak, tertemiz olanı nereden bulacağız?

Kötü ve iyi Bulgar olmadığı gibi, kötü ve iyi Türk de yoktur. Onları damgalayıp kötü yapanlar bizleriz. Onları küçümseyen, acımasızca eleştiren ve dışlayan bizleriz. Biz ve onlar ayrımını yapan hepimiz olduğumuz için geçmişteki trajedilerden, kan lekeli tarih sayfalarından hepimiz suçluyuz. Bu durumdan Bulgaristan’da yaşayan en fakir çiftçiden en zengin Yahudi’ye, en gururlu Ermeni’den en ezik Çingene’ye, en yobaz dindardan en entelektüel ateiste, köşeyi dönmüş partiliden, umursamaz işsiz kadar herkes, ama herkes sorumludur. Nerede bu sorumlular?

Bizi gölgemiz gibi takip eden ortak tarihsel sorumluluk ve ortak milli utanç idrak edilip kabul edilmediği müddetçe, tarihten ders aldığımız ve günahlardan arındığımız iddia edilemeyeceği gibi helalleşip kucaklaştığımız ve barış dolu yarınlara umutla baktığımız da söylenemez.

KAYNAKLAR

ANGELOV, Veselin (2008) **Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turuskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bulgariya (1984 - 1989). Dokumenti**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.

ANGELOV, Veselin (2009) **Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bulgariya (Yanuari - May 1989). Dokumenti**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.

ANGELOV, Veselin (2010) **Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bulgariya (Yanuari - May 1989). Dokumenti**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.

ATASOY, Emin ve ALKAR, Elif - Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması

- ANGELOV, Veselin (2011) **Ahmed Dogan -Dokumentalna Biografiya (1954 - 1990)**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.
- ANGELOV, Veselin (2011) **Golyamata Ekskurziya. Prinuditelno İtselvane na Etničeski Turtsi ot Bulgariya (Yuni - Avgust 1989). Tom I.**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.
- ANGELOV, Veselin (2012) **Obratnata Vılna. Vrıştane Grajdanskite Prava na Balgarskite Turtsi. (Septemvri 1989 - Yanuari 1990). Dokumenti**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.
- ANGELOV, Veselin (2017) **Golyamata Ekskurziya. Prinuditelno İtselvane na Etničeski Turtsi ot Bulgariya (Yuni-Avgust 1989). Tom II.**, Peçatnitsa Simolini, Sofya.
- ATASOY, Emin (2007) “*Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan’daki Dinsel Topluluklar*”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S.7(2), ss.57-76.
- ATASOY, Emin (2007) “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*”, **Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8(12), ss.1-24.
- ATASOY, Emin (2007) **Trudniyat Pat ot Natsionalna Kam Planetarna İstoriya**, Dialogat v İstoriyata, Sofya.
- ATASOY, Emin (2010) “*Bulgaristan’ın Coğrafi – Jeopolitik Konumu ve Yansımaları*”, **Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.11(18), ss.1-35.
- ATASOY, Emin (2018), **Asimilasyon Çemberinde Bulgaristan Müslümanları**, BETA Yayınları, İstanbul.
- BAEVA, İskra (2006) **Todor Jivkov**, İzdatelska Kařta “Kama”, Sofya.
- BAEVA, İskra ve KALINOVA, Evgeniya (2009) **Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1, Darjavna Agentsiya Arhivi**, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya.
- CRAMPTON, Richard J. (2007) **Bulgaristan Tarihi** (Çev. Nuray Ekici), Jeopolitika Yayınları, İstanbul.
- DAYIOĞLU, Ali (2005) **Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DIMITROV, Bojidar (2007) “**Trakiyskiyat Genotsid i Vizroditeliyat Protses**”, Vestnik - Trud, Sofya, 8 Yuli.
- JELYAZKOVA, Antonina (1998) **Turtsi, “Obřtnosti i İdentıçnosti v Bulgariya**”, İzdatelstvo Petekston, Sofya.
- KALINOVA, Evgeniya (2011) “*Spoment za Vizroditelniya Protses i Negovata Politiçeska Upotreba v Godinite na Prehoda*”, “**Novi İzvori za İzsledvane na Vizroditelniya Protses**”, Sofiyski Universitet Sv. Kliment Ohridski, İstoriçeski Fakultet, İzdatelstvo Paradigma, Sofya.
- KALINOVA, Evgeniya ve BAEVA, İskra (2006) **Balgarskite Prehodi 1939 – 2005**, İzdatelstvo Paradigma, Sofya.
- ZNEPOLSKI, İvaylo “Sastavitel i Redaktor” (2009) **İstoriya na Narodna Republika Bulgariya, Rejimat i Obřestvoto**, İnititut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela, Sofya.

Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme*

*The Factors That Form The State In Terms Of Origin Theories Of State: An Evaluation On
Various Civilizations And Communities*

Serhat DÜVENCİ

*Doktorant, Sakarya Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
serhatduvenci@gmail.com*

Makale Başvuru Tarihi: 03.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 05.08.2018

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Devlet,

*Devletin Ortaya
Çıkışı,*

*Devletin Köken
Teorileri,*

İlkel Topluluklar

İlkel toplumlar ve devletin doğuşu, devletin köken teorileri ve devletin doğuşundaki etmenler özellikle ülkemizde çok çalışılmamış bir alan olarak kendisini göstermektedir. İlkel toplumların belli aşamalar kaydederek siyasallaşmaları ve devleti oluşturmaları hakkındaki kaynaklar sınırlıdır. Bu çalışmada, devletleşmedeki etmenler ele alınırken, toplumların yaşama biçimlerine göre etmenlerin nasıl değişiklik gösterebildiği konusu izah edilmiştir. Çalışmanın temel savı, devletin ortaya çıkışında kuvvet ve mücadele ile ekonomik etmenlerin etkili olduğudur; kuvvet ve mücadele teorisi ile ekonomik teorinin devletin ortaya çıkışını açıklama noktasında gerçeğe yaklaştığıdır.

Çalışmanın amacı, ilkel toplumun siyasallaşması ve devlet aygıtının doğuşunu teoriler ve etmenler ışığında inceleyecek araştırmalara kaynaklık etmek ve aynı zamanda konuya akademik bakış açısı kazandırmaktır. Bu bağlamda ilkel toplumlar, ilkel toplumun özellikleri, siyasallaşma süreçleri, devletin ortaya çıkışı ele alınmış ve teorilerle konu açıklanmaya çalışılmıştır. İleri sürülen savın doğruluğunu tartışmak için Sümer, Mısır, İnkâ uygarlıklarıyla beraber Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu incelenmiş ve konu ile ilgili kaynak taraması yapılarak çok sayıda eserden faydalanılmıştır. Böylelikle farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden toplumlar ele alınarak konunun objektif bir biçimde ele alınması sağlanmıştır. Çalışma sonucunda kuvvet ve mücadele ile ekonomik etmenlerin, ilk devletlerin doğuşunda etkili olduğu savunulurken, diğer yandan da farklılaşmalar ele alınarak, bu farklılaşmalar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre nitelikli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

Keywords:

State,

*Formation Of The
State,*

*State Origin
Theories,*

*Primitive
Communities*

Primitive societies and emergence of the state, the theories of the State's origin and the factors in the emergence of the state, especially in our country as an area of hard work shows itself. The resources are limited about the formation of the state and politizations of the primitive societies reached certain levels. In this study, while factors in nationalization were discussed, it was explained how the factors could change according to the way societies live. The main argument of the study is that force and struggle and economic factors are effective in the emergence of the State; along with the theory of force and struggle, economic theory is approaching the truth at the point of explaining the emergence of the state.

The purpose of the study is to provide fund researches the politification of primitive society and the emergence of the state apparatus in the light of theories and factors, and also to provide an academic perspective on the subject. In this context, it has been examined the primitive societies, the characteristics of the primitive societies, the formation of the state, and the subject has been tried to explained with the theories. To discuss the accuracy of the alleged assertion, It has been examined together with Sumer, Egypt and Inca civilizations, the Solomon Islands, Trobriand Islands and the Bunyoro Community and It has been benefited from many works by rewieving the literature. Thus, It has been provided that the subject tackled objectively by examining many societies from different locations and different cultures. As a result of the study, while arguing that the power and struggle and economic factors were effective in the emergence of the first states, on the other hand differentiations has been taken into consideration and these differentifications have been tried to be elucidated. It is thought that working in this direction will provide a qualified contribution to the literature.

* Bu makale yazarın, Dr. Öğr. Üyesi Hasan YAZICI danışmanlığında hazırladığı ve 2018 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak elde edilmiştir.

1. GİRİŞ

Devletin köken teorileri, devletin nasıl ortaya çıkmış olabileceği hususundan hareket ederek devletin ortaya çıkışını açıklamaya çalışan, bu konuda fikir yürüten ve varsayımda bulunan teorilerdir. Bu teoriler, devletin ailelerin büyüyüp gelişmesi sonucunda ortaya çıktığını savunan aile teorisi, devletin ortaya çıkışını kazananın kaybeden üzerinde kurduğu otoriteye bağlayan kuvvet ve mücadele teorisi, devlet mekanizması ile canlı organizmalar arasında benzerlik ilişkisi kuran ve devleti canlı bir organizmaya benzeten biyolojik teori, insanların doğa durumu olarak ifade edilen dönemden kendi akıl ve iradeleri vasıtasıyla çıkması ile birlikte bir sözleşme yaparak devleti kurduğunu savunan sosyal sözleşme teorisi ve devletin ortaya çıkışını ekonomik olaylara bağlayan ekonomik teoridir.

Devlet öncesi toplumlar yani ilkel toplumlar, zaman içerisinde devleti ortaya çıkarabilecek değişimler yaşamıştır. İkel toplumlarda devletin ortaya çıkışının ilk hareket noktası ilkel toplum içerisindeki farklılaşmalardır. Bu farklılaşmalar; göçebeler ve yerleşik yaşama biçimine sahip olanlar, çiftçiler ve çobanlar, halk ve büyük adamlar şeklindeki farklılaşmalardır. Söz konusu farklılaşmalar zamanla ilkel toplumun eşitlikçi karakterini bozarak devletin ortaya çıkışını hazırlayan etmenlere dönüşmüştür.

Tarihte bilinen ilk devletlerin ortaya çıkışında kuvvet ve mücadele etmeni ile ekonomik etmenlerin tetikleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Tarihi bulgular ışığında bazı coğrafyalarda devletin ortaya çıkışı kuvvet ve mücadele etmeninin etkisi altında gerçekleşirken, diğer bazı coğrafyalarda ise ekonomik etmenlerin etkisiyle devletin ortaya çıktığı görülmektedir. Sümer, İnk ve Mısır uygarlıkları devletin ortaya çıkışının kuvvet ve mücadele etmeni ile birlikte gerçekleştiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır ve bu üç örnek kuvvet ve mücadele teorisini doğrular bir nitelik taşımaktadır.

Devlete giden sürecin ekonomik etmenler ile birlikte şekillenmesine de Trobriand Adaları, Solomon Adaları ve Bunyoro Topluluğu örnek olarak gösterilebilir ve bu üç örnek ise ekonomik teoriyi büyük ölçüde doğrular bir nitelik taşımaktadır.

Tarihte bilinen ilk devlet olan Sümerlerin devletleşmesi kuvvet ve mücadele etmeninin etkisi altında gerçekleşmiştir. Göçebe bir hayat tarzına sahip olan Sümerlerin, Mezopotamya'da yerleşik hayat tarzına sahip olan topluluklar üzerinde egemenlik kurması ile birlikte ilk devlet ortaya çıkmıştır. Bu bölgede devletin ortaya çıkışı, toplumsal yapıdaki çiftçiler ile çobanlar ya da başka bir ifadeyle göçebeler ile yerleşik hayat tarzına sahip olanlar arasındaki farklılaşmanın bir sonucudur. Toplumsal yapıdaki bu farklılaşmanın bir mücadeleye ve savaşa dönüşmesi sonucunda, çobanlar çiftçileri mağlup ederek çiftçiler üzerinde bir otorite kurmuşlardır. Bununla birlikte de bölgede devletin ortaya çıkışının zemini hazırlanmıştır. Güney Amerika'daki İnk Uygarlığı'nın devletleşme sürecinin de kuvvet ve mücadele etmeninin etkisi altında gerçekleştiği görülmektedir. Bölgede savaş yerleşik tarımcı köyler arasında olmuştur. Bölgede devletin ortaya çıkışı, bölgedeki tarımcı topluluklardan birisi olan İnkaların en güçlü rakiplerinden birisi ile girdiği savaşı kazanması ve bölgeye hâkim olması ile birlikte gerçekleşmiştir. Mısır'ın devletleşmesi de Sümerlerde ve İnkalarda olduğu gibi kuvvet ve mücadele etmeninin etkisi ile birlikte gerçekleşmiştir. Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ın yüzlerce yıl devam eden kabile savaşları Kral Menes'in savaşı kazanmasıyla son bulmuştur. Kral Menes kazandığı zafer sonrasında bütün bölgeye tek başına hâkim olarak devletleşme sürecini tamamlamıştır.

Trobriand Adaları, Solomon Adaları ve Bunyoro Topluluğu'nun devlete giden süreçleri ekonomik etmenlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Nüfus artışı, bu uygarlıklardaki ilkel toplumun eşitlikçi karakterini bozan etmenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nüfus artışı, ilkel toplumda hâkim olan "yalnızca ihtiyaç kadar üretimin yapılması" anlayışının dışına çıkılmasına ve bu bağlamda yeni geleneklerin oluşmasına neden olmuştur. Meydana gelen yeni sosyo-ekonomik yapıda toplumdaki bazı kişiler ün ve saygınlık kazanmak için daha çok çalışarak ve daha fazla üretim yaparak artı ürün biriktirmişlerdir. Elde edilen artı ürünler topluluktaki diğer insanlara gösterişli şölenlerde dağıtılmıştır. Bu kişiler topluluk içerisinde mumi ve mukama gibi isimlerle adlandırılarak bir sosyal statü elde etmişlerdir. İkel toplumun eşitlikçi yapısına aykırı olarak toplumdaki bazı kişilerin daha fazla ön plana çıkması ve zaman içerisinde yönetici konumuna yükselmeleri ile halk üzerinde otorite kurmaları sonucunda devletleşme süreci gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada devletin köken teorileri ele alındıktan sonra ilkel toplumlar, devletleşmede etkili olan etmenler Sümerler, İnkalar, Mısır, Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu örnekleri üzerinden incelenecek ve devletin köken teorileri açısından devletin ortaya çıkışında etkili olan etmenler değerlendirilecektir.

2. DEVLETİN KÖKEN TEORİLERİ

Devletin köken teorileri, devletin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan ve devletin ortaya çıkışının hangi şartlar altında gerçekleştiğini anlatmak amacıyla ileri sürülmüş fikirlerden oluşmaktadır. Bu teoriler; devletin kaynağını ailede bulan aile teorisi, güç kullanımında bulan kuvvet ve mücadele teorisi, devleti canlı bir organizma olarak gören biyolojik teori, doğa durumundan yola çıkarak insanların iradeleri ve kendi rızaları ile bir sözleşme oluşturarak devleti kurduğunu savunan sosyal sözleşme teorisi ve devletin üretim ilişkilerinden doğduğunu iddia eden ekonomik teoridir (Gözler, 2013:43).

2.1. Aile Teorisi

Devletin kökenini aileye dayandıran bu teoriye göre ailenin zaman içerisinde büyüyüp genişlemesiyle ve kan bağına sahip ailelerin de birleşmeleri ile birlikte devlet ortaya çıkmıştır (Gözler, 2013:44). Yani devletin ortaya çıkışının ilk hareket noktasını aslında kadın-erkek arasındaki ilişki oluşturmaktadır (Okandan, 1976:28).

İlk olarak aile yapısının büyümesi ve genişlemesi sonucunda “gens” yani geniş aile, sülale olarak adlandırılan aileden daha büyük ve daha kapsamlı sosyal birliktelikler ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde genslerin de bir araya gelmeleri sonucunda daha geniş ve daha kapsamlı “tribü” yani boy, kabile, aşiret olarak adlandırılan sosyal birliktelikler ortaya çıkmıştır. Tribüler içerisinde gensler, genslerin içerisinde ise aileler varlıklarını devam ettirmektedirler. Tribüler, göçebe topluluklar içerisinde ihtiyaç duyulan koordineyi sağlayabilmişlerdir. Ancak zaman içerisinde toplumların göçebe yaşama tarzından yerleşik yaşama tarzına geçmeleri ile beraber sosyal düzeni sağlama noktasında tribüler yeterli olmayı başaramamışlardır. İlerleyen zamanlarda ise komşu tribüler arasında yakınlaşmalar gerçekleşmiş ve daha sonra ise bu yakınlaşmalar birleşmelere dönüşmüştür. Bu birleşmenin sonucunda ise devlet olarak adlandırılan daha geniş ve daha kapsamlı sosyal bir teşkilat ortaya çıkmıştır (Gözler, 2009:29-30).

Devletin köken teorilerinden olan aile teorisi, devletin sahip olduğu gücün niteliğini ataerkil aileye dayandırarak açıklamaktadır. Bu tezinin hareket noktası bir aile içerisindeki babanın aile üyeleri üzerinde sahip olduğu otoritedir. Ataerkil karakterdeki bir ailenin bütün üyeleri, babanın otoritesi altında ve onun iradesine bağlıdır. Ataerkil bir aile içerisinde ailenin babası her açıdan o ailenin reisi konumundadır. Aile yapısının zaman içerisinde çeşitli büyüme ve genişleme yollarından geçerek devlet hâline dönüşmesiyle aile reisi olan babanın gücü ve otoritesi zaman içerisinde kralın gücü ve otoritesi hâlini almıştır. Babanın aile içerisindeki otoritesi ne ise kralın da devlet içerisindeki otoritesi o olacaktır. Aile içerisinde babanın gücüne ve otoritesine nasıl itaat ediliyorsa kralın da gücüne ve otoritesine de aynı şekilde itaat edilmektedir (Gözler, 2011:385; Okandan, 1976:28).

M.Ö. 551-M.Ö. 479 yılları arasında yaşayan Çinli düşünür Konfüçyüs’te aile teorisinin ilk izlerini görmekteyiz. Konfüçyüs, aile ile devlet arasında bir ilişki kurmuştur. Konfüçyüs’e göre aile toplumsal yapının bir parçası durumundadır. Ailenin başında yönetici konumunda olan, ailenin en yaşlı erkek üyesi yer almaktadır. Ailenin diğer üyeleri ise yönetici konumunda olan en yaşlı erkek üyenin emri altındadır. Devlet yapısı ise ailenin genişleyip büyümesidir. Aile, devletin küçük bir model iken devlet ise ailenin büyük bir modeli durumundadır (Eberhard, 1944:268).

Aile teorisinin düşünürlerinden bir diğeri de Aristoteles’tir. Aristoteles’e göre bir topluluk olan devletin ilk hareket noktası ailedir. Aile ise erkekler, kadınlar ve kölelerden oluşan üç unsurun bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aile gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilen bir yapıdır. Aileden sonra ise köy gelmektedir. Köy ise gündelik ihtiyaçlar haricindeki ihtiyaçların karşılanması amacıyla çok sayıda evin bir araya gelerek birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yapıya çocuklar ve çocukların çocukları da katıldıkça ve bunların evleri de eklendikçe bu yapı giderek büyüyüp gelişmektedir. Son topluluk ise köylerin bir araya gelerek oluşturdukları kentlerdir. Bu şekilde süreç tamamlanmıştır. Bu noktadan hareketle devlet yapısı, aile ile başlayan ve aile yapısının büyüyüp gelişmesi ile oluşan doğal bir yapıdır (Aristoteles, 2017:23, 25-27).

Aile teorisinin düşünürlerinden bir diğeri ise Woodrow Wilson’dur. Woodrow Wilson’a göre tarihte bildiğimiz en büyük ulusların kurduğu devletler ele alınılıp incelendiği vakit, bu devletlerin ortaya çıkışı ve gelişiminde soydaşlık ilişkisi olduğu görülmektedir. En baştaki birlikler, bir kan bağı ilişkisine dayanmaktadır. Aslında aileler bir ilkel devlet görünümündedir. İlk devletler ise ailelerdir. Tarihî süreç içerisinde gelişerek bugünkü görünümüne ulaşan devlet, ailenin genişletilmiş bir şekilden ibarettir. Devlet aslında büyük bir ailedir (Wilson, 2005:32-33).

2.2. Kuvvet Ve Mücadele Teorisi

Devletin köken teorilerinden kuvvet ve mücadele teorisine göre devlet, kuvvetliler ve zayıflar arasındaki mücadele ve kuvvet kullanımı sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet, kuvvetlilerin zayıflar üzerinde zor ve baskı ile kurdukları bir teşkilat demektir (Gözler, 2013:45). Devletin ortaya çıkışının temel hareket noktasını ise topluluklar arasındaki anlaşmazlıklarda ve bu anlaşmazlıkların neden olduğu mücadelelerde bulmak mümkündür (Okandan, 1976:37).

Devlet teşkilatı vasıtasıyla kuvvetliler, zayıfları her açıdan sömürmektedir. Devletin kurulma sebebi de bu sömürü düzenini sağlayabilmektir (Gözler, 2009:32). Bu teoriye göre devletin ortaya çıkışında kuvvetlilerin kendi çıkarlarını korumak amacı bulunmaktadır. Devletin ortaya çıkışının ilk zamanlarında kuvvet kullanımı önemli bir etkiye sahiptir. Kuvvet ve mücadele teorisi pek çok düşünür tarafından savunulmuş olmakla birlikte bu teorinin en önemli ve en etkili savunucusu Franz Oppenheimer'dir (Daver, 1968:175; Düvenci, 2018:108).

Kuvvet ve mücadele teorisinin düşünürlerinden Franz Oppenheimer bu teorinin ana hatlarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yeniler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir” (Oppenheimer, 1997:43).

Yine Oppenheimer, devlet kavramının geçmişini incelerken kelimenin kökeninin Rönesans dönemi İtalya'sından geldiğini belirtir. İdareyi zorla ele geçiren prens ve mahiyetini belirtmek için kullanılan bir kavram olduğunu iddia eder. Tam da bu yüzden “Devlet benim” diyen XIV. Louis'in haklı olduğunu da söyler. Devletin doğuşunu ise zafer kazanmış toplum anlatısıyla betimler. Zafer kazanmış olan insan topluluğu, kaybedenler üzerindeki otorite ve hâkimiyetini sistemli hâle getirmek ve haricî ve dâhilî tehlikelere karşı korunmak amacıyla yönetimi altına aldıkları halka baskı ve zor yoluyla devlet kurumunu kabul ettirir. Temel amaç ise kaybedenlerin ekonomik olarak sömürülmesidir ve tarihte kurulan ilk devlet de bu şekilde kurulmuştur (Oppenheimer, 1997:43).

Kuvvet ve mücadele teorisini savunan bir diğer düşünür ise İbn-i Haldun'dur. İbn-i Haldun devletin sadece güçlü olarak ve ötekilere galip gelerek kurulabileceğini belirtir. Ama güçlü olmak ve de galibiyet için insanların bir taraf seçmesi ve seçtiği tarafta da tarafgir davranması, kararlılıkla savunacakları bir düşüncenin etrafında toplanmaları gerekmektedir. Bütün bunların yanında kalpleri kaynaştırmak fikri de İbn-i Haldun için önemlidir ve İbn-i Haldun'a göre güçlü olmak sadece çok fazla sayıda insanın bir araya gelmesi ile birlikte değil aynı zamanda buna ek olarak bu insanların birbirleriyle iyi geçinmelerine bağlıdır (Haldun, 2016:7). İbn-i Haldun'a göre toplumlar ikiye ayrılmaktadır. Göçebe toplumlar ve yerleşik toplumlar olarak yapılan bu ayırım da kabileler arası savaşlar gerçekleşmekle beraber aynı zamanda kabileler arası etkileşim ile gerçekleşen karışmalar ile birlikte nüfus artışı gerçekleşmektedir. Toplumların büyümesi ve gelişmesi ile birlikte devlet aygıtı gerekli hâle gelmektedir (Aktan, 2003:7). Devlet böyle bir ihtiyacın giderilmesi amacıyla yönelik olarak kuvvet kullanma ve mücadele sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kuvvet ve mücadele teorisini savunan bir başka düşünür olan Léon Duguit'e göre ise, devletin ortaya çıkışı toplum hayatı içindeki yöneten ve yönetilen tarzındaki politik farklılaşmanın ortaya çıkışı ile birlikte başlamıştır. Politik farklılaşma süreci ise kademe kademe ve bir süreç içerisinde toplum hayatına yerleşmiştir. Devletin ortaya çıkışı, toplum içerisinde gerçekleşen politik farklılaşma ile birlikte güçlülerin zayıflar üzerinde tesis ettikleri otoritelerinin sonucunda gerçekleşmiştir (Duguit, 1954:71).

2.3. Biyolojik Teori

Organizmacı teori olarak da ifade edilen biyolojik teoriye göre devlet, canlı bir organizma gibidir. Devlet yapısı da doğal ve biyolojik kanunların esaslarına göre işlemektedir. Yine devlet yapısı, diğer yaşayan varlıklarda olduğu gibi kendiliğinden ortaya çıkmış, zaman içerisinde büyüyerek gelişmiş, zamanı geldiğinde ise hayatını kaybetmiştir. Devlet organik karakterde bir birlik ve doğanın bir eseridir. Biyolojik teoriye göre devlet zamanla insan doğasının büyüyüp gelişmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır (Gözler, 2009:31).

İnsan ve devlet yapısı arasında benzerlik ve paralellik kuran bu teoriye göre bu yapılar doğal ve biyolojik kurallar açısından aynı tarzda bir organik gelişme göstermiştir. İnsanın dünyaya gelişi ile toplumun oluşması arasında benzerlik, hatta konu ile ilgili fikir belirtmiş bazı düşünürlere göre aynıyet bulunmaktadır. İnsanlarda olduğu gibi devletlerde de varlık ve devamlılık amacına uygun olarak bazı uzuvlar vardır. Devletler de insanlar gibi birçok organın bir araya gelmesi ile birlikte bir varlık kazanmış ve bu bir araya gelme sayesinde canlılık fonksiyonunu elde etmiştir (Şahin, 2016:14).

Biyolojik teoriye göre insan beslenmesi ile devletin üretim işlevleri arasında, insan bedeninde biriken yağ ile devlette sermaye birikimi arasında, insan bedenindeki damarlar ve bu damarlarda dolaşan kan ile ülkede dolaşımda olan mal ve ürünler arasında benzerlik ilişkisi bulunmaktadır. Bu teori açısından insan bedeni ile devlet yapısı arasında birçok benzetme yapılabilir. Yapılabilecek benzetmelerden biri de insan beyni ile devletlerin hükümetleri arasında kurulacak bir benzerlik ilişkisidir (Özçelik, 1961:33).

Biyolojik teoriyi savunan düşünürlerden Platon'a göre siyasî toplum denilen devletin kurulması için toplumsal yapının bolluğa ulaşmış olması gerekmektedir (Platon, 2017:59). Platon'a göre "*toplum bir tek insandan daha büyük bir şeydir*" (Platon, 2017:54). Platon bu ifadesi ile birlikte insan ile toplumsal yapı arasında bir benzerlik olduğunu göstererek insan ve toplum arasında paralellik kurmaya çalışmaktadır. Platon'a göre "*toplumdaki yönetenler, savaşanlar ve para kazananlar gibi içimizde de üç bölüm vardır*" ve ona göre bu bölümlerden biri insanın düşünen, akıl yürüten, çeşitli hesaplar yapan akıl yanıdır. İnsanın akıl yanı olarak tarif ettiği bu bölüm toplumsal yapı içerisinde yönetici sınıf ile paralel özellikler göstermektedir. İnsan akli insanın bütün bedenini ve eylemlerini yönettiği gibi yönetici sınıf, toplumun her anını ve diğer bölümleri yönetmektedir. İnsanın içindeki bölümlerden bir diğeri ise düşünmekten ziyade sadece isteyen yandır. Bu tarif aslında insanın içgüdülerini kastetmektedir. Bu ise canlı bir organizma niteliği gösteren toplumsal yapıda üreten sınıfa yani işçiler sınıfına denk düşmektedir. Platon'a göre insanın içindeki bir diğer bölüm ise kahramanlık, cesurluk olarak adlandırabileceğimiz kızgınlık duygusudur. İnsanın içindeki bu yan ise toplumsal yapı içerisindeki koruyuculuk bölümünü oluşturan askerlerdir (Ruhi, 2005:251-252). Platon'a göre canlı bir organizma olan insan ile toplumsal yapı işleyiş esaslarına göre büyük bir benzerlik oluşturmakta olup bir paralellik göstermektedir. Devlet çeşitli organlardan oluşan canlı bir organizma hâlinde işleyişine devam eden bir yapıdır.

İngiliz düşünürlerden Herbert Spencer da düşüncelerini biyolojik teoriye dayandırarak açıklamıştır. Herbert Spencer'a göre toplumsal yapılar yapay oluşumlar ve birlikler değildir. Toplumsal yapılar insan üstü güçlerin bir eseri olmadığı gibi bireylerin kendi istek ve iradeleri tarafından oluşturulmuş yapılar da değildir (Ülken, 1941:204). Spencer'a göre toplumsal yapı canlı bir organizmadır. Spencer'ın toplumu bir organizma olarak görmesinin nedenleri arasında organizmalar gibi toplumsal yapıların da zaman içerisinde büyüyüp gelişmesi, karmaşık karakterlerinin bu süreç içerisinde daha karmaşık hâle gelmesi, başlangıçtaki hâllerinden zaman içerisinde farklılaşması, farklılaşmaların zaman içerisinde bir uzmanlaşmayı gerekli hâle getirmesi, organizmaların ve toplumların hayatta kalabilmek için çevre şartları ile uyumlu hâle gelerek bir adaptasyon süreci yaşaması vardır (Slattery, 2011:94).

Fransız düşünür ve sosyolog Victor-Alfred Espinas da düşüncelerini biyolojik teoriye dayandırarak açıklamıştır. Espinas 1874 yılında yayımlanan "*Hayvan Toplulukları*" adlı çalışmasında toplumsal yapının ve devlet olgusunun ortaya çıkışını biyolojik esaslar çerçevesinde temellendirmiştir. Spencer'ın organizmacı kuramından hareket eden Espinas, ulaştığı sonuçlardan dolayı Spencer'dan pek çok noktada ayrılmıştır. Bireyleri, hayvan toplumlarını ve insan toplumlarını organizmanın üç türü olarak gören Espinas, toplum ve birey terimlerini birbirini içerisinde var olan, ayrılmaz bir bütün olarak kabul etmektedir. Hücrelerden oluşan bir bileşim olan her birey aynı zamanda bir toplum durumundadır. Hayatî işlevleri sebebiyle de her toplum aynı zamanda bir birey durumundadır. Toplumsal organizma bireysel organizmaya göre daha karmaşık bir yapıda sosyal bir organizmadır. Yapısal olarak toplumsal organizma, bireysel organizma ile aynı tarzdaki biyolojik gelişmenin bir sonucudur. Bilincin ve organik birlikteliğin birlikte gelişmesi sebebiyle toplumsal organizmaya da bireysel organizma kadar bir bilinç yüklemek gerekmektedir (Ülken, 1941:218). Organizmalar ile toplumsal yapılar arasında böcek türleri ile toplumsal yapıların örgütlenmeleri arasında bir benzerlik olduğunu gözlemleyen biyologların çalışmalarını fark eden Espinas'a göre insan toplumlarında da hayvan toplumlarına benzer olarak toplumsal ilişkilerde ve bilinçte bir paralellik bulunmaktadır. Kolektif faaliyetler bir müddet sonra alışkanlık halinde devam edebilir. Hayvan toplumlarında ve insan toplumlarında toplumsal faaliyetler kimi yönden amaca bağlı olarak kimi yönden de dış etkilerin zorlaması olmadan içsel nedenler ile meydana gelmektedir. Hayvan toplumları ve insan toplumları, biyolojik evrimin aynı kalan kuralları tarafından yönetilen tek bir bölüm meydana getirmektedir. Toplumsal yapı, bazı düşünürler tarafından iddia edildiği gibi mekanik bir karakter değil de organik bir karakter göstermektedir. Espinas'a göre hayvan toplumlarında ve insan toplumlarında kolektif bir bilinç vardır. Her bireysel bilinç toplumsal bilincin bir bölümüdür. Toplumsal yapı yaşayan bir

varlık ve bilinçtir. Toplumsal yapı fikirlerden meydana gelen bir organizmadır (Jahoda, 2017:151-152). Espinas'ın, hayvan toplumlarının örgütlenme biçimleri ile ilgili yapılan çalışmalar sonrasında hayvan toplumları ile insan toplumları arasında bir benzerlik olduğu fikri arılar özelinde örnek alınarak incelendiğinde doğru olduğu görülmektedir. Arıların sosyal yaşantılarının örgütlenme biçimleri dikkate alındığında insan toplumları ile belli noktalarda paralelliklerin ve benzerliklerin bulunduğu açıktır. Arıların toplumsal yaşamlarının asker arıların ve işçi arıların dejenere olmuş dişilerden oluştuğu görülmektedir. Özellikle de sosyal yaşantısı olan işçi arıların beyninin diğer arılara kıyasla daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Arıların toplumsal örgütlenmelerinin belirli iş bölümlerinden oluştuğu ve arı toplumlarının birbiriyle eş güdümlü olarak faaliyet gösterdiği ortadadır (Kocakula, 2017:447).

2.4. Sosyal Sözleşme Teorisi

Devletin köken teorilerden birisi olan sosyal sözleşme teorisine göre devlet öncesi dönemde insanlar “doğa hâli” olarak adlandırılan bir dönem içerisinde yaşamaktaydılar. Toplumsal sözleşme teorisi olarak da ifade edilen bu teoriye göre insanlar doğa durumu diye adlandırılan dönemden çıkmaya kendi akıl ve iradeleri vasıtasıyla karar verdiler. Bu dönemden çıkarken de kendi aralarında bir anlaşma oluşturdular. İşte bu anlaşma, sosyal sözleşme ya da toplumsal sözleşme gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bu teoriye göre devletin ortaya çıkışının temelinde bu anlaşma yer almaktadır. Devlet insanların kendi akıl ve iradelerinin sonucu olarak kurulmuş bir yapıdır (Gözler, 2011:393).

Toplumsal sözleşme teorisine göre insanlar, bir araya gelerek toplum oluşturmalarından önce bu teoriyi savunan düşünürlerin doğa durumu-doğal hâl olarak adlandırdıkları bir dönem içerisinde kendi kendilerine yaşamaktaydılar. Bu dönem içerisinde insanlar arasındaki ilişkiler süreklilik göstermezken bu ilişkileri düzenleyen bir otorite de bulunmamaktadır. Ancak bazı düşünürlere göre doğa hâli hiç yaşanmamış olmasına rağmen başka düşünürlere göre de insanlar devlet öncesi toplumlarda yani toplumsal sözleşme yapılmadan önceki dönemde doğa hâli diye tabir edilen bir dönem içerisinde yaşamaktaydı. Bu dönem insanların hür olmalarına karşılık güvenliklerinin olmadığı bir dönemi ve insanlar arasındaki didişmeyi anlatan bir dönemdir. Doğa durumu ile ilgili fikir belirtmiş düşünürlerin fikirlerinde farklılıklar olsa da ulaştıkları sonuç aynıdır. Bu sonuç ise insanlar kendi akıl ve iradeleri ile düzenin, otoritenin ve devletin var olmadığı dönemden yani doğa hâli döneminden aralarında yaptıkları bir anlaşma ile çıkmışlar ve doğa hâli dönemini sonlandırmışlardır. Aralarında yaptıkları anlaşmanın sonrasında ise toplum hâline geçmişler ve toplumun en ileri aşaması olan devleti ortaya çıkartmışlardır (Okandan, 1976:71).

Sosyal sözleşme teorisini benimseyen Thomas Hobbes'a göre doğa durumu olarak ifade edilen dönemde bütün insanlarda bir zarar verme arzusu bulunmaktadır (Hobbes, 2014:26). Hobbes'a göre “devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş hâlidir.” İnsanlarının hepsini birden korku altına alarak onları korku hâlinde bırakabilecek bir güç olmadığı durumda insanların hepsi bir savaş hâlidir. “Bu savaş herkesin herkese karşı savaşıdır.” Böylesi bir savaş durumunda ise insanlar arasında her zaman güçlü bir şekilde hissedilen ölüm korkusu ve tehlikesi var olmakla birlikte “insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.” Hobbes'a göre insanlar savaş hâlinde kurtularak barış içerisinde yaşamak isterler. İnsanların savaş hâlinde kurtulmak istemelerinin altında ise ölüm korkusu, daha rahat bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli olan şeyleri elde etme isteği ve elde ettiklerini ise çalışarak koruma umudu yer almaktadır (Hobbes, 2017:101). Hobbes'a göre “devletin amacı, bireysel güvenlidir” (Hobbes, 2017:133).

Hobbes'a göre bireysel güvenlik amacıyla oluşturulmuş devletin doğuşu şu şekilde gerçekleşmiştir:

“İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve, böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve, herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracağı şeylerin amili olmayı kabul etmesi; ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya heyete bırakıyorum demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir.

Bu yapıldığında, tek bir kişilik hâlinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS olarak adlandırılır” (Hobbes, 2017:136).

Sosyal sözleşme teorisinin bir başka düşünürü olan John Locke’a göre “devletin görevi mülkiyet hakkını güvence altına almak ve korumakla sınırlıdır” (Didier, 2009:64). İnsanların devlet çatısı altında bir araya gelerek birleşmelerinin temel nedeni mülkiyetlerinin korunması amacına yönelik bir girişimdir. Doğa durumunda bu amacın gerçekleşmemesine sebep olan pek çok eksiklik vardır. Bu eksikler arasında yasa eksikliği, bilinen ve tarafsız olan bir yargıç eksikliği ve doğru olduğunda hükmün arkasında durma, destekleme ve ona göre yürütmeyi sağlama iktidarı eksikliği vardır (Locke, 2012:81-82). Yine de doğa durumu, insanların başkasına bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içerisinde özgürce karar alabildikleri bir özgürlük durumu ve karşılıklı bir eşitlik durumudur ancak bir başıbozukluk durumu değildir (Locke, 2012:9-10). Locke’a göre siyasal iktidar başlangıcını yalnızca topluluğu oluşturan insanların karşılıklı olarak onay vermesinden yani sadece sözleşmeden alabilir (Locke, 2012:113). Locke’a göre doğal toplum hâlinde siyasî topluma geçişin altında ise insanların sahip oldukları cezalandırma hakkı, doğal haklara ve özgürlüklere aykırı hareket eden kişileri cezalandırmaları ve bu vasıta ile adaleti temin etme hakkı gibi sebeplerin yanı sıra insanların doğal hak ve hürriyetlerini güvence altına alabilecek kendilerinden üstün olan bir gücün var olmaması bulunmaktadır (Okandan, 1976:82).

Sosyal sözleşme teorisinin bir başka düşünürü ise Jean-Jacques Rousseau’dur. Rousseau’ya göre “Yaradanın elinden çıktığı sırada her şey iyidir: Her şey insanların elinde bozulur” (Rousseau, 2009:107). Yani insan doğası başlangıçta iyiyken, zaman içerisinde kötüleşmiştir. Rousseau’nun “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı” adlı eserinde dile getirdiği “Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip ‘bu bana aittir!’ diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu” ifadesi onun mülkiyet temelinde devletin kuruluşu hakkındaki fikirlerinin en açık beyanıdır. Yine aynı eserde Rousseau “insanın ilk duygusu varlığını hissetmesi, ilk özeni de varlığını koruma özeni oldu” der (Rousseau, 2016:133-134). Bu düşüncesi ile paralel olarak Rousseau “Toplum Sözleşmesi” adlı eserinde insanların neden bir anlaşmaya varmak zorunda olduklarını şu şekilde açıklar:

“İnsanları öyle bir noktaya varmış sayalım ki, doğal yaşama hâlindeyken korunmalarını güçleştiren engeller, direktme güçleriyle, tek tek her kişinin bu durumda kalabilmek için harcayacağı çabalara üstün gelsin. O zaman bu ilkel durum sürüp gidemez artık; insanlar yaşayışlarını değiştirmezlerse yok olup giderler” (Rousseau, 2017:13).

Bu gerekliliğin bir sonucu olarak Rousseau’ya göre insanlar bir arayış içerisine girmişler ve bir sözleşme oluşturmuşlardır. Rousseau bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.’ İşte, toplum sözleşmesinin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur” (Rousseau, 2017:14).

Rousseau’ya göre her bir kişi bütünü bölünmez bir parçası yani tüm varlığını ve gücünü genel istemin emrine vermiş durumdadır. Toplum sözleşmesi en basit şekilde böyle ifade edilebilir (Rousseau, 2017:15).

2.5. Ekonomik Teori

Marksizm olarak da adlandırılan ekonomik teoriye göre devlet, ekonomik ilişkilerin ve olayların toplumların sosyal ve siyasî olaylarını etkilemesi sonucunda ortaya çıkmış bir yapıdır (Okandan, 1976:63). Karl Marx bu teorinin en önemli teorisyenidir. Ekonomik teoriye göre insanların hareketleri ekonomik olayların etkisi altında şekillenir. Marx’a göre dünyayı yöneten şey ekonomik çıkarlardır. Marksist teoriye göre sosyal kurumlar “alt yapı” ve “üst yapı” olmak üzere ikiye ayrılır. Üst yapı kurumları, alt yapı kurumları tarafından belirlenir. Alt yapı kurumlarında “üretim biçimleri” bulunurken üst yapıda ise ahlak, hukuk, din, sanat, kültür, şiir, bilim, edebiyat tarzındaki gibi bütün biçimleri kapsayan ideoloji bulunmaktadır. Üst yapı kurumlarından birisi de devlettir. Bir üst yapı kurumu olan devlet, ekonomik çıkarlar ve üretim şekilleri tarafından belirlenir (Gözler, 2009: 34; Politzer, 2010:208). Üst yapı, alt yapı tarafından kurulmaktadır ve üst yapının kuruluş amacı ise alt yapıya hizmet etme amacına yöneliktir (Politzer, 2012:397-398). Toplumsal yapı, alt yapı olarak da ifade edilebilecek ekonomik yapı üzerine inşa edilir (Politzer, 2010:208). Karl Marx’a göre “hayatlarının sosyal üretiminde insanlar iradelerine tabi olmayan, belirli, zaruri ilişkiler yani maddi üretim güçlerinin belirli bir

gelişme derecesine tekabül eden üretim ilişkileri kurarlar.” Kurulan bu üretim ilişkilerinin hepsi birden ekonomik yapı üzerine inşa edilir (Marx, 1974:5). Karl Marx ve Friedrich Engels’e göre “*bugüne kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir*” ve “*ezen ile ezilen, birbirleriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, birbirlerine karşı gizli ya da açık bir mücadele sürdürmüş*”tür. (Marx ve Engels, 2012:21). Marksist teori içinde “sınıf savaşı” kavramı önemli ve belirleyici bir kavramdır. Tarihte her zaman birbiriyle çatışan iki sınıf var olmuştur. Bu farklı iki sınıfın amacı üretim araçlarını kontrolleri altına almaktır. Çünkü iktidar sahibi olmak demek üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutmak demektir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıf “egemen sınıf” ya da “sömüren sınıf” olarak adlandırılmaktadır. Diğer sınıf ise “sömürülen sınıf” olarak adlandırılmaktadır. Sömüren sınıf sömürü düzenini devam ettirebilmek amacıyla üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmak zorundadır. Bunu yapmak için de zor kullanır. Zor kullanmak için de bir baskı teşkilatına da ihtiyacı vardır ki bu baskı teşkilatı ise devletin kendisidir. Devlet sömüren sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki baskısının teşkilatlanmış hâlidir. Devlet, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanların jandarmasıdır (Gözler, 2009:34-35).

Devlet, üst yapı kurumlarından biri olduğu için ve üst yapı da alt yapı tarafından belirlendiği için toplumların üretim biçimlerinin değişmesi devletin şeklini de değiştirir (Gözler, 2011:390). Çünkü Marksistlere göre her şey içinde bulunduğu dönemin ekonomik ilişkilerine ve ekonomik sistemine göre şekil almaktadır. İnsanlarla ilgili her olayın nedeni farklı sınıflar ve çıkarlar arasındaki çatışma ve sömüren sınıf ile sömürülen sınıf arasındaki savaştır. Devlet, belirli bir gelişme yakalamış ve ekonomik gelişmelerin ardından aralarında çıkar farklılığı ve çatışması bulunan sınıflı bir toplumun eseridir. Marksistlere göre devlet yapısı bir sınıfın diğer sınıfı sömürmesine ve onları esaret altına almasına yarayan bir yapıdır (Okandan, 1976:64-65).

3. İLKEL TOPLUMDAN DEVLETE

Toplumların ilkel aşamalarından devlete geçiş süreçleri oldukça uzun bir süreyi kapsamaktadır ve bu birden gerçekleşen bir durum değildir. İkel toplumlar öncelikle belli aşamalardan geçmiş ve kendi karakteristik özelliklerini oluşturmuşlar ve bunun hemen ardından ise bu özelliklerden sıyrılarak uygar aşamaya geçmişlerdir. Farklılaşmalar her toplumda aynı olmamakla birlikte etmenler açısından ortaklık paylaşımları söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle makalenin bu bölümünde öncelikle devlet öncesi toplumlar ve özellikleri, sonrasında ise bu toplumlardan kronolojik olarak örnek teşkil edenler incelenecek ve bu toplumların devletleşme süreçleri ele alınacaktır. Sümer, İnkâ, Mısır uygarlıkları kuvvet ve mücadele etmeni başlığı içerisinde ortak etmenleri paylaşan toplumlar olarak ve Solomon Adaları, Trobriand Adaları, Bunyoro Topluluğu ise ekonomik etmenler başlığı altında ortak özellikleri paylaşan topluluklar olarak incelenecektir.

3.1. Devlet Öncesi Toplumlar - İkel Toplumlar

İkel toplumlar, insanların emek faktörünü kullanmaları vasıtasıyla diğer canlılardan kendisini farklılaştıran yetenekler kazanması ile birlikte ortaya çıkan bir toplum biçimidir (Sencer, 1987:33-34). İkel toplumlar üzerine araştırma yapan bazı araştırmacılara göre ilkel toplumların doğal dünya ile arasındaki bağ kuvvetli olmakla birlikte ilkel toplumlar herhangi bir devlet mekanizmaları olmayan devletten önceki-devletsiz toplumdur (Aygün ve Mutlu, 2006:5).

İkel toplumlar; kabileler şeklinde hayatlarını devam ettiren, beslenme şekilleri, barınma ve korunma gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama amacına yönelmiş ve hayat tarzlarını bu doğrultuda oluşturmuş sürü hâlinde yaşayan toplumdur. İkel toplum insanı, doğal gözlem ve deneme yanılma vasıtasıyla öğrendiği bilgiler ve kazandığı yetenekler sonucunda beslenmek amacıyla avlanan, barınma amacıyla ağaç kavuklarını kullanan ve korunma amacıyla da bazı araç gereçleri kullanan toplumdur (Fındıkcı, 1996:41).

İkel toplum içerisinde yaşayan insan, hayvan postunu ve taşları çeşitli amaçlarla malzeme olarak kullanmıştır. İkel toplum insanının ulaşım şekli ise yürüme ile sağlanmaktadır. Toplumsal hayat içerisindeki sosyal gruplar ise nicelik olarak küçük gruplar ve aşiretler şeklinde oluşmuştur. Siyasî sistemlerinin temelinde ise aşiretler bulunmaktadır. Bu toplumların temel paradigmaları göz önünde bulundurulduğunda ise ilkel toplum insanının dünyayı doğal şekli ile gözlemlediği sonucuna varılmaktadır (Erkan, 1997:110).

İkel toplumların;

- I. Ekonomisi, asalak karakterde bir ekonomidir.

- II. Temel üretim biçimi, tarım öncesinde avcılık ve toplayıcılıktır.
- III. Enerji kaynakları, insandır ve insana dayalıdır.
- IV. Temel yaşama biçimleri, tarım öncesi dönemlerde göçbedir.
- V. Dünya görüşleri, skolastiktir.
- VI. Temel güvenceleri, aileleridir.
- VII. İletişim biçimleri, sözlü şekildedir.
- VIII. Herhangi bir eğitim şekli bulunmamaktadır (Yurtseven, 2015:19).

İlkel toplumların toplumsal yapılarındaki en önemli özellikleri arasında eşitlikçilik anlayışının ve komünal tarzda bir paylaşım anlayışının hâkim durumda olması bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında ise;

- I. İlkel toplum insanının rekabete ve saldırgan davranışlara karşı bir tutum sergilemesi,
- II. Hayat kaynaklarını serbest bir şekilde bölüşmesi,
- III. İş birliğine ve eşitlikçiliğe önem ve değer veren anlayışa sahip olması vardır (Aygün ve Mutlu, 2006:6).

Tarım devrimi öncesinde ilkel toplum insanının temel geçim biçimi doğada hazır bir şekilde bulunan ürünlerin avlanması ya da toplanmasından ibarettir. İlkel toplum insanı doğa ortamında hazır bir şekilde bulunan bitkisel ürünler ile hayvansal ürünleri kolektif bir biçimde toplamakta ve avlamaktadır. Hatta bazı araştırmacılar ilkel toplumların eşitlikçi karakterini merkeze konumlandırarak ilkel toplumları “ilkel komünal toplum” olarak adlandırmakta ve onların eşitlikçi yapılarına bu yolla vurgu yapmaktadırlar (Şenel, 2014:137).

İlkel toplumlarda eşitlik önemli bir değer olduğu için ilkel toplumlar içerisinde ekonomik ve siyasî eşitsizlikleri de barındırmamaktadır. İlkel toplumlarda üretim yalnızca gündelik ihtiyacı karşılayacak kadardır. Gündelik ihtiyaçtan daha fazla üretim yapılmamaktadır. Bu sebepten dolayı ilkel toplumlarda ihtiyaç fazlası ürün demek olan artı ürünlere el koyabilecek bir grup ortaya çıkmamıştır (Şenel, 2014:137). İlkel toplum insanı açısından kendisini hayatta tutmak için gereken ürünleri elde ettikten sonra, ilkel toplum insanını hiçbir şey daha fazla üretim yaparak daha fazla ürün elde etmeye yönlendiremez (Clastres, 2016:181). İlkel toplum insanının bu durumu, ilkel toplumun eşitlikçi yapısını koruma noktasında hayatî derecede bir değere sahiptir.

Bazı Batılı düşünür ve araştırmacıların yarattığı doğal insan imajı daha sonraki araştırmalar ile birlikte bir değişim geçirmiştir. Çünkü elde edilen bulgular ile birlikte ilkel insanın diğer ilkel insanlar ile sürekli savaş hâlinde olduğu veya sanıldığı gibi vahşi bir doğa durumunda sefilce bir hayat sürdüğü fikrini destekleyen hiçbir kanıt elde edilememiştir. İlkel insanlar 30-40 kişilik gruplar hâlinde ve gevşek bağlı gruplar şeklinde yaşıyorlardı. Hatta bazı zamanlarda diğer gruplar ile birleşerek yaklaşık 200 kişilik kalabalıklar da oluşturabiliyorlardı. Bu tip bir toplumda hayat, modern toplum insanının hayatı kadar zor değildi. Hatta kimi bilim insanlarına göre bu toplumları “*ilk refah toplumu*” olarak ifade etmek mümkündür (Harman, 2010:20). Ancak ilkel toplumun ilk olarak nerede ve hangi tarihte kurulduğu ile ilgili herhangi bir bulguya ulaşmak mümkün değildir (Şenel, 2014:134).

Lewis Henry Morgan, “*Eski Toplum I*” isimli kitabında insanın yabanılılık, barbarlık ve uygarlık dönemlerini şu şekilde sıralamıştır (Morgan, 1994:71);

- I. Aşağı Yabanılılık Dönemi
- II. Orta Yabanılılık Dönemi
- III. Yukarı Yabanılılık Dönemi
- IV. Aşağı Barbarlık Dönemi
- V. Orta Barbarlık Dönemi
- VI. Yukarı Barbarlık Dönemi
- VII. Uygarlık Dönemi

Aşağı yabanılılık dönemi, insanlığın başlangıcı ile ateşin kullanılması arasındaki zaman dilimini; orta yabanılılık dönemi, ateşin kullanılması ile ok ve yay kullanımı arasındaki zaman dilimini; yukarı yabanılılık dönemi, ok ve yay ile çömlek yapımı arasındaki zaman dilimini; aşağı barbarlık dönemi, çömlek yapımı ile hayvancılık ve

tarım arasındaki zaman dilimini; orta barbarlık dönemi, hayvancılık ile demir araç yapımı arasındaki zaman dilimini; yukarı barbarlık dönemi, demir araç yapımı ile okur yazarlık arasındaki zaman dilimini; uygarlık dönemi ise alfabenin icat edilip kullanılması ile günümüz toplumu arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır (Morgan, 1994:71).

Alaeddin Şenel'in ilkel toplumun tahıl devşiriciliğine kadarki geçim biçimleri açısından sınıflandırmasıysa şu şekildedir (Şenel, 2014:150-151):

- I. Toplayıcılık
- II. Leş yiyicilik
- III. Avcılık ve toplayıcılık

Avcılık ve toplayıcılık ise üç farklı evreden geçmektedir. Bu evreler (Şenel, 2014:151-154);

- I. Kara avcılığı ve toplayıcılığı evresi
- II. Su avcılığı ve toplayıcılığı evresi
- III. Uzman avcılık ve uzman toplayıcılık evreleridir.

İlkel toplumda avcılar ile toplayıcılar arasında bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Toplayıcılar güvenilir nitelikteki besin maddelerini temin ederken avcılar ise değerli nitelikteki besin maddelerini temin ederlerdi. Avcılık işinde uzmanlaşma yakalayanlar günlük ihtiyaçları için toplayıcıların ürünlerine ihtiyaç duyarlardı. Toplayıcılıkta uzmanlaşmayı başarabilenler ve avcılıkta başarı sağlayamayanlar ise avcılıkta başarılı olanların ürünlerine ihtiyaç duyarlardı. Avlanma, bir erkeğin değil grup hâlindeki erkeklerin hatta kimi zaman kadınların ve çocukların da yardımı ile avı yakalamak için ortaklaşa bir çabanın sonucudur. Bu tip olaylar göz önünde bulundurulduğu zaman ulaşılabilecek sonuç ise iş birliği ve ortaklaşa çalışmanın önemli değerler olarak ilkel toplum içerisinde bulunmasıdır. Bu değerler olmaksızın hiçbir avcı toplayıcı grup hayatını birkaç günden fazla devam ettiremezdi (Harman, 2010:22).

İlkel insanların yaşam biçimleri zaman içerisinde çeşitli değişiklikler geçirmiştir. İnsanlar, dünya üzerinde farklı coğrafyalara yerleşmeye başlamalarının ardından bile beslenme ihtiyaçlarını uzun bir süre ya avcılık ya da toplayıcılık faaliyetleri ile karşılamışlardır. Ancak günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesinde avcılar, çobanlara dönüşmeye başlamışlardır. Avcılık işi ile uğraşan insanlar, yabani bir koyun sürüsü ile karşılaştıkları zaman koyunlardan birkaçını avlayarak yerler ve böylece besin ihtiyaçlarını karşılarlar. Ancak beslenme için ihtiyaç duydukları koyun sayısı sürüdeki hayvan sayısı ile kıyaslandığında azdır. Dolayısıyla avcılar, avlarını bir müddet takip ederek sürüden ayrılanları da avlayarak gıda ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Avcılar bir ucu açıkta olan bir vadi keşfettikleri zaman ise vadinin açık ucuna çadır kurma ya da kulübe inşa etme yoluyla yerleşirler. Bu yerleşme ve koyunları sürekli kontrol altında tutma durumu avcılarının çobanlara dönüşmesi anlamına gelir. Onlar için koyun sürüsü demek avlanamadıkları zamanlarda kolay ve ulaşılabilir gıda maddesi demektir (Davis, 2016:11).

İnsanlar, tahıl tanelerinin tohum olduğunu fark etmeleri ile birlikte tarım ile tanışmış oldular. Yiyecek sıkıntısının çekildiği yıllardan birinde daha çok tahıl bitkisine sahip olma amacı ile toprağı kazmaları ve kazdıkları toprağı tohumları saçmaları ile birlikte tarımsal faaliyetler başlamış oldu. Tarımsal faaliyetlerin, toplayıcılık faaliyetlerinden daha fazla uğraş gerektirmesine rağmen insanlar tarımsal faaliyetler sonucunda elde ettikleri ürünler ile kış dönemine saklayabilecekleri gıda maddelerini de elde etmiş oldular. Tarımsal faaliyetler ile uğraşmak yerleşik yaşamı da beraberinde getirdiği için insanlar artık çobanlık haricinde yerleşik yaşam için diğer bir nedene daha sahip oldular. Kulübeler inşa ederek, kulübelerin çevresine çitler ve duvarlar inşa ederek yerleşik yaşam biçiminin pekişmesini sağladılar (Davis, 2016:12). Bu gelişmeler aynı zamanda üretim ekonomisine geçiş anlamına gelmektedir. Bu geçiş insanlık tarihinin en önemli gelişmelerinden biridir (Şenel, 1995:148).

İnsanın avcı toplayıcı hayat biçiminden tarımsal üretime geçişi M.Ö. 9500-8500 yılları arasında Türkiye'nin güneydoğusunda İran'ın batısı ve Levant bölgesinin tepeleri civarında gerçekleşmiştir. Tarımsal üretim düşük bir hızda ve küçük bir coğrafyada başlamıştır (Harari, 2015:89). Her nasıl gerçekleşmiş olursa olsun günümüzde bu olay neolitik devrim ya da tarım devrimi olarak adlandırılmaktadır.

Tarım devrimi öncesinde dünya üzerinde insan nüfusu İstanbul'un şimdiki nüfusundan daha azdı (Harari, 2015:59). Tarım devrimi insanların nüfusunun artmasına yol açmıştır. Tarım devrimi öncesinde kadınlar, yanlarında aynı anda birden fazla küçük çocuğı taşımayı göze alamıyorken, tarım devrimi sonrasında yerleşik

yaşamda çocukların birkaç aylık olmalarının ardından taşınmasına gerek kalmıyor ve sahip olunan çocuk sayısı ile tarımsal faaliyetler için kullanılacak toprak miktarı da doğru orantılı olarak çok oluyordu. Sayıca daha büyük olan aileler daha fazla prim yapma imkanına da sahip oluyorlardı. Tarım devrimi sonrasında nüfus, iki bin yıl içerisinde üç kat daha arttı (Harman, 2010:27). Nüfustaki artış göçebe topluluklardan değil, yerleşik yaşama geçmiş topluluklardan kaynaklı bir artışı (Şenel, 2014: 267).

Bahçe tarımı yapılan toplumlarda avcı toplayıcı toplumlardan farklı ve büyük etkileri olan değişiklikler meydana geldi. Avcı toplayıcı toplumlarda ortaya çıkan anlaşmazlıklar ya bölünmeler ile ya da bireylerin toplumdan ayrılmaları ile çözülmüyordu. Ancak bu durum araziye tarımsal faaliyetler için temizleyen, toprağa ekim yapan tarımcı topluluklar için geçerli bir seçenek değildi. Tarım yapılan köyler daha büyük olmakla birlikte köylerin örgütlenme biçimleri avcı toplayıcı topluluklara göre daha karmaşık yapıdaydı. Köylerde teşkilatlı etkileşimlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Köylerin avcı toplayıcı topluluklardan farklı olarak bir sorunu vardı. Bu sorun gıda maddelerinin ve eşya stoklarının silahlı saldırganların saldırıları için bir hedef durumunda olmasıydı. Savaş avcı toplayıcı insanlar açısından yabancı bir olguyken çapa tarımı ile uğraşan çok sayıda toplum için normal bir olguydu. Bu durumla birlikte toplumsal kontrolü sağlamak amacıyla karar alma mekanizmalarına ihtiyaç duyulmuştur (Harman, 2010:27).

3.2. İlkel Toplumun Eksiklikleri

İlkel toplumun eksiklikleri arasında ilkel toplumun pazarlarının olmaması, sayı sistemlerinin icat edilmemiş olması sebebiyle sayının olmaması, yine yazıya herhangi bir ihtiyaç hissedilmemesi sebebiyle yazının olmaması ve ilkel toplumun devlet öncesi yani devletsiz toplumlar olmaları sayılabilir. Bir toplumun devletli ya da devletsiz olduğu tespit edilirken yukarıda sayılan olguların var olup olmaması göz önünde bulundurulabilir. Çünkü bu olguların hepsinin ortaya çıkışı devletin ortaya çıkışının sonrasında gerçekleşmiştir.

3.2.1. İlkel Toplumda Pazarın Yokluğu

İlkel toplumlar içinde herhangi bir pazarı bulandırmayan toplumlardır. Çünkü ilkel toplumlarda ihtiyaç fazlası üretim yapılmamaktadır. Pazarın varlığı için ilkel toplum insanının ihtiyacından daha fazla üretim yapması ile birlikte fazla üretim ürünlerini de çeşitli vasıtalarla ellerinden çıkartmaları gereklidir. İlkel toplum insanları ile ilgili yapılan araştırmalar; bize ilkel toplum insanının doğa ile arasındaki dengeyi ve uyumu koruduğunu, ihtiyaç duydukları beslenme imkânlarına sahip olduklarını ve çocuklarını güçlü olarak büyütebildiklerini göstermektedir (Sahlins, 2010:13-24).

Çağımızın modern toplumlarının insanları ile ilkel toplum insanları karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşabiliriz: Çağımızın modern toplumlarının insanları bir hafta içinde 60 ile 80 saat arasında bir vaktini çalışmaya ayırırken avcı toplayıcı ve ilkel bir hayat süren insanlar Kalahari Çölü gibi dünyanın yaşamak için en elverişsiz coğrafyalarında bir hafta içerisinde yalnızca 35 ile 45 saat arasında bir vaktini çalışmaya ayırmışlar ve bu insanlar üç günde bir avlanmaya çıkmışlar ve de toplumun içerisinde bulunan toplayıcılar ise günde 3-6 saat arasında toplayıcılık işi ile uğraşmışlardır (Harari, 2015:62).

Kalahari Çölü'nden coğrafi açıdan daha avantajlı bölgelerde yaşayan topluluklar ise günde sadece 3-4 saat çalışarak hayatî ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânına sahiptiler. Bunun dışında kalan ve boş vakitler olarak bahsedebileceğimiz zamanlarında ise başka aktivitelerle uğraşmış veya sadece dinlenmişlerdir (Uygun, 2015:15).

Metal balta kullanmaya başlayan insanlar, öncesinde taş balta kullandıkları zamana kıyasla daha az çalışmış ve daha fazla üretim yapma gereği de hissetmemiştir. Bu ihtiyacı hissetmemeleri doğal olarak artı ürün üretmemeleri anlamına gelir ve bu da pazarın oluşmamasına neden olur, zaten pazarın oluşması da devletli toplumun bir özelliğidir. Devletli toplumlarda üretim faaliyetinde yer almayan yönetici ve askeri sınıf için de üretim yapıldığından bir artı ürün üretimi yani ihtiyaç fazlasının üretimi söz konusudur ve bu da kendi ihtiyacı kadarını üreten ilkel toplumla çelişir. Zaten yönetici ve askerî sınıf, toplumu bu üretimi yapmaları için zorlar. İşte tam da bu yüzden onları zorlayacak yönetici ve askerî sınıf olmadığından ilkel toplumlar devletsiz toplum olmanın yanı sıra pazarsız toplum durumundadır (Uygun, 2015:15). Clastres'in de belirttiği gibi ilkel toplumlar için üretim demek sadece ihtiyaçların karşılanması demektir (Clastres, 2016:181). Yani ilkel toplum ihtiyaç fazlasını üretmediği ve üretme ihtiyacı da hissetmediği için ilkel toplumda pazar gereksizliktir.

3.2.2. İkel Toplumda Sayının Yokluğu

Avcı toplayıcıların yaşantısı sayıları gerekli kılmadığından ve avcı toplayıcılar tükettikleri ürünün miktarını bilme ihtiyacını hissetmediğinden ikel toplumlar sayısız toplumlardır. Vergi toplamada tutulacak kayıtlar ve vergiler toplandıktan sonra da elde edilen gelirin bilinebilmesi için ayrıca yapılmış olan ödemeleri ve bu ödemelerin miktarının bilinebilmesi için sayılar hayati bir önem taşımaktaydı. Vergi toplama durumunun varlığı da devletin olduğu toplumlara özgüdür. Zaten bir devlet, elinde tuttuğu kaynakların bilgisine de ancak bu şekilde ulaşabilirdi. Kısacası sayılar artı üretim yapan toplumların ve bu toplumları yöneten devletlerin ihtiyaç duyması nedeniyle insanoğlunun hayatına girmiştir (Harari, 2015:129).

3.2.3. İkel Toplumda Yazının Yokluğu

Yazı çeşitli semboller yardımıyla elde edilmiş bilgilerin işlenerek biriktirilmesi yöntemidir. Nüfusun artışı ile birlikte işlenmesi gereken bilgi sayısı artıkça bu bilgilerin birbirleri ile koordineli bir şekilde kullanılabilmesi için bilgileri bir noktada toplama gereği duyuldu. M.Ö. yaklaşık 3500’lerde tarım ile uğraşan Sümerler tam da bu ihtiyacı hissederek bilgiyi sadece insanın beyninin içinde olmaktan çıkarmışlar ve bilgiyi yazıya geçirerek hem kendi dönemlerinde hem de daha sonraki kuşaklarda kullanabilecekleri kaynaklara çevirmişlerdir. Sümerler aslında bunu yaparak bilgiyi insan beyninin sınırlarından kurtarmış, bilgiyi her dönem kullanılabilir hâle getirerek sırasıyla büyük şehirlerin, krallıkların ve de imparatorlukların kurulmasına ön ayak olmuşlardır (Harari, 2015:130). Sümerlerin yazıyı kullanmasının ise öncelikli olarak depolanan ürünlerin kayıt altına alınması amacını taşıdığını biliyoruz (McNeill, 2015:39). İşte bu yüzden yazının kesinlikle bir ihtiyacın karşılanması amacıyla icat edildiğini söyleyebiliyoruz. İkel toplumlarda ise böyle bir ihtiyaç doğmadığından ikel toplumları yazısız toplumlar olarak nitelendirebiliyoruz.

3.2.4. İkel Toplumda Devletin Yokluğu

İkel toplumların en temel özelliklerinden bir diğeri ise devletsiz toplum olmasıdır. Devlet en temelinde başka hiçbir sınıfa bölünemeyecek olsa bile yöneten ve yönetilen sınıflarına ayrılır ve bu da ikel insanların eşitlikçi yapısına ters düşmektedir. İkel toplum içerisinde yöneten ve yönetilen ayrışmasına sebep olabilecek herhangi bir altyapı bulunmamaktadır (Düvenci, 2018:114). Devlet aygıtına sahip olmayan toplumların ikel toplum olarak adlandırılması tamamen toplumların bu temel karakteristik özelliklerinden dolayıdır. İkel toplumda devlet aygıtının büyüüp gelişmesinin imkânı yoktur. Kısacası ikel olmayan her toplum esasında devletli toplum olacaktır (Clastres, 2016:188).

4. DEVLETİ DOĞURAN ETMENLER

Antropologlar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tarihte kurulan ilk devletin Mezopotamya bölgesinde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Mezopotamya bölgesi verimli topraklara ve geniş su kaynaklarına sahip bir bölge olmakla birlikte bugünün Irak toprakları üzerinde Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında bulunmaktadır. Bölgede kurulan ilk devletlerin günümüzden 5.300 yıl önce kurulduğu bilinmektedir. Bölgede hemen hemen on dört devletin kurulduğu ve kurulan devletlerin nüfusunun da 40.0000’lere ulaştığı tespit edilmiştir (Uygun, 2015:38). Mezopotamya bölgesi dışında ilk devletlerin ortaya çıktığı bölgeler arasında Mısır, Anadolu, Girit, Yunanistan, Roma, Çin gibi bölgeler de yer almaktadır (Gözler, 2011:399-401).

Devleti doğuran etmenlerle ifade edilmek istenilen, devletin ortaya çıkış sürecinin hemen öncesinde toplumların devletleşmesini tetikleyen unsurlardır. Tarihte bilinen ilk devletlerin ortaya çıkışında kuvvet ve mücadele etmeni ve ekonomik etmenler tetikleyici bir rol oynamıştır.

4.1. Devletin Doğuşunda Kuvvet ve Mücadele Etmeni

Oppenheimer’a göre “*tüm devletlerin doğuşunun, köylüler ile çobanlar, çalışanlar ile soyguncular, alçak vadilerdeki topraklarla yüksekteki yaylalar arasındaki zıtlık olduğunu söyleyebiliriz*” (Oppenheimer, 1997:66). Oppenheimer, devleti ortaya çıkaran etmenin güç kullanımı ve farklılaşma olduğunu ifade etmektedir.

Kuvvet ve mücadele, ikel toplumlarda öncelikle kendisini, toplumun içindeki tabakalaşmalarda ve bu tabakalar arasındaki mücadelelerde gösterir. Toplumdaki üstünlük savaşının kazanılıp toplum üzerinde bir tahakkümün

kurulmasıyla birlikte, iç meselelerini hâlden topluluk odağını dışarıya ama özellikle fayda sağlayabilecekleri topraklara çevirir. Tarih boyunca özellikle verimli topraklar, toplumların birbirleriyle savaşmalarına neden olmuş ve bu topraklar sürekli el değiştirmiştir. İkel toplumlarda bile bu durum değişmemektedir. İkel toplum içerisinde gerçekleşen savaşlar, bazı bölgelerde devletleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Savaşlar sadece toprak için olmasa bile ganimetler ve köle edinme için de gerçekleştirilmiştir. Elde ettikleri topraklarda zorbalık yoluyla halkı kendi istekleri doğrultusunda çalıştırma fırsatı edinen işgalci topluluk, burada sistemini oturtmayı başardıktan sonra yeni fetih hareketlerine girişerek yeni topraklar elde etme amacı gütmüştür.

Mezopotamya toprakları bu açıdan en önemli örnektir. Verimli tarım arazilerinin bulunduğu Mezopotamya, yerleşik ve göçebe toplumların tarihin bilinen zamanlarından beri mücadele alanlarından biri olmuştur. Göçebeler, bu topraklarda fetih hareketi veya barışçıl bir göç hareketiyle yerleşik hayat sürmeye başlasalar dahi bir başka göçebe topluluk mevcut yerleşik topluma saldırı gerçekleştirerek kendi hâkimiyetini kurmak için yürüttükleri faaliyetlerle yerleşik toplumları sürekli tehdit etmiştir. İşte bu yüzden çok eski tarihlerde bile Mezopotamya coğrafyasında hendek, duvar ve daha başka türlü savunma yöntemlerinin uygulandığını arkeolojik çalışmalardan görmekteyiz. Bu savunma yöntemleri genellikle göçebelerin savaşçı faaliyetlerini engellemek için kullanılmıştır.

Devletin köken teorilerinden birisi olan kuvvet ve mücadele teorisinin iddia ettiği gibi kuvvet ve mücadele kullanımı devletin ortaya çıkışında önemli bir etkidir. Sümerlerde çiftçiler ile çobanlar arasındaki mücadelenin sonucunda ortaya çıkan savaş, Güney Amerika'daki farklı tarımcı toplumların savaşçı ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda İnkaların zafer kazanması, Mısır'da Kral Menes'in Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır'ı uzun süren savaşlar sonucunda birleştirmesi gibi tarihî bulgular göz önünde bulundurulduğunda bu bölgelerde devletin ortaya çıkışı kuvvet ve mücadele teorisini kanıtlar niteliktedir. Buradan görüyoruz ki kuvvet ve mücadele sadece göçebe ve yerleşik toplumlar arasında değil yerleşik toplumlar arasında da gerçekleşebilmektedir. Mısır ve İnkalar uygarlıkları buna en temel örnekler olmuştur.

Devletin ortaya çıkışının kuvvet ve mücadele etmeni ile birlikte gerçekleştiği çok sayıda örnek bulunmaktadır ama bunların içlerinden en belirgin üç örnek Sümer, İnkalar ve Mısır Uygarlıklarıdır.

4.1.1. Sümerler

Mezopotamya olarak adlandırılan coğrafyada günümüzden yaklaşık 10.0000 yıl öncesinde ilkel toplumun tarımsal üretime geçmesi, toplumsal yapı içerisinde hiyerarşik bir düzenin oluşmaya başlaması, toplum içerisindeki güç ve refah gibi olguların toplum üyeleri tarafından farklı oranlarda bölüşülmesi ve toplum içinde yaşayan insanların güç elde etmeye başlaması gibi birçok değişikliğin yaşanmaya başlandığı görülmektedir. Bu yaşanan gelişmeler, ilkel toplumların en temel karakteristik özelliği olan eşitlikçi yapısına aykırıdır. Ancak bütün bunlara rağmen bu gelişmeler ilkel toplum içinden devleti ortaya çıkarmamıştır. Devletin ortaya çıkışı yaşanan bu gelişmelerden çok daha ileri bir tarihte gerçekleşmiştir (Uygun, 2015:40).

Devletin Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkışı ise daha başka bölgesel ve toplumsal şartların bir arada bulunması ile birlikte gerçekleşmiştir. Bölgede devlete giden süreci tetikleyen ana unsur, bölgenin aynı zaman diliminde çiftçiler ve çobanlar şeklinde iki farklı toplumsal yaşam biçimini barındırması ile birlikte çiftçiler ve çobanlar arasındaki ilişkilerin savaşçı bir niteliğe sahip olmasıdır. Çiftçiler ile çobanlar arasındaki en önemli farklar ise çiftçilerin hayatta kalabilmek için gerekli olan bütün ihtiyaçlarını kendi yaşam biçimleri ile birlikte karşılarken, çobanların karşılayamaması ve çiftçilerin artı ürün üretme potansiyellerini her zaman kendi yaşam biçimlerinin içinde barındırıyor olmasıdır. Çobanlar temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çiftçilerin ürünlerini gasp etmeye çalışmışlar ve bu durum ise çiftçiler ile çobanlar arasındaki ilişkilerin çatışmacı bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda çiftçilerin yaşam alanlarının etrafında büyük çapta çukurların ve surların bulunması bu durumu doğrular niteliktedir. Bölgedeki toplumsal yapının kendi içerisinde devleti ortaya çıkarabilmesi ise çiftçiler ile çobanlar arasındaki mücadelenin çobanlar tarafından kazanılmasına ve çobanların yerleşik yaşam biçimine geçerek çiftçiler üzerinde yönetici ve askeri bir güç haline gelmelerine bağlı olarak gerçekleşmiştir (Düvenci, 2018:114-115).

Davis, Mezopotamya coğrafyasına Sümerlerin gelişini şu şekilde anlatır:

“MÖ 4500 ile 4000 arasında, Mezopotamya'nın güney bölümünde yaşayan ve tarım yapan bir halk uygarlığın eşliğine gelip dayandı. Bazı bataklıkları kurularak tarıma elverişli hâle getirdiler, yünlü

kumaştan ve deriden yapılmış giysiler giydiler, kilden kaplar yaptılar ve çamurdan yaptıkları tuğlalarla kulübeler inşa ettiler.

1.000 yıl sonra başka bir halk gelip, büyük olasılıkla orada yaşayanları kendi içinde eriterek bu bölgeye yerleşti. İskeletlerinden ve yaptıkları resimlerden sağlam yapılı, kısa boylu insanlar oldukları anlaşılıyor. İrmakların daha yukarısındaki komşuları daha sonra onlara 'Sümerler', bölgelerine de Sümer adını verdi ama bu insanlar kendilerine 'esmer başlı', yaşadıkları yere de 'Ülke' diyorlardı" (Davis, 2016:15).

M.Ö. dördüncü bin yılda insanın uygar topluma geçişi, ilk olarak "Sümer" adı verilen Aşağı Mezopotamya bölgesinde gerçekleştiği yirminci yüzyılın başlarında yapılan araştırmalarla kesinliğe ulaşmıştır. M.Ö. dördüncü bin yılın ortasından itibaren Mezopotamya ve Mezopotamya'nın komşu coğrafyalarında gerçek şehirlerden ve devletlerden söz etmek mümkün hâle gelmiştir. Görece diğer şehirlere göre Uruk, Eridu, Ur, Nippur ve Kish şehirleri daha gelişmiş şehirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Bogucki, 2013:442; Şenel, 2014:357).

Aşağı Mezopotamya coğrafyasında yaşayan halkın Sami dillerini konuştuğu (hâlâ da konuşmakta olduğu) bilinen bir gerçektir. Ancak aynı coğrafyada yaşamış olan Sümerlerin dili Sami dillerinden farklılık göstermektedir. Dil bilginleri Sümerceyi bilinen dil ailelerinden hiçbirinin içerisine yerleştirememektedir. Bu durum Sümerlerin Aşağı Mezopotamya halklarından birisi olmadığını ve bölgeye dışarıdan gelen bir halk olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu durum da bir fetih durumunun gerçekleştiğini ve fethi izleyen tabakalaşmanın toplumsal yapıya yansımalarını bize göstermektedir. Yapılan araştırmalarda bu fethin büyük çapta olmuş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bunun nedeni ise göçebe çobanların düzenlemiş olduğu akınlar esnasında fetih amacı etrafında birleşmiş olan birkaç göçebe çoban kabilesinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmış olan konfederasyon ile gerçekleşmiş olma ihtimalinden dolayıdır. Sonrasında ise birliği oluşturan her bir kabile bir ya da birkaç köyün üzerinde egemenliklerini oluşturmuşlardır. Fethin ve sömürü düzeninin büyük çaplı bir nitelikte olması şartıyla toplumsal artı ürünü fazlalaştırma maksadıyla girişilen faaliyetler "su denetleme" faaliyetleriyle de gerçekleştirilebilir. Konfederasyonun bir ya da birden fazla köy üzerinde egemenliklerini oluşturmuş kabilelerinin şefleri, bu vasıta ile birlikte ya bir iş birliği kurmuş ya da komşu köylerden zor ya da ikna yollarından biri ile ek iş gücü oluşturma amacıyla kanallar yapacak bir işçi ordusu oluşturmuştur (Şenel, 2014:359-360).

Günümüzden yaklaşık 5000 ile 6000 yıl öncesinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında bulunan Mezopotamya bölgesinde verimli topraklar üzerinde tarım yapmak için kolektif bir çabaya ihtiyaç vardı. Burada tarım için drenaj ve sulama yöntemi gerekiyordu. Bölgedeki insanlar nehirler arasındaki setler üzerinde küçük gedikler oluşturarak geniş tarımsal alanlarda sulama yapabileceklerinin ve bu yol ile de tarımsal üretimi arttırabileceklerinin farkına vardılar. Buna rağmen insanlar tarımsal üretimdeki artı ürünü hemen tüketmeye cesaret edememişlerdir. Hasadın yeterli düzeyde olmayabileceği ihtimaline karşı, artı ürünlerin bir kısmını depolayarak hasat yetersizliğine karşı hazırlıklı olmaya çalışmışlardır. Tahıl, tarım topraklarının çevresindeki araziler üzerinde inşa edilmiş büyük binalarda stoklanmaya başlanmıştır. Bu stoklama yapılan binalar bölgedeki toplumsal hayatın sürekliliğinin ve korunmasının sembolü hâline gelmiştir. Tarımsal artı ürünlerin stoklandığı binaları yönetenler, ürünü toplayan, stoklayan ve dağıtan ayrıcalıklı bir grup hâline dönüştüler. Bu grup toplumun geri kalanı açısından büyük bir saygı kazandı ve toplumda hemen hemen insanüstü bir nitelikte görülmeye başlandı. Stoklama yapılan binalar bölgedeki ilk tapınaklar ve bu binaların kontrolünü sağlayanlar da ilk rahipler oldular (Harman, 2010:32).

Davis'e göre bölgede tarihî ilerleme ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

"Bazı köyler büyüyerek 35.000 kişilik küçük kentlere dönüştü. Bunların arasında Nippur, Uruk, Kiş ve Ur kentleri de vardı. Kentlerin hepsi ırmaklara bağımlı olduklarından, birbirlerine oldukça yakındı, Ur kenti Eridu'dan görülebiliyordu. Zaman geçtikçe büyük kentler küçük kentleri denetimi altına aldı, böylece bu büyük kentler artık yalnızca kent değil, birer kent devleti oldular. Sınırları boyunca hendekler kazıldı, işaretler konuldu" (Davis, 2016:20).

Özetle dünyada kurulan ilk devletlerin Mezopotamya bölgesinde olduğu bilinmektedir. M.Ö. beşinci binyılda Mezopotamya'nın kuzeyinde yaşayan ve göçebe bir halk olan Sümerlerin kuzeyden Mezopotamya'ya indikleri ve Aşağı Mezopotamya bölgesindeki köyler üzerinde egemenlik kurdukları ve egemenlik kurdukları köylüleri ise büyük çapta sulama faaliyetlerinde zor yoluyla çalıştırdıkları bilinmektedir. M.Ö. dördüncü bin yılda Mezopotamya'nın aşağı bölgelerinde uygar topluma geçiş sağlanmıştır. M.Ö. 3500 yılları civarında ise köylerin kentler hâline gelmesi durumu gerçekleşmiştir. M.Ö. 3000 yıllarında ise Mezopotamya'nın aşağı bölgelerinde ilk şehir devletleri kurulmaya başlanmıştır. M.Ö. 2350 yılları civarında Samiler göçebe bir halktı. Samilerin

yönetimini eline geçiren ve bir Sami olan Akadlı Sargon yerleşik çiftçi topluluklarını içinde barındıran Sümer şehir devletlerini birer birer fethederek bölgede merkezi bir devlet kurmayı başarmıştı. Yine bir diğer göçebe halk Amurrular, M.Ö. 2225 tarihinde Babil Hanedanlığını Babil şehrini fethederek kurdular. Babil Hanedanlığının altıncı kralı Hammurabi M.Ö. 1700 yılları civarında Sümer ve Akad ülkelerini kendi yönetimi altında bir araya getirerek bölgesel devletlerden imparatorluğa geçişi sağladı. Babil İmparatorluğu ise M.Ö. 1515 tarihinde Hititler ile gerçekleştirdikleri savaş sonrasında yıkılış aşamasına girdi. Hititlerin çekilişini ise Kassitlerin işgali takip etti. M.Ö. 1380 yılında Asurlular bölgeye egemen oldular (Gözler, 2011:399).

Yukarıda okuduğumuz bilgiler ışığında aynı topraklar üzerinden Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerinin geçtiğini görüyoruz. Sümer toplumunun Mezopotamya coğrafyasına inişinin nasıl olduğu bilinmiyor olsa da hâkim oluşu muhtemel bir fetih hareketiyle gerçekleşmiştir. Çünkü yerleşik toplumlar ile göçebeler arasındaki ilişki, yerleşik toplumların topraklarını savunduğunu bizlere göstermektedir. Tarih boyunca göçebeler, yerleşik toplumlar tarafından hoş karşılanmamışlardır. Yine Sümer yurdunun fethi de bölgeye göç ile yerleşen Akadlarca gerçekleşmiştir. Tarihte bilinen ilk imparator olarak kaydedilen Sargon gerçekleştirdiği fetih hareketiyle bütün Mezopotamya'yı ele geçirerek bu topraklardaki Sümer egemenliğini uzunca bir süre geri getirmeyecek biçimde sonlandırmış, kendi devleti de yine göçebe toplumlarca yıkıldıktan sonra Mezopotamya üzerinde benzer fetih olayları tekerrür etmiştir. Bu bilgilerden hareketle Mezopotamya coğrafyasına kuvvet ve mücadele ile egemen olmanın gerçekleştiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

4.1.2. İnka Uygarlığı

Devletin Güney Amerika'da İnka Uygarlığı üzerinde ortaya çıkışı Mezopotamya bölgesinde devletin ortaya çıkışı gibi kuvvet ve mücadelenin etkisi altında gerçekleşmiştir. Ancak Güney Amerika'da devletin ortaya çıkışı Mezopotamya bölgesinde devletin ortaya çıkışındaki gibi çobanlar ile çiftçiler (göçebeler ile yerleşik hayattakiler) arasındaki mücadelenin sonucunda bu mücadeleyi çobanların kazanması ve ilerleyen zamanlarda çobanların çiftçiler üzerinde otorite sahibi olarak askeri ve yönetici sınıf konumuna gelmeleri sonucunda gerçekleşmemiştir. Güney Amerika'da devletin ortaya çıkışı, farklı tarımcı köyler arasındaki mücadelenin sonucunda ortaya çıkan savaşı kazanan tarımcı köyün kaybeden tarımcı köy üzerinde bir otorite kurması sonucunda gerçekleşmiştir.

Güney Amerika bölgesinde çiftçi ve çoban farklılaşması ve bu farklılaşmanın çeşitli sebepler altında çatışmaya dönüşmesini sağlayabilecek kadar güçlü bir farklılaşma bulunmamaktadır. Bu bölgedeki çiftçi ve çoban farklılaşması, Mezopotamya bölgesi ile kıyaslandığında daha zayıf kalmaktadır. Güney Amerika kıtasının hayat şartları göz önünde bulundurulduğunda ördek, lama, köpek gibi evcilleştirebilmiş az sayıdaki hayvanla birlikte çobanlığa dayalı bir yaşama biçimi oluşturmak pek mümkün değildir. Mezopotamya bölgesini, Güney Amerika bölgesinden farklı kılan husus çobanlık yaşam tarzı için gerekli olan keçi, koyun, sığır gibi insanların, kendisinden ve ürünlerinden faydalanabildiği tarzdaki hayvanların evcilleştirilebilmiş olmasıdır. Bu durum Mezopotamya bölgesinde geçim kaynağı olarak hayvancılıkla uğraşan çoban grubunun ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Ancak Güney Amerika bölgesinde ördek, lama, köpek gibi hayvanların evcilleştirilebilmiş olmasına rağmen keçi, koyun, sığır gibi hayvanların evcilleştirilememiş olması sebebiyle bu bölgede çiftçi ve çoban tarzındaki bir farklılaşmanın görülmesi de mümkün olmamıştır. Mezopotamya bölgesinde bu durum hayvancılıkla geçinen bir çoban grubunun ortaya çıkmasına ve hayvancılıkla geçinen bir çoban grubunun bölgede uzun zaman var olmasına imkân vermiştir. Bu sebeplerden ötürü Güney Amerika bölgesinde devletin ortaya çıkışı çiftçiler ile çobanlar arasındaki bir mücadele sonucunda değil farklı tarımcı köyler arasındaki mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir (Kottak, 2002:248).

Güney Amerika bölgesindeki insanların avcı toplayıcı yaşama biçiminden tarıma dayalı bir yaşama biçimine geçmesi sonucunda nüfusun artması bölge insanı açısından uzun bir süre bir probleme sebebiyet vermemiştir. Buna rağmen nüfusun gittikçe artması sonucunda bölgede bulunan And dağları ve bu dağların eteklerinde bulunan vadilerde artan nüfusla orantılı bir şekilde üretim yapılabilmesi konusunda çeşitli sıkıntılar da ortaya çıkmıştır. Bölgede tarıma elverişli olan toprakların doğusunda And dağları, batısında Büyük Okyanus, kuzeyinde ve güneyinde ise büyük çöller bulunmaktadır. Artan nüfus sonucunda gerekli olan üretimin coğrafik şartlar sebebiyle arttırılamaması nüfusun bir bölümünün göç ederek keşfedilmemiş topraklar keşfetmesine ve bu bölgelere yerleşmesine neden olmuştur. Güney Amerika bölgesinde bu şekilde tarıma elverişli bütün topraklar yerleşim amacıyla kullanıldığında ise artan nüfusu besleyebilecek kadar bir tarımsal üretimin yapılması mümkün olmamıştır. Bu durum da kaçınılmaz olarak farklı tarım köyleri arasında bir rekabet ortamı doğurarak yağmalama ve hırsızlık faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yağmalama ve hırsızlık faaliyetleri sonucunda ise saldırı faaliyetleri ve saldırılar karşısında savunma faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Bu durum bir

köyün diğerini fethetmesi amacını ve gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Bir köy diğer bir köyü ele geçirdiği zaman, kaybedenler kazananlara zorunlu olarak boyun eğmişler ve onların otoritelerini kabul etmişlerdir. Çünkü kaybedenlerin bölgede yerleşerek tarım yapabilecekleri başka bir toprak kalmamıştır. Fetih yoluyla ele geçirilen tarım köylerinde yaşayan insanlar savaşlar sırasında eğer katledilmemişse kazananlara haraç vermek şartıyla topraklarında onların otoriteleri altında hayatlarına devam etmişlerdir. Bu noktada kaybeden tarımcı köyler daha çok çalışmak ve üretimi arttırmak için yeni tarımsal teknikler üretmek zorunda kalmışlardır. Güney Amerika bölgesinde kaybedenler daha fazla tarımsal üretim elde etmek amacıyla sulama ve taraçalandırma tekniklerini kullanarak yeni tarımsal alanlar oluşturmuşlardır. And dağlarının çevresindeki her bölgede bir köyün savaşlar vasıtasıyla diğer bütün köyleri fethetmesi ve onlar üzerinde otorite kurmasıyla bölgede *şeflikler* ortaya çıkmıştır. Bölgede şefliklerin ortaya çıkması sonucunda şeflikleri ortaya çıkaran etmenlerden dolayı tarımsal üretimde büyük miktarda bir artış gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimin artması, nüfusun artmasını da beraberinde getirmiştir. Artık savaşlar farklı tarım köyleri arasında değil şeflikler arasında gerçekleşmeye başlamıştır. Bölgedeki ilk devletler ise bir vadi üzerinde kurulmuş olan bir şefliğin diğer şeflikleri savaşlar yoluyla egemenliği altına alması sonucunda ortaya çıkmıştır. İlerleyen zamanlarda ise ortaya çıkan farklı devletler arasındaki savaşlar sonucunda kazanan devletler, kaybeden devletleri otoriteleri altına alarak devletin bölgede etki alanının genişlemesine neden olmuştur (Uygun, 2015:44).

Günümüzde İnkâ Uygarlığı olarak bildiğimiz devlet de Güney Amerika bölgesi üzerindeki birçok şeflikten yalnızca biridir. İnkâ şefliğinin, en güçlü ve en büyük rakiplerinden birisi ile girdiği savaş ve bu savaşın sonucunda kazandığı zafer, İnkâ şefliğinin devlet hâline gelmesine yol açmıştır (Claessen ve Skalnik, 1993:283).

4.1.3. Mısır

Mısır coğrafyası Kuzey Afrika bölgesinin en geniş ve en verimli toprakları üzerinde yer almaktadır. Nil nehrinin yer aldığı bu bölgede Nil nehri, bölge insanı açısından belirleyici bir rol oynamıştır. Nil nehri kireç ve kumtaşı arasından ve düzlük taşkın bir alanın üzerinden geçmektedir. Herodot'un ünlü sözü "*Mısır, Nil'in armağınadır*" nehrin bölgedeki belirleyiciliğini ifade etmesi açısından değerlidir. Nil vadisi olarak adlandırılan bölge Mısır'ı coğrafik açıdan doğusunda ve batısında bulunan çöllerden de ayırmaktadır (Kuhrt, 2010:142).

Kuhrt'a göre Nil nehrinin Mısır toplumu için önemini şu örnekle kolayca anlayabiliriz:

"Nil Irmağı Mısır'ın can damarıydı, kıyılarına dizilmiş toplulukları birbirine bağlardı ve başlıca ulaşım aracı teknelerdi. Nil'in bütün Mısırluların hayatında ne kadar önemli olduğu, yön belirtirken kullandıkları terimlerden bellidir: Kuzeye 'akıntıya karşı' güneye 'akıntıya doğru' diyorlardı" (Kuhrt, 2010:155).

Mısırlılar, tarihî dönem içerisinde "İki Ülke" kavramı ile Yukarı Mısır'ı ve Aşağı Mısır'ı kastederler (Kuhrt, 2010:155). Mısır kültürüne hâkim ve ülkenin içinde bulunduğu kuralcı durum Mısır'ın, Mısır'ın kralları tarafından birleştirilip yönetilmiş olduğu iki bölümden oluşuyor olmasından kaynaklanmaktadır (Kuhrt, 2010:162).

Mısır'ın tarih öncesi zamanlarından şimdiye dek ulaşan kayıtlar, sayıca az kraliyet anıtları ve yıllık kayıtları içeren tabletlerden ibarettir. Mısır tarihinin aktarım yolu ise I. Hanedan'ın hemen öncesinde icat edilmiş yazıdır (Hornung, 2004:15-16). Mısır coğrafyasında Hanedanlık öncesi dönem, bilinmeyen bir tarih ile M.Ö. 3100 yılı arasındaki dönemdir. Erken Hanedanlık dönemi ise M.Ö. 3100 yılında başlar ve içerisinde pek çok ara işgal dönemlerini bulundurmaktadır. Mısır son olarak önce Persler sonrasında ise İskender tarafından fethedilmiştir (Kuhrt, 2010:161-162).

İskender'in fethinden binlerce yıl öncesine geri dönersek Mısır'ın devletleşme sürecinin Kral Menes ile başladığını görürüz. Bu süreç Erik Hornung'un "*Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*" isimli kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

"Kral Menes ilk kez bataklıkları kurutur, ilk kent Memfis'i kurar ve insanlığı kültür ve uygarlıkla tanıştır. Onlara kültürü getiren bir kahramanla tarihlerini başlatan başka devlet ve kültürler de vardır. Ancak Mısır yüksek kültürünün kökeni arketiplerde kaybolmaz, izleri İÖ dördüncü binyıla kadar sürülebilir. O dönemin neolitik Negade kültüründen yalnızca birkaç kuşak sonra yüksek bir kültür doğar; krallık, yönetim, yazı, sanat ve din bütünüyle gelişir ve bildiğimiz 'Mısırlı' özellikleriyle tarih sahnesine çıkar" (Hornung, 2004:10).

Nil nehrinden kaynaklanan çevresel etmenler, büyük iş örgütlenmelerini ve büyük miktarda artı ürün elde edilmesini mümkün kılması nedeniyle Aşağı Mezopotamya bölgesi ile benzerlik göstermektedir. Sümerlerde uygarlığın ortaya çıkışında önemli bir etkisi olduğu düşünülen geniş çaplı doğal kaynaklar Mısır'da, Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır'ın birleşmesi ile daha da artmıştır. Nil nehrinin bazı dönüş noktalarında kanal, baraj ve set gibi yapıların inşa edilmesine gerek yoktur. Bazı alanlarda ise ürün elde edebilmek için toprağı sürmeye bile ihtiyaç yoktur. Taşkınların getirdiği alüvyonun üzerine tohumları serpiştirmek, ürün elde etmek için yeterlidir. Bütün bunlara rağmen Nil bölgesinde yapılan tarımsal faaliyetler büyük çapta örgütlenmeler oluşturma ihtiyacı da ortaya çıkartmıştır. Çünkü taşkın sularının geri çekilmesinin hemen ardından toprakların, taşkın öncesindeki sınırlarının yeniden tespit edilmesi, toprakların sahiplerinin vergi yükümlülüklerinin tespit edilmesi gibi ihtiyaçlar oluşmuştur. Yer ölçmesi ise otoritenin odaklaşmasını ve ilkel anlamda bir kamu yönetimi teşkilatının kurulmasını gerekli hâle getirmiştir. Hepsinden öte Nil nehri, Mezopotamya bölgesinin aksine otoritenin odaklaşıp sürdürülebilmesini mümkün hâle getiren ulaşım ve iletişim imkanlarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Mesela teknelerin Nil nehrine bırakılması ile birlikte yolculuk yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Bütün bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda Nil nehrinin kontrolünü elinde tutabilecek kadar güçlü bir yönetim, Mısır'ın da denetimini ele geçirme imkânını elde etmiştir. Mısır coğrafyasından sağlanan artı ürünlerin tek bir merkezde toplanması bu yolla kolaylaşmıştır (Şenel, 2014:465-466).

Devletin ortaya çıkışı ile geniş sulama imkanına sahip tarımsal faaliyetlerin başlaması hemen hemen aynı zamana denk düşmektedir. Bu durum çok sayıda antropoloğun dikkatini çeken bir durumdur. Uygarlığın ilk ortaya çıktığı ve geliştiği bölgeler göz önünde bulundurulduğunda Dicle, Fırat ve Nil gibi tarımsal faaliyetlerde geniş sulama imkânı sağlayan nehirlerin olduğu görülmektedir. Konu ile ilgilenen bazı araştırmacılar, bu durumdan yola çıkarak bir genelleme yapmakta ve bu durumun bölgede devletleşmeyi beraberinde getirmiş olabileceğini düşünmektedir. Buna göre tarımsal faaliyetlerini küçük sulama imkânları ile yöneten köylüler, tarımsal faaliyetlerde büyük sulama imkanının avantajlarını fark ettikleri an, kendi özerkliklerinden vazgeçmişler ve birkaç köyün bir arada tarımsal faaliyetlerinde büyük sulama tarımı yapmak maksadıyla bir siyasî yapılanmanın altında bir araya gelmeye karar vermişlerdir. Gerçekten de tarımsal faaliyetler için sulama, ilk devletlerde önemli bir niteliğe sahiptir ancak sulama faaliyetleri ile devletlerin ortaya çıkışı arasında net bir nedensellik bağının olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bazı coğrafyalarda yapılan araştırmalara göre büyük sulama imkânlarının var olduğunun görülmesine rağmen bu bölgelerde devletleşme uzun bir zaman boyunca gerçekleşmemiştir. Bazı coğrafyalarda ise büyük çapta sulama sistemlerinin ortaya çıkması, devletin ortaya çıkışından sonra gerçekleşmiştir. Nihayetinde büyük sulama sistemlerinin kullanılması devletin ortaya çıkışı için gerekli temeli oluşturmamıştır. Sadece devletin niteliğini belirlemede etkili olmuştur (Uygun, 2015:45). Mısır'da da devletin ortaya çıkışı ile Nil nehrinin sağladığı imkânlar ve büyük sulama tarımı arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak bu durum Mısır devletinin niteliğini belirleme hususunda etkili olmuştur.

Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ın birleşmesinin hemen öncesini Alaeddin Şenel "*Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*" isimli kitabında şu şekilde anlatmaktadır:

"Hanedanlar öncesi tarihlerin Mısır'ı, belki fetih ama belli ki birleşme gibi, Mezopotamya etkisi gibi etmenlerle, uygarlığın kurumlaşma evresidir. Bu dönemin en önemli olgusu, Yukarı Mısır'ın avcı ve toplayıcı (?) ve de göçebe çoban yaşayış biçimleri ile Aşağı Mısır'ın yerleşik çiftçi yaşayış biçiminin etkileşimi ve sonunda birleşmesidir. (...) Böylece söz konusu kültürün Yukarı Mısır'dan Aşağı Mısır'a doğru yayılmasıdır. Adı 'İki Ülke' olan bir bölgeyi tek bir (uygar) kültür içine almaya başlamasıdır" (Şenel, 2014:467-468).

Mısır'ın birleşme öncesi siyasî hayatı hakkında pek bilgi sahibi olmasak da pek çok bilim insanlarınca Mısır toplumunun uygarlığa geçiş evresi Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ın birleşmesidir. Mısır toplumunun birleşme sürecini devletleşme olarak ele alırsak Kral Menes'in Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ı yüzlerce yıllık kabileler arasındaki mücadeleyi yani savaşı sonlandırarak tek lider olması ve Mısır'ın siyasî bütünlüğünü de sağlamış olmasıyla Mısır, devletleşme sürecini tamamlamıştır. Mısır'ın ritüelleri de bu birleşmeye uygun biçimde değişikliklere uğramıştır (Ribard, 1974:16).

4.2. Devletin Doğuşunda Ekonomik Etmenler

Tarihte bilinen ilk devletler hakkında ve bu devletlerin ortaya çıkışında etkili olan etmenler hakkında doğru bilgilere ulaşmak için devletin ortaya çıkışından önceki şartlar hakkında bilgi sahibi olma gerekliliği bulunmaktadır. Çin ve Orta Amerika gibi bölgelerde ilk devletlerin ortaya çıkışının hemen öncesinde dikkat çeken bir özellik vardır. Bu özellik de tarımsal üretimde yoğunlaşmanın sağlanmasıdır. Avcı toplayıcı ya da

tarımcı yaşama tarzına sahip ilkel toplumlar, besin üretimi ile nüfus artışını dengede tutmayı bir şekilde başarmışlardır. Buna rağmen bazı bölgelerde nüfus artışını üretim ile dengede tutmak çok zordur. Tarihte bilinen ilk devletlerin kurulduğu yerler bu tip yerlerdir. Devletin ortaya çıktığı bölgeler, nehir kıyılarına ve sulak alanlara sahip bölgelerdir. Bu bölgelerin çevresi ise çöllerle, sarp dağlarla, tahrip edilmiş ormanlarla çevrilidir. Artan nüfusun göç ederek yerleşebileceği verimli arazilerin olmaması, belirli coğrafyada artan nüfusu barındırma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu zorunluluk karşısında ilkel toplum insanları her zamankinden daha çok çalışmak ve bu yolla tarımsal üretimi arttırmak ya da çevrelerindeki başka toplumların ürünlerini yağmalamak seçeneklerinden birini bazen de ikisini birden seçmiştir (Uygun, 2015:52).

İlkel toplum insanı, gün içerisinde yalnızca ihtiyacı kadar üreten ve bunun için de bir günde yalnızca birkaç saat çalışan insandır. Ancak çok sayıdaki bölgede nüfus artışından dolayı ilkel toplum insanı artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla yeni bir gelenek ortaya çıkarmıştır. Bu gelenek ise kendi ihtiyacından daha fazlasını üretecek kadar daha çok çalışmak, bu çalışmanın sonucunda daha fazla üretim yapmak ve fazla üretimi dağıtanları ise ödüllendirmektir. Kendi ihtiyacından daha fazlasını üreten, tarımsal üretim sonucunda elde edilen ürün miktarını arttıran bu kişiler antropologlar tarafından *büyük adamlar* olarak adlandırılmaktadır. Büyük adam, ailesi ve yakın çevresi ile birlikte kendi ihtiyaçlarından daha fazlasını üretmek için daha çok çalışırlar ve elde edilen fazla üretimi ise stoklardı. Büyük adam ailesini, yakın çevresini ve komşularını tören düzenleyeceği hususunda söz vererek kendisi için çalışmaya ikna ederdi. Stoklanan ürünler belirli zaman aralıklarında düzenlenen gösterişli törenlerle toplumda yaşayan insanlara dağıtılırdı. Bu iş sonucunda ise büyük adamların kazandığı tek şey ise ün ve saygınlıktan ibarettir. Bu gelenek öncesinde ilkel toplumda ihtiyaç fazlası ürünlere hoş gözle bakılmazdı. Ancak ilkel toplum insanının bu yeni geleneği sayesinde ürün stoklama imkânı yaygınlaşıyor ve insanlar buna özendiriliyordu. İlkel toplumların artan nüfusunun beslenmesi için ortaya çıkmış bu gelenek ile birlikte zamanla ilkel toplumun eşitlikçi karakteri bozulmuş ve toplumsal yapıdaki ekonomik eşitsizlikler belirgin hâle gelmiştir. Büyük adamlar ise ilk devletlerin egemen sınıfı hâline gelmiştir (Harris, 1994:109-110; Kurtz, 2001:47-49).

Üretimde yoğunlaşma, nüfusun artması, savaşlar, bulunulan makamların kalıtsal bir nitelik göstermeye başlaması, niceliksel olarak büyük ve merkezi konumda besin ambarlarının kurulması ve stoklama yapılması, savaşçıları devamlı besleme zorunluluğunun ortaya çıkması gibi etmenler sebebiyle, zamanla büyük adamlık kurumu feodal bir devlet hâline evrilmiştir. Ancak bu evrilme uzun bir zaman diliminde ve bilinçsiz bir şekilde gerçekleşmiştir. İlkel toplumlar, artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla daha çok çalışma, ürün stoklama, şölen organizasyonları düzenleme ve bunu teşvik etme gibi çözüm yolları bulmuş olsa da zaman içerisinde toplumun hizmetçisi konumunda olan büyük adamın toplumun efendisi hâline gelebileceğini tahmin etmemiştir. Nesilden nesile besin dağıtımında ve büyük adamın sahip olduğu yetkilerde fark edilemeden gerçekleşmiş küçük değişiklikler, ilkel toplumlardaki siyasî iktidarın niteliklerinde değişime neden olmuştur. İlkel toplumlar başlangıçlarında siyasî iktidarı bir bütün olarak ve ortaklaşa bir şekilde ellerinde bulundurlarken uzun zaman sonrasında ilkel toplum insanı bir kralın yönetimine ve iktidarına tabi olmuştur (Uygun, 2015:55-56).

Devletin ortaya çıkışında ekonomik etmenler yer almakla birlikte ekonomik etmenler devletin köken teorilerinden birisi olan Marksist teorinin (Ekonomik teori) savunduğu düşünceler ile birkaç istisna hariç paralellik göstermektedir. Teorinin en temel noktası olan alt yapı ve üst yapı kavramlarının bu ilkel toplumlar üzerinde gerçeklik kazandığını görmekteyiz. Çünkü toplumlar incelendiğinde alt yapının (üretim biçiminin) zaman geçtikçe toplumların uygulamalarını belirlediği ve bu uygulamaların zamanla sistemleşerek devletleşmeye doğru gittiği görülür. Bir diğer paralellik ise toplumlarda artı üretim gerçekleşmeye başladıktan sonra belli bir sınıfın artı üretimi elinde tutmaya başlamasıdır. Bu da zamanla basit bir yönetici sınıf ve yönetilen sınıf ayrımından sıyrılarak toplumların sömüren ve sömürülen sınıf şeklinde ayrılmasına sebep olmuştur. Artı ürün hem yönetici hem de sömüren sınıf olanların kontrolindedir. Başlangıç aşamalarında depoları korumak amacıyla ortaya çıkan askerler, zamanla kurulan düzeni kontrol altında tutma amacına yönelmiştir. İlkel toplum içerisinde insanların kendisi de bir üretim aracıdır ve yönetici sınıfın ismi ne olursa olsun yönetilen sınıf bu sınıfa tabi olarak aslında yöneten sınıfın üretim araçlarına sahip olmasının ilkel yollarının kapısını aralamıştır. Ancak toplum her ne kadar sınıflara bölünmüş olursa olsun, ilkel devletler adına bir sınıf mücadelesinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmediğimiz için sınıf savaşmaları konusunun gerçekliği, en azından devletin ortaya çıkışı açısından muğlaktır.

Devletin ekonomik etmenler ile ortaya çıkışının ilk basamağını, ilkel toplumlarda nüfusun artması ve bu artış sonucunda ilkel toplum insanını besleyebilmek için üretimde bir artış gerçekleştirilmesinin yollarının aranması oluşturmuştur. İlkel toplum insanı eşitlikçi karakterdeki yapısına aykırı olarak yeni gelenekler oluşturmuş ve bu

soruna çözüm bulmuştur. İlkel toplum insanı, tarımsal üretimden elde edilen ürün miktarı ile nüfusun dengede olduğu zamana kadar yalnızca ihtiyacı kadar üretim yapmış ve daha fazlası için fazladan bir uğraş içerisine girmemiştir. Ancak tarımsal üretimden elde edilen ürün miktarının nüfusu besleyebilecek oranın altında kalmasından itibaren daha fazla üretim yapmanın yollarını aramaya başlamıştır. Çözüm ise daha fazla çalışmak, daha fazla üretim yapmak ve elde edilen fazla ürünleri stoklayarak büyük şölenlerde halka dağıtmaktır. Bu durum toplumsal yapıda büyük adamlık kurumunun oluşması ve toplum içerisinde bir statü farkının oluşmaya başlaması anlamına gelmektedir. Devletin bu şekilde ekonomik etmenlerin etkisi sonucunda ortaya çıkışının en iyi üç örneği ise Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu'dur.

4.2.1. Solomon Adaları'nda Büyük Adamlık Kurumu

Solomon Adaları üzerinde Bougainville'de yaşayan Siualer arasındaki büyük adama *mumi* denilmektedir. Siua gençlerinin en büyük tutkusu mumi konumuna ulaşarak toplumda ün ve saygınlık elde etmektir. Siua toplumunda gençler, mumi olabileceğini topluma kanıtlamak için herkesten daha fazla çalışır, et ve hindistancevizi tüketimini azaltırdı. Sonrasında ise genç adam mumi olma konusundaki niyetinin ciddiliğini karısına, çocuklarına ve yakınlarına gösterirdi. Genç adamın karısı, çocukları ve yakınları ise genç adamın düzenleyeceği ilk şölenle genç adama yardım edecekleri konusunda söz verirdi. Düzenlenen şölenin başarılı olması durumunda genç adamı destekleyen kitlenin sayısı artmaya başlar ve genç adam da daha büyük ve daha kapsamlı bir şölen yapmak için gerekli çalışmalar yapmaya başlardı. Genç adamın bir sonraki amacı ise kendi erkek izleyicilerinin hiçbir işe karışmadan ve genç adamın misafirlerini eğlendirip besleyebileceği tarzda bir kulüp inşa etmektir. Kulüp binasının kutsanması amacıyla bir tören daha düzenlenir ve bu tören de başarılı olursa genç adamı hem destekleyen kitlenin sayısı daha da artar hem de onun için çalışmak isteyenlerin sayısında bir artış olurdu. Böylece genç adam toplum tarafından mumi olarak anılmaya başlanırdı (Harris, 1994:110).

Giderek büyüyen şölenler nedeniyle muminin destekçileri daha fazla çalışmak zorunda kalmış olsalar da hatta zaman zaman bundan şikayetçi olsalar da "*büyük bakıcı*" konumunda olan mumilerinin şanlarını korumuşlar ve mumiler üretimi arttırdıkları sürece onlara sadakat göstermişlerdir. Sonrasında ise muminin kendisinden daha önce mumi olmayı başarmış kişilere meydan okuyabileceği bir *muminai* şöleni yapılırdı. Bu meydan okuma şöleninde önceki mumi yeni mumi olmuş kişiye ve onun konuklarına ikramlarda bulunur ve bu ikramlar ile bu ikramların miktarının listesi tutulurdu. Yeni mumi yaklaşık bir aylık bir süre zarfı içerisinde en az rakiplerininki kadar zengin bir şölen düzenlemeyi başaramazsa toplumsal ününden çok şey kaybederdi. Bu durumda da mamilik makamından düşmesi kaçınılmaz bir hâl alırdı. Bütün bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda, bir mumi hangi mumiye meydan okuyacağını seçme noktasında çok dikkatli davranmalıdır. Çünkü karşılık vereceği törende kendi gücünün üstünde bir mumi seçmesi demek mamilikten düşmesi demektir. Üstüne üstlük bir mumi şölenlerde kazandığı başarıların üstüne yatma imkânına da sahip değildir. Çünkü sürekli yeni meydan okumalara hazırlanmak zorundadır. Bu durum da üretim hacminin sürekli olarak artırılması zorunluluğunu ortaya çıkartmaktadır (Harris, 1994:110-111).

Solomon Adaları'ndaki büyük adamlık kurumunun ve büyük adamın toplumda bir yönetici konumunda olmadığı görülmektedir. Burada büyük adam toplum içerisinde ün ve saygınlık kazanmak amacıyla hareket eden toplumun hizmetçisi rolündedir. Bütün bunlara rağmen ilerleyen süreçlerde devletin ortaya çıkışını tetikleyecek farklılıkların oluşması da büyük adamlık kurumu sayesinde. İlkel toplumların karakteristik özellikleri ile bağdaşmayan farklılıklar ise şunlardır: İlk olarak ün ve şan kazanmak amacıyla dağıtılan ürünler nedeniyle ihtiyaç fazlası mal üretmek ve stoklamak ilkel toplum içerisinde meşruiyet kazanmıştır. İkinci olarak mumi olarak adlandırılan büyük adam kendisinin fazla ürün üretmesinde kendisine yardımcı olacak kişilerin barınabileceği ve eğlenebileceği bir kulüp binası inşa ettirerek toplumdaki bazı kişileri diğer kişilerden ayırmıştır. Üçüncü olarak ise mumi, kulüp binasında stoklanacak fazla üretim ürünlerini dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumak amacıyla sayıca az olsa bile savaşçı kişileri sürekli hazır tutarak beslemiştir. Bu savaşçılardan herhangi birisi hayatını kaybettiğinde ise stoklanmış ürünlerin bir kısmını tazminat olarak hayatını kaybeden savaşçı kişinin ailesine vermiştir. Son olarak ise savaş esirlerini, sahibi olduğu bahçelerde köle olarak kullanmıştır (Harris, 1994:112-114; Uygun, 2015:53-54).

4.2.2. Trobriand Adaları'nda Büyük Adamlık Kurumu

Yeni Gine'nin doğusunun yaklaşık 125 mil kuzey tarafında bulunan Trobriand Adaları'nda incelenen büyük adamlık kurumu, Solomon Adaları'na kıyasla daha ileri seviye bir örnek durumundadır. Trobriand toplumu

anasoylu olmak üzere çok sayıda kabilelere ve soy gruplarına bölünmüş bir toplumdur. Bu toplum insanları, savaşıma oldukça meraklı ve isteklidir. Düzenli ve acımasız savaşlar yapmışlar ve yüzlerce mil uzakta bulunan topluluklarla ticaret yapmak gerekirse de savaşmak amacıyla kanoları ile açık denizlerde uzun yolculuklar yapmışlardır. Trobriand toplumundaki büyük adamların makamları, kalıtsal niteliği olan makamlardır. Bir büyük adamın makamından inmesinin tek yolu ise ancak savaşta yenilmesiyle mümkün olabilirdi. Bölgedeki bütün adalarda yaşayan insanların en güçlü önder olarak benimsediği büyük adam binlerce insanı barındıran ve sayıları birkaç düzineye kadar ulaşan köy üzerinde otorite sahibidir. Büyük adam bu büyüklükte bir nüfusu sadece ailesinin ve yakınlarının çalışarak yaptığı üretim ile memnun etme olanağına sahip değildir. Büyük şölenler için büyük adam bundan çok daha fazlasına ihtiyaç duyar. Büyük şölenler için büyük adam diğer köylerden bir şekilde ürün elde etmek zorundadır. Bunu da diğer köylerdeki şeflerin kız kardeşleri ile evlilik ilişkisi kurarak gerçekleştirmeye çalışır. Toplumsal yapı anasoylu karakterde olduğu için büyük adamın evlendiği kadınların erkek kardeşleri, hasat zamanlarında elde ettiği ürünlerin bir miktarını kız kardeşlerine göndermekle yükümlüdür. Bu vasıtayla büyük adam diğer köylerde üretilen ürünlerin bir miktarını kendi köyünde toplama imkânına sahip olmuştur. Gelen ürünler özel olarak hazırlanmış raflarda büyük adamın halkına gösterilir ve sonrasında yapılan şölenlerde ise halka dağıtılırdı. Bu vasıtayla büyük adam kendisini “büyük sağlayıcı” olarak halkına kabul ettirmiş olmakla birlikte bulunduğu konumu da sağlamlaştırmış olurdu. Dağıtım sonrasında ise elde kalan fazla ürünler de kano yapan ustalara, zanaatkârlara, sihirbazlara ve ailenin hizmetçilerine dağıtılırdı. Bütün bu etmenler büyük adam için kendi otoritesini giderek arttırma ve sağlamlaştırma imkanını oluşturmuştur (Harris, 1994:114-115; Uygun, 2015:54).

4.2.3. Bunyoro Topluluğu’nda Büyük Adamlık Kurumu

Avcı toplayıcı yaşama biçimine sahip nicelik açısından küçük toplumlarda zamanla nüfusun artması ve ekonomik yapıda değişikliklerin meydana gelmesi gibi etmenler sebebiyle toplumun hizmetçisi durumunda olan büyük adamlar toplumun efendisi durumuna gelmişlerdir. Nüfus ne kadar büyük ve yoğun olursa dağıtım ağı da nüfusun büyüklüğüne ve yoğunluğuna bağlı olarak büyük olur. Bu durum da dağıtım yapan ve kontrol altında tutan büyük adamın otoritesinin giderek artmasını sağlar. Nüfusun sayıca artması ile birlikte büyük adamın gıda stoklarına yapılan katkılar, yardımlar yakınlık ilişkilerinden doğan hediyeler olmaktan çıkarak, zorunlu verilen mallar hâline gelmiştir. Başlangıç zamanlarında kamusal bir nitelik gösteren gıda stoklarının bulunduğu alanlara halkın girişi kısıtlanmıştır. Bu tarzda bir büyük adamlık kurumu Uganda’da bulunmaktadır. Uganda’da bulunan topluluğun adı Bunyoro Topluluğu’dur. Bunyoro Topluluğu, darı ve muz tarımı ile uğraşmakta ve feodal bir toplum karakteri göstermekteydi. Büyük adamları ise *mukama* olarak adlandırılmaktaydı. Mukamalar sadece büyük adam olmanın ötesinde bir kral konumundaydı. Bütün toprakların sahibi olan mukamalar sahip oldukları toprakların kullanım haklarını kabile şeflerine verirdi. Bunun karşılığında kabile şefleri ise mukamanın evine besin ürünleri, el yapımı tarzında çeşitli ürünler ve işgücü hizmeti gönderirlerdi. Mukama da devlet teşkilatları adına bu mal ve hizmetlerin işletilmesini sağlardı (Harris, 1994:118-119; Uygun, 2015:55).

Yüzeysel bakıldığı zaman mukama diğer büyük sağlayıcılar yani dağıtım şefleri gibi görünmesine rağmen mukama diğer büyük sağlayıcılardan farklıdır. Diğer büyük adamlar, besin üreticilerinin cömertliğinin derecesine bağımlı durumdayken Bunyoro kralının cömertliğinin derecesine bağımlı durumdadırlar. Kan dökme sonucunda alınmak istenilen intikama izin verip vermeme, mukamanın onayına bağlıdır. Mukamanın elde ettiği gelirlerine yeterince katkı yapılmaması ya da katkıdan kaçınılmaya çalışılması; bunu yapan kişinin topraklarının elinden alınmasına, topraklarından sürülmesine veya bedensel bir cezaya mahkûm edilmesine neden olabilirdi. Bu bölgede mukama, zengin şölenler düzenlemesine ve büyük sağlayıcı olarak tanınırlık kazanmış olmasına rağmen gelirlerinin büyük bir bölümünü baskı güçleri üzerinde sahip olduğu tekel olma durumunu pekiştirmek için kullanmıştır. Büyük ve merkezi tahıl stokları üzerindeki denetim gücüne dayanması vasıtasıyla devamlılık arz eden bir muhafız saray kuvveti varlığını da sürdürmüştür. Mukama savaşlarda kahramanlık gösteren askerlerine ve kendisine sadakat gösterenlere sürekli ödüller dağıtmıştır. Mukama devlet hazinesinin büyük bir kısmını da imaj oluşturma ve halkla ilişkiler bağlamında kullanmıştır (Harris, 1994:119-120).

Başlangıç aşamasında artan nüfus ile üretilen ürün miktarını denge hâlinde tutabilmek amacıyla gerekli ve güzel gelenekler oluşturduğunu zanneden ilkel toplumlar, ilkel toplumun eşitlikçi karakterdeki yapısını bozmaya başlamıştır. Artan nüfusun ihtiyaç duyduğu ürün miktarını karşılamak amacıyla hareket eden ve ilkel toplumun niteliksel özelliklerini değişime uğratan bu olaylar, ilkel toplumda siyasî iktidarın toplumun bütününden bir yöneticiye veya bir krala doğru kaymasının temelini oluşturmuştur.

5. TEORİLER AÇISINDAN DEVLETİ DOĞURAN ETMENLER

Aile teorisi devletin kökenini aileye ve ailenin gelişip büyümesine dayandırır. Özellikle hükümdar ya da devlet başkanı ile aile reisinin otoritesini karşılaştırması açısından teorinin ulaştığı sonuçlar doğru bir nitelik taşımaktadır. Aile reisinin ve hükümdarın veya devlet başkanının otoritesini dikkate alarak yapılan bir karşılaştırmada devleti ailenin büyük bir versiyonu olarak görmek ve aileyi devletin küçük bir versiyonu olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak devletin ortaya çıkışının yalnızca ailenin gelişip büyümesinin bir sonucu olduğunu varsaymak elde edilen somut bilgiler göz önünde bulundurulduğunda isabetli değildir.

Belli coğrafyalarda ailelerin hayatlarını sürdürdüğü çağa ve toplumsal dinamiklere göre şekil aldığı hususu dikkate alınır ise hemen hemen her toplumun temelini elbette aile birliği oluşturmaktadır. Hatta devletin var olabilmesi için bir toplumun olması ve toplumun olabilmesi için de ailelerin varlığından söz edilmesi gerekir. Ancak ailelerin olmadığı toplulukların var olabileceği hususu göz ardı edilerek ailelerin bir araya gelip genişleyerek en son aşamada devletleştiğini düşünmek, ailenin devletin ortaya çıkışının temel yüklemi olduğunu varsaymak tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir.

Hemen hemen her devletin toplumunun içerisinde ailelerin yer alması gerçeğine rağmen bireylerin düşüncelerini, isteklerini ve eylemlerini göz ardı etmek, aile bireylerini yalnızca aile reisinin otoritesi altında görmek teorinin eksik yanlarından biridir.

Aile birliğinin oluşması için aile fertleri arasında bir uyuşmaya, uzlaşmaya ve en son aşamada bir bütünleşmeye ihtiyaç vardır. Teori ailenin bu yanını görmezden gelerek doğrudan aile ve aile reisi bağlamından hareket etmektedir. Sonuçta aile birliğinin olmadığı cinsel birlikteliklerin serbest bir şekilde yaşandığı toplumların insanlık tarihinde var olabileceği düşünülürse ve bu toplumlarda da devletlerin ortaya çıkabileceği, gelişip büyüyebileceği hususu dikkate alınır ise aile birliğinin olmadığı toplumların da devletleşebileceği düşünülebilir.

Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu örnekleri göz önünde bulundurularak bu örneklerde devletin ortaya çıkışını hazırlayan ekonomik etmenlerin ortaya çıkıp gelişmesinde aile ve aile benzeri yakınlıkların doğrudan olmasa bile dolaylı yollardan etkili olduğu düşünülebilir. Bu adalarda ve topluluklarda antropologlar tarafından büyük adam olarak isimlendirilen kişilerin daha çok çalışarak artı ürün üretip biriktirmesi ve büyük şölenler düzenleyebilmesi için aile ya da aile benzeri yakınlıkların gerekli olmasının önemi büyüktür. Çünkü toplum içerisinde herkesten daha çok çalışarak artı ürün üretme ve biriktirme işi için sadece büyük adam olmak isteyen kişinin ya da büyük adam olarak isimlendirilen kişinin çalışması yeterli değildir. Büyük adam olmak isteyen kişinin yakınlarının ona destek olması, onun için çalışması ve bu yolla artı ürün üretiminin arttırılabilmesi gerekir. Büyük adam olmak isteyen kişinin büyük adam olduktan sonra bu unvanını koruyabilmesi için de yakınlarına ihtiyacı vardır. Ailenin bu örneklerde devletin ortaya çıkışının temel yüklemi olmadığı ancak ekonomik etmenlerin devletin ortaya çıkış sürecini hazırlarken dolaylı olarak büyük adamların güç kazanmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Bazı devletlerin ortaya çıkışında kuvvet ve mücadele etmeni doğrudan devletin ortaya çıkışının temel yüklemine oluşturmaktadır. Devletin ortaya çıkışını güç kullanımına, doğrudan doğruya baskıya ve kazananın kaybeden üzerinde kurduğu otoriteye dayandıran teori devletin ortaya çıkışındaki en son aşama göz önünde bulundurulduğunda öne sürdüğü düşüncelerde haklıdır. Teori, devletin ortaya çıkışında kuvvet kullanımı ve mücadelenin hangi şartlar altında ortaya çıktığını açıklamadan hareket ederek yetersiz kalmaktadır.

Sümerlerin, Mısır'ın ve İnka uygarlığının devletleşmesi örnekleri göz önünde bulundurulduğu zaman bu örneklerde kuvvet kullanımı ve mücadelenin devletin ortaya çıkışının temel yüklemine oluşturduğu görülmektedir. Bu durum da kuvvet ve mücadele teorisinin ileri sürdüğü fikirlerle örtüşmektedir.

Sümerlerin devletleşmesi kuvvet kullanımı ve mücadele ile birlikte gerçekleşmiştir. Mezopotamya bölgesinde kurulan ilk devlet olma özelliği gösteren Sümerler tarafından kurulan devletin ortaya çıkışı yine ekonomik amaçların tetiklemesi ve bu ekonomik amaçların kuvvet kullanımına ve mücadeleye neden olması ile gerçekleşmiştir. Bölgenin aynı anda hem göçebe hem de yerleşik hayat tarzına sahip iki farklı topluluğu içinde barındırması ve göçebelerin yerleşik hayat tarzına sahip olanlar üzerindeki kuvvet kullanımı ve mücadelesi, göçebelerin kendi hayatî ihtiyaçlarını karşılayamaması sebebiyle yerleşik hayat tarzına sahip olanların ürünlerine ihtiyaç duyması sebebiyledir. Yani buradaki göçebe ve yerleşik hayat tarzına sahip olanlar arasındaki farklılaşmanın çatışmaya dönüşmesinin altında yatan sebeplerin ekonomik sebepler olduğu söylenebilir.

İnkaların devletleşmesi, Sümerlerde olduğu gibi kuvvet kullanımı ve mücadele ile birlikte gerçekleşmiştir. Güney Amerika'da devletin ortaya çıkışının temel yüklemine kuvvet kullanımı ve mücadele oluşturmaya

rağmen bu bölgedeki çatışma ortamını oluşturan yine ekonomik amaçlardır. Bölgede artan nüfusun beslenebilmesi için gerekli olan tarımsal ürünlerin karşılanabilmesi ve elde edilebilmesi amacıyla hareketle farklı tarımcı köyler arasında çatışmanın ortaya çıkışının altında bulunan ekonomik amaçların bir çatışma ortamı doğurduğunu ve bu çatışmalar sonucunda kazananın kaybedenler üzerinde kurduğu otoritenin bölgede devleti ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.

Mısır'ın devletleşmesi, Sümerlerde ve İnkalarda olduğu gibi kuvvet kullanımı ve mücadele ile birlikte gerçekleşmiştir. Mısır'ın uygarlığa geçişi yani Mısır'da devletin ortaya çıkışı Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ın birleşmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Kral Menes'in yüzlerce yıl süren Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır arasındaki savaşı kazanarak sonlandırması ve bütün Mısır coğrafyasına tek başına hâkim olması ile birlikte Mısır coğrafyasında devlet ortaya çıkmıştır. Mısır'da devletin ortaya çıkışında kuvvet kullanımı ve mücadele gerçekten devletin ortaya çıkışının temel sebebini oluşturmaktadır. Ancak Nil nehrinin bölgede sağladığı avantajlar Mısır'ın birleşmesi ile birlikte daha da artmış ve daha kullanılabilir hâle gelmiştir. Mısır'ın birleşmesinden önceki siyasî tarihi açısından pek bilgi sahibi olmasak da Nil nehrinin bölgeye sağladığı avantajlar göz önünde bulundurulduğunda bölgedeki kuvvet kullanımını ve mücadeleyi ortaya çıkaran etmenlerin ekonomik amaçlarla şekillendiği düşünülebilir.

Devlete giden sürecin ekonomik etmenler altında gerçekleştiği Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu örnekleri ele alındığında kuvvet kullanımı ve mücadelenin bu örneklerde devletin ortaya çıkışının temel yüklemine oluşturmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Ama yine de bu örneklerdeki büyük adamların zamanla yönetici sınıf hâline geldikleri düşünüldüğünde elde ettikleri artı ürünleri stokladıkları depoları çeşitli saldırı ve yağma girişimlerine karşı korumak amacıyla asker tuttuklarını ve bu yolla toplumdaki asker sınıfının ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu örneklerde toplumların devletleşmeye giden süreçleri ve büyük adamların yönetici sınıf hâline gelmeleri, ekonomik etmenlerin etkisi altında gerçekleşmiş olsa da ortaya çıkardıkları askerî sınıf vasıtasıyla güç kullanma ve şiddet uygulama potansiyellerinin de olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Sümerlerin, Mısır'ın ve İnkaların devletleşmelerinin temel sebebini kuvvet ve mücadele teorisinin ileri sürdüğü gibi kuvvet kullanımı ve mücadele oluştursa da kuvvet ve mücadele etmeninin ekonomik amaçlarla ortaya çıktığı sonucuna ulaşılabilir.

Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu'nun devlete giden süreçleri ekonomik etmenler ile birlikte gerçekleşmiş, ekonomik etmenler devletin ortaya çıkışındaki temel sebebi oluşturmuştur. Ancak dolaylı yoldan kuvvet kullanma ve şiddet potansiyelinin varlığını ve büyük adamların zaman içerisinde kuvvet kullanma ve şiddet potansiyelini ellerinde bulunduracak konuma ulaştıklarını göz ardı etmemek gerekir.

Canlı organizmalar ile devlet arasında bir paralellik kuran biyolojik teori, devletin ortaya çıkışını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Canlı organizmaların uzuvları ile devletin uzuvları arasında kurulan benzerlik devletin işleyişini temellendirmek ve açıklamak için önemli ve başarılı bir yaklaşımdır. Ancak devletin köken teorileri demek devletin ortaya çıkışının nasıl gerçekleşmiş olabileceğine dair akıl yürütme sonucunda çeşitli varsayımlarda bulunmak demek olduğu düşünülürse teori, devletin ortaya çıkışından çok devletin işleyiş açısından ve devletin uzuvları arasındaki uyumu açıklaması bakımından değerlidir.

Teorinin insan beyni ile devletin yönetici sınıfı arasında kurduğu benzerlik gerçeğe uygun düşmektedir. İnsanın bütün organları beynin yönlendirmeleri ile birlikte hareket ettiği gibi devletin organları da yönetici sınıfın yönlendirmesi ile hareket etmektedir. Bu benzetme teorisinin başarılı yanlarından bir diğerini oluşturmaktadır.

Toplumsal organizmalar ile biyolojik organizmalar arasında tam bir ayniyet olduğunu varsaymak ve bunun doğruluğunu kanıtlayacak bulgular elde etmek mümkün değildir ancak toplumsal organizmalar ile biyolojik organizmalar arasında kurulan benzerlik ilişkisi teoriyi açıklama hususunda başarılıdır.

Sosyal sözleşme teorisi ele alındığında ilk olarak göze çarpan şey teori açısından bakıldığında insan doğası kavramından yola çıkarak insanların doğa durumu olarak ifade edilen bir dönemde yaşadıklarıdır. İnsanların devleti kurmaya neden ihtiyaç duydukları ve devletleşmeye giden süreci açıklama amacı güden teorisinin esasında devletin köken teorileri içerisinde yer alan kuvvet ve mücadele teorisi ile ekonomik teorisinin yanında bu amaçla hareket eden bir diğer teori olması dikkati çeken konulardan biridir. Daha açık bir ifadeyle teori, devlet öncesi toplumların neden devlete ihtiyaç duyduklarını, neden-sonuç ilişkisi kurarak açıklamak istemiş ve düşüncelerini mantıklı bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır.

Sosyal sözleşme teorisinin iddia ettiği gibi bir doğa durumunun yaşandığı konusunda somut kanıtlar bulmak imkânsızdır. Teorinin bu yanı teori açısından önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkel toplumlar

üzerinde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulursa teorinin ileri sürdüğü doğa durumu olarak adlandırılan dönemin insanlık tarihinde hiç yaşanmamış olduğu görülmektedir. Bu dönemi, tarihte yaşanmış bir dönem olarak düşünmek yerine düşünürlerin sosyal sözleşmeye temel oluşturmak maksadıyla kafalarında kurguladıkları bir dönem olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Teoride doğa durumu dönemi fikrinden hareket edilerek sözleşmeye bir dayanak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sosyal sözleşme teorisi, insanın devlet kurumunu neden oluşturmak istediği konusunda kendi içerisinde mantıklı çıkarımlar yapmaktadır. Örneğin teori, kuvvet ve mücadele teorisi ve bu bağlamda kuvvet ve mücadele etmeni ile açıklanan bir topluluğun dayatması olarak ortaya çıkmış olan devlete karşılık bir topluluğun kendi isteği ve kendi iç dinamiklerinin etkisiyle devletin ortaya çıkmış olabileceği savının dayanak noktası olabilecek varsayımlar öne sürmüştür. Bunu yaparken özgün terimlerle yola çıkmış ve devlet fikrine yeni bir soluk getirmiştir. Yine de bugün toplumsal sözleşme adına doğrudan bir bulguya rastlanmamaktadır.

Devletlerin ortaya çıkışında ekonomik etmenlerin izini sürdüğümüzde karşımıza pek çok örnek çıkabilir. Hatta öyle ki kuvvet ve mücadele etmeni ile kurulduğu yorumunu rahatlıkla yapabildiğimiz devletler için bile kuvvet kullanımında ve mücadelede ekonomik amaçlar tetikleyici bir rol oynamaktadır. Her ne kadar devlet kuvvet ve mücadele ile kurulmuş olsa dahi kuvvet ve mücadeleyi gerekli kılan ekonomik hususlar reddedilemez. Hatta sonuçları bakımından devlet aygıtı ortaya çıkar çıkmaz düzenlenen ilk konuların ekonomiyle alakalı olduğu gözlemi yapılabilir. Zira bir toplumu itaat altına alan bir diğer toplumun veya aynı toplum içindeki bir diğer sınıfın düzenleme ihtiyacı hissettikleri ilk konular genellikle mülkiyet, üretim ilişkileri ve paylaşım konularıdır. Örneğin Mezopotamya coğrafyasında kurulan ilk devletler göçebelerin işgaliyle ortaya çıkmıştır. Göçebelerin o bölgede işgalci olmak istemelerinin temel sebebinin de elbette verimli topraklar ve su kaynakları olduğu rahatlıkla söylenebilir. Göçebe olan Sümer toplumunun yani ilk şehir devletlerini kuranların su kanalları açması ve tarımsal üretim esaslı bir ekonomik hayatı daha en başından benimsemeleri buna en açık örnektir. Yine Kral Menes'in Mısır'ın siyasî bütünlüğünü sağlama isteğinin de aynı motivasyonla gerçekleştiğini söylememiz mümkündür. Özellikle Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır'ın farklılık gösteren ekonomik hayatı, Aşağı Mısır'ın tarımcılığı ve Yukarı Mısır'ın hayvancılığını bir bütün hâlinde değerlendirme isteği, işgal yoluyla devletleşme için geçerli bir varsayım olacaktır. Yine İnkaların birbirleriyle giriştikleri mücadelenin tetikleyicisi ekonomik amaçlardır.

Solomon Adaları, Trobriand Adaları ve Bunyoro Topluluğu örneklerinden hareket edecek olursak bu örneklerde devletin doğuşunu hazırlayan süreçlerin ekonomik etmenlerin etkisi altında gerçekleştiği ancak bu örneklerdeki büyük adamların güçlenmesinde aile ve yakınlık bağlarının önemli bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Bu noktada aile teorisinin merkezine aldığı ailenin etkili olmuş olabileceği en azından ekonomik etmenler üzerinde kısmî de olsa tetikleyici bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Ekonomik teorinin ekonomik olayların sosyal ve siyasî olaylar üzerinde tam belirleyici etken olduğu düşüncesi kısmî olarak doğru olmakla birlikte sosyal ve siyasî olayları belirleyen ekonomik olaylar dışında başka tetikleyici durumların olduğunu da düşünmek gerekmektedir. Ekonomik olaylar sosyal ve siyasî olaylar üzerinde zaman zaman tam belirleyici etken olsa da her sosyal ve siyasî olayın ekonomik etmenler ile birlikte şekillendiği düşüncesi diğer tetikleyici olayların varlığını görmezden gelmek, siyasî ve sosyal olayların eksik ya da yanlış değerlendirilmesi sonucunu doğurabilir.

Tarih içerisinde zaman zaman sınıfsal çatışmalar olduğu görülmektedir. Ancak Marx'ın iddia ettiği gibi toplumların tarihini yalnızca sınıflar arasındaki çatışmadan ibaret görmek akla ve mantığa uygun değildir. Böyle bir durumda ilkel komünal toplum düşüncesiyle de çelişmiş olur. Bu tespit ancak artı üretimin yapıldığı ve bu artı üretimin sınıfsal bir ayrışmaya, artı üretimi elde etmeye ya da artı üretimi sağlayacak araçların mülkiyetini elde etmeye yönelik mücadeleye sebep olduğu toplumlarda doğru olacaktır.

Tablo 1. Devletin Köken Teorileri ve Etmenler Arasındaki İlişki

TEORİLER	TEORİNİN TEMEL SAVI	TEORİ VE ETMEN İLİŞKİSİ
AİLE TEORİSİ	Devlet, ailenin büyüüp genişlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır.	Devletin kökeninin ailenin büyüüp genişlemesi temeline dayandığını savunan bu görüşü “ <i>kuvvet ve mücadele etmeni</i> ” ve “ <i>ekonomik etmenler</i> ” desteklememektedir ancak ekonomik etmenlerdeki büyük adamların güçlenmesinde aile dolaylı yoldan etkili olmuştur.
KUVVET VE MÜCADELE TEORİSİ	Devletin ortaya çıkışı kuvvet kullanımı ve mücadele sonucunda kazananın kaybeden üzerinde kurduğu otoritenin sonucunda gerçekleşmiştir.	Bu teorinin temelini “ <i>kuvvet ve mücadele etmeni</i> ” oluşturmaktadır. Bu etmeni de ekonomik sebepler tetiklemektedir.
BIYOLOJİK TEORİ	Doğal ve biyolojik kanunların esaslarına göre işleyen devlet, organik karakterde bir birlik ve doğanın eseridir.	Devletin canlı bir organizma olduğunu ve çatısı altındaki insanların bunun bir parçası olduğunu savunan bu görüşü “ <i>kuvvet ve mücadele etmeni</i> ” ve “ <i>ekonomik etmenler</i> ” desteklememektedir.
SOSYAL SÖZLEŞME TEORİSİ	Devletin ortaya çıkışı insanların doğa durumu döneminden çıkmak amacıyla kendi aralarında anlaşarak oluşturdukları bir sözleşmenin sonucunda gerçekleşmiştir.	Bu teoride doğa durumundan kaynaklanan ihtiyaçların sonucunda insanların kendi aralarında bir anlaşma oluşturması ile devletin ortaya çıktığı düşüncesi savunulmaktadır ve bu görüşü “ <i>kuvvet ve mücadele etmeni</i> ” ve “ <i>ekonomik etmenler</i> ” desteklememektedir.
EKONOMİK TEORİ	Devletin ortaya çıkışı ekonomik olayların sosyal ve siyasal olayları etkilemesi sonucunda gerçekleşmiştir.	Bu teoride devletin ortaya çıkışının ekonomik olaylar sonucunda gerçekleştiği savunulmaktadır ve bu görüşü “ <i>ekonomik etmenler</i> ” desteklemektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kuvvet ve mücadele teorisi ve ekonomik teori ile devletin doğuşunda etkili olan etmenler arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkünken aile teorisi, biyolojik teori ve sosyal sözleşme teorisi ile devletin doğuşunda etkili olan etmenler arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkün değildir. Bu bağlamda kuvvet ve mücadele teorisi ile ekonomik teori devletin doğuşunda etkili olan kuvvet ve mücadele etmeni ile ekonomik etmenler göz önünde bulundurulduğunda gerçeğe en fazla yaklaşan iki teori durumundadır. Devlete giden süreçte ekonomik etmenlerin etkili olduğu örnekler dikkate alınırsa büyük adamların güçlenmesinde aile ve yakınlık bağlarının etkili olduğu ancak bunun devletin ortaya çıkışının temel yüklemine oluşturmadığı görülecektir. Devletin ortaya çıkışının kuvvet ve mücadele etmeni ile gerçekleştiği örnekler göz önünde bulundurulduğunda ise kuvvet ve mücadele etmenini tetikleyen ana unsurun ekonomik amaçlar ve çıkarlar olduğu görülecektir. Devletin köken teorilerinden her birinin eksik yanları bulunmakla birlikte teorilerin devletin kökenine olan yaklaşım tarzındaki farklılıklar konuya farklı yönlerden bakılmasına ve konuya dair farklı varsayımların oluşturulmasına da olanak tanımaktadır. Devleti doğuran etmenler ışığında teoriler değerlendirildiğinde ve değişik bölgelerde devletin ortaya çıkışının nasıl gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda kuvvet ve mücadele teorisinin ve ekonomik teorisinin kendi içlerinde bazı noktalarda eksiklikler barındırdığı ancak yine de gerçeğe en çok yaklaşan iki teori olduğu sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Sonuç kısmında devletin doğuşu hakkında öne sürülen teoriler ile devletin doğuşunda etkili olan etmenler değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Teorilerin devletin doğuşuna bakış açıları ve bu konuda gerçeklik payları olup olmadığı konuları bir nihayete erdirilmiştir. Ayrıca ilkel insanlar hakkında verilen bilgiler ışığında son tespitler yapılarak incelenen uygarlıklar özelinde bir sonuca varılmıştır.

İlk olarak devletin köken teorilerinden olan aile teorisi ele alınıp incelendiği zaman teori, ailelerin zaman içerisinde birleşerek büyümeleri ve bu birleşmelerin devleti ortaya çıkardığı sonucuna ulaşır. Yani devlet, aile ile başlayıp devlet ile sonlanan bir birleşmenin ürünüdür. Ancak tarihte bilinen ilk devletler ve bu devletlerin

ortaya çıkışının altında yatan etmenler göz önünde bulundurulduğunda ailelerin birleşerek devleti ortaya çıkardığı bir devletin kurulduğu bilgisine ulaşılamamaktadır. Aile teorisi yalnızca bir teori olarak kalmakla birlikte bilimsel bir nitelik kazanamamaktadır. Teori incelendiği zaman, teorinin ataerkillikten yola çıkarak aile içerisinde babanın otoritesi ile devlette yönetici konumunda olan kişinin otoritesi arasında bir benzetme yapması ilk devletler açısından başarılı bir karşılaştırmadır.

İkinci olarak kuvvet ve mücadele teorisinin bilimsel bulgularla örtüşen teorilerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu teorinin savunduğu ise bir grubun diğer grup üstünde üstünlük kurarak zor yoluyla topluları yönetmeye niyetlenmesi ve kendi sistemini kurarak devlet aygıtına giden yolu açması fikridir. Bu düşünceden yola çıkan teorinin temel savları bugün incelendiğinde göçebe ve yerleşik ya da komşu yerleşik toplumların arasındaki savaşçı ilişkilerle örtüşmektedir. Ancak yine de teori ilk hâliyle göçebe ve yerleşik toplumlar ya da komşu yerleşik toplumlar arasındaki ilişkiler noktasından filizlenmemiş ve daha çok yöneten sınıf ile yönetilen sınıf ayrımını keşfeden düşünürlerin bunu temellendirme çabası olmuştur. Yöneten ve yönetilen sınıf ayrımının oluşması konusunda göçebe ve yerleşik toplumlar arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak bir yorum getirildiği takdirde göçebe toplumların özellikle kendini yönetici olarak konumlandığı ve buna yönelik hareket ettiği fikrini savunmamız mümkündür. Yani ilkel toplum akınlarının özelliği bölgedeki kontrolü ele geçirerek bölgede yaşayan mevcut halkın da kontrolünü ele almaktır. Bunu da ancak belli bir sistemle ve baskı yoluyla yapabilecekleri düşünülürse devlet aygıtının doğuşunda kuvvet ve mücadele teorisi bağlamında anlatılanların gerçekliği oldukça yüksektir.

Üçüncü olarak biyolojik teori için yine devlet aygıtının ortaya çıkışından çok, zaten kurulmuş olan bir devletin niteliklerini açıklamada başarılı bir teori olduğu fikrini savunabiliriz. Örneğin bir devletin işlevleri, canlıların biyolojik özellikleriyle karşılaştırılarak anlatıldığında tutarlı bir görünüm sergileyen teoride devlet aygıtının doğuşu konusu pek detaylandırılmamış, teori daha çok bir sonraki adıma atlamayı ve işlevleri açıklamayı uygun bulmuştur.

Dördüncü olarak sosyal sözleşme teorisi içinse tamamen döneminin şartları altında şekillenmiştir denilebilir. Halkın yönetimden taleplerde bulunduğu ve köklü değişimler yaşanan bir çağın ürünü olan sosyal sözleşme teorisinin insanların kendi isteği ile haklarını devrettiği fikrinden yola çıkması tamamen dönemin liberal fikirlerinin bir ürünüdür. Ayrıca sosyal sözleşme teorisinin ana problemi daha çok insan doğası olup devletin ortaya çıkması konusu insan doğası ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Teorilerde son olarak ekonomik teoriye geldiğimizdeyse konu üretim ilişkileri bağlamında açıklanmış olup yöneten ve yönetilen ayrımı daha çok üretim araçlarının mülkiyetine dayandırılmış, alt yapı kurumu olan üretim biçiminin üst yapı kurumu olan devleti doğurduğu savunulmuştur. Marksist düşünce özelinde ekonomik teori, sınıfların doğuşu ve sınıflı toplumların kökeni hakkında yorum yapmayı uygun bulmuş ve devletin doğuşu konusunu sınıflar bağlamında ele almıştır. Ancak özellikle Marksist teorinin temellendirilmesi konusunda yapılmış olan varsayımların diğer etkenler ele alınmadan tek başına ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Özellikle üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmek için gerçekleştiği söylenen sınıf savaşmaları örneğinin devletin kuruluşundan çok doğuşu sonrasında gerçekleşmiş olabileceği yorumu yapılabilir. Yine de sebep sonuç ilişkisi bağlamında kendi içinde tutarlılık göstermektedir. Özellikle sömüren sınıfın baskı aygıtı olarak devlete ihtiyaç duymuş olabileceği varsayımı bu noktada önemlidir ve kuvvet ve mücadele teorisiyle birlikte tarihi bulgularla örtüşen bir özelliğe sahiptir.

İlkel insanların karakteristik özellikleri ele alındığında devletin yokluğu önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Clastres'in ilkel toplum olabilmenin şartının devletsiz bir toplum olmak olduğu önermesi doğru kabul edilirse ilkel toplumların karakteristik özelliklerinin birbiriyle sebep sonuç ilişkisiyle bağlı olmasından dolayı bu özellikler doğruluğu su götürmez bir gerçeklik hâlini alır. Ancak bu özelliklerden sıyrılabilmek de öncesinde siyasallaşmayı ve devlet aygıtını gerekli hâle getirecek olayları zorunlu kılmaktadır.

Tarımın keşfiyle birlikte yerleşik hayata geçen toplumların özellikle göçebe toplumların akınları, siyasallaşmaya giden kapıyı aralamıştır. Toplumlar da yerleşik hayat tarzına sahip olanlar ve göçebeler şeklindeki farklılaşma, çiftçilerin kendi ihtiyaçlarını bütünüyle karşılama imkânına sahip olmalarına rağmen çobanların temel hayafı ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak durumda olmaları sebebiyle çobanları, çiftçilerin yaşadıkları bölgelere yağma gibi, fetih gibi savaşçı ilişkilere yöneltmiştir. Yerleşik toplumların ürettikleri ürünlerini ve kendilerini göçebelerden korumak istemesiyle beraber, yerleşik toplumlar önce kendi içlerinde sistemli bir düzen kurmuşlar sonrasındaysa göçebe akınları başarıya ulaştığında da onlar da kendi kural sistemlerini getirerek zaten siyasallaşmış toplumu kendi sistemlerine adapte etmişlerdir.

İlkel toplumlar birdenbire devletleşmemişlerdir. İlkel toplumların devletleşebilmesi için tarihî süreç içerisinde birçok etmen ortaya çıkmıştır. Bu etmenlerin ortaya çıkışı ilkel toplumların ihtiyaçlarının farklılaşması ve ilkel toplumların karakteristik özelliklerinin değişime uğraması sonucunda gerçekleşmiştir. İlkel toplumlarda nüfusun artması ciddi bir problem olmuştur. İlkel toplumlarda nüfus ile tarımsal ürünler arasındaki denge ilişkisi bozulunca yani tarımsal ürünler nüfusu beslemek için gerekli olan miktarın altına düşünce ilkel toplumlar arasında savaşçı ilişkilerin ya da ekonomik anlamda yeni geleneklerin ortaya çıkışı görülmeye başlamıştır. İlkel toplumdan devlete giden süreçte etkili olan etmenler bu şekilde ortaya çıkmıştır.

İlkel toplumdan devlete giden süreçte devleti ortaya çıkaran etmenler arasından kuvvet ve mücadele etmeni Sümer, İnkâ ve Mısır uygarlıklarının devletleşmesi örneklerinde görüldüğü gibi ve ekonomik etmenler ise Trobriand Adaları, Solomon Adaları ve Bunyoro Topluluğu örneklerinde görüldüğü gibi etkili olmuştur. Birbirlerinden bağımsız süreçlerde ve birbirlerinden habersiz kurulan ilk devletlerin ortaya çıkışı genel olarak ekonomik etmenler ve kuvvet ve mücadele etmeni olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulabilse de her devletin ortaya çıkışında bulunduğu coğrafyanın çevresel şartları da etkili olmuştur. Devletlerin ortaya çıkışları ile coğrafi şartlar arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmadan yapılacak her değerlendirme, bizi eksik ve yanlış bir sonuca götürür.

Kuvvet ve mücadele etmeni incelendiğinde bazı devletlerin ortaya çıkışında her ne kadar toplumlar arasındaki mücadelenin etkili olduğu görülse de bunu tetikleyen unsurun ekonomik amaçlar olduğu gözlemi rahatlıkla yapılabilmektedir. Örneğin Mısır toplumunda bir devletleşmeden bahsederken yani Kral Menes'in Mısır'ı bir araya getirmesinden söz ederken bu kuvvet ve mücadele yolunu tetikleyen sebebin de ekonomik amaçlar olduğunu söylemek mümkündür. Ya da Mezopotamya'da gerçekleşen mücadelenin tarım alanları ve tarım ürünleri için olduğunu görmezden gelmek mümkün değildir. Ayrıca İnkâ toplumunda da fazla nüfusu besleyebilmek için gerçekleşen savaşları tetikleyen yine ekonomik amaçlardır. Kısacası kuvvet ve mücadele etmeninin devletin ortaya çıkışında önemli bir etmen olduğu yerlerde kendi içinde ekonomik amaçları da barındırdığı yani kapsayıcı bir özellik kazandığı gözlemlenebilir.

Ekonomik etmenler incelendiğinde ilkel toplumun yapısındaki eşitlikçilik anlayışı giderek yerini, toplumsal yapıda büyük adam ve sıradan halk gibi bir farklılaşmaya bırakmıştır. Toplumsal yapı içerisinde yöneten ve yönetilen farklılaşmasının ortaya çıkmasıyla devlete giden süreç ivme kazanmıştır. Başlangıç aşamasında toplumda ün ve saygınlık kazanmak maksadıyla yola çıkmış olan büyük adamın sonradan kendini yönetici olarak konumlandırması durumu ortaya çıkmıştır. Bütün bu durumların devletin ortaya çıkışındaki ekonomik etmenlerin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç olarak ilkel toplumların devleti hangi etmenlerin tetiklemesiyle kurmuş olabileceği konusunda verdiğimiz örneklerle kuvvet ve mücadele etmeni ile ekonomik etmenlerin devletin kuruluşunda etkili olduğu görülmektedir. Bu, kuvvet ve mücadele teorisi ile ekonomik teorinin devletin kuruluşu konusunda haklı çıkarımları olduğunu göstermektedir. Arkeolojik bulgular ışığında günümüze dek bu iki etmen ve teorinin yanlışlığını ispatlayan herhangi bir bulgu edinilememiştir. Arkeolojik bulgular ve antropolojik çalışmalar, teorilerle örtüşen kanıtlar sunuyor olsa dahi konunun her yönüyle anlaşılabilmesi için ve kesinliğe kavuşabilmesi için daha fazla bulguya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Çoşkun Can (2003), **Değişim Çağında Devlet**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- ARISTOTELES (2017), **Politika** (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- AYGÜN, Banu ve MUTLU, Ahmet (2006), "*Ekolojik Toplumun Organik Topluma İlişkisi Üzerine*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.61(1), ss.03-35.
- BOGUCKI, Peter (2013), **İnsan Toplumunun Kökenleri** (Çev. Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- CLAESSEN, Henri J. M. ve SKALNIK, Peter (1993), **Erken Devlet** (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- CLASTRES, Pierre (2016), **Devlete Karşı Toplum** (Çev. Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- DAVER, Bülent (1968), **Siyasal Bilime Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

- DAVIS, James C. (2016), **Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikayesi** (Çev. Barış Bıçakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- DIDIER, Jean (2009), **John Locke** (Çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- DUGUIT, Leon (1954), **Kamu Hukuku Dersleri** (Çev. Süheyp Derbil), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- DÜVENCİ, Serhat (2018). “*Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya’da Devletin Ortaya Çıkışı*” **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, S.1(1), ss.106-117.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/464348> (erişim: 07.05.2018).
- EBERHARD, Wolfram (1944), “*Eski Çin Felsefesinin Esasları*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.2(2), ss.265-276.
- ERKAN, Hüsnü (1997), **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- FINDIKÇI, İlhami (1996), **Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme**, Kültür Koleji Eğitim Yayınları, İstanbul.
- GÖZLER, Kemal (2009), **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa.
- GÖZLER, Kemal (2011), **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa.
- GÖZLER, Kemal (2013), **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa.
- HALDUN, İbn-i (2016), **Devlet** (Çev. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, İstanbul.
- HARARI, Yuval Noah (2015), **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi** (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.
- HARMAN, Chris (2010), **Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Binyıla** (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Yordam Kitap, İstanbul.
- HARRIS, Marvin (1994), **Yamyamlar ve Krallar Kültürlerin Kökenleri** (Çev. M. Fatih Gümüş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- HOBBS, Thomas (2014), **Elementa Philosophica De Cive Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri** (Çev. Deniz Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul.
- HOBBS, Thomas (2017), **Leviathan** (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HORNUNG, Erik (2004), **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi** (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- JAHODA, Gustav (2017), **Sosyal Psikoloji Tarihi** (Çev. Şeyda Başlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KOCAKULA, Özge (2017), “*Biyo-Örgütlerde Yönetim: Örgütlenmenin İçgüdüsel Doğası Üzerine*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.5(56), ss.440-459.
- KOTTAK, Conrad Phillip (2002), **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış** (Çev. Serpil N. Altuntek, Balkı Aydın, Şafak Dilek Erdal, Yılmaz S. Erdal, Serpil Eroğlu, Erhan G. Ersoy, Süreyya Özbek, Sibel Özbudun, Şebnem Pala ve Gülfem Uysal), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- KUHRT, Amelia (2010), **Eski Çağ’da Yakınoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330** (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Cilt:1.
- KURTZ, Donald V. (2001), **Political Anthropology Power And Paradigs**, Westview Press, Colorado (USA).
- LOCKE, John (2012), **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme** (Çev. Fahri Bakırcı), Ebabil Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1974), **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, May Yayınları, İstanbul.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2012), **Komünist Manifesto**, Alter Yayıncılık, Ankara.
- MCNEILL, William H. (2015), **Dünya Tarihi** (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- MORGAN, Lewis Henry (1994), **Eski Toplum Ya Da İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanılıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar I** (Çev. Ünsal Oskay), Payel Yayınevi, İstanbul.
- OKANDAN, Recai Galip (1976), **Umumi Amme Hukuku Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- OPPENHEIMER, Franz (1997), **Devlet** (Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu), Engin Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Selçuk (1961), **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri: Umumi Esaslar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- PLATON (2017), **Devlet** (Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Mehmet Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- POLITZER, Georges (2010), **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Alter Yayıncılık, Ankara.
- POLITZER, Georges (2012), **Felsefenin Temel İlkeleri**, Alter Yayıncılık, Ankara.
- RIBARD, Andre (1974), **İnsanlığın Tarihi** (Çev. Erdoğan Başar ve Şiar Yalçın), May Yayınları, İstanbul, Cilt:1.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2009), **Emile ya da Eğitim Üzerine** (Çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2016), **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (Çev. Rasuh Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2017), **Toplum Sözleşmesi** (Çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- RUHİ, Mehmet Emin (2005), “Platon’un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.1(2), ss.241-278.
- SAHLINS, Marshall (2010), **Taş Devri Ekonomisi** (Çev. Taylan Doğan ve Şirin Özgün), Bgst Yayınları, İstanbul.
- SENCER, Muzaffer (1987), “*Toplumların Evrimi*”, **Amme İdaresi Dergisi**, S.1(20), ss.33-58.
http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/f7a9d5bad50cd36_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi
(erişim: 08.05.2017).
- ŞAHİN, Lokman (2016), “*Hükümet Sistemlerinin Yönetimin Boyutları Bağlamında Değerlendirilmesi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ŞENEL, Alaeddin (1995), **İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- ŞENEL, Alaeddin (2014), **Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SLATTERY, Martin (2011), **Sosyolojide Temel Fikirler** (Çev. Ümit Tatlıcan - Özlem Balkız ve Gülhan Demiriz), Sentez Yayıncılık, Bursa.
- UYGUN, Oktay (2015), **Devlet Teorisi**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1941), **İçtimai Doktrinler Tarihi**, Yenidevir Basımevi, İstanbul.
- WILSON, Woodrow (2005), **The Essential Political Writings**, Lexington Books, Lanham.
- YURTSEVEN, Müslüm (2015), “*Bilgi Toplumu Olma Yolunda Kütüphane ve Sivil Toplum Kuruluşu Etkileşimi, Türk Kütüphaneciler Derneği (TKD) Örneği*”. **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Türk Hukuk Düzeninde Yetki Genişliği İlkesi

The Principle of Deconcentration in Turkish Legal Order

Beytullah ÇETİN

*Doktorant / Avukat, Selçuk Üniversitesi, SBE, Kamu Hukuku A.B.D.,
av.beytullah.cetin@hotmail.com*

Makale Başvuru Tarihi: 06.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 10.08.2018

ÖZET

**Anahtar
Kelimeler:**

*Merkezi İdare,
Taşra Yönetimi,
Vali,
Yönetimde
Bütünlük*

Merkezi devlet yönetimi uzunca bir tarihi sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Merkezi yönetimlerin kurulması ile devlet yapılanması güçlenmiştir. Ancak ülkenin tek merkezden yönetilmesi esasına dayanan merkezi yönetim, yerel bazı ihtiyaçların görülmesi ve merkezi yetkinin taşrada uygulanması sorunları ile karşılaşmıştır. Merkezi yönetimin doğası gereği karşılaştığı sorunların başında, ülkedeki kamusal hizmetlerin hizmet bütünlüğü içerisinde sunulabilmesi sorunu gelmektedir. Merkezi yönetim bu sorunu çözebilmek için üç temel örgütlenme biçiminden faydalanmaktadır. Bunlar “merkezden yönetim”, “yetki genişliği” ve “yerinden yönetim” biçimleridir. Türk hukuk düzeninde merkeziyetçilik anlayışı egemendir. Ancak İdari merkeziyetçilik anlayışı iki yönden yumuşatılmıştır. İlk olarak merkezi yönetimin kuruluşu açısından il temel örgütlenmesinin kurulması ve illerin yetki genişliği ilkesi ile yönetilmesi esasıyla yumuşatılan merkeziyetçilik ikinci olarak yerinden yönetim ilkesi ile yumuşatılmaktadır. Çalışmamızın konusunu yetki genişliği ilkesi oluşturmaktadır. Yetki genişliği hukuk tarihimizde önceki Anayasalarımızda da görülen ve 1982 Anayasasında 126. Maddesi ile düzenlenen, anayasal bir kavramdır.

Çalışmamızda öncelikle yetki genişliği açıklanmış ve benzeri olduğu diğer kavramlarla karşılaştırılmıştır. Daha sonra Türk hukuk düzeninde yetki genişliği incelenmiş ve Türk hukuk uygulamasında yetki genişliğinin görünümü değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Keywords:

*The Central
Administration,
Provincial
Administration,
Governor,
Unity In Governance*

Central state government took place at the end of a long historical process. With the establishment of central administrations, state structuring has become stronger. However, central administration that relies on the administration of state from a single center encounters with the problems of the emergence of some local needs and application of central authority in rural. At the beginning of the problems which is encountered because of the nature of central administration is problem of being able to present of public services in the country within the public service integrity. To be able to solve this problem, the central authority takes advantages of three basic forms of organization. They are “centralization”, “deconcentration” and “decentralization” forms. In the Turkish legal order, the understanding of centralization is prevailing. However, the understanding of administrative centralization has been softened from two aspects. In terms of the establishment of the central government, the centralization has been firstly softened by the principle “the foundation of provincial basic organizations and with cities of management with authority - wide principle” and has been secondly softened by the principle of local administration. The subject of our study is to create the principle of deconcentration. Deconcentration is a constitutional concept that is seen in our constitutions and that was regulated in the 126th article of our 1982 Constitution.

First of all, the deconcentration is explained and compared to other similar concepts in our study. Then, deconcentration in Turkish legal order is examined and the aspect of deconcentration in the practice of Turkish law is assessed.

1. GİRİŞ

Devlet kavramının varlığı ve devlet görüşleri çok eski dönemlerden beri insanoğlunun zihnini meşgul etmektedir. Uzunca bir dönemin sonunda ve değişim süreci içerisinde en sade tanımı ile devlet, bir takım toplumsal çıkarları gerçekleştirmek üzere (Eroğul, 2017:17) kurulmuş kişiler ve kurumlar topluluğudur (Gözler, 2017:4). Öz itibarıyla bir takım kurumlardan oluşan ve belirli bir ülke üzerinde kurulmuş olan devlet aygıtının teşkilatlanması ve bu teşkilatlanmayı yönetecek kişilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Bir devletin temel kuruluşu, kurumların varlığı ve işleyişi ile ülkedeki politik hareketlerin genel çerçevesini meydana getiren anayasa (Soysal, 2011:21) devletin temel teşkilatlanma yöntemini düzenlemektedir (Özbudun, 2017:203).

Devletin teşkilatlanma ve yönetiminde var olan kavramlardan biri de yetki genişliğidir. Yetki genişliğini, merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik kavramlarının tarihsel gelişimleri bağlamında, modern devletlerin oluşması süreçleriyle ilişkilendirerek açıklamak mümkündür. Modern devletin toprak üzerinde örgütlenmesi iki temel yöntem üzerinde şekillenmektedir. Birinci yöntemi teşkil eden merkeziyetçilik, modern devletin var olma koşullarını hazırlayan bir yönetim usulüdür. Ancak merkeziyetçiliği mutlak anlamda uygulamak mümkün olmadığından, geçmişten kalan yerele dayalı yapılanmaların ademi merkeziyetçi bir anlayışla varlıklarını devam ettirmeleri, siyasal ve yönetsel bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Yereldeki yapılar artık merkezin rızası çerçevesinde var olmaktadır. Merkez ve yerel arasındaki ilişkinin şekli ise devletlerin tarihsel, siyasal, kültürel ve bürokratik geleneklerine göre farklı şekiller alabilmektedir (Cangir, 2011:10).

Modern devletin en önemli niteliği, merkeziyetçi bir yönetim şeklinin kurulmuş olmasıdır. Bu niteliğin en önemli uygulama araçlarından biri de Napolyon'cu yönetim geleneğiyle bağlantılı olarak anılan "il sistemi" (prefectoral system) 'dir. Türkiye'de mülki idare sistemi de denilen bu türün temel özellikleri şunlardır: Ülke idari bakımdan "il" adı verilen bölümlere ayrılır. İllerin başında, genellikle merkezi idarenin tümünü temsil eden ve tümüne karşı sorumlu bulunan bir yönetici bulunur ve iller bu yöneticiler tarafından yönetilir. Yöneticiler, esasında merkeze ait bulunan bir takım yetkileri merkez adına kullanırlar. Merkezi idare kuruluşunun taşradaki teşkilatı, prensip itibarıyla il bölümlerine uydurularak meydana getirilir. Bunlardan her ilde bulunanlar, genel olarak, il yöneticisinin yönetimi ve gözetimi altında faaliyet gösterir. Devletin temel görevlerini yerine getirmek için coğrafi alanının küçük parçalara ayrılması ve başlarına birer yetkili yönetici getirilmesi anlayışına dayanan bu sistemde her şey, merkezin otoritesini taşrada sarsacak çevresel güç odaklarının ortaya çıkmasına engel olmak üzerine kuruludur. Bu nedenle bu sistemin uygulandığı ülkelerde, illerin başına atanacak kimseler merkez tarafından seçilir ve seçilen kimselerin o yöreden olmamasına özen gösterilir (Cangir, 2011:11).

Ülkemizde yönetim ile ilgili temel tartışmaların başında, devletin örgütlenmesi gelmektedir. Örgütlenme yapısının nasıl olması gerektiği devamlı tartışılmıştır. Bu aşamada bir kesim yerel yönetimleri güçlendirmek gerektiğini savunurken diğer bir kesim ise merkezi yönetimin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Güler, 2000:15).

Anayasamız "*Türkiye Cumhuriyeti devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğunu*" belirtmekte ve merkezi idare anlayışı ile üniter devletin egemen olacağını bildirmektedir. Bu hüküm ile federal örgütlenmeleri kabul etmemektedir. Anayasanın lafzi ve amaçsal yorumundan çok açık şekilde anlaşılan üniter devlet yapısı, idari teşkilatlanma açısından da geçerli bulunmaktadır.

İlgili madde ile üniter yapıyı belirleyen anayasamız, merkezi örgütlenme biçimini öngörmekle birlikte, merkezi yönetimden doğan bazı sakıncaları yetki genişliği ve yerinden yönetim ilkeleri ile yumuşatmaya çalışmaktadır. İşbu çalışmamız Anayasamızın 126. maddesinde ifadesini bulan ancak yeterince açık olarak tarif edilmemiş olan (Derdiman, 1995:65) yetki genişliği üzerinedir.

2. YETKİ GENİŞLİĞİ İLKESİNİN YERİ

Tarih sahnesinde devletlerin ilk önce merkeziyetçilik ilkesi ile idare edildiği, daha sonra ademi merkeziyetçi bir yapıya büründüğü ifade edilmektedir. Ademi merkeziyetçilik, İlkçağdan Ortaçağa geçişte meydana çıkmış, merkezi imparatorlukların güç kaybetmesi ve feodal toplum yapısının doğuşu ile birlikte güçlenmiştir. Ancak daha sonra feodal toplum yapısının zarar görmesi neticesinde merkezi yönetimler yeniden güçlenmeye başlamıştır (Onar, 1966:590).

Feodal toplumun ortadan kaybolmasının sonuçlarından biri, modern devletin ortaya çıkışıdır. Modern devlet öncesi feodal toplumların temel özelliği, merkezi otoritenin olmamasıdır. Merkezi otoritenin bulunmadığı bu toplum yapısında karmaşa hakim olmuş ve ticaret azalmıştır. Bu nedenle, günümüzdeki şekliyle kent hayatının doğumu gerçekleşmemiştir. Ancak zamanla feodalite gücünü kaybetmeye başlamıştır. Cesur tacirlerin ortaya çıkışı ile zenginleşmeye başlamaları, kent hayatının ilk nüvelerini meydana getirmiştir. Kent ekonomileri doğmuş ve zamanla üstünlüğü ele almıştır. Rönesans, Reform hareketleri ve Aydınlanma Dönemi ile süreç daha da hızlanmıştır. Kentleşme sonucunda kentlerde ortaya çıkan modern burjuvazi, kapitalist ekonomi yapılanmasını geliştirmiştir. Böylece topluma güvenlik vadeden monarşiler güçlenmeye başlamıştır. Ticaretle ilgilenen ve kentleşen toplumsal sınıflar modern devletin alt yapısını kurmuşlardır (Boztemur, 2006;161). Kapitalizm, feodal yapıyı çözmüştür. Feodalizm sonrası toplumsal ve ekonomik ilişkiler, hızla büyüyen sermayeyi koruyucu ve ticari güvenliği sağlayıcı özellikte bir devlet yapısına ihtiyaç duymuştur. Kapitalizmin doğasından kaynaklanan piyasa ilişkileri, güçlü bir merkezi idarenin kurulmasını gerektirmiştir. Merkezi devletin merkezîyetçi yapısı ile ulus devlet olma özelliği öne çıkmıştır (Apan, 2014:33-34).

Modern devlet biçimi genellikle, belirlenmiş bir toprak parçası üzerindeki tekelleşmiş egemenlik yetkisini ifade etmektedir. Egemenlik devlet kurumuna ait olup, vergi koyma yetkisi ile halkın güvenliğini sağlama görevi devlete aittir. Modern devletin meşruiyet temellerinden biri de güvenliği sağlaması ile kamu düzenini korumasıdır. Bu düşüncede devletin merkezîleşmesi gerekmektedir. Bütün devlet gücünün tek elde toplanması ve kullanılması esastır (Apan, 2014:34). Ancak merkezi yönetimin bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Özellikle yerel ihtiyaçların karşılanması açısından merkezi yönetimden doğan sorunların giderilmesi gerekmektedir.

Merkezi devlet yönetiminin oluşumundan itibaren, ülkedeki kamusal hizmetlerin hizmet bütünlüğü içerisinde gerçekleştirilmesi için başlıca üç temel örgütlenme biçiminden faydalanılmaktadır. Bunlar “merkezden yönetim”, “yetki genişliği” ve “yerinden yönetim” biçimleridir. Ülkeler bu üç yöntemi uygulamakla beraber yöntemlerin uygulanma şekli ve önemi ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Ülkeler örgütlenirken ilkelere sadece birini esas alarak örgütlenmemektedir. Ülkenin tarihsel oluşum süreci, ekonomik dayanakları, sosyal yapıları gibi faktörler belirlemede kistas alınmaktadır. Buna göre bazı ülkeler yerinden yönetimin, bazıları ise merkezi yönetimin daha yoğun olduğu karma şekillerde örgütlenmektedir (Arıkboğa,1998:4).

Merkezden yönetim, kamu yönetimi karar mekanizmalarının merkeze bağlılığıdır. Bu ilkenin uygulanmasında idari ve mali kararlar merkez tarafından alınmaktadır. Kamu hizmetinin organizasyonu da merkez tarafından gerçekleştirilmektedir (Çevik, 2004:77).

Merkezîyet, siyasal ve idari merkezîyet olarak iki yönü bulunan bir sistemdir. Merkezîyet sisteminde devletin örgütlenmesi kişi ve yer yönünden tek bir merkeze bağlanmaktadır. Bütün kararların merkez tarafından alınması ve yetkinin dağıtılmaması kuraldır (Nalbant, 2012:30). Karar alma ve uygulama yetkisinin, devletin merkezinde ve tek elde toplanması esastır. Taşra görevlilerinin merkezden izinsiz karar alma ve uygulamalarına izin verilmemektedir (Arıkboğa, 1998:5).

Siyasi iktidarın biri ulusal ve diğeri ulusaltı olmak üzere, yer ve topluluk esasına göre bölündüğü, ulusaltı siyasal birimlerin ulusal siyasi karar alma birimlerine katıldıkları bir siyasi model ve örgütlenme biçimi olan federalizmde (Uygun, 1992:359), merkezîyetçi olmama ilkesi egemen olup, birden fazla siyasi karar merkezi bulunmaktadır (Uygun, 1992:158). Birden fazla siyasi karar merkezi bulunması olgusuna dayanan federasyon şeklindeki örgütlenmelerde, çok merkezîlilik esastır. Merkezîyetçilik ilkesi uygulanamaz. Aynı durum konfederasyonlar açısından da geçerlidir (Nalbant, 2012:30).

Merkezden yönetim ilkesi üniter devletlerde görülmektedir. Üniter devlet kavramının kökünde, temel ve eşit yasa düşüncesi bulunmaktadır. Bu düşüncenin temel ilkeleri yasanın üstünlüğü ve yasa önünde eşitlik olarak açıklanmaktadır. Devlet tasarımı hukuk devleti ilkesi yaygın olarak görülür (Nalbant, 2012:3).

Dünya genelinde merkezi yönetimlerin taşra örgütlenmeleri genellikle iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi, içerisinde iki biçim valilik modeli bulunan mülki idare (il) sistemidir. İkinci sistem ise merkezin taşrada vali benzeri merkezi görevlilerinin bulunmadığı, standart yapısı ve modeli bulunmayan, ihtiyaçlara göre özel örgütlenme modellerinin meydana getirildiği işlevsel sistemdir (Kalabalık, 1999:64). Günümüzde bu sistemlerin hiçbiri artık saf haliyle uygulanmamakta, sistemler ihtiyaca göre şekillenen türleri ile varlıklarını sürdürmektedir (Tamer, 1991:88).

Mülki idare (il) sisteminde var olan iki tip valilik yapılanmasından birincisi, kapsayıcı valilik sistemidir. Kapsayıcı valilik sistemi, mülki idare biçimlerinin ilk ortaya çıkmış halidir. Fransız modeli olarak adlandırılmaktadır. Napolyoncu devlet yönetiminin yarattığı bu sistemde ülke illere bölünmüştür. İllerin başında merkez tarafından görevlendirilen valiler vardır. Valiler aracılığıyla ülke çapında siyasi ve idari merkezîyetçilik

sağlanmak istenmektedir. Bu nedenle iller hem devleti temsil edecek hem de idari görevleri yerine getirecek şekilde örgütlenmişlerdir. Bu düzenleme ile vali, yetki genişliği ilkesine dayanarak yönetimi gerçekleştirmektedir (Apan, 2014:40). Vali, doğrudan doğruya merkezi yönetimle ilişkilidir. İlde yönetimi sağlayan yetkili kişidir. Görev ve sorumluluk valide toplanmıştır. Siyasi iktidar ise valiyi doğrudan doğruya seçebilmektedir (Yayla, 1981:30).

Mülki idare sistemindeki ikinci valilik yapılanması, sınırlı valilik modelidir. Sınırlı valilik sistemi, kapsayıcı valilik sisteminin zamanla yumuşaması sonucunda doğmuştur. Bu düzende vali, il sınırlarına bağlı kalmaksızın belirli bir coğrafi alanda faaliyet göstermektedir. Vali, sahip olduğu yetkilerin çoğunu kaybederek İçişleri Bakanlığı'nın ilgili coğrafyadaki temsilcisi haline gelmiştir. Valinin taşra kuruluşları üzerinde yetkisi bulunmamaktadır. Vali, daha çok sembolik yetkilere sahiptir. İlgili sistem, İtalyan sistemi olarak bilinmektedir (Tosun, 1970:4-5). Sınırlı valilikte valinin siyasi otoritesi bulunmamaktadır. Tek görevi merkezden verilen talimatları yerine getirerek bölgesel işleri görmektir (Yayla, 1981:32).

Mülki idare sisteminin bulunmadığı yönetim düzenlerinde, işlevsel sistem uygulanmaktadır. Bu sistemde il ve ilin alt kademeleri olan ilçe düzeyinde örgütlenmeler bulunmamaktadır. Her bakanlığın kendi hizmet alanını, bölge veya alt bölge olarak örgütlediği görülmektedir. Bölgelerin ayrımı değil hizmetlerin ayrımı esastır. Her hizmet biriminin başındaki yönetici, sadece o hizmet ile ilgili olarak görevli ve sorumludur. İşlevsel sistemde merkezîyetçilik zayıftır ve bu sistem genellikle yerel yönetimlerin güçlü olduğu federalizme sahip ülkelerde uygulanmaktadır (Öztürk, 1992:66).

Yerinden yönetim ilkesi, yerinden yönetim organlarının ülkenin içinde belirli bir coğrafi bölgede veya tüm ülke çapında olmakla birlikte sadece belirli konularda olmak üzere geçerli bir takım yetkileri kullanmalarıdır. Yerinden yönetim ilkesinin varlığı, merkezi sistemin var olmasını engellemez. Bilakis yerinden yönetimin bulunabilmesi için, yerinden yönetim biriminin bağlı bulunduğu bir merkezi yönetim gerekmektedir. Merkezi yönetimin bir takım yetkileri yerel yönetime aktarmadığı hallerde, yerel yönetimin oluşması mümkün değildir. Yerinden yönetim merkezîyete bağlıdır (Nalbant, 2012:32).

Günümüz modern ve demokratik toplumlarında, artık bütün kamu hizmetlerinin merkezden yönetim ile görülemeyeceği düşüncesi hakimdir. Her ülke, merkezden yönetim-yerinden yönetim ilişkisi ile yerinden yönetimlerin görev ve yetkilerini, kendi tarihsel, sosyal ve ekonomik gerçekliklerine göre belirlemektedir. Bu nedenle tek bir düzen hakim olmayıp, her ülke uygulaması farklılıklar göstermektedir (Çağdaş, 2011:393). Kamu yönetiminin temel amacı hizmet ve faaliyetlerin görülmesidir. Bu açıdan merkezden yönetim ve yerinden yönetim adı altında iki tip yönetim şekli bulunmaktadır. Dünyada herhangi bir ülkede sadece bir tipin uygulanmadığı ve genelde her iki tipin de farklı derece ve şekillerde uygulandığı görülmektedir. Yetki genişliği esasen merkezden yönetim içerisinde değerlendirilmekle birlikte iki farklı sistem arasında geçiş niteliğine sahip ve merkezden yönetimin yumuşatılmasını sağlayan bir kurumdur. Bu anlamda yetki genişliği, idari teşkilatların vazgeçilmez bir argümanıdır (Ak, 2015:150).

Türk idare hukuku düzeninde merkezîyetçilik anlayışı egemendir. Ancak idari merkezîyetçilik anlayışı iki yönden yumuşatılmıştır. İlk olarak merkezi yönetimin kuruluşu açısından il temel örgütlenmesinin kurulması ve illerin yetki genişliği ilkesi ile yönetilmesi esasıyla yumuşatılan merkezîyetçilik ikinci olarak yerinden yönetim ilkesi ile yumuşatılmaktadır (Nalbant, 2012:216).

Ademi temerküz, tevsii mezuniyet olarak da kullanılan yetki genişliği An. 126'ncı maddesinde ifadesini bulmakta olup, ilgili madde "*İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır*" demektedir. Bu hüküm gereğince Türk hukukunda yetki genişliği, anayasal bir ilkedir (Gözler ve Kaplan, 2017:76).

Genel olarak yetki genişliği, "*devletin kamu hizmet ve faaliyetlerinin görülmesinde bir yer veya hizmetin başındaki görevliye, esasen merkeze ait olan bazı kararları alma ve uygulama yetkisinin tanınması*" (Yılmaz, 2007:1247) olarak tanımlanmaktadır. Kavramın Fransızca kökeni "deconcentration" kelimesidir. Kelimenin tam anlamı ise yetki genişliği değil "yoğunluğu azaltma"dır. Burada azaltılan başkent ve merkezi yönetimin yoğunluğudur (Gözler ve Kaplan, 2017:76).

İllerin yetki genişliği esasına göre yönetilmesi merkezden yönetimin yumuşatılmış bir şekli olup, merkezîyetçiliğin zararlarını ortadan kaldırma veya azaltma amacı gütmektedir. Bu ilke ile merkezdeki yöneticilerin ellerinde bulunan bir takım yetkileri taşradaki yöneticilere aktarılmaktadır. Yetki genişliğinden faydalanan valiler illerde hem devleti hem de yürütme organını temsil etmektedir. Valiler, yetki genişliği ile temsil ettikleri yönetimin yetkilerini kullanabilmekte, kamu gücü ile icrai kararlar almak ve resen hareket etmek yetkilerine sahip olmaktadır. Yetki genişliği ile valiler "kapsayıcı valilik" yapmaktadır. (Nalbant, 2012:216) Bu anlamda yetki genişliği kavramındaki "genişleme" ibaresi merkezden yönetimin yetkileri ile ilgili değildir.

Buradaki genişleme, taşradaki yetki genişliğine sahip idarecinin yetkilerinin genişlemesidir. Valinin yetkileri hukuki nitelikleri ve etkileri açısından genişlemektedir. Kamu gücünü merkezin emirleri dahilinde kullanan vali, merkezin hiyerarşisi altındadır. Yaptığı işlemlerin ise merkez tarafından gerçekleştirilen işlemlerden farkı bulunmamaktadır. Merkezin bağlı bulunduğu kurallara uyararak ve merkezle aynı yöntemleri izleyerek işlemlerini gerçekleştirir (Özay, 2017:155). Alınan kararlar ve yapılan işlemler merkez adınadır. Kararı alan ise, taşra görevlisi olan validir (Gözübüyük, 2016:40).

Kararlar merkezi idare adına alındığından işlemler hakkında açılan davalarda husumet valiye değil merkeze yönlendirilmektedir. Danıştay 8'inci Dairesi'nin 05.11.2007 tarih, 2006/4562 esas ve 2007/5686 sayılı (Sinerji, E.T: 01.11.2017) kararında bu durum belirtilerek, “*Yukarıda belirtilen yasal düzenlemeler uyarınca, tesis edilen işleme karşı açılan davanın Ankara Valiliği husumetiyle çözümlenmesi gerekirken, İçişleri Bakanlığı'nın hasım konumuna alınıp dosya tekemmül ettirilerek karar verilmesinde usul hukukuna uyarlık bulunmamaktadır*”, şeklinde karar verilmiştir.

Merkezi devletlerde sadece Türkiye, Yunanistan ve Portekiz anayasalarında yetki genişliği ilkesine yer verilmektedir (Nalbant, 2012:22).

3. TÜRK HUKUK DÜZENİNDE YETKİ GENİŞLİĞİ KAVRAMININ GELİŞİMİ

3.1. Kavramın Tarihi Gelişimi

Türk hukuk tarihinde, ülkenin idari açıdan bölündüğü yapılanmalar daha çok arazi rejiminden kaynaklanmakta ve hukuki olmaktan ziyade fiili uygulama zorunluluğu olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2007:1250).

Osmanlı klasik döneminde devlet, farklı isimler ve yapılanmalar şeklinde örgütlenmiş bir düzendir. Devlet yapılanmasının bir kısmını beylerbeyliği oluşturmaktadır. Osmanlı düzeninde, tahminen 1591 yılına kadar beylerbeyliği olan ve beylerbeyi tarafından yönetilen birimler, bu tarihten sonra eyalet olarak adlandırılıp yönetilmişlerdir. Eyalet kavramı yerine, çoğu kez vilayet kavramı da kullanılmıştır. Vilayet; idari, mali ve yargısal yetkilerle donatılmış valiler tarafından yönetilen bir idari yapıdır. Ancak eyaletin vilayetten farklı olduğu, eyaletin valinin hükmü altındaki bölge olduğu, vilayetin ise valinin idaresini ifade ettiği de belirtilmiştir. Eyalet kavramının vilayet ile bir tutularak kullanılması, Tanzimat dönemine kadar sürmüştür (Ekinci, 2008:6).

Eyaletlerin yanında sancak (liva) denen ve birkaç kazanın birleşmesi ile oluşturulmuş idari yapılanmalar da bulunmaktadır. Sancakların yönetimi sancakbeyi tarafından gerçekleştirilmektedir. Sancaklardan daha küçük yapılanmalar olarak kazalar bulunmaktadır. Kazaların başında kadı vardır. Kazalardan daha küçük birimler olarak, köy ve mahalleler kurulmakta ve yönetimleri padişah beratı ile işbaşına gelen imamlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Müslüman olmayan köy ve mahallelerde ise yöneticilik görevini papaz ve kocabaşılar yerine getirmektedir (Ekinci, 2008:7-8).

Tüm bunlarla birlikte, mülki hiyerarşiden bağımsız olarak varlığını sürdüren ve kendine özel düzenlemelerle yönetilen imtiyazlı eyaletler (eyalet-i mümtaze) de bulunmaktadır. İmtiyazlı eyaletlerin bir kısmının yöneticileri doğrudan merkez tarafından atanmaktadır. Osmanlı idaresini tanıyan bu eyaletler, genellikle iç işlerinde bağımsız görülmektedir. Merkezi idareye yıllık vergi verip savaş zamanlarında asker göndermek sorumlulukları bulunmaktadır (Ekinci, 2008:8). Bu düzen, imtiyazlı eyaletler ile merkezi yönetim ilişkilerinde, imtiyazlı eyaletlerin güçlenmesine neden olmuştur. Zamanla, imtiyazlı eyaletlerin siyasi ademi merkeziyetçiliğe evrilen ve bölgenin idaresini neredeyse imkansız hale getiren bir hal aldığı belirtilmektedir (Ekinci, 2008:50).

Tanzimat döneminden önce, tevsii mezuniyet ilkesi geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle imtiyazlı eyaletlerde görülen bazı uygulamalar, tevsii mezuniyet ilkesinin farklı şekillerde görünümüdür. Ancak bu dönemde tevsii mezuniyet kavramı yazılı bir hukuki metinde görülmemektedir (Yıldırım, 1993:245).

19.yy, Osmanlı Devleti'nin toplumsal değişiminin ve modernleşmesinin hızla gerçekleştiği bir dönemdir. Dönemin idari yapılanma açısından temel özelliği ise Osmanlı yönetiminin artık modern devletin kurulması ve yapılanması açısından köklü değişikliklere gitmesidir. Bu dönemde devlet düzeni yeniden ve köklü şekilde değişmiş ve günün şartlarına göre modern devlet yapılanması yoluna gidilmiştir (Toksöz, 2012:211).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte, fermanın gereklerini yerine getirmek amacıyla, her alanda köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Özellikle eyaletlerin merkezi yönetime karşı sürekli isyan hareketlerine girişmesi, güçlü bir merkezi yönetimin kurulmasını gerektirmiştir. Tanzimat'tan önce, III. Selim ve II. Mahmut döneminde bazı girişimlerde bulunulmasına rağmen, bu girişimlerin kalıcı olmadığı belirtilmektedir. Ferman ile köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır (Karal, 1999:191). Tanzimat öncesi taşra yönetiminde yetki genişliği esası

kabul edilmektedir. Ancak valilerin yetkisi çok geniş tutulmuştur. II. Mahmut, bunun önüne geçerek merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla olmuştur. Bu amaçla, valilerin geniş yetkilerine (müfrit tevsi mezuniyet) ve halk üzerinde kullandıkları baskı usullerine son verilmesine çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilk yıllarında bu anlayışla, valilerin yetkileri azaltılmıştır. Merkeze karşı sorumlu tutulan valilerin askeri ve mali yetkileri, doğrudan merkezin tayin ettiği diğer görevlilere (muhafız ve defterdar) verilmiştir. Böylece valilerin yetkileri azaltılarak, devlet yetkileri yerelde bölüştürülmüştür (Deniz, 2010:56-57). Devlet yönetiminde var olan eyalet-sancak-kazaköy ve nahiyelerden oluşan düzen devam ettirilmiştir. Böylece merkezi yönetim güçlendirilmiştir. Temel amaç, kaybolan devlet otoritesinin yeniden kurulmasını sağlamaktır (Karal, 1999:192-193).

Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve yetki genişliği esasının aşırı kullanılmasının (müfrit tevsi mezuniyet) önüne geçmek amacıyla güden aşırı merkeziyet usulünün sakıncaları çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Merkezi yönetimin işleyişi yavaşlamış ve mahalli idareler çalışamaz hale gelmiştir. Sorunu çözmek için merkezi idare ile birlikte, mahalli idareler de işletilmeye çalışılmıştır. Bunun neticesinde eyalet valileri, bir yandan merkezi idare tarafından görevlendirilen görevlilerin ve diğer taraftan yerinden yönetimi gerçekleştirebilmek amacıyla güden yerel meclislerin denetimine alınmıştır. Bu dönemde valiler, görevlerini yerine getirebilmek için bütün işlem ve eylemlerini İstanbul'a danışmak zorunda kalmışlardır. Valilerin bu şekilde yetkilerinin kısıtlanması ile merkeze her konuda danışma zorunluluğu, eyalet yönetiminde, özellikle önemli güvenlik sorunlarının doğmasına yol açmıştır (Deniz, 2010:58).

1858 Talimatnamesi, dönemin idari yapısında görülen yoğun merkeziyetçi anlayıştan kaynaklanan sorunlardan kurtulmak ve özellikle asayiş hızı ve etkili şekilde sağlayabilmek amacıyla, yetki genişliği ilkesini tanımıştır. Valilere, yerel konularda olmak üzere ve yetki genişliğine uygun bir şekilde, bağımsız hareket edebilme olanağı sağlanmıştır (Deniz, 2010:61).

1864 yılında Vilayet Nizamnamesi kabul edilmiştir. Düzenleme ile Fransız yönetim modeli esas alınmıştır. Model, özünde vilayet sistemine dayanmaktadır. Ana yönetim birimi vilayettir. Vilayet-sancak-kazaköy şeklinde bir bölümlendirme öngörülmüştür. Bu düzenleme genelleştirilmeden önce, seçilen bazı vilayetlerde denenmiştir. İlk olarak Niş, Silistre ve Vidin bölgelerini içine alan Tuna Vilayetinde uygulanmıştır. Zamanla Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna'da da uygulanıp olumlu sonuçları görülmüştür. Daha sonra ise tüm ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Nizamnameden önce en büyük idari birim eyalet iken durum değişmiştir. Eyalet düzeni sonlandırılmıştır. (Nalbant, 2012:135-136). Oluşturulan büyük il düzeninin idaresi, il genel yönetimi (idare-i umumiye-i vilayet) ve il özel idaresi (idare-i hususiye-i vilayet) olmak üzere ikili bir teşkilatlanma ile sağlanmaktadır. İl özel idaresinin, yerel halkın yöresel ihtiyaçları ile özellikle gayrimüslim halkın da yönetimde söz sahibi olabilmesi amacıyla kurulduğu belirtilmektedir. İl genel idaresi ise merkezi nitelikteki hükümet faaliyetlerini sürdürecektir (Sobacı, 2005: 34). Osmanlı döneminde 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar eyalet tipi örgütlenme benimsenmiş iken söz konusu Nizamname ile vilayet tipi örgütlenmeye geçilmiştir. Vilayetin başına "vali" ve yanına "vilayet idare meclisi" getirilmiştir. Vali merkezden atanmaktadır (Nalbant, 2012:135).

1864 Nizamnamesi, valinin yetki genişliği esasına göre hareket edebilen, vilayetin genel idaresinden sorumlu ve merkezden atanan bir görevli olma özelliğini korumuştur. Ancak, muhtarın seçimle işbaşına gelmesi, Vilayet Umumi Meclisi'nin yerelleşme adına ilk örneklerden olması gibi düzenlemeleri ile bu nizamname, günümüz taşra örgütünün de temelini oluşturan ademi merkeziyete doğru bir yönelme içerisindedir. Bu dönem, aşırı merkeziyetçilikten doğan sorunların yetki genişliği ile giderilmeye çalışıldığı, merkezden yönetim ile yerinden yönetimlerin birlikte denendiği bir dönem olmuştur (Deniz, 2010:65). İlgili düzenleme ile valilerin yetkileri artırılmıştır. İdari, mali ve güvenlikle ilgili görevlerinin yanına eğitim, sağlık gibi konularda yeni görevler de eklenmiştir. Ancak valinin temel görevi kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak olarak görülmektedir (Akyılmaz, 1999:147).

1871 tarihinde idari sistemi ilgilendirir yeni bir nizamname kabul edilmiştir. İlgili Nizamname, vali ile vilayet ve alt idari birimlerine, 1864 Nizamnamesinden daha geniş yetkiler tanımıştır. Valinin konumu ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. İlgili düzenleme, yeni düzenin yaygın bir şekilde uygulanmasına olanak tanımıştır. Düzenleme valinin yetkilerini artırır niteliktedir. Böylece merkezin etkinliği ve denetimi arttırılmıştır. Örgütlenme yapısı, üst kademelerin devamlı olarak alt kademeleri denetleyebileceği şekilde kurulmuştur (Ortaylı,2008:498-499).

1871 Nizamnamesinin üzerinden 5 yıl geçmişken, dönemin siyasi gelişmeleri karşısında 1876 tarihinde Kanuni Esasi kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, ilk kez anayasal düzene geçmiştir. Yetki genişliği ilkesi ile ilgili olarak, Kanuni Esasi'nin 108'inci maddesinde "*vilâyâtın usul-i idâresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtınizâm-ı mahsus ile tâyin kılınacaktır*", hükmü yer almaktadır. İlgili anayasal düzenlemeyle, vilayet yönetim usulünü belirleyen iki ilke olarak "tevsi mezuniyet" ve "tefriki vezâif" ilkeleri kabul edilmiştir. Tevsi, genişletmeyi, mezuniyet ise, bir konuda yetki sahibi olmayı, ifade etmektedir

(Deniz, 2010:74). Yetki genişliği, kavramsal olarak hukuk düzenimize ilk kez “tevsii mezuniyet” adı altında, 1876 Anayasası ile girmiş ve resmîyet kazanmıştır (Apan, 2014:45). İlgili hüküm ile düzenlenen tevsii mezuniyet ilkesi, diğer anayasalarımızda da düzenlenmekle, ilk anayasamızdan itibaren hukukumuzda görülmüştür. (Çoker, 1996:19) Bu ilkenin kabul edilmesinde iç ve dış faktörler etkili olmuştur. İmtiyazlı eyaletleri ülke sınırları içerisinde tutma ve bunların yönetimini hukuk düzenine yerleştirme çabası, tevsii mezuniyet kavramının anayasallaşmasında etkili olmuştur (Yayla, 1982:63).

Kanuni Esasi, kısa ömürlü olmuştur. İdare, anayasa yürürlükten kaldırıldıktan sonra, merkeziyetçi bir yapıya bürünmüştür. II. Meşrutiyetin ilanından önce ve ilanı dönemlerinde ise aydınlar, idarenin merkeziyetçiliği hakkında tartışmaya girişmişlerdir. Tartışmalar, tevsii mezuniyet ilkesinin yorumlanması üzerine olmuştur. Bir grup, tevsii mezuniyet ilkesini merkeziyetçiliğin yumuşatılmış bir şekli olarak görmektedir. Yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu aydınlar, genellikle bu görüşü kabul etmişler ve merkezi idareyi savunmuşlardır. Yönetim bu görüş mensuplarından oluştuğu için, tevsii mezuniyet hükmü de bu görüşe uygun olarak uygulanmıştır. Diğer grup ise, tevsii mezuniyeti idari ademi merkeziyetçilik olarak görmektedir. İkinci gruba mensup aydınlar, tevsii mezuniyeti ve ademi merkeziyetçiliği farklı şekilleri ile tartışmışlar ve ülke için gerekli görmüşlerdir. Ademi merkeziyetçiliğin yönetime egemen olması gerektiğini belirtmişlerdir (Yıldırım, 1993:245).

Ülkemiz özelinde, “üniterizm” ve “federalizm” kavramları çerçevesinde var olan siyasi tartışmaların temelini, II. Meşrutiyetin ilanı döneminde “merkeziyetçilik” ve “ademi merkeziyetçilik” tartışmalarında aramak mümkündür (Reyhan, 2007:107). Prens Sebahattin, dönemin dikkat çeken fikir adamlarındandır. Prens, ademi merkeziyeti savunmuştur. Ona göre, siyasi ıslahatın bütün sınıflar ve tüm halk için uygulanması ile vilayet idaresinin, ademi merkeziyet ve tevsii mezuniyet çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Karal, 2000:522). Ancak Prens Sebahattin yazılarında, ademi merkeziyet ile tevsii mezuniyet ilkelerinin aslında aynı anlama gelmekte olduğunu özellikle vurgulamıştır. Prens, iki kavram arasındaki farkı bildiği, ancak dönemin sert siyasi tartışma ortamında eleştirileri yumuşatmak amacıyla, her iki kavramın aynı anlama geldiğini belirttiği bildirilmektedir (Ekinci, 2008:30). Aynı dönemde, Ahmed Nazif Bey de aynı görüşleri dile getirmekle, ademi merkeziyetin, siyasi ve idari ademi merkeziyet olarak ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Siyasi ademi merkeziyetin devletin parçalanmasına sebep olabileceğini, idari ademi merkeziyetin ise tevsii mezuniyet ile aynı anlamda olduğunu vurgulamıştır (Yayla, 1982:87). Ademi merkeziyet gerekli bir ilke olup Osmanlı Devletinin birliğinin sağlanması için mecburidir. Bu ilke federasyon veya muhtariyet gibi sonuçlar doğurmayacak, özellikle gayrimüslim azınlıkları Osmanlı idaresine bağlayacaktır (Bayraktar, 1996:120).

Aynı dönemde fikir beyan eden Muslihiddin Adil de, tevsii mezuniyet ile ademi merkeziyeti aynı görmektedir. Meşrutiyet rejiminin, bütün işlerin merkezi idare tarafından gerçekleştirildiği bir düzende uygulanamaz olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan ademi merkeziyeti gerekli görmektedir. Ancak ademi merkeziyetin mutlak şekilde uygulanmasının siyasi ademi merkeziyeti getireceğini ve devletin bölünmesine sebep olabileceğini de belirtir. Tevsii mezuniyet ile yerel memurların yetkilerinin genişletilmesi ve seçilecek yerel meclisler ile yöre halkının da yöresel konularda idarenin karar mekanizmasına dahil olması gerektiğini bildirir. Ayrıca tevsii mezuniyetin ademi temerküz ile de farklılıklar taşıdığını ve ademi temerküzün bir derece daha aşağıda olduğunu ve ademi temerküz halinde yerel meclislerden bahsedilemeyeceğini bildirir (Yayla, 1982:89-90).

Bütün bu tartışmaların yaşandığı dönemde, dönemin dili ile tevsii mezuniyet olarak kullanılan kavramın, günümüzde yetki genişliği olarak anılan kavram ile aynı anlamda olduğu belirtilmektedir (Yayla, 1982:141).

Vilayetlerin idaresi, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun yürürlüğe girene dek 1876 Kanuni Esasi'de düzenlendiği şekli ile “tevsii mezuniyet” ve “tefriki vezaiif” ilkelerine göre gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra, vilayet idaresinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesiyle, Şurayı Devlet tarafından, bir komisyon oluşturularak vilayetler idaresi kanunu projesi hakkında çalışmalar yapılmıştır. Kanuni Esasi, 108'inci maddesinde vilayetlerin idaresini tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif ilkeleri ile kurmuş olmakla; vilayetlerden bu ilkelerin uygulanmalarına ilişkin alınan görüşler ışığında bir tasarı hazırlanmıştır. Tasarı, değerlendirilmek üzere Meclisi Mebusan'a sunulmuştur. Encümen tarafından müzakerelere başlanmıştır. Ancak Balkan Savaşı'nın çıkması, tasarının kanunlaşmasını engellemiştir. Savaş bittikten sonra düzenleme, 1913 tarihinde geçici kanun şeklinde yürürlüğe koyulmuştur (Deniz, 2010:84).

Türk ulusal kurtuluş hareketinin, meşruluk ve hukukilik anlayışından yola çıkmasından hareketle kabul edilen 1921 Anayasası, bir kurtuluş savaşı dönemi anayasası olmakla, 1876 Anayasasını yürürlükten kaldırmamıştır. Anayasa, dönemin şartlarından dolayı kısa ve işlevsel tutulmuştur (Tanör, 2017:247). 1921 Anayasası, dönem şartları içerisinde yetki genişliği ilkesine yer vermemektedir. Ancak ilgili Anayasanın 10'uncu maddesinde, Türkiye'nin coğrafi durum ve iktisadi ilişkiler bakımından vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların da

nahiyelere ayrıldığı, devam eden hükümlerde ise iller ve nahiyelerin tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip olduğu belirtilmektedir (Yılmaz, 2007:1250). Bu dönemin idari yapılanma açısından temel özelliği merkeziyetçilik ilkesinin sınırlı, ademi merkeziyetçilik ilkesinin ise esas olmasıdır. Anayasanın 1'inci maddesinin 2'nci cümlesi ile yeni yönetim anlayışının nasıl belirlendiği gösterilmektedir. Maddeye göre; “*İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”. Bu ifadeye göre halk yönetime katılacak ve hatta ülkeyi bizzat yönetecektir. İlgili yönetim anlayışında esas ilkenin ademi merkeziyet olduğu anlaşılmaktadır. İllere mahalli işler bakımından tüzel kişilik ve özerklik verilmiş olup, devletin egemenlik haklarından kaynaklanan bazı temel yetkileri dışında kalan konular, il meclislerinin yönetiminde olacaktır (Deniz, 2010:84).

1921 Anayasası'nda, yerel katılım ve yerel demokrasi önemsenmektedir. Vilayet denilen idari birim, manevi şahsiyet ve özerkliğe sahiptir. TBMM'nin koyacağı yasalara uygun olarak sağlık, ekonomi, tarım gibi bütün yöresel ihtiyaçlar kurulan vilayet şuralarının yetkisi içine alınmıştır. Ancak iç ve dış siyaset ile adli ve askeri konular merkezi yönetimin görev alanı içindedir. Merkeziyet usulü sınırlı tutulmaktadır. Vilayetin başı, TBMM tarafından atanan validir. Aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir yönetim yapısı düzenlenmiştir. İl yönetimini detaylı olarak düzenleyen 1921 Anayasası kısa ömürlü olmuş ve anayasayla düzenlenen yerinden yönetim kurumları uygulama alanı bulamamıştır (Tanör, 2017:263).

1924 Anayasası birçok yeniliği getirmekte olup, kanunun altıncı bölümünü Vilâyete ayırmıştır. Üç maddeden oluşan bu faslın son hükmü olan 91'inci madde, “*Vilâyetler umuru, tevsii mezuniyet ve tefriki vezaiif esası üzerine idare olunur*”, şeklinde düzenlenmiştir. İlgili düzenleme ile Kanuni Esasi sistemine yeniden dönülmüş olup, ülkenin mülki yönetimi vilâyet, kaza ve nahiyeye adındaki kısımlara bölünmüştür. 1924 Anayasası, merkeziyet veya ademi merkeziyet terimlerini kullanmamıştır. Kanuni Esasi sisteminde yer alan “tevsii mezuniyet ve tefriki vezaiif” tabirlerine yer vermiştir. 1921 Anayasası'nın ademi merkeziyetçi düzeni açıkça terk edilmiştir. Tevsii mezuniyetten anlaşılması gereken, merkezi yönetime bağlılıktır. 1924 Anayasası, merkezi yönetimi esas almaktadır (Deniz, 2010:86-87). Vilayet şuraları ortadan kaldırılmıştır. Egemenlik TBMM bünyesinde toplanmıştır (Tanör, 2017:295).

Yürürlükte bulunan 1913 tarihli Geçici Kanunun 1-74'üncü maddelerini içeren illerin genel idaresi ile ilgili birinci bölümü, 18.4.1929 tarihli ve 1426 sayılı Vilayet İdareleri Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. 75'inci maddeden sonraki ikinci kısmı il özel idarelerinin yapısını düzenlemekte olduğundan, Geçici Kanunun ikinci kısmı varlığını devam ettirmiştir. 1426 sayılı Kanun'a kadar vilayetlerle ilgili 1864 ve 1871 Nizamnameleri ve 1913 Geçici Kanunu daima vilayetlerin iki yüzüne birden, yani hem mülki kademe hem de tüzel kişiliğe sahip mahalli idare yönüne aynı kanunda atıf yapmaktadır. 1426 sayılı Kanunla, ilk kez bir mülki idare teşkilatı olarak vilayetler, ayrı bir kanunla düzenlenmeye başlanmıştır. ONAR'a göre bu kanunun çıkarılma nedeni, sadece yetki genişliği ilkesini daha esaslı bir surette tespit edebilmektir. Kanunun gerekçesine atıf yapan ONAR;

“1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu geçici bir kanun olduğundan bu kanunla valilere verilmiş olan yetkilerden çoğunu çıkarılan yeni kanunlarla idare şube müdürlerine vermiştir. İl idaresine uygulanan yetki genişliği ilkesi uygulamada valiye verilen yetkilerde somut olarak ortaya çıkar. Vali diğer memurlar gibi sadece merkezin tasarruflarını, emir ve kararlarını uygulama aracı olmayıp bakanlar gibi ve onlar adına doğrudan doğruya icrai kararlar alabilecek, idari tasarruflar yapabilecek bir temsilcidir. Bu sıfat ve yetki valinin yetki genişliği ilkesini uygulayabilmesinden kaynaklanır. Vilayetteki merkez memurları hangi konumda olurlarsa olsunlar hükümeti temsil yetkisine sahip değildirler. Bu nedenle hiçbir icrai karar alamaz, hiçbir hukuki tasarrufla bulunamazlar hâlbuki vali merkezdeki bir bakan gibi kendi sıfat ve yetkisine dayanarak icrai kararlar almak yetkisine sahiptir”, (aktaran; Cangir, 2011:125-126).

1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde, önce 1927 tarihli İl İdaresi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile taşra yönetimi kademeleri 1924 Anayasası'na uygun olarak örgütlenmiştir. Valinin ilde hükümetin ve ayrı ayrı bütün bakanlıkların temsilcisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kanunların uygulanmasında valiler hükümete karşı sorumlu tutulmuşlardır. (Sanal, 1998:182) 1927 tarihli kanundan sonra, 1949 tarihli 5442 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile il sınırları içindeki özel ve kamusal tüm işyerlerinin denetlenmesini de içerecek şekilde, valilere çok geniş yetkiler verilmiştir. Ayrıca 5442 sayılı Kanunun bazı hükümlerinin “talimatname” konusu dahi olamayacak şekilde teferruata indiği ifade edilmektedir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, dayalı bulunduğu 1924 Anayasasına uygun olarak merkezi idarenin taşrada “il sistemi”ne göre örgütlenmesini ve illerin “yetki genişliği” ilkesine göre yönetilmesini öngören bir sistem tesis etmiştir. Bu sistemin gereği olarak devlet kişiliği, merkezi idarenin tümünü temsil eden ve tümüne karşı sorumlu tutulan valide toplanmıştır. Kendisine ilde mevcut bütün kuruluşları (adli ve askeri örgütler hariç) teftiş etmek, denetlemek, kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir tarzda yürütülmesini temine yönelik tedbirler almak, görev

ve sorumluluğu yüklenmiştir. Bunun yanında, bazı memurları atama, hizmetin gerektirdiği hallerde il içinde nakil ve tahvile tabii tutma, görevden uzaklaştırma, disiplin cezası ve sicil verme gibi, yetki genişliği ilkesinin tabii sonucu olan yetkiler tanınmıştır (Cangir, 2011:122).

1961 Anayasası, kamu yönetimi ve yetki genişliği ilkesi açısından çok önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Ademi merkeziyetçiliği, tevsii mezuniyet (yetki genişliği) ve tefriki vezaif (görevler ayrılığı) ilkelerinin bütünü olarak gören anlayış, 1961 Anayasası ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yetki genişliği kavramı, Anayasa'nın "merkezi idare" başlığı altında yer almış; il yönetiminin yetki genişliği esasına göre olduğu vurgulanmıştır. Eski düzenlemelerde yer alan "tefriki vezaif" kavramı ortadan kaldırılmış olup, "idare kuruluş ve görevleri ile bütündür" ilkesi benimsenmiştir. Anayasa'nın düzenlemesi karşısında İller İdaresi Kanunu'nda değişiklik yapılarak, 1964 yılında görev ayırımı (tefriki vezaif) ilkesi yasadan da çıkarılmıştır (Deniz, 2010:89-90).

1961 Anayasası'nın gerçekleştirdiği temel bir yenilik olarak 115'inci madde ile "*birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar oluşturulabileceği*" düzenlenmiştir. 1924 Anayasasında açık bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, uygulamada "umumi müfettişlik" adında bölgesel örgütler bulunmaktaydı. 1961 Anayasasının 115'inci maddesi ile ilk defa anayasal düzeyde merkezi yönetimin, bazı hizmetler itibarıyla, bölge düzeyinde örgütlenebilmesi düzenlenmiştir. Umumi müfettişlik olarak kurulan örgütler böylece anayasal düzenlemeye kavuşmaktadır (Deniz, 2010:92-93).

Yetki genişliği kavramını sadece 126'ncı maddesi ile düzenleyen 1982 Anayasası, illerin yetki genişliği ilkesi ile yönetileceğini öngörmüştür. Bu ifadeden olmak üzere ilçe ve bucak idarelerinde yetki genişliği uygulanamayacaktır. İlgili Anayasa 1961 Anayasasında görülen "yetki genişliğine sahip bölgesel örgütler kurulabileceği" hükmünü kaldırmıştır. Bu düzenleme ile anayasanın, sadece coğrafi yetki genişliği esasını benimsediği anlaşılmaktadır. Merkezi idarenin taşradaki esas yapılanması "il" olup, diğer coğrafi idarelere yetki genişliği tanınmamıştır. İl idaresini yetki genişliği esası ile gerçekleştiren vali, hizmetlerini merkez adına yapacak, harcamaları da merkez tarafından karşılanacaktır (Yılmaz, 2007:1252-1253).

1982 Anayasasında 2017 değişikliğinden önceki dönemde, yetki genişliğinden faydalanan vali ilde hem devletin hem de hükümetin temsilcisi olarak değerlendirilmekteydi. 2017 değişiklikleri ile genel olarak yürütme tek elde toplanmış ve Cumhurbaşkanı yürütmenin başı haline gelmiştir. Değişiklikler ile vali ilde devletin ve yürütme organının temsilcisi haline gelmiştir. Ancak Anayasasının 126'ncı maddesinde bir değişiklik olmamıştır. Bu nedenle vali, merkezi yönetimin ildeki temsilcisi olarak yetki genişliğinden yararlanmaya devam edecektir.

1982 Anayasası'nın yetki genişliği açısından tarihsel önemi, 1961 Anayasası'nın tanımış olduğu ve merkezi idareden ziyade yerel idareler ile ademi merkeziyeti güçlendiren düzenlemelerden dönülmesidir. Anayasanın felsefesi, merkezi idarenin güçlendirilmesi yönündendir.

3.2. Yetki Genişliği İlkesinin Özellikleri

Yetki genişliği ilkesinin özellikleri; kullanılan yetkinin merkeze ait olması, hizmetin milli-merkezi bir kamu hizmeti olması, yetkiyi kullananın merkeze danışmadan karar alabilmesine rağmen yetkiyi merkez adına kullanması, neticesinde merkez hiyerarşisine tabi olması ile yetkinin kullanımındaki tüm gelir-giderlerin merkeze ait olması olarak gösterilmektedir (Gözler ve Kaplan, 2017:77). Kullanılan yetkinin doğrudan merkeze ait olması, yetki genişliğinin ayırt edici özelliğidir (Atay, 2016:208). Yetki genişliğinde, merkeze ait bir kısım yetkilerin devri gerçekleştirilmektedir. Yetkiyi devralanlar, üst düzey kamu görevlileri olup devraldıkları yetkiler hükümet etmeye ait yetkililerdir (Kalabalık, 1999:131).

Yetki genişliği, An. 126'ncı maddesinin açık hükmü gereği sadece il yönetiminde geçerlidir. Yetki genişliğini kullanan yöneticiler merkezi hiyerarşi altında olup, devletin merkez örgütü içerisindedirler. Bu nedenle kamu kudreti, yetki genişliğine sahip görevlilerde değil halen merkezdedir. Yetki genişliğine sahip bulunan makam, devlet tüzel kişiliği ile bağımlı sürdürmekte ayrı bir tüzel kişilik kazanmamaktadır. Yetki genişliğini kullanan makamın işlemlerinin, kural olarak devlet tüzel kişisinin işlemlerinden hiçbir hukuki farkı yoktur. Bu nedenle, merkezin emir ve direktiflerine uyma zorunluluğu devam etmektedir. Ancak merkezi makamlar, yetki genişliğine sahip makamın gerçekleştirmesi gereken işlemleri onun yerine geçerek doğrudan doğruya gerçekleştiremezler. Merkezi yönetim, yerel makamın iradesini ikame edemez. Sadece yetki genişliğine sahip makama emir ve talimat vererek tasarrufta bulunabilirler (Yılmaz, 2007:1247).

Yetki genişliği kavramını tanımlayan DANIŞTAY 6'ncı Dairesi 27.01.2003 tarih, 2001/6489 esas ve 2003/679 nolu (Sinerji, E.T: 01.11.2007) kararında;

“T.C. Anayasası'nın 126'ncı maddesinde yer alan "illerin idaresinin yetki genişliği esasına dayandığı" ilkesi uyarınca ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanununa göre ilde devletin ve hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her bakanın temsilcisi ve bunların idari ve siyasi yürütme vasıtası olan valinin, merkezi idarenin ildeki temsilcisi olduğu, valinin ilde kamu düzeninin ve toplumun güvenliğini sağlamakla görevli olduğu, bu yasal düzenlemeler uyarınca mahallin en büyük mülki amiri emri altındaki kolluk güçlerine 2559 sayılı Yasa'da öngörülen işlemleri ve uygulamaları yaptırmak yetkisine haiz bulunmaktadır”, şeklinde karar verilerek durum belirlenmiştir.

Yetki genişliğine sahip bulunan görevlinin takdir yetkisi de bulunmaktadır. İlgili ilkeyle, yetki sahibi görevlilere hareket etme serbestliği tanınmaktadır. Takdir yetkisine sahip görevliler, alanları içinde kalmak şartıyla, karşılaştıkları somut olayda çözüm alternatifleri geliştirebilmek ve serbestçe karar alabilmek hakkına sahiptir. Yetki genişliğine sahip görevli, karar alma, uygulama ve bunlar için genel düzenleyici işlem gerçekleştirme de dahil, geniş bir takdir yetkisine sahiptir. İlgili takdir yetkisi ise eşitlik, kamu yararı ve hizmet gerekleri gibi hukuki ilkelere uygun olarak kullanılmalıdır. Takdir yetkisi kullanılarak yapılan işlemlerin tamamı An. 125'inci maddesinde ifadesini bulduğu üzere, yargı organlarıncı denetlenebilecektir (Yılmaz, 2007:1248-1249). İlgili yetkiyi kullanan kural olarak validir. İlçe ve diğer idari bölgelerin yöneticileri, Anayasanın açık hükmü gereği yetki genişliğinden faydalanamazlar (Gözler ve Kaplan, 2017:77).

3.3. Yetki Genişliği İlkesinin Yarar ve Zararları

Yetki genişliği ilkesinin bir takım yarar ve zararları bulunmaktadır. Öncelikle, doğası gereği yavaş işleyen merkezi sistemin hızlandırılması ve sisteme verimlilik kazandırılması amaçlanmaktadır (Yıldırım, 2014:20). Yetki genişliği ilkesi ile esneklik kazanan idare, hiyerarşik bağ ile birbirine bağlı idari ajanlardan meydana gelmektedir. Yukardan aşağı bir hiyerarşi ilişkisi oluşmaktadır. Bu sayede yerel çıkarların ulusal çıkarlara bağımlı kılınması ve düzenin uyumlu şekilde işlemesi sağlanır. Ancak bu yolla istenilen başarı tam olarak elde edilemediğinden, yerel çıkarları gözetmek adına yerinden yönetim ilkesi de uygulanmaktadır (Atay, 2016:209).

Yetki genişliği ile merkezi yönetimin hantallığının giderilmesi de amaçlanmaktadır. Bürokrasi ve kırtasiyecilik azaltılarak hizmet alanlarla hizmet verenlerin karşılaşması sağlanır. Bu yöntem, demokratik isteklere bir ölçüde cevap verebilir niteliktedir. Yönetim ile yönetilenler birbirine yakınlaşır. Ayrıca taşrada alınan yerel bir karardan, ülkenin merkez yönetimi kısa sürede haberdar olabilmektedir. Merkezden alınan kararların taşrada fiilen uygulanmasında görülecek zorluklar da bu yolla çözülebilir. Kararlar yereldeki yönetici tarafından daha yerinde alınıp, doğru bir şekilde uygulanabilecektir. Karar, kararı verenle kararın uygulanacağı yer ne kadar yakın ise o kadar uygulanabilir hale gelecektir (Atay, 2016:210). Konu ile ilgili verilen Danıştay 5'inci Dairesi'nin 20.05.2009 tarih, 2007/168 esas ve 2009/2800 sayılı (Sinerji, E.T: 01.11.2017) kararında konu;

“Yetki genişliği Anayasamıza göre sadece il idaresinde uygulanabilmekte ve merkeze ait olan karar alma yetkisinin illerde Valiler tarafından kullanılması sonucunu yaratmakta, sonuçta merkezi idarenin ortaya çıkardığı sorunların kısmen de olsa giderilmesini amaçlamaktadır. Yetki devri ise yetki genişliğinde olduğu gibi yetkinin bizzat kullanılması kuralının istisnası olup, yasanın verdiği yetkiye dayanarak asli yetkili makamın yetkilerinin bir kısmını alt makamlara devretmesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca, yetki genişliği, yasalarla belirli makam veya kuruluşlara sürekli olarak tanınmakla birlikte; yetki devri, asıl yetkili makamların yine bir yasaya dayanarak idari işlemleri ile geçici nitelikte olarak yapılabilmektedir”, şeklinde belirlenmiştir.

Merkezi yönetimin yerine getirdiği hizmet ve sorumluluk alanı son derece fazladır. Yetki genişliği ile merkezi idare sorumluluklarını azaltmaktadır. Bu halde merkezi idarenin daha rahat çalışabileceği düşünülmektedir (Atay, 2016:210). Aksi hal, etkinlik ve verimliliği yok ederek merkezi yönetimin çalışamaz hale gelmesi sonucunu yaratabilecektir (Arıkboğa, 1998:5). Aynı zamanda yetki genişliği ile yerel yönetimlere yetiştirilmiş devlet adamları getirilebilmekte ve yöneticilerin bizzat devlet organı tarafından doğrudan denetlenmesi mümkün olmaktadır. Yetkinin devredildiği yöneticiler, üst düzey devlet görevlisi olan kimselerdir (Yılmaz, 2007:1249).

Yetki genişliği ilkesinin yararları ile birlikte, merkezi idareyi mahalde temsil eden yöneticiler arasında yetenek farklılıkları bulunması, aynı kamu hizmetinden çeşitli bölgelerde yaşayan kişilerin farklı oranda faydalanabilmeleri, yerinden yönetimin bazı yararlarının yok olması ile mahalli menfaatlerin korunmasının zayıflaması ve yerel ile bağı olmayan yöneticilerin görevlerinde keyfi hareket edebilme ihtimalleri gibi zararları da bulunmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2017:75).

3.4. Yetki Genişliği İlkesinin Uygulama Alanları

3.4.1. Coğrafi Açıdan Yetki Genişliği

Coğrafi veya yersel yetki genişliği olarak anılan ilke, merkezi idarenin bir kısım yetkilerini coğrafi bölgelere veya belirli kamu hizmeti gören kuruluşlara vermesi şeklinde tanımlanmaktadır. Ülkenin coğrafi açıdan bölümlendirilmesinden beklenen amaç, yerel birimlerin yerel ihtiyaçları daha iyi tespit edip çözümleyebilecekleridir (Yılmaz, 2016:521).

Ülkenin coğrafi açıdan bölümlendirilmesi sonucunda iller kurulmaktadır. İl (valilik) sisteminin iki farklı uygulama şeklinden biri olan ve Fransız modeli olarak adlandırılan sistemde, coğrafi bölümlendirme esastır. Bu modelde vali, ilde yürütmeden tek başına sorumlu olmaktadır. Vali tek başına devletin ve hükümetin temsilcisi olduğundan bu sisteme “kapsayıcı valilik sistemi” denir. Ülkemizde uygulanan sistem bu şekildedir. İkinci şekil ise, önemli örneğini İtalyan sisteminde bulan “sınırlı valilik sistemi”dir. Bu sistemde vali sadece İçişleri Bakanlığı’nın personeli olup, görevi sadece İçişleri Bakanlığı’nın görev sahası ile sınırlı olmaktadır. Bakanlığın görev alanına girmeyen konularda valinin bir yetkisi bulunmamaktadır (Deniz, 2010:8).

3.4.2. Fonksiyonel Açıdan Yetki Genişliği

Yetki genişliğinin ikinci biçimi olan fonksiyonel (teknik-dikey) yetki genişliği esasına göre, aslında merkezi idarenin elindeki bir takım görev ve karar alma yetkileri, merkezin bir temsilcisi veya taşra teşkilatının üst yöneticilerine değil, belirli uzmanlık dalında faaliyet gösteren ve tüm ülkede etkinlikte bulunan kuruluşların yöneticilerine devredilmektedir. Zorunluluk bulunmamakla birlikte, ilgili kurumun tüzel kişiliği de bulunur. Ülkemizdeki KİT’ler bu kapsamda değerlendirilebilecektir. Ancak fonksiyonel açıdan yetki genişliği, Anayasal engel karşısında ülkemizde hukuken uygulanabilir değildir (Deniz, 2010:11). Fonksiyonel bölünmeden amaç, ilgili kamu hizmetinin teknik özellikleri karşısında özelleştirilmiş birimler tarafından daha iyi yerine getirilebileceği düşüncesidir. Böylece verimlilik ve hızlığın sağlanması amaçlanmaktadır (Yılmaz, 2016:521-522).

3.5. Yetki Genişliği Kavramının Hiyerarşik Açıdan İncelenmesi

Hiyerarşi, idare hukukunda idari görevliler arasındaki astlık-üstlük ilişkisini ifade etmekte olup, hiyerarşik ilişkide, biri dışında her görevli kendi üstündeki bir diğer görevliye bağlıdır. Hiyerarşik ilişki, tek bir tüzel kişilik içerisinde, büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe olmak üzere görevlilerin sıralanmasıdır (Gözler ve Kaplan, 2017:107).

Hiyerarşik ilişkide ast, kamu hizmetlerini üstün verdiği emir ve talimatlara göre yürütmek zorundadır. Ast, üstün tüzük, yönetmelik vs. gibi işlemleri ile verdiği emirleri yerine getirmek zorundadır. Yasa hükmünü doğrudan doğruya uygulayamaz. Hiyerarşi ilişkisi ile üstün asta karşı, emir vermek, yapılan işlem ve eylemleri onaylamak, düzeltmek, kaldırmak, uygulanmasını ertelemek gibi yetkileri vardır. Üst, astın yerine geçerek doğrudan işlem gerçekleştiremez ancak astına bu konuda talimat verebilir (Derdiman, 1995:75).

Hiyerarşi ilişkisinde üstün asta emir ve talimat verebilmesi esas iken, yetki genişliği ast-üst ilişkisinde özel bir görünüm arz eder. Yetki genişliğine sahip ast, serbest hareket edebileceği bir takdir alanına sahiptir. Yetki genişliği ilkesine sahip olunması, üstün hiyerarşik açıdan pozisyonunu değiştirmemektedir. Üst sınırlandırılmamakta ve hiyerarşik açıdan üst olmaya ve hukuken üst makama tanınan yetkileri kullanmaya devam etmektedir. Ancak yetki genişliği asta, üstten emir ve talimat beklemeden doğrudan doğruya karar alabilme ve uygulayabilme yetkisi tanımaktadır. İlgili yetkiyi kullanırken ast, takdir yetkisine sahiptir. Ancak üst, bir hiyerarşik kademe olarak yetki genişliği bulunan asta her zaman emir ve talimat verebilir. Üstün hiyerarşik yetkisi daralmaz (Derdiman, 1995:75). Konu ile ilgili Danıştay 5'inci Dairesi'nin 20.05.2009 tarih, 2007/168 esas ve 2009/2800 sayılı (Sinerji, E.T: 01.11.2017) kararında;

“Yetki genişliği Anayasamıza göre sadece il idaresinde uygulanabilmekte ve merkeze ait olan karar alma yetkisinin illerde Valiler tarafından kullanılması sonucunu yaratmakta, sonuçta merkezi idarenin ortaya çıkardığı sorunların kısmen de olsa giderilmesini amaçlamaktadır. Yetki devri ise yetki genişliğinde olduğu gibi yetkinin bizzat kullanılması kuralının istisnası olup, yasanın verdiği

yetkiye dayanarak asli yetkili makamın yetkilerinin bir kısmını alt makamlara devretmesi olarak tanımlanabilir”, şeklinde belirtilmiştir.

3.6. Yetki Genişliği İlkesi İle Benzeri Hukuki Kavramların Karşılaştırılması

3.6.1. Yetki Genişliği – Yerinden Yönetimler

Günümüzde devlet, insanlara çok farklı alanlarda kamu hizmeti sunmaktadır. Devletin sunduğu hizmetler, nüfus ve teknolojik gelişmeler gibi sebeplerle hızla değişmekte ve sürekli artış göstermektedir. Hızla değişen ihtiyaçlar karşısında devletin sunmakla görevli olduğu hizmetlerin tamamının merkezi yönetim tarafından sunulamayacağı düşüncesi ile yerinden yönetim olgusu doğmuş ve yerel yönetimler teşkilatlanmıştır (Arslan, 2008: 280).

Yetki genişliği ile yerinden yönetimler arasında esaslı farklar bulunmaktadır. Öncelikle yetki genişliğinde birtakım memurların yetkilerinin genişlemesi ve yetkisi genişleyen memurların icrai kararları takdir yetkilerini kullanarak alabilmesi esastır. Merkezden görevlendirilen vali, merkez adına bir takım icrai kararları kendisi alacak ve uygulayacaktır. Yetkiler aslen merkezde bulunmakla birlikte, vali de özel olarak yetki sahibi bulunmaktadır. Vali, yetkiyi kendi adına değil merkez adına kullanmaktadır. Yetkisini kullanırken merkezden emir ve talimat beklemesi gerekmemektedir. Vali, merkeze hiyerarşik ilişki ile bağlıdır (Gözler, 2018:89).

Yerinden yönetimde ise, icrai kararları alabilme kudreti yerinden yönetimin doğrudan doğruya kendisindedir. Yer veya hizmet yönünden yerinden yönetimler açısından durum değişiklik göstermez. Kararlar yetki sahibi kişilerin oluşturduğu organlar vasıtasıyla alınır. Yerinden yönetim kurumlarının özerkliği ve ayrı tüzel kişilikleri bulunmaktadır. Merkezi yönetim ile yerinden yönetimler arasında hiyerarşik ilişki bulunmamaktadır. Kararlara hiyerarşi yolu ile itiraz edilemez. Sadece idari vesayet kuralları uygulanabilir (Gözler, 2018:74 vd.).

3.6.2. Yetki Genişliği – Yetki ve İmza Devri

Yetki devrinde yasa, tarafların hangi yetkilerin hangi makamlara devredilebileceğini düzenlemelidir. Bu halde idari işleme yetki devredilebilir. Yetki devri neticesinde karar alma yetkisi, kararın sorumluluğu ile beraber yetkiyi devralana geçmektedir (Gözübüyük, 2016:45).

İmza yetkisinin devrinde ise karar alma yetkisi ve kararın sorumluluğu imza yetkisi verende kalmaya devam etmektedir. İmza yetkisi verilebilmesi için özel bir yasal düzenleme gerekmemektedir. İmza yetkisi idari bir işleme verilebilir (Gözübüyük,2016:45). Bu iki ilkenin yetki genişliğinden farkı, yetki genişliğinin anayasal ve yasal kurallara dayanarak, belirli idari teşkilat basamaklarına veya yüksek memurlara, sürekli olarak tanınmasıdır. Yetki genişliği idari bir işlem veya kararla geri alınamaz. Yetki ve imza yetkisinin devrinde ise kanunun açık iznine dayanmakla birlikte, asıl yetkili makamların idari işlemleriyle her sınıf ve dereceden memura geçici olarak verilebilmektedir. Yetki, verildiği usulle ve idari bir işleme geri alınabilir (Deniz, 2010:14).

Yetki genişliğinde bir takım merkez yetkilerinin alt makamlara aktarılması söz konusu olmaktadır. Anayasal hüküm gereği yetki genişliği sadece il yönetiminde uygulanacaktır. Yetki genişliği anayasa ile düzenlenmiştir. Yetki genişliği sürekli ve yetki sadece yasa da belirtilen görevliye devredilebilmektedir. Yetki devri belirli ve sınırlı konularda mümkün olabilmektedir. Yetki devrinin gerçekleşebilmesi için yasal dayanak gerekmektedir. Yetki devri, yetkisini devredecek makamın idari işlemiyle gerçekleşebilecektir. Yetki devri geçicidir. Yetki devri yapılacak görevlinin sınıf ve derece koşulu bulunmamaktadır (Gözübüyük ve Tan, 2018:171).

3.6.3. Yetki Genişliği – İdari Vesayet

İdari vesayet ayrı tüzel kişiliğe sahip yerel idarelerin ve kamu kurumlarının merkez tarafından kamu yararı amacıyla denetlenmesidir (Gözübüyük ve Tan, 2018:171). Yetki genişliğinde, yetki genişliğine sahip makam ile asıl yetki sahibi makam arasında hiyerarşi ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yetki genişliğinde ilişkiler aynı tüzel kişilik içerisinde sürmektedir. İdari vesayette, vesayet makamı ile vesayete tabi olan makam olmak üzere iki tüzel kişilik bulunmaktadır. Yetki genişliğinde yetki sahibi memur, merkeze bağlılığını sürdürmektedir. İdari vesayette ise vesayete tabi makamın memurları vesayet makamının memurları değildir ve kararlarını vesayet makamı adına değil kendi tüzel kişilikleri adına alırlar (Deniz, 2010:15).

3.6.4. Yetki Genişliği – Takdir Yetkisi

Yöneticilere kendiliğinden karar alma ve uygulama hakkı veren yetki genişliği ilkesinin uygulanabilmesi için, yetki genişliğine sahip makamın takdir yetkisine sahip olması gerekmektedir. Belirli olaylar hakkında karar alınırken, izlenecek yolun önceden sınırlandırılmamış olması ile yöneticinin istediği yolu tercih edebilmesi olarak tanımlanan takdir yetkisi (Karatepe, 1991:69), yetki genişliği sahibi makam açısından zorunlu unsurdur (Derdiman, 1995:83).

Yetki genişliği ile yetki genişliğine sahip yöneticilere serbest hareket edebilme imkanı tanınmaktadır. Bu serbestlik içerisinde yöneticiler takdir alanı içerisinde kalarak, genel düzenleyici işlemler dahil, bütün işlemleri yapabilme imkanına sahiptir. Ancak takdir yetkisinin hukuka uygun kullanılması zorunludur. Takdir yetkisi, yasal yönetim, eşitlik gibi ilkeleri ortadan kaldırmayacağı gibi, kamu yararı gözetilmesi ilkesine aykırı olarak da kullanılamaz (Derdiman, 1995:73).

4. TÜRK HUKUK UYGULAMASINDA YETKİ GENİŞLİĞİ

4.1. Mevzuat

Ülkemiz idari teşkilat açısından coğrafi duruma, ekonomik şartlara ve hizmet gereklerine göre, illere ve iller de kendi alt birimlerine kademeli olarak bölünecek ve iller yetki genişliği esasına göre yönetilecektir. 1982 Anayasası 126'ncı maddesi ile “*iller yetki genişliği esasına göre yönetilir*” hükmünü getirmekle birlikte yetki genişliğinin tanımına, özelliklerine, içeriğine veya nasıl uygulanması gerektiğine yönelik hiçbir düzenlemeye yer vermemektedir. İl idaresini düzenleyen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu da konuyu 3'üncü maddesi ile düzenlemekte olup ilgili hüküm, “*İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. İllerde genel idare teşkilatı il, ilçe ve bucak bölümlerine uygun olarak düzenlenir. Belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir*”, şeklindedir (Derdiman, 1995:69).

1982 Anayasasının 126'ncı maddesi, illerin alt kademe örgütlenmeleri açısından yetkiyi kanun koyucuya bırakmakta olup, sadece il idaresini düzenlemektedir. Alt kademe örgütlenmeleri açısından kanun koyucu 1949 tarihli 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile düzenleme yoluna gitmiş ve 5442 sayılı kanunun 1'inci maddesinde illerin ilçelere ilçelerin de bucaklara bölündüğünü düzenlemiştir. Aynı kanunun 3'üncü maddesi de illerin yönetiminin yetki genişliğine göre gerçekleştirileceğini belirttikten sonra, il genel idare teşkilatının il, ilçe ve bucak bölümlerine uygun olarak düzenleneceğini ifade etmiştir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu halen yürürlükte olup birçok değişikliğe uğramıştır (Yılmaz, 2007:1251).

İl İdaresi Kanunu 1949 tarihlidir. İlgili kanun yürürlüğe girdiğinde, 1924 Anayasası uygulanmakta idi. Kanun maddesi 1961 Anayasasına da uygun bir haldedir. Yukarıda değindiğimiz üzere 1961 Anayasası 115'inci madde ile “*birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar oluşturulabileceği*” düzenlenmiştir. 1924 Anayasasında açık bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, uygulamada “*umumi müfettişlik*” adında bölgesel örgütler bulunmaktadır. 1961 Anayasası 115'inci maddesi ile ilk defa anayasal düzeyde merkezi yönetimin, bazı hizmetler itibarıyla de bölge düzeyinde örgütlenebilmesi düzenlenmiştir (Deniz, 2010:92-93). Ancak 1982 Anayasası, yetki genişliğini sadece il idaresine tanımakla 5442 sayılı kanunun 3'üncü fıkrasındaki “*Belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir*”, hükmünü anayasaya aykırı hale getirmiştir. Yukarıda değindiğimiz üzere ilgili hal, ilk anayasa taslağında bulunmasına rağmen daha sonra taslak metinden çıkarılmış olmakla, anayasa koyucunun bilinçli bir tercihini yansıtmaktadır. 1961 Anayasasındaki hüküm çıkarılarak yetki genişliğinin kapsamı daraltılmış ve merkezi idare güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1982 Anayasasının 126'ncı maddesi hükmü karşısında 5442 sayılı kanun hükmünün anayasaya aykırı olduğu değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2007:1252).

Bu noktada değinilmesi gereken bir durum 1982 Anayasasının 126'ncı maddesinin 3'üncü fıkrasında “*kamu hizmetlerinde verim ve uyumu sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir*”, hükmüdür. Ancak Anayasaya göre bu yapılanmalar için yetki genişliği ilkesi kabul edilmemiştir. 1961 Anayasasının 115'inci maddesinde ise, belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede kurulabilecek olan yapılanmaların yetki genişliğine sahip olduğu açıkça düzenlenmektedir. 1982 Anayasasının 126'ncı maddesinin 3'üncü fıkrasındaki bu durum doktrinde, sadece il idaresinin “*yetki genişliği*” ilkesine dayanmasının, merkezi idarenin taşradaki esas örgütünün il olduğunun göstergesi olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. 1961 Anayasasında belirtilen yapılanma, birden çok ili içine alabilen bir yapılanma

olmasına rağmen, 1982 Anayasasında söz konusu olan yapılanma, merkezi idare teşkilatı olmak durumundadır. Günümüz uygulamasında merkezi idare değil, hizmet yerinden yönetim kuruluşları birden çok kuruluşu içine alan yapılanmalar yoluna gidebilmektedir. Bu konuda ayrıca Türkiye’de bir ara gündeme gelen ve “koordinatör valilik” olarak da bilinen bölge valiliği hususuna değinmek gerekmektedir. Buna göre, “*Bölge valisi, bölgedeki valilerin içinden seçilmekte ve kendi ilindeki valilik statüsünü de muhafaza etmektedir. Bölge valisi, bölgesi ile ilgili ekonomik meselelerde bir teşebbüs ve karar organı olarak hareket etmekte, idari konularda sadece koordinatörlük yapmaktadır*”. 4 Ekim 1983 günü 18181 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “Bölge Valiliği Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” TBMM’ce reddedilmiş ve yürürlük kazanamamıştır. Bölge valiliği uygulaması, gündeme geldiği dönemde birçok eleştiriye konu olmuş ve bu uygulamanın ancak büyük iller için fonksiyonel olabileceği ifade edilmiştir (Yılmaz, 2007:1252).

Yetki genişliği konusunda yaşanan tartışmalardan biri de, “Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Kanun Tasarısı” ile gündeme gelmiştir. İlgili tasarı da kanunlaşamamıştır. Bu tasarı, bazı bakanlıkların taşrada örgütlenmesine son vermekte olduğundan, bu durumun anayasal bir ilke olan yetki genişliğini yok edip etmediği yönünde tartışma yaşanmıştır. Doktrinde bazı yazarlar; bu durumu yetki genişliğini yok ettiğini ve bunun Anayasaya aykırı olduğunun iddia edilmekte iken, diğer yazarlar ise; “*Anayasal bu ilkenin yok edilmediğini, tasarı yasalaşırsa, bundan böyle bu yetkinin, taşra teşkilatı mevcut olan Bakanlıklar düzeyinde devam edeceğini, anayasal açıdan her bakanlığın mutlaka taşra teşkilatının bulunmasının zorunlu olmadığını*” (Yılmaz, 2007:1252-1253), ifade etmişlerdir.

Yetki genişliği usulünün anayasal ve yasal temellerini ortaya koyan başlıca hükümler, Anayasanın 123 ve 126’ncı maddeleri ile 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ve 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun hükümleridir. Anayasanın 123’üncü maddesinde, “*İdarenin kuruluş ve görevleri ile bir bütün*” olduğu belirtilirken; 126’ncı maddesinde ise merkezi idarenin kuruluşu bakımından coğrafi durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmeti gereklerine göre illere ve diğer kademeli bölümlere ayrılacağı belirtilmiş ve maddenin devamında, illerin idaresinin yetki genişliği esasına göre olacağı, kamu hizmetlerinin verimli ve uyumlu yürütülmesini sağlamak amacıyla birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabileceği hüküm altına alınmıştır.

5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 4’üncü maddesinde valinin il idaresinin başı olduğu, 9’uncu maddesinde, valinin devletin ve hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her Bakanın mümessili ve bunların idari ve siyasi yürütme organı olduğu, 13’üncü maddesinde, valinin adli ve askeri daireleri hariç bakanlıklar ve tüzel kişiliği haiz genel müdürlüklerin il teşkilatında çalışan bütün memur ve müstahdemlerinin en büyük amiri olduğu hükme bağlanmıştır. 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanunun 8’inci maddesinde Bakanlıkların üç çeşit taşra teşkilatının bulunabileceği, bunların; a) İl valisine bağlı il kuruluşları, b) Kaymakama bağlı ilçe kuruluşları, c) Doğrudan merkeze bağlı kuruluşlar olduğu hüküm altına alınmıştır. 5442 sayılı Kanunun 4, 9 ve 13’üncü maddeleri, Anayasanın 126’ncı maddesinde hüküm altına alınan “yetki genişliği” ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, taşrada merkeze bağlı hizmetlerin yürütülmesi bakımından valilerinin önemli yetkilerinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.2.Uygulama

Ülkemizde yönetimin taşra teşkilatı, il biçimi esas alınarak örgütlenmiştir. Sistemi, il bölümlenmesine uygun olacak şekilde oluşturulmuştur. İl yönetim birimi, ülke idaresi bakımından ülkenin coğrafyasına, ekonomisine ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre kanun ile kurulan ve başında vali isimli yöneticinin bulunduğu temel yönetim kademesidir (Demir, 2016:321).

Türkiye’de idari yapılanmasının merkezîyetçiliğe dayandığı ve bu nedenle de taşranın yönetilmesinde yetki genişliği usulünün yeterince etkin kullanılmadığı yönünde yaygın kanaatler vardır. Ancak yetki genişliği, merkezîyetçiliğin bir uygulama aracı olarak tanımlandığı zaman, il sistemi ne kadar etkili ve verimli işlese işlesin, bunu aşırı merkezîyetçilik algısıyla çağın gidişine ters görüp kökten karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu nedenle, konuya yetki genişliği usulünün Türkiye’de mevcut yasal düzenlemeler açısından etkin kullanılıp kullanılmadığı açısından yaklaşmaktadır (Cangir, 2011:165). Konu Danıştay 2’nci Dairesi 24.05.2005 tarih, 2004/1326 esas ve 2005/1786 sayılı (Sinerji, E.T: 01.11.2017) kararında;

“Yetki genişliğinden amaç, merkezden yönetimin sakıncalarını belli ölçüde ortadan kaldırmak ve merkezden yönetim sisteminin işleyişinde olanaklar ölçüsünde sürat sağlamaktır. Merkezden karar almak ve uygulamak gibi kamu gücünden doğan yetkilerin, bir bölge veya hizmetin başında bulunan memura tanınması, yetki genişliği olarak tanımlanır. Yetki genişliği uygulamasında yetki,

merkezi idarenin memurlarına kanunla doğrudan verilebileceği gibi merkezin belirlediği sınırlar çerçevesinde İl yönetim kademelerine de devredilebilir. Yetki genişliğine tabi kademeler, merkezin hiyerarşisine dahildirler ve merkez örgütü içinde sayılırlar. Bunlar merkezi temsil ettikleri gibi kendilerine verilen yetkileri merkez adına kullanırlar ve merkez adına hareket ederler. Gerçekte kamu gücü bunların değil, merkezin elindedir. Bunun sonucu olarak verilen yetkileri ancak merkezin düzenlediği çerçevede ve merkezin denetimi altında kullanabilirler. İl yönetiminin başı olan Vali, ilde devletin, hükümetin ve ayrı ayrı her bakanlığın temsilcisidir”, şeklinde konu açıklanmıştır.

Türkiye özelinde neredeyse bürokratik kültürün bir olgusu haline gelen konu, var olan yetkiler ve bunların etkin kullanılıp kullanılmadıklarını değerlendirmekten ziyade, var olmayan yetkilerden yakınmaktadır. Yetki genişliği ile ilgili olarak il valileri hakkında bunu ifade etmek gerekmektedir. Bazı yetkilerin ortadan kalkmasından şikâyetçi olunurken üzerinde çok az durulan husus, mevcut yetki, görev ve sorumlulukların ne ölçüde etkin yerine getirildiğidir. Mülki idare amirlerinin birçok alanda görevleridirler. Her yörenin de ihtiyaç türleri değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, bunların ne kadarının hangi ölçüde etkili icra edildiğini ölçmek mümkün değildir. Ancak eğitimden sağlığa, sosyal hizmetlerden tapu hizmetlerine kadar yönetimin herhangi bir alanında şikâyetçi olunan bir konu varsa buna çözüm bulması gerekenlerin başında mülki idare amirlerini saymak, il sisteminin doğası gereğidir. Taşrada yerel yönetimlerin “mahalli müşterek ihtiyaç” olarak tanımlanan hizmetleri dışında diğer tüm kamusal hizmetler (adli ve askeri hizmetler hariç) temel olarak vali ve kaymakamların sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Bu hizmetler; eğitimden sağlığa, sosyal hizmetlerden din hizmetlerine, güvenlikten bayındırlığa kadar büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Tüm bunlarla birlikte son dönemlerde geleneksel görevlerin yanı sıra mülki idare amirlerine tüketici hakları, insan haklarının korunması, çevresel sorunlar, sosyal hizmetler, kırsal kalkınma ve yönetimin iyileştirilmesi gibi çeşitli konularda da önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir (Cangir, 2011:166).

Yetki genişliği taşrada somut olarak uygulanma imkânı bulmaktadır. Vali ve kaymakamların denetleme ve koordinasyon yetkilerinden doğan, ildeki tüm kamu hizmetlerine nezaret etme sorumluluğu bulunmaktadır. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu 9/D maddesinde yer alan “*Vali, dördüncü maddenin son fıkrasında belirtilen adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün Devlet daire, müessese ve işletmelerini, özel işyerlerini, özel idare, belediye köy idareleriyle bunlara bağlı tekmil müesseseleri denetler, teftiş eder. Bu denetleme ve teftişi Bakanlık veya genel müdürlük müfettişleriyle veya bu dairelerin amir ve memurlarıyla da yaptırabilir*”, hükmü bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır. Aynı zamanda 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu 9/E maddesinde yer alan “*Vali, ilde Devletin ve Hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her Bakanın mümessili ve bunların idari ve siyasi yürütme vasıtasıdır. Bu sıfatla: (...) İlin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur*” hükmü, il ve ilçelerin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemek görevini valiye vermektedir.

Danıştay 9'uncu Dairesinin 16.10.1998 tarih, 1997/4588 esas ve 1998/3700 sayılı (Sinerji, E.T: 01.11.2017) kararında,

“Anayasanın 126'ncı maddesinin ikinci fıkrasına göre illerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Bu esas, 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 3'üncü maddesinde belirtildikten sonra 4'üncü maddesinde, il genel idaresinin başı ve merciinin vali olduğu, bakanlıkların kuruluş kanunlarına göre oluşturulan taşra teşkilatının valinin emri altında bulunduğu belirtilmiştir. Yine aynı kanunun valilerin hukuki durumları, görev ve yetkilerini gösteren 9'uncu maddesinde, valinin, ilde devletin ve hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her bakanın mümessili ve bunların idari ve siyasi yürütme vasıtası olduğu, bu sıfatla valilerin ilin genel idaresinden her bakana karşı ayrı ayrı sorumluluğu bulunduğu, bakanların, bakanlıklarına ait işleri için valilere re'sen emir ve talimat verebilecekleri hüküm altına alınmıştır. Bu hukuki duruma göre valiler, bakanlıkların taşra teşkilatı bakımından mahallin en büyük mülkiye memurudur. Nitekim, 1580 sayılı Belediye Kanununun 7 ve 71'inci maddelerinde vali ve kaymakamlar, "mahallin en büyük mülkiye memuru" olarak tanımlandığı gibi 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 80 ve 81. maddelerinde yine "mahallin en büyük mülkiye memuru olarak tanımlanmışlardır”, denir.

Yürütme organına ait bir yetkinin il valileri tarafından kullanılmasının yetki genişliği usulü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden bir Danıştay kararında, valilik tarafından görevine son verilen davacı öğretmen temyiz isteğinde bulunarak; memurların atamaya yetkili amir ve makamlar tarafından görevine son verilebileceği, valilikçe görevine son verilemeyeceği iddiasında bulunmuştur. Danıştay'ın, yetki genişliğini nasıl yorumladığını açıkça ortaya koyan (Danıştay Beşinci Dairesi, 1985 tarih E. 763, K. 2443 sayılı) kararında;

“Anayasanın 126'ncı maddesinin 2'nci fıkrasında, iller idaresinin yetki genişliği esasına dayandığı hükme bağlanmıştır. Bu hüküm, merkez teşkilatına ait olan yetkilerden bir kısmının taşradaki memurlar eliyle gerçekleştirilebilmesini, yani idari işlerin hepsinin merkezde değil bir kısmının da yasalarla veya devredilecek yetkilerle yetkili kılınan memurlar eliyle yapılabilmesini amaçlamakta ve öngörmektedir. 27.2.1982 günlü ve 8/4334 sayılı Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esasları Hakkında Kararnamenin 25'inci maddesinde, Bakanın, müsteşarın ve her kademedeki bakanlık ve kuruluş yöneticilerinin sınırlarını açıkça belirlemek şartıyla yetkilerinin bir kısmının astlarına devredebileceğini hükme bağlanmıştır. Yetki genişliği, yasalarla belirli makam veya kuruluşlara sürekli olarak tanınmakla birlikte; yetki devri, asıl yetkili makamların idari işlemleri ve iradeleri ile geçici nitelikte olarak yapılabilmektedir”, denmektedir.

Sözü edilen Danıştay kararından açıkça anlaşılacağı gibi, bakanlıkların genelge ile valiliklere yetki devredebilmesini, yetki genişliği çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Ancak burada önemli olan husus, genel bir kavram olarak yetki genişliğini yetki devri ile karıştırmamaktır. İllerin idaresinin yetki genişliği esasına dayanacağı şeklindeki anayasa hükmünde öngörüldüğü gibi, yetki genişliği geniş bir alanda söz konusuysen, yetki devri belirli ve sınırlı konularda geçerlidir. İkincisi; yetki genişliğinin anayasal ve yasal dayanak gerektirmesine karşın yetki devri, yasanın izin verdiği durumlarda yetkisini devredecek makamın idari işlemi ile gerçekleşebilir. Üçüncüsü, yetki genişliği sürekliliği olan bir kavram iken yetki devrinde geçicilik söz konusudur. Son olarak yetki genişliğinde merkez adına yetki kullananlar vali gibi üst düzey yöneticiler olmasına karşın yetki devredilecek görevliler için sınıf ve derece koşulu bulunmamaktadır (Cangir, 2011:87).

Yukarda değindiğimiz yargı kararları, yetki genişliği kavramını ve yetki genişliği sahibi valinin pozisyonunu türlü yönlerden belirten kararlardır. Kavramsal açıdan yetki genişliği tanımlanmakta ve valinin ilde idarenin başı olduğu, davalı sıfatının bakanlığa değil ilde valiliğe yöneltilmesi gerektiği gibi prensipler yargı kararlarında işlenmektedir. Değindiğimiz yargı kararlarında görüleceği üzere yetki genişliği kavramı açısından teorik değerlendirmeler ile yargı uygulaması örtüşür mahiyettedir.

Denetim görevi ile birlikte valinin ildeki idari birimler arasında birliği ve koordinasyonu sağlama sorumluluğu da bulunmaktadır. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu 24'üncü maddesinde yer alan *“Vali, yılda dört defadan az olmamak üzere lüzum gördüğü zamanlarda idarede birliğin sağlanması, işlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi, teşkilatın ahenkli çalışması için gereken tedbirlerin alınmasını görüşmek ve kararlaştırmak amacıyla idare şube başkanlarını heyet halinde toplar. Bu toplantıda alınan kararların yürütülmesi bütün idare şubeleri için mecburidir. Bu görüşmelerde istihsalin artırılması, ticaret ve ulaştırma işlerinin kolaylaştırılması ve geliştirilmesi, çiftçinin kalkındırılması, umumi refahın sağlanması gibi konular üzerinde gerekli tedbirler plânlaştırılır. Bu toplantılara kaymakamlar ve belediye ve ticaret ve ziraat odası başkanlar ile diğer memur ve ilgililer çağrılabilir”,* hükmü valilerin bu konudaki sorumluluğunu ortaya koymaktadır.

Vali ve kaymakamların denetim ve koordinasyon görevlerini etkin olarak yapabilmelerini sağlayan araç, il ve ilçedeki görevli bütün memurların en üst disiplin amirleri olmalarıdır. Daha alt seviyedeki disiplin amirlerinin astlık üstlük sıralaması da bu esasa göre tespit edilmektedir. Vali ve kaymakamlar sahip oldukları yetkileri görev alanları içindeki her derecedeki memur hakkında doğrudan kullanabilir. Bu açıdan hiyerarşik amir konumundadır. Merkezi yönetim yetkilerini, taşradaki yöneticiye devretmekte ve bu yönetici eliyle kullanmaktadır. (Ulusoy ve Akdemir, 2013:57)

İl idaresinin yetki genişliği esasına dayanması yazışma usullerinde de kendini göstermektedir. Bakanlıkların il ve ilçe teşkilatları doğrudan kendi müdürleri vasıtasıyla bakanlık merkeziyle yazışma yapamamakta, yazışmalarını vali ve kaymakamlıklar aracılığıyla yapmaktadır. Kimi zaman bürokrasiyi arttıran bir olgu olarak değerlendirilen bu durum, il sisteminin esasına ilişkindir. Çünkü yürütme organına sorulan her konunun öncelikle yürütme organının temsilcileri (vali ve kaymakamlar) tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Valinin verdiği emirlerin mevzuata aykırı olduğunu düşünen kaymakam, şube müdürü gibi görevliler durumu valiye bildirirler. Vali yazılı emir ile kararında ısrar eder ve halin mevzuata uygun olduğunu bildirirse, valinin verdiği emir yine valinin sorumluluğu altında olmak üzere uygulanır (Derdiman, 1995:76).

Yetki genişliğinin taşrada uygulama imkânı bulmasına imkan sağlayan bir diğer imkan da, doğrudan yasa, tüzük ve yönetmeliklerle valiye verilen yetki, görev ve sorumluluklardır. Bu durumda, valinin denetim ve koordinasyon görevi dışında, işi doğrudan yürütme sorumluluğu doğmaktadır. Valilerin bu tür sorumlulukları, çok çeşitli kamu hizmetleri için meydana gelebilmektedir. Örnek olarak, emniyet ve sağlık hizmetlerinin taşrada görülmesine bakılacak olmakla beraber, valilerin değişik sektörlerle ilgili değişik yasalardan kaynaklanan ve temelde yetki genişliği uygulamasının fiilen o alanda uygulaması sayılabilecek olan görev ve yetkilerine bayındırlık ve iskân işleri verilebilmektedir. Bu özel ve çeşitli düzenlemelerle verilen doğrudan işlem

gerçekleştirme yetkisi, yetki genişliğinin fiilen uygulanabilme kabiliyetini artırmaktadır (Cangir, 2011:180-181).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti üniter yapı ile önetilmeyi tercih etmiş bir ulus devlettir. Üniter devlet yapılanmasının bir gereği olarak merkezi yönetim açısından teklik esasını benimsenmiştir. Ancak merkezîyetçiliğin zararlarını giderebilmek ve yerel ihtiyaçlara hızlı ve uygun çözümler bulabilmek adına, anayasal bir ilke olmak üzere, yetki genişliği prensibini kabul etmiş ve il yönetiminde valiye yetki genişliği tanımıştır.

Tarihsel olarak Türk devletinin yetki genişliği esasını, yasal ve anayasal düzeyde tanıması oldukça eskidir. Çevreyi, merkezîyetçi bir sisteme entegre etme amacına yönelik olarak oluşturulmuş olan bu modelin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar, Türk sisteminde de görülmektedir. Devletin ve yürütme organının ildeki temsilcisi olan vali, ademi merkezîyetçi yönelimlerin öncesi dönemde de, eğitim, maliye, altyapı ve tarım alanlarında tam olarak söz sahibi olamamıştır. Çünkü bu alanlarda valinin emrindeki kaynaklar çok sınırlı olmuş ve bakanlıklar çoğu zaman valileri atlayarak, doğrudan kendi teşkilatlarıyla temasa geçmeyi tercih etmişlerdir(Cangir, 2011:98).Bu hal maalesef ülkemizde görülen yetkiyi paylaşmama arzusunun kaynaklanmaktadır. Durum, uygulamada yetki genişliği ile umulan amaçlara erişimde eksiklik ve aksaklık şeklinde etkilerini göstermektedir. Uygulama yanlışlıkları karşısında, merkezîyetçilikten doğan sorunlar giderilememektedir.

Bir hukuki kavramdan umulan amacın gerçekleşebilmesi için, o kavramın fiilen tam ve eksiksiz olarak uygulanması gereği ortadadır. Yetki genişliği açısından da durum aynıdır. Ülkemizin sorunlarının çözümü için son derece gerekli gördüğümüz yetki genişliği kurumunun doğru şekilde işletilmesinde üstün kamusal yarar bulunmaktadır.

Anayasada gerçekleştirilen 2018 değişiklikleri ile yürütme organı cumhurbaşkanına bağlanmıştır. Bu durumda yetki genişliği ilkesinin uygulayıcısı durumundaki vali, artık hükümetin temsilcisi olmayacaktır. Valiler doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Vali devletin ve yürütme organının temsilcisi olacaktır. Ancak bu hal, merkezi yönetimin taşradaki temsilcisi olan valinin, yetki genişliği ilkesine dayanarak ildeki sorunları çözme görevini ortadan kaldırmayacaktır.

KAYNAKLAR

- AK, Ayhan (2015), “Yetki Genişliği (Tevsi-i Mezuniyet) Prensibinin Mer’i Hukukla Mukayeseli Olarak İslam İdare Hukuku Ekseninde Analizi”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.39, ss.147-180.
- AKYILMAZ, Bahtiyar (1999), “Osmanlı Devletinin Merkezden Yönetiminin Taşra İdaresi”, **S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.4, ss.127-156.
- APAN, Ahmet (2014), “Türkiye’de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ARIKBOĞA, Erbay (1998), “Yerel Yönetimler, Katılım ve Mahalle Muhtarlığı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ARSLAN, Nagehan Talat (2008), “Yerelleşme, Özerklik ve Demokratikleşme Açısından Mahalli İdareler Hakkında Bir Değerlendirme”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.32(2), ss.263-282.
- ATAY, Ender Ethem (2012), **İdare Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 3. Baskı.
- BAYRAKTAR, Bayram (1996), “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey”, **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.18(29), ss.117-129.
- BOZKURT, Ömer (1990), “Fransa’da Ademi Merkezileşmenin Beklenmeyen Bir Sonucu: Feodalleşme”, **Amme İdaresi Dergisi**, S.24(4), ss.149-159.

- BOZTEMUR, Recep (2006), "*Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus - Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi*", **Doğu Batı Dergisi**, S.38, ss.161-179.
- CANGİR, Mehmet (2011), "*Merkeziyetçilik Ademi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği*", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÇAĞDAŞ, Tülin (2011), "*Türkiye'de Yerel Yönetimde İdari Özerklik*", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, S.30(1), ss.391-416.
- ÇEVİK, Hasan Hüseyin (2004), **Türkiye'de Kamu Yönetimi Sorunları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2.Baskı.
- ÇOKER, Ziya (1996), "*Yerel Yönetimler ve Anayasa*", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, S.5(6), ss.19-27.
- DEMİR, Konur Alp (2016), "*Türkiye'de İl Yönetimi: Yerelleşen İl Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Analiz*", **Türk İdare Dergisi**, S.483, ss.317-332.
- DENİZ, Yusuf (2010), "*Türk İdare Tarihi Açısından Yetki Genişliği*", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DERDİMAN, Ramazan Cengiz (1995), "*Kamu Yönetiminde Yetki Genişliği*", **Amme İdaresi Dergisi**, S.28(4), ss.65-80.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2008), "*Osmanlı İdaresinde Ademi Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler*", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.6, ss.7-84.
- EROĞUL, Cem (2017), **Devlet Nedir?**, Yordam Kitap, İstanbul.
- GİRİTLİ, İsmet, BİLGİN, Pertev ve AKGÜNER, Tayfun (2001), **İdare Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul.
- GÖZLER, Kemal (2007), **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- GÖZLER, Kemal (2008), **İdare Hukuku**, Ekin Kitabevi, Bursa, 7. Baskı.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2001), **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 15. Baskı.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref ve TAN, Turgut (2006), **İdare Hukuku: Genel Esaslar**, Turhan Kitabevi, Ankara, C.1, 4. Baskı.
- GÜLER, Birgül Ayman (2000), "*Yerel Yönetimleri Güçlendirmek Mi? Ademi Merkeziyetçilik Mi?*", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, S.9(2), ss.14-29.
- KALABALIK, Halil (1999), "*Türkiye'de Alan (Taşra) Yönetimi*", **Türk İdare Dergisi**, S.425, ss.64-74.
- KALABALIK, Halil (1999), "*Yetki Genişliği Yerinden Yönetim Sisteminin Bir Uygulaması Sayılır mı?*", **Türk İdare Dergisi**, S.413, ss.129-146.
- KARAL, Enver Ziya (1999), **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, V. Cilt, 7.Baskı.
- KARAL, Enver Ziya (2000), **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, VIII. Cilt, 5.Baskı.
- KARATEPE, Şükrü (1991), "*Yönetimin Takdir Yetkisi*", **Türk İdare Dergisi**, S.392, ss.63-120.
- NALBANT, Atilla (2012), **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- ONAR, Sıddık Sami (1966), **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, İstanbul, 3.Baskı.
- ORTAYLI, İlber (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 3. Baskı.
- ÖZAY, İl Han (1992), **Günışığında Yönetim**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (1995), **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 4. Baskı.
- ÖZTÜRK, Namık Kemal (1992), "*Federalizm ve Türkiye*", **Amme İdaresi Dergisi**, S.25(4), ss.64-76.
- REYHAN, Cenk (2007), "*Türkiye'de Yüzyıllık Gündem: Federalizm*", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S.2(5), ss.107-118.
- Sinerji Mevzuat ve İctihat Programı (Erişim Tarihi: 01.11.2017).
- TAMER, Mustafa (1991), "*Türkiye'de Bölge Valiliği Sisteminin Uygulanabilirliği*", **Türk İdare Dergisi**, S.390, ss.85-142.

- TANÖR, Bülent (2017), **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 28. Baskı.
- TOKSÖZ, Meltem (2012), *“Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”*, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** (Ed. Halil İncelik ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, ss.209-227.
- TOSUN, Mustafa (1970), **Türkiye’de Valilik Sistemi**, TODAİE Yayını, Ankara.
- SANAL, Recep (1998), *“Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütlenmesine İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler”*, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.6(22), ss.173-200.
- SOBACI, Mehmet Zahid (2005), *“Yeniden Yapılanma Sürecinde İl Özel İdaresinin Dünyü, Bugünü ve Geleceği Üzerine Değerlendirmeler”*, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, S.14(4), ss.31-50.
- SOYSAL, Mümtaz (2011), **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi, Ankara, 3.Baskı.
- UYGUN, Oktay (1992), **Federal Devlet**, Çınar Yayınevi, İstanbul.
- YAYLA, Yıldızhan (1981), *“İlin Başkentle ve Bölgesel Kuruluşlarla İlişkileri”*, **İHİD**, S.2(1), ss.24-33.
- YAYLA, Yıldızhan (1982), **Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif**, İstanbul.
- YILDIRIM, Ramazan (1993), *“Kanuni Esasi’ye Göre Tevsii Mezuniyet İlkesi”*, **DÜHFD**, S.6, ss.231-248.
- YILDIRIM, Ramazan (2006), **İdare Hukuku Dersleri I**, Mimoza Yayınevi, Konya, 2. Baskı.
- YILMAZ, Dilşat (2007), *“Yetki Genişliği İlkesi Üzerine Bir İnceleme”*, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.11(1-2), ss.1245-1254.
- YILMAZ, Harun (2016), *“Yerinden Yönetim İlkesinin Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri Bağlamında Değerlendirilmesi”*, **TAAD**, S.7(26), ss.511-545.

Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi¹

The Effect Of Obsessive Compulsive Personality Disorder On Decision Making Processes

Özge KOCAKULA

*Dr. Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Sultanhisar MYO
ozgekocakula@adu.edu.tr*

Makale Başvuru Tarihi: 27.06.2018

Makale Kabul Tarihi: 26.07.2018

Ali Ender ALTUNOĞLU

*Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye İşletme Fakültesi,
aealtunoglu@mu.edu.tr*

ÖZET

**Anahtar
Kelimeler:**

Karar Verme,

*Obsesif Kompulsif
Kişilik,*

Yönetim,

Bu çalışma ile birlikte, örgüt içinde önemi giderek artan insan ögesinin obsesif kompulsif kişilik özellikleri çerçevesinde değerlendirmesi yapılarak, bu kişilik örgütlenmesinin karar verme yetki ve sorumluluğunda olan yöneticiler açısından karar süreçlerini ne şekilde etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma metodu olarak birincil veri toplama tekniklerinden anket kullanılmıştır. Araştırmada verilerin toplanmasında Karar Süreçleri Ölçeği ve Obsesif-Kompulsif Belirtilerin Değerlendirilmesi Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye’de öğrenimine devam etmekte olan işletme öğrencileridir. Örneklem grubu, uygulama kolaylığı bakımından Aydın ilinde öğrenimine devam etmekte olan işletme öğrencileri olarak belirlenmiş, toplamda 317 kişiye uygulanmıştır. Analiz sonuçları, karar verme süreçleri ile obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

ABSTRACT

Keywords:

Decision Making,

*Obsessive
Compulsive
Personality,*

Management,

With this study, it has been tried to understand how the obsessive compulsive personality traits affect the decision processes in terms of the managers who are in charge of decision making authority and responsibility, by evaluating the increasing human personality within the scope of the organization. As a research method, questionnaire was used from primary data collection techniques. Decision Processes Scale and Obsessive Compulsive Disorder (OCD) Assessment Scale were used to collect data in the study. The universe of the research is business students who are continuing their education in Turkey. The sample group was determined as business students who are continuing their education in Aydın province for ease of implementation and applied to a total of 317 persons. The results of the analysis revealed that there is a significant relationship between decision making processes and subscales of obsessive compulsive personality traits.

¹ Bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2012 yılında kabul edilmiş olan Narsistik ve Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluklarının Karar Süreçlerine Etkisi başlıklı Yüksek Lisans tezinin bir bölümünden oluşturulmuştur.

1. GİRİŞ

Karar verme ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki, yönetim ve örgütler yazınında özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren yoğunlaşarak günümüze değin uzanan bir araştırma sahasını oluşturmaktadır. Bu araştırma hattının yalnızca tarihsel uzam itibariyle boylamsal değil aynı zamanda kişilik kavramının içinde barındırdığı derinlik bakımından da önem arz ediyor olması, bu alanda verilen çalışmaların nitelik ve niceliksel yönünü kuvvetlendirmektedir. Arz ve talep denkleminin tam ortasında duran insan faktörü, hem üretici hem tüketici güçlerini aynı anda seferber edebilmesiyle bu araştırma evreninin temel öznesi olma rolünü sürdürmektedir. Tarihsel akışta arz ve talep denkleminde çıkıntılar oluşturarak sanayileşme sürecinin sekteye uğradığı 'Büyük Buhan' diye adlandırılan dönemler itibariyle üretim faktörlerinin temel dinamosunun insan olduğu anlaşılabilir, 'insan doğası' bir otopsiye tabi tutulmuş ve bilim ile sanayi arasındaki temel köprüyü oluşturmuştur. Bugün bu alanda verilen çalışmalar hala bu temel köprünün üzerinde şekillenmektedir.

Karar verme, insanın bir tür olarak ortaya çıkmasını hazırlayan koşulların tamamında kritik öneme sahip olan, canlı organizmanın en temel mekanizmalarından biridir. Karmaşıklık bakımından basit olan türlerden yukarılara doğru çıktıkça, karar verme mekanizmasının da benzer biçimde karmaşıklaştığı bilinmektedir. Bu karmaşıklık düzeyinin artmasında, insanın zihinsel süreçlerinin oldukça karmaşık haritalara sahip olmasının rol oynadığı söylenebilir. Zihin haritalarının her insanda farklı bir yapıda karşımıza çıkması; karar verme sürecinin standart bir yol izlemediğini ve her insanda aynı problem karşısında bu süreçlerin farklı karmaşıklık düzeylerinde karşımıza çıkacağını göstermektedir. Bunun en temel sebebi, her bireyin kişilik oluşum sürecinin kendine has dinamikler barındırıyor olmasıdır.

Karar verme süreci üzerindeki en önemli etkinin bireysel faktörler olduğu belirtilmektedir. Bu konuda çalışma yapan araştırmacılardan Rollinson (2002), bireysel faktörlerden; kişilik, algılar, etik ve değerler ve risk davranışına işaret etmiştir. Noone (2002) zihinsel kestirmelerin kullanılması eğilimi, kişisel tercihler, mevki kontrolü, kendine güven, rol tercihleri, tecrübe, yaş, karar verme stili, değerler, kişisel özelliklere işaret etmiştir. Gibson vd. (2012) ise , değerler, kişilik, risk alma eğilimi, potansiyel pişmanlığa dikkat çekmiştir. Yapılan çok sayıdaki araştırma kişilik ile yönetsel karar verme arasındaki ilişkiyi doğrulamıştır. 1962 yılında Orville C. Brim tarafından yapılan kapsamlı bir araştırmada beceri, zeka, yetiştirme gibi farklı kişisel özelliklerin karar vermede farklılıklara neden olduğu ortaya konulmuştur (Halis, 2002:52). Buna göre kişilik özellikleri bireyin karar sürecinde rasyonel davranma derecesini belirlemede önemli bir etken olarak görülmektedir. Buna ek olarak karar verirken risk alma, problemin ele alınış şekli gibi bazı kavramlar da kişilik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Kişilik değişkenlerinin karar verme davranışına doğrudan etki ettiği belirtilmektedir (Rowe ve Boulgarides, 1994:63; Lee vd., 1999:62; Rollinson, 2002:269).

Karar verme teorilerinden Rasyonel Karar Kuramı (Simon, 1971) etrafında toplanan görüşler karar verme sürecinin yalnızca rasyonel seçimlerden oluştuğunu ve bireyin yaptığı seçimlerin sonucunu hesaplayabilecek yeterlilikte bilinç kapasitesine sahip olduğunu savunmuş olsa da, kişilik ile ilgili nöroloji, psikiyatri ve sosyal psikoloji alanında yapılmış olan sayısız çalışma kişiliğin bilinçli yönü ile açıklanamayacak çok sayıda irrasyonel seçim yapabildiğini ortaya koymuştur. Özellikle karar verme sürecinde etkin olan çift zamanlı yapı; bir taraftan karar sürecine bireyin geçmiş yaşantılarından edinmiş olduğu hafıza izlerini diğer taraftan geleceğe yönelik beklenti ve inanç kalıplarını dahil etmektedir. Bireyin geçmiş yaşantısından karar sürecinin içine taşıdığı her hafıza izi, belirli bir problem karşısında bireyin vereceği tepki ve izleyeceği yolların ötekinden en az bir özellik ile ayrıştırması yönünde etkide bulunmaktadır. Bundan dolayı, kişiliğin oluşmasında temel yapı taşı sayılabilecek bireyin geçmiş yaşantıları ve özellikle erken dönemdeki kişisel tarihinde bulunan bilinçdışı örüntülerin, karar sürecinde bilfiil etkide bulunma gücüne sahip olacağını savunan görüşler de çoğalmıştır.

Dijksterhuis (2004)'ın beş farklı deney etrafında yapılandırılmış olduğu araştırmada, özellikle karmaşık karar problemleri karşısında hesaplama kapasitesi yetersiz kalan bilinç durumunun yerine bilinçdışının devreye girerek bu problemlerin çözümünde etkin rol oynadığını ortaya koymuştur. Bilinçdışı karar verme ile ilgili Gao vd. (2012)'nin yapmış olduğu araştırmada, çevrimiçi satın alma kararlarında bilinçdışı düşüncelerin bilginin kalitesi ve tüketici tatmini arasındaki ilişkide moderatör rolünü üstlendiğini göstermiştir. Bu araştırmalara karşıt olarak Acker (2008), Dijksterhuis'ın 2006 yılında yaptığı deney tasarımını kullanarak 98 Avustralyalı öğrenci ile deneyi tekrar gerçekleştirmiş ve bilinçdışının karar verme sürecinde etkin bir rol oynuyorsa da normatif kararlarda verilen kararın kalitesini yükseltmediğini ortaya koymuştur. Yürüttüğü 17 farklı deney üzerinde yaptığı meta-analizde bilinçdışı düşünceler ile karar verme performansı arasında pozitif yönlü fakat istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Rey vd. (2009) yine Dijksterhuis'ın 2006 yılında yaptığı deney tasarımına 'acil durum' kontrol değişkenini ekleyerek yaptıkları deneyde, kontrol değişkeninin

bilinç dışından çok daha etkin bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Buna rağmen yaptıkları deneyde ‘bilinç’ durumunun ‘acil’ durumda düşük karar performansı gösterdiğini ekleyerek bunu güçlü bilinç dışı düşünme sürecinin eylemde olmasına değil daha ileri bilinç işleminin dezavantajı olmasına bağlamışlardır. Araştırmacıların aynı deney tasarımı kullanmış olmalarına karşın araştırmayı aynı katılımcılar ile yürütmemiş olmaları, bilinç dışı ve karar verme performansı bakımından farklı sonuçları elde etmiş olmalarının temel sebebi olarak düşünülebilir. Bilinç dışının ontolojik olarak evrensel olma özelliğine karşılık etik olarak özneye ilişki ve tikel olması, bu tarz deney tasarımlarını birbirleri ile karşılaştırmaya olanak vermemektedir. Bundan dolayı bilinç dışı alanında yapılan her bir araştırmanın geçerliliğinin kendi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bilinç dışının bilimsel sahası olan psikanaliz literatüründe kişilik bozukluklarının bilinç dışının bir semptomu ve öznenin kendini dış dünyaya karşı bilinçsizce yaptığı bir savunma biçimi olduğu yaygın kabul gören bir görüştür. Toplumu oluşturan bireylerdeki kümülatif davranış kalıplarının ‘normal’ davranış kalıpları olduğu ve bu kalıbın dışarısında kalan davranışların ‘bozukluk’ olarak addedildiği varsayımından hareketle, her bir kişilik bozukluğunda özneye has bilinç dışı bir semptomun bulunduğunu var saymak yanlış olmayacaktır. Esasında belirli bir dereceye kadar bir kişilik özelliği sayılan ve toplumun genelinde yaygın olarak görülmesi muhtemel olan bu davranışsal özellikler, sistemli ve tutarlı bir sıklığa ulaştığında bozukluk olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan bir tanesi olan obsesif kompulsif kişilik bozukluğu (OKB), istemsizce ve zorlantılı bir biçimde tekrar eden düşünce ve/veya davranış kalıplarına saplanma olarak ifade edilebilir. Bu kişilik bozukluğunun ortaya çıkmasına sebep olan faktörler öznenin kişisel tarihine mahsus ve son derece heterojen olsa da OKB’nin yol açtığı etmenler karşılaştırılabilir benzer özellikler göstermektedir (bkz. Cavedini vd., 2002; Lawrence vd., 2006). Bu özellikler arasından en çok öne çıkanlarının belirsizliğe karşı intolerans ve kontrol eğilimi (bkz. Tolin vd., 2003) olması, gelecekle ilgili kararların ciddi bir kaygı uyandırıyor olmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Newell ve Shanks (2014) karar verme sürecinde bilinç dışının etkileri üzerine yaptıkları alan taramasında, bu alanda verilen çalışmalarını çoklu ipucu muhakemesi (*multiple-cue judgement*), dikkatsizce ihtiyat (*deliberation without attention*) ve belirsizlik altında kararlar olmak üzere üç ana başlıkta toplamışlardır. Newell ve Shanks’ın yaptıkları ayırmadan hareketle, bu çalışmanın OKB’nin yukarıda saydığımız özellikleri de dikkate alındığında, dikkatsizce ihtiyat ve belirsizlik altında karar verme performansı ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Obsesif Kompulsif kişilik özellikleri ile karar verme süreci arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada katılımcıların karar verme stillerini ölçmek için French vd. (1993) tarafından geliştirilen Karar Stilleri Ölçeği; Obsesif-Kompulsif kişilik özelliklerini belirlemek için ise Van Open (1992) tarafından geliştirilmiş olan Padua Envanterinin uyarlanmış (PI - R) kısa formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına tamamlanmış olan Türkçe uyarlaması (Beşiroğlu vd., 2005) kullanılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde, yönetim alanyazınında sıklıkla çalışılmakta olan Karar Verme sürecinde, karar vericinin obsesif kompulsif kişilik özelliklerini taşıdığı durumlarda karar performansının nasıl etkileneceği konusu ilk defa açıklığa kavuşturularak yöneticiler ve araştırmacılar açısından alana katkı sunması beklenmektedir. Karar Verme ve Obsesif Kompulsif Bozukluk, özellikle psikiyatri, psikoloji ve nöropsikiyatri alanları altında bugüne dek sayısız incelemeye konu edilmişse de, bu çalışma ile birlikte yönetim alanyazını açısından yeni bir çalışma hattı açması beklenmektedir.

2. YÖNETSEL KARAR VERME SÜRECİ VE OBSESİF KOMPULSİF KİŞİLİK BOZUKLUĞU

2.1. Yönetmel Karar Verme Süreci

Simon, karar verme konusunda ilk akla gelen yazarlardandır. Simon’a yönetim biliminde saygın bir yer kazandıran çalışması *Administrative Behavior* adlı kitabıdır. Yazar bu kitabında örgütteki insan davranışını çözümlenmiş ve karar verme sürecini incelemenin odak noktası yapmıştır. Kitabın birinci baskısında (1945) rasyonel kararlardan söz eden Simon, daha sonra (1947) yönetsel kararların doyurucu kararlar olması gerektiğini savunmuştur (Tural, 1988:498).

İnsanın rasyonel bir varlık olduğu ve bundan dolayı, karar verme sürecinin her aşamasında rasyonel davranacağı varsayımına dayanan Ussal-iktisadi karar modelinin köklendiği ortodoks iktisat kuramları, alanda çalışan araştırmacılarca uzun yıllar önce terk edilmiştir. İnsanların, yaptıkları iktisadi seçimlerde kazançlarını en üst, zararlarını ise an alt düzeye indirmeye çalıştıklarını söyleyen rasyonel seçim kuramının ve genel olarak mikro iktisadın temelini oluşturan karar verme modellerinden en önemlisi beklenen fayda kuramıdır (*Expected Utility Theory*) (Taylor, 1998). Beklenen fayda kuramının temelleri 18. yüzyılın başlarında Nicolas Bernoulli tarafından atılmakla beraber, 1947 yılında von Neumann ve Morgenstern bu kuramı rasyonel karar verme davranışının açıklanmasında kullanmışlardır (von Neumann ve Morgenstern, 1947; Plous, 1993). Beklenen

fayda kuramı, insanların karar verirken hangi özellikleri kullanmaları gerektiğini belirleyen ve bu konuda tahminlerde bulunan rasyonel karar verme modelidir. Karar vericinin zihinsel süreçlerindeki karmaşıklık ve kestiremezlik, karar ortamının içinde bulunduğu bağlamın dinamikleri, kararın içerdiği seçim eyleminin karmaşıklığı, kararın olası sonuçları ve bu sonuçların doğuracağı olası etkilerin tamamı, karar verme sürecindeki önemli belirleyicilerdendir. Bu belirleyicilerin hiçbirini dikkate almayan Ussal İktisadi Karar Modeli, bu anlamda kapalı sistem anlayışı temeline dayanan oldukça deterministik bir modeldir. Simon'un bu deterministik modele bir eleştirisi olarak geliştirdiği Yönetmel Karar Modeli, kararın ortam ve koşullarını dikkate almasıyla açık sistem anlayışı ile hareket etmektedir. Bu ortam ve koşullar bir yandan dış çevrenin değişkenlerinden, diğer yandan da karar verecek bireyin kendisinden kaynaklanan değişkenlerden oluşur: Simon'un ifadesi ile "karar ortamının bir kısmını biyolojik organizmanın derisinin altında olup bitenler belirler" (Yaşlıoğlu, 2007:17).

İnsanın rasyonelliği varsayımı karşısında davranışsal teori bize insanların muhakeme yetilerinin kısıtlı olması nedeniyle her zaman rasyonel davranamayacaklarını göstermiştir. Rasyonellik yaklaşımı, karar sürecinde ideali temsil ederken davranışsal yaklaşım olması gerekeni değil gerçeğe yakın olanı temsil etmektedir. Karar verme olgusu daha çok bilinçli kararlar anlamında kullanılan ve "bireyin belli bir amaca ulaşmak için bilinçli olarak belli bir yolu seçmesi" diye tanımlayan Simon, karar vermeyi örgütlenmenin temel süreci, kararın kendisini de yönetimin amaç ve yönlendiricisi olarak almıştır. Simoncu düşüncenin temel eylemi karar verme, bu eylemin dayanağı da doyumdur. Aynı çerçeve içinde birey duygu ve dürtülerin kölesi değil, karar-verici, doyum-arayıcı, sorun-çözücü niteliği ile ortaya çıkar (Tural, 1988:501)

Davranış boyutlarını da karar verme süreci içerisine katan bu model, Ussal-iktisadi karar verme modelinin aksine "Açık bir model" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu modelde Ussallık yerine "sınırlı ussallık"; İdeal kararlar yerine "doyurucu kararlar"; Bir sorunun her yönünü göz önüne almak yerine kararı basitleştirici yöntem ve usullere başvurmak (*heuristics*); Her çeşit eylem yoluna başvurmak yerine, eylem yollarının ve beklenen sonuçların ahlâki ve sosyal değerlerle sınırlandırılması (*bounded discretion*); Optimal-ussal kararlar için çaba sarf etmek yerine, soruna ve ortama uygun olan optimal karar süreçlerini ve yöntemlerini, en elverişli işlemleri oluşturmak için çaba sarf etmek. Karar vermekte kullanılan işlemlerin, yöntemlerin ve süreçlerin seçiminde ussallık (*Procedural Rationality*) gibi bazı yeni kavramlar öne sürülmüştür (Ekeman, 1988:25).

Koçel'e (2010:134) göre karar verme konumunda olan birey, kararını bazı kısıtların sınırlayıcılığında şekillendirmek durumundadır. Bu kısıtlayıcılar insan beyninin kısıtlı muhakeme yeteneği, karar ortamının belirsizliği, hakkında karar verilecek problemin karmaşıklığı gibi değişik şekillerde kendini göstermektedir. Bu kısıtların varlığı bireyin rasyonel seçimi yapması yolunda engel teşkil eder. Bu nedenle birey rasyonel seçim yerine bu kısıtlar altında en fazla tatmini sağlayan seçime yönelir.

2.2. Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu

Türk Psikiyatri Derneği (TPD, 2018) tarafından obsesyon 'kişinin zihnine girmesine engel olamadığı, zihninden uzaklaştıramadığı düşünce, fikir ve dürtüler' olarak tanımlanırken kompulsiyon 'Obsesyonların neden olduğu yoğun sıkıntı ve huzursuzluğu azaltmak ya da ortadan kaldırmak üzere yapılan yineleyici davranış ve zihinsel eylemler' olarak tanımlanmıştır. Obsesyon sözcüğü Latince'de "kuşatmak, çevirmek, etrafını sarmak" anlamlarına gelen *obsidere* sözcüğünden türemiş ve 'zihni işgal eden herhangi bir eylem' olan psikoloji alanındaki anlamını 1901 yıllarında kazanmıştır (Online Etymology Dictionary, 2018). Obsesyon veya saplantı kendiliğinden bilinç alanına giren, yineleyici, sıkıntı yaratan, kişinin saçma ve yanlış olduğunu bildiği düşünce, dürtü yada imajlardır (Bayar ve Yavuz, 2008:185). Bir başka tanıma göre ise, obsesyonlar yineleyici, istem dışı, kişinin kendi zihninin ürünü olan, benliği rahatsız edici nitelikte (ego-distonik) olduğu için kişinin zihninden uzaklaştırmaya çalıştığı fakat aksine zihin alanını işgal eden, ısrarlı ve zorlayıcı her türlü düşünce, dürtü ya da düşlemlerdir (Bayraktar, 1997:25).

Kompulsiyon (zorlantı) ise, genelde bir obsesyona engel olmak için belli kurallarla yapılan motor veya mental eylemlerdir (Bayar ve Yavuz, 2008:185). Görünüşte bir amaca yönelikmiş izlenimi veren her türlü yineleyici davranışlar kompulsif olarak ifade edilmektedir (Bayraktar, 1997:25). "İstenmeden gelen, uygunuz olarak yaşanan ve belirgin sıkıntıya neden olan" (wikipedia, 2012) obsesyonları baskılamak, etkisini azaltmak ve ehem vermemek adına kompulsiyonlar geliştirmektedir. Bayar ve Yavuz'a göre, DSM-III tanı ölçütlerinde kompulsiyonlar yalnızca bir davranış olarak tanımlanırken DSM-IV tanı ölçütlerinde kompulsiyonların obsesyonları nötralize etmek için kullanılan düşünceler de olabileceği belirtilmektedir (Bayar ve Yavuz, 2008:185).

Obsesif kompulsif kişilik bozukluğunda bireyin erken geçmişinde yaşadığı travmatik bir an ve o anda ilişkili bulunan nesnelere veya durumlar zorlantı dürtülerini harekete geçirirken, kompulsiyonlar, bu travmatik anın bireyin bugünkü yaşantısında bilinç alanına çıktığında bu dürtüler ile baş edebilmek üzere tekrarlama ediminin yerine getirilmesi sonucu bilinç alanından bu zorlantılı düşünceyi uzaklaştırma işlevini yerine getirmektedir. Her durumda obsesyon ve kompulsiyonlar bilinç alanında ortaya çıktığında, bireyin sosyal yaşantısını zorlaştırıcı bir etkide bulunduğu aşikardır.

Obsesyonun en iyi tanımı Schneider tarafından yapılmıştır. Ona göre obsesyon kişinin kendisini bir bilinç içeriğinden kurtaramadığı zaman ortaya çıkar. Bunlar hastanın aklından atamadığı veya aklına gelen ısrarlı düşünceler, dürtüler, imajlar, kuşklar ve korkular şeklinde olur. En sık görülen obsesyon temaları kir, bulaşma ve agresyonla ilgilidir. Obsesyonlar motor eyleme dönüştüklerinde kompulsiyon adını alırlar. Kompulsiyonlar direkt olarak oluşur. Örneğin obsesyonel bulaşma ve kirlenme korkusu kompulsif yıkanmaya neden olur (Yüksel, 1994:160-161).

DSM-IV-TR da (Diagnostic and Statical Manual of Mental Disorders, 4th Edition) obsesif- kompulsif bozukluk şu şekilde tanımlanmaktadır (Köroğlu, 2001:198-199);

Obsesyonlar:

1. Bu bozukluk sırasında kimi zaman istenmeden gelen ve uygunsuz olarak yaşanan ve belirgin anksiyete ya da sıkıntıya neden olan, yineleyici ve sürekli düşünceler, dürtüler ya da düşlemler,
2. Düşünceler, dürtüler ya da düşlemler sadece gerçek yaşam sorunları hakkında duyulan aşırı üzüntüler değildir.
3. Kişi bu düşünceleri, dürtüleri ya da düşlemlerine önem vermemeye ya da bunları baskılamaya çalışır ya da başka bir düşünce ya da eylemle bunları etkisizleştirmeye çalışır,
4. Kişi obsesyonel düşüncelerini, dürtülerini ya da düşlemlerini kendi zihninin bir ürünü olarak görür (düşünce sokulmasında olduğu gibi değildir).

Kompulsiyonlar:

1. Kişinin obsesyona bir tepki olarak ya da katı bir biçimde uygulanması gereken kurallarına göre yapmaktan kendini alıkoyamadığı yineleyici davranışlar (Örn. El yıkama, düzene koyma, kontrol etme) ya da zihinsel eylemler (Örn. Dua etme, sayı sayma, bir takım sözcükleri sessiz bir biçimde söyleyip durma),
2. Davranışlar ya da zihinsel eylemler, sıkıntıdan kurtulmaya ya da var olan sıkıntıyı azaltmaya ya da korku yaratan olay ya da durumdan korunmaya yöneliktir. Ancak bu davranışlar ya da zihinsel eylemler ya etkisizleştirilmesi ya da korunulması tasarlanan şeylerle gerçekçi bir biçimde ilişkili değildir ya da açıkça çok aşırı bir düzeydedir.

Temel Çatışmaları: Kendilerini yetersiz ve çaresiz olarak algırlarlar. Çaresizlikle ilgili bu inançları yüzünden kendilerini koruyamayacaklar diye paniğe kapılır, işlevlerini yerine getiremez hale gelirler. Sistem ve düzen üzerine odaklaşmaları, bu çaresizlik ve eksiklik ile ilgili algıları için bir ödünlemedir.

Diğerlerine Bakışları: Diğerlerini fazla rahat, sorumsuz, sadece kendileriyle uğraşan, yetersiz kişiler olarak görürler. "Mutlaka"larını diğerlerine de uygularlar. Kendilerini, kendilerinden ve diğerlerinden sorumlu olarak görürler. Kendilerinden ve diğer insanlardan beklentileri çok fazladır. Mükemmeliyetçilikleri bazen işe yarasa da genel bir yaşam stili haline geldiğinde fonksiyonel değildir. Obsesif-kompulsif kişilik, yaşamak için çalışmak yerine çalışmak için yaşar.

Temel Şemaları: Hayatta katı kurallar vardır ve bu kurallara hiç değiştirilmeden uyulmalıdır. Herhangi bir durumun ayrıntılarına inmekle hata yapma olasılığını azaltmak mümkündür. İnsanları tanımlayan yaptıkları işler. Yaptığımız iş ne kadar iyi ise biz de o kadar iyi bir insan sayılırız. Duygular kontrol edilmelidir.

Fonksiyonel Olmayan İnançları: "Düzenli olmazsam, olan bitenle başa çıkamaz hale gelebilirim, kontrolü kaybedebilirim." "Var olmak için kurallara ve düzene ihtiyacım var." "Belli bir sistemim yoksa her şey mahv olur." "Performansındaki en küçük bir kusur bile büyüyüp, bir çığa dönüşebilir." "Eğer bu işte başarısız olursam, bir insan olarak da başarısızım demektir."

KOCAKULA, Özge ve ALTUNOĞLU, Ali Ender - Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi
Stratejileri: "Kontrolü elde tutmalıyım." "Her şeyi mükemmel yapmalıyım." "Neyin en iyi olduğunu bilirim."
"Her şey benim söylediğim şekilde yapılmalıdır." "Ayrıntılara dikkat edilmelidir." "İnsanlar mutlaka daha iyiye doğru çabalamalıdır."

Temel Korkuları: Hatalar, eksiklikler, düzensizlikler, yetersizlikler. Her şey kontrolden çıkacakmış gibi felaket beklentileri, hiçbir işi bitiremeyecekleri korkusu.

Tipik Davranışları: Kurallar, standartlar, "mutlaka"lar etrafında dönerler. Kuralları uygularken bir yandan kendi performanslarını diğer yandan da diğer kişilerin performanslarını değerlendirirler. Amaçlarına ulaşmak için kendi davranışları üzerinde maksimum kontrol kurarlar. Diğerlerini de fazlasıyla yönlendirip cezalandırıcı ve eleştirici olurlar. Kendilerine çok fazla yüklenirler.

Duyguları: Mükemmeliyetçi standartları yüzünden pişmanlıklara, hayal kırıklıklarına, kendilerini ve diğerlerini cezalandırmaya açıktırlar. Standardın altında performans beklentisi yüzünden anksiyete, gerçek ve ciddi başarısızlıklar karşısında da depresyon yaşarlar.

Obsesyonlar üç temel formda gerçekleşirler;

1. Obsesif düşünce (inatçı bir şekilde zihne sokulan, kişiyi rahatsız edici düşünceler)
2. Obsesif imaj (kişiyi rahatsız edici görsel ya da canlı yaşantılar)
3. Obsesif dürtü (kişiyi istenmeyen davranışa zorlayan dürtüler) (Baylan, 2012:2).

En yaygın görülen obsesyonlar: saldırganlık (kendine ya da başkalarına zarar verme) ve bulaşma ile ilgili olanlardır. Kişinin, sonu gelmez bir şekilde, sürekli belli konular üzerinde düşünmesi, basit gündelik olayları bile bir sonuca varamadan, kendi içinde uzun uzadıya tartışması durumuna "obsesyonel ruminasyon" denir.

Kompulsiyonlar, zihinsel eylemler olarak da karşımıza çıkabilir. Anksiyeteyi azaltmayı amaçlayan, yineleyici tarzda dua etme, otomobil plakalarını, evlerin numaralarını sayma, bazı kelimeleri belli sayılarda yineleme gibi düşünsel süreçler, zihinsel kompulsiyonlara örnek olarak verilebilir. Kompulsif davranışlar için olduğu gibi, bu tür kompulsiyonlarda da, kişi zihinsel eylemini yapmaya zorlanmakta, bunlara karşı direndiğinde ise yoğun bir anksiyete yaşamaktadır.

Obsesyon ve kompulsiyonlar sıklıkla birlikte görülür. Obsesyon ve kompulsiyonların tipik olan birlikteliklerine şu tür örnekler verilebilir. Bulaşma obsesyonları olan kişilerde, sıklıkla temizlik, özellikle de el yıkama kompulsiyonları görülür. Şüphe obsesyonları ile kontrol etme ve onay almak üzere soru sorma kompulsiyonları sıklıkla birliktedir. Şüphe obsesyonları, aynı zamanda başkalarına zarar verme korkusu olarak tanımlanan saldırganlık obsesyonlarıyla ilişkili içindedir. Ütünün prizde olup olmadığından şüphe eden bir kişinin, bir yandan da, yangın çıkması sonucu kendisi ve yakınlarının öleceğinden korkuyu içeren bir obsesyona sahip olduğu görülür. Bir hastalığa yakalanacağı korkusunu içeren somatik obsesyonları olan bir kişide ise, sıklıkla, bu korkuyla ilişkili olarak, bedeninin belirli bölgelerine yönelik kontrol etme kompulsiyonları mevcuttur (Tükel, 2012:4).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada katılımcıların karar verme stillerini ölçmek için French vd. (1993) tarafından geliştirilen Karar Stilleri Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formunda 21 ifade ve Sezgisellik, Mükemmeliyetçilik, Kontrol, Kararsızlık, Bağımsız Karar Verme, Optimize Etme, Kuralcılık olmak üzere yedi alt faktör bulunmaktadır. Ölçek birbirinden bağımsız bir şekilde her iki dile de hakim olan iki çevirmen tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 15 farklı kişiye ayrı ayrı verilerek ölçekte yer alan ifadelerin anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Kontrol işleminin ardından her iki çeviride yer alan ifadelerin karşılaştırılması yoluyla kafa karışıklığına neden olan ifadeler revize edilerek çeviriler tek bir ölçekte birleştirilmiştir. Elde edilen ölçek 50 öğrenci üzerinde bir hafta ara ile uygulanarak test-tekrar test güvenilirliği sağlanmış ve Pearson korelasyon katsayısı 0.78 olarak bulunmuştur. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin orijinalindeki 7 faktörün korunduğu görülmüştür. Ölçme aracındaki ifadeler Hiçbir zaman (1), Nadir (2), Bazen (3), Sık sık (4) ve Her zaman (5) olarak puanlandırılmaktadır.

Obsesif-Kompulsif kişilik özelliklerini belirlemek için ise orijinal formu ilk olarak Sanavio (1988) tarafından geliştirilmiş ve 60 sorudan oluşan, obsesif kompulsif özellikleri değerlendirmeye yönelik en yaygın kullanılan ölçekler arasında sayılan Pedua Envanteri baz alınmıştır. Van Open (1992) tarafından geliştirilmiş olan Padua Envanterinin uyarlanmış (PI-R) kısa formunun Obsesif-kompulsif belirtilerin dağılım ve şiddetini

değerlendirmede daha başarılı görülmesi nedeni ile çalışmada ölçeğin kısa formu kullanılmıştır (bkz. Van Oppen, 1992; Beşiroğlu vd., 2005). Kısa formun geliştirildiği ilk durumda 41 madde ve altı alt faktör ortaya çıkmıştır. Pedua Envanterinin kısa formu Van Oppen vd. (1995) tarafından 206 OKB'li vaka, 222 kaygı bozukluğu teşhisi taşıyan kişi ve 430 klinik olmayan kişi üzerinde uygulanarak 41 madde ve , I.Dürtüler, II. Yıkama, III. Kontrol, IV. Ruminasyon, V.Kesinlik (*precision*) olmak üzere altı faktörden beş faktöre güncellenerek geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları tamamlanmıştır (bkz. Van Oppen vd., 1995). Ölçme aracındaki ifadeler Hiçbir zaman (1), Nadir (2), Bazen (3), Sık sık (4) ve Her zaman (5) olarak puanlandırılmaktadır. Ölçeğin Türk toplumunda geçerliği ve güvenilirliği Beşiroğlu vd. (2005) tarafından incelenmiştir. Buna göre geçerlik bulgularına ulaşmak için araştırmacılar tarafından açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğin orijinal formundaki gibi 6 faktör yapısına sahip olduğu belirlenmiştir. Faktörler araştırmacılar tarafından orijinal formuna bağlı kalarak, I.Düşüncelere kapılma, II. Temizlik, III. Kontrol, IV. Dürtüler, V.Kesinlik (Sayma) ve VI. Kesinlik (Tekrarlayıcı davranışlar) olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin iç güvenilirlik katsayısı olan Cronbach alfa değeri 0.95 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur.

Araştırmanın evreni Türkiye'de öğrenimine devam etmekte olan işletme öğrencileridir. Örneklem grubu, uygulama kolaylığı, zaman tasarrufu sağlaması ve ekonomik olması kriterleri göz önünde bulundurularak kolayda örnekleme yöntemi olarak belirlenmiş ve Aydın ilinde öğrenimine devam etmekte toplamda 317 işletme bölümü öğrencisine, hafta içi günlerde örgün ve ikinci öğretim ders saatlerini içine alan 09:00 - 22:00 saatleri arasında yüz yüze uygulanmıştır. Obsesif Kompulsif kişilik özelliklerinin karar verme sürecine olan etkilerini ortaya koymak amacı ile regresyon ve korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. İki ilişkisiz örneklemden elde edilen puanların birbirinden anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla dağılım normal için t-testi, dağılım normal değilse Mann Whitney U-Testi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalamasının birbirinden anlamlı farklılık gösterip göstermediği ise dağılım normal ise ANOVA, dağılım normal değilse Kruskal Wallis H-Testi yardımı ile incelenmiştir. Söz konusu analizler, SPSS 17 paket programından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, literatür taramasında elde edilen bilgiler ışığında yorumlanarak çalışmaya aktarılmıştır.

Tablo 1. Araştırma modeline ilişkin değişkenler ve boyutları

DEĞİŞKEN	ALT BOYUTLARI	
Bağımlı Değişken:	Karar Süreci	Mükemmeliyetçilik Kontrol Kararsızlık Bağımsız karar verme Optimize etme Kuralcılık Sezgisellik
Bağımsız Değişken:	Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu	Düşüncelere kapılma Temizlik Kontrol Dürtüler Kesinlik (sayma) Kesinlik (tekrarlayıcı davranışlar)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

KOCAKULA, Özge ve ALTUNOĞLU, Ali Ender - Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi
Araştırma modeli sonucu şu hipotezler oluşturulmuştur;

H 1: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça karar vermede mükemmeliyetçilik eğilimi artar.

H 2: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça karar vermede kontrol eğilimi azalır.

H 3: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça kararsızlık eğilimi artar.

H 4: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça bağımsız karar verme eğilimi azalır.

H 5: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça karar verme sürecinde optimize etme özelliği azalır.

H 6: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça karar vermede kuralcılık eğilimi artar.

H 7: Kişinin obsesif kompulsif özellikleri arttıkça karar vermede sezgisellik eğilimi azalır.

Araştırmada bu ölçeklerin yanında araştırmaya katılan öğrencilerin yaş, cinsiyet ve sınıf bilgileri de sorgulanmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada veri toplama araçları ile elde edilen bilgilerin çözümlenmesi SPSS 17 paket programı kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılacak analiz yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla örneklem büyüklüğü 50'den büyük olduğu için Kolmogorov - Smirnov testi yapılmıştır (Tablo 2). Kolmogorov - Smirnov testi örneklemin dağılımının normal dağılımdan farksızlığının sınıandığı bir testtir. Örneklemin dağılımının normal dağılıma uygunluğu, örneklemin hedef kitleyi temsil ettiği şeklinde yorumlanır ve bu durumun ölçegin geçerliliğini desteklediği kabul edilir.

Tablo 2. Kolmogorov-Smirnov Analizi Sonuçları

Kolmogorov - Smirnov Testi	İstatistik	n	p
Karar Süreçleri Ölçeği	0,078	317	0,000
Obsesif - Kompulsif Belirtilerin Değerlendirilmesi Ölçeği	0,033	317	0,200

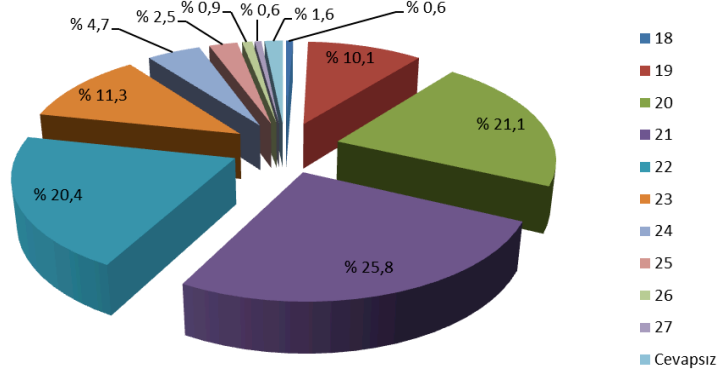
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Obsesif - Kompulsif Belirtilerin Değerlendirilmesi Ölçeğinin $p>0,05$ olduğu için normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçları Karar Süreçleri Ölçeğinin anlamlılık değeri $p<0,05$ olduğu için normal dağılım göstermemektedir.

4.1. Örneklem Grubuna İlişkin Bulgular

Örneklem grubunun yaş durumlarına göre dağılımları Şekil-1'de özetlenmiştir. Yaş ile ilgili soruyu katılımcıların % 98,1'i cevaplamış, % 1,9'u boş bırakmıştır. Tablodaki değerlerden bu soruyu cevaplayan katılımcılardan % 0,6'nın 18, % 10,1'nin 19, % 21,5'nin 20, % 26,3'nün 21, % 20,8'nin 22, % 11,3'nün 23, % 4,7'nin 24, % 2,5'nin 25, % 0,9'nun 26 ve % 0,6'nın ise 27 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Farklılık analizlerinde yaş dağılımları "20 ve altı", "21-24 aralığı" ve "25 ve üstü" olarak tanımlanarak analizlere alınmıştır.

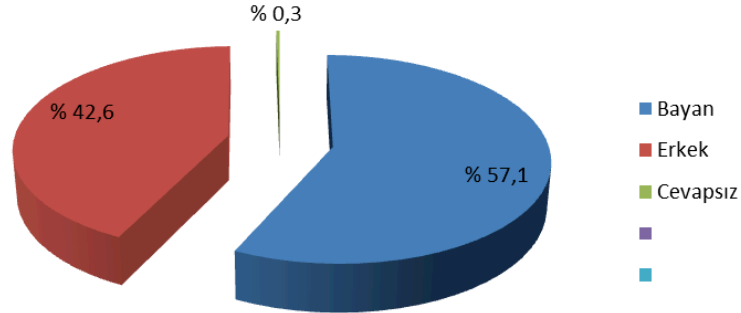
Şekil 1. Örneklem Grubunun Yaşa Göre Dağılımı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımları Şekil-2’de özetlenmiştir. Tablodaki değerlerden bu soruyu cevaplayan öğrencilerin % 56,9’nun kadın, % 42,5’inin erkek olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet durumunu cevaplamayan 2 katılımcı olduğu görülmüştür.

Şekil 2. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.1.1. Obsesif Kompulsif Kişilik Özelliklerinin Örneklem Grubuna Göre Farklılıkları

Bu alt bölümde örneklemin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin örneklemin cinsiyet ve yaş durumlarıyla farklılıkları sırasıyla verilmiştir.

Tablo 3. Obsesif Kompulsif Özellikler Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	sd	t	p
Kadın	181	114,98	23,13	314	5,212	0,000
Erkek	135	101,6761	21,49			

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo-3 incelendiğinde analiz sonuçları, örneklemin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=5,212$, $p<0,05$). Kadınların obsesif kompulsif özellikleri erkeklere göre daha yüksektir. Bu bulgu obsesif kompulsif özellikler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Yaşa göre örneklemin obsesif kompulsif kişilik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo-4'te ve yaş durumuna göre ANOVA sonuçları Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo 4. Yaşa Göre Obsesif Kompulsif Özellikler Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yaş	N	\bar{X}	SS
20 ve altı	101	110,90	24,71
21-24 aralığı	198	108,83	23,13
25 ve üstü	13	105,36	18,63

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Analiz sonuçları, örneklemin obsesif kompulsif özelliklerinin örneklemin yaş durumu bakımından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir ($F=0,455$, $p>0,01$). Başka bir ifade ile örneklemin obsesif kompulsif özellikleri örneklemin yaş düzeylerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo 5. Obsesif Kompulsif Özellikler Puanlarının Yaşa Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	503,039	2,00	251,520	0,455	0,635	
Gruplarıçi	170700,332	309,00	552,428			
Toplam	2171203,371	311,00				

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Obsesif kompulsif kişilik özellikleri de yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemekle birlikte, analiz sonuçları, örneklemin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir ($t=5,212$, $p<0,05$). Kadınların obsesif kompulsif özellikleri erkeklere göre daha yüksektir. Bu bulgu obsesif kompulsif özellikler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

4.2. Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Karar Süreçlerine İlişkin Bulgular

Yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda obsesif kompulsif bozukluk kişilik özelliklerinin derecesi ve karar süreçleri alt boyutları arasında Tablo-6'de gösterilen bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 6. Obsesif Kompulsif Belirtilerin Değerlendirilmesi Ölçeği ile Karar Süreçleri Ölçeği ve Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	2.5.	2.6.	2.7.
1 Obsesif Kompulsif	1,000								
2 Karar Verme	-0,024	1,000							
2.1. Mükemmeliyetçilik	,180**	,645**	1,000						
2.2. Kontrol	-,256**	,709**	,337**	1,000					
2.3. Kararsızlık	,190**	0,107	0,024	-,231**	1,000				
2.4. Bağımsız Karar Verme	0,020	,207**	-,183**	-0,034	-0,002	1,000			
2.5. Optimize Etme	-0,038	,458**	,322**	,221**	-,136*	-,113*	1,000		
2.6. Kuralcılık	-,110*	,348**	,139*	,166**	-0,081	-0,083	0,053	1,000	
2.7. Sezgisellik	0,006	,446**	,128*	,356**	-,114*	-0,027	0,067	,128*	1,000
* p<,05; ** p<,01									

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Obsesif Kompulsif belirtilerin değerlendirilmesi ölçeği ve karar sürecinde mükemmeliyetçilik boyutu arasındaki ilişki Tablo-7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Obsesif Kompulsif ve Karar Verme Süreçlerinin Mükemmeliyetçilik Boyutu Regresyon Tablosu

Model	R	R ²	F	p
Obs_Komp - KV_Mükemmeliyetçilik	0,180	0,032	10,566	0,001*
* p<,05				

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buna göre; bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin mükemmeliyetçilik boyutu arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,180$; $p<,01$). Buna göre obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi arttıkça karar vermede mükemmeliyetçilik özelliğinin arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,03$) dikkate alındığında, karar vermedeki mükemmeliyetçiliğin toplam varyansın % 3'nün obsesif kompulsif kişilik özellikleri derecesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Obsesif kompulsif bozuklukta görülen tekrarlayıcı davranışlar, tamamen kontrolsüz yapıyor ve herhangi bir amaç taşıyor bile olsalar, karar sürecinin doğruluğu bakımından olumlu katkıda bulunmaktadır. Araştırma bulguları, obsesif kompulsif özellikler taşıyan bireylerin, karar konusundaki mükemmeliyetçiliği %3 oranında açıkladığını gösterir niteliktedir.

Bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kontrol boyutu arasındaki ilişki Tablo-8'de verilmiştir. Buna göre;

Tablo 8. Obsesif Kompulsif ve Karar Verme Süreçlerinin Kontrol Boyutu Regresyon Tablosu

Model	R	R ²	F	p
Obs_Komp - KV_Kontrol	0,256	0,066	22,179	0,000*
* p<0,05				

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kontrol boyutu arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = -,256$; $p <,01$). Buna göre obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi arttıkça karar vermede kontrol özelliğinin azaldığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,07$) dikkate alındığında, karar vermedeki kontrolün toplam varyansın % 7'nin obsesif kompulsif kişilik özellikleri derecesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Yersiz kuruntuları ve takıntılı davranışları nedeniyle çoğu zaman gereksiz vakit kaybı yaşayan obsesif kompulsif özellikteki bireyler, bu özellikleri sonucunda çıkış noktalarını ve asıl amaçlarını unutabilmektedir. Algılarını aslen gereksinim duymadıkları ayrıntılarla dolduran söz konusu bireyler, bir benzetme yapılacak olursa ağacın dallarına odaklanmaktan dolayı kendisini görememekte, bu nedenle sık sık kontrollerini kaybetmektedirler. Özellikle mekanik süreçleri gereksinen ve kontrolün önemli olduğu organizasyonlarda, karar verici tarafından kontrolün kaybedilmiş olması ağır sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Bireyin obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile karar vermenin kararsızlık boyutu arasındaki ilişki Tablo-9'daki gibidir.

Tablo 9. Obsesif Kompulsif ve Karar Verme Süreçlerinin Kararsızlık Boyutu Regresyon Tablosu

Model	R	R ²	F	p
Obs_Komp - KV_Kararsızlık	0,190	0,036	11,817	0,001*
* p<0,05				

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buna göre; bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kararsızlık boyutu arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = ,190$; $p <,01$). Buna göre obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi arttıkça karar vermede kararsızlık özelliğinin arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,04$) dikkate alındığında, karar vermedeki kararsızlığın toplam varyansın %4'ünün obsesif kompulsif kişilik özellikleri derecesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Obsesif kompulsif özelliğın karar süreci bakımından doğuracağı sonuçların, karar vermenin kontrol ve kararsızlık boyutları bakımından birbirinin zıddı olması beklenir. Zira bu süreçte ayrıntılara takılarak kontrolünü kaybeden birey, algısını yönlendiren pek çok unsur neticesinde doğru düşünemeyerek kararsızlık yaşar. Ulaştığımız bulgular ışığında, yaşanan kararsızlıkların %4'ünün obsesif kompulsif özellikler ile açıklanabileceği yorumunu yapmak doğru olacaktır.

Bireyin obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile karar vermenin kuralcılık boyutu arasındaki ilişki Tablo-10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Obsesif Kompulsif ve Karar Verme Süreçlerinin Kuralcılık Boyutu Regresyon Tablosu

Model	R	R ²	F	p
Obs_Komp - KV_Kuralcılık	0,110	0,012	3,893	0,049*
* p<0,05				

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buna göre; bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kuralcılık boyutu arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = -,110$; $p < ,05$). Buna göre obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi arttıkça karar vermede kuralcılık özelliğinin azaldığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2 = 0,01$) dikkate alındığında, karar vermedeki kuralcılığın toplam varyansın %1'inin obsesif kompulsif kişilik özellikleri derecesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Obsesif kompulsif özelliklerin kontrol ve kuralcılık boyutları arasında birbirine oldukça yakın bir ilişki vardır. İstemediği takıntılardan dolayı gündelik süreçlerde dahi kontrolünü kaybeden birey, karar verme sürecinde kuralcı davranmak istese bile, var olan takıntıları bu kuralları izlemesine olanak tanımayacaktır. Araştırmadan elde edilen bulgular, obsesif kompulsif özelliklerin karar verme sürecinde kuralcı davranmayı engellediğini doğrular niteliktedir.

5. TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına göre, kadınların obsesif kompulsif özelliklerinin genele bakıldığında erkeklere oranla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu alanda daha önce yapılan çalışmalar obsesif kompulsif kişilik bozukluğundaki fenotipik özelliklerin cinsiyet faktörü tarafından büyük ölçüde farklılaştırıldığını ortaya koymaktadır (bkz. Cherian vd, 2014; Mathis vd. 2011; Lochner vd., 2004). Buna göre, obsesif kompulsif kişilik bozukluğunun kimi alt faktörleri erkeklerde daha sık görülüyorken kimi alt faktörlerin kadınlarda görülme sıklığı daha fazladır. Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin cinsiyete göre heterojenlik gösterdiğini ortaya koyan bu çalışmaların yanı sıra literatürde cinsiyete göre anlamlı bir farkın bulunmadığını ortaya koyan çalışmalar da vardır (bkz. Lochner ve Stein, 2001; Beşiroğlu, 2005). Araştırmacılar, cinsiyet değişkeninin OKB özelliklerinin ayrışmasında yordayıcı olup olmadığını anlaşılması için daha fazla araştırma yapılması gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar.

Analiz sonuçları, örneklemin obsesif kompulsif özelliklerinin örneklemin yaş durumu bakımından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir. Bulgular, Cavedini vd. (2002) tarafından yapılan araştırma sonucunda demografik özelliklerin OKB'li vakalarda karar verme üzerinde herhangi bir etkiye bulunmadığı yönündeki bulguyu destekler niteliktedir. Araştırmacılar yaş değişkeninin tek başına OKB özelliklerini açıklamada yetersiz kalacağını, bunun yerine hastalığın epidemolojisine bakılarak ailenin geçmişinde benzer bir vakanın bulunup bulunmadığına veya vakalardaki kişisel tarihin belirli dönemlere odaklanması gerektiğine işaret etmektedir (bkz. Rasmussen vd., 1986; Flament vd., 1988; Ruscio vd., 2010).

Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin mükemmeliyetçilik boyutu arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı araştırma sonuçlarıncı buğulanmıştır. Kuramsal çalışmalarda sıklıkla böyle bir ilişkinin varlığı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra klinik olmayan vakalarda obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile mükemmeliyetçilik boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu desteklenmektedir (Frost ve Steketee, 1997). Bunun yanı sıra Katherine vd. (2005) yapmış oldukları araştırmada klinik olmayan vakalar ile klinik OKB vakalarına ait mükemmeliyetçilik düzeylerini karşılaştırarak, mükemmeliyetçilik düzeyinin klinik vakalarda çok daha yüksek olduğunu bulgulanmışlardır. Yapılan pek çok araştırmada, benzer bulgular desteklenmektedir (bkz. Rhéaume vd., 1995; Frost ve Steketee, 1997; Frost ve DiBartolo, 2002; Halmi vd., 2005).

Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kontrol boyutu arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bununla ilgili literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması, analizden çıkan bulguları yorumlamayı zorlaştırıyor olsa da obsesif kompulsif özellikler ile karar verme sürecindeki kontrol eğilimi arasında bir ilişkinin bulunması kuramsal yazına dayanarak bize yorumlama imkanı tanımaktadır. Obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin önemli bir kısmını oluşturan ruminasyon boyutu,

öznenin aynı eylem ya da düşünce üzerinde sık tekrarlamalara düşmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda yönetimin fonksiyonlarından biri olan kontrolün tanımı esasında klinik olmayan anlamı ile ruminasyona paralel bir seyir izlemektedir. İkisi arasındaki ayrımsal boyut, takip ettikleri işlemsel basamaklar bakımından tanımlanabilir. Yönetimsel karar verme sürecinde kontrol nispeten lineer bir sürecin en son basamağında bulunmaktayken, obsesif kompulsif kişilik bunu döngüsel bir sürecin içinde bitimsiz olarak tekrar etmektedir. Dolayısıyla yönetimsel karar süreçlerinde OKB düzeyi ile kontrol boyutu arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı, karar verme sürecinin son basamağı olan kontrol boyutu, obsesif kompulsif özellikler gösteren birey tarafından üstlenildiğinde döngüsel bir sürecin içerisinde erimiş olması nedeniyle gözlemlenmiştir şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Araştırma sonuçlarına göre, bireyin obsesif kompulsif kişilik özelliklerinin derecesi ile karar vermenin kararsızlık boyutu arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Obsesif Kompulsif kişilik bozukluğunda klinik ve klinik olmayan vakalar üzerinde gerçekleştirilen önceki çalışmalar kararsızlığın OKB'nin en sık sözü edilen semptomlarından biri olduğunu söylemektedir (bkz. Frost ve Shows, 1993; Rassin ve Murris, 2005).

SONUÇ

Obsesif kompulsif kişiliğin temel özelliği, önceden belirlenmiş standart ve normlara karşı aşırı hassasiyet geliştirerek bunlara uyulması konusunda uç bir çaba harcamaları, mevcut düzeni korumaya yönelik kuralcılıkla, mükemmeliyetçi yaklaşım geliştirmeleridir. Bu kişilikteki birey, yöneticilik vasıfları gelişmemiş, inisiyatif almaktan çekinen, bir vizyon geliştirip peşinden gidemeyecek denli başkalarının güdümüne bağımlı özellikler gösterir. Her ne kadar obsesif kompulsif kişilikteki bireylerin, yüksek ego idealleri, kontrol dürtüleri ve mükemmeliyetçilik yönelimleri ortak olsa da; ikisinin altında yatan değişkenler çok farklı öğrenimsel süreçler tarafından şekillendirilmiş ve bu nedenle sonuçları bakımından farklı durumları ortaya çıkarmaktadır. Obsesif kompulsif kişilikte mevcut olan takıntı ve tekrarlayıcı davranışlar, mükemmeli arama gayretinin bir sonucudur.

Obsesif kompulsif kişiliğin sahip olduğu düşüncelere kapılma, kontrolü sağlama, kesinlik gibi dürtüler karar sürecinde de benzer görünümle ortaya çıkacaktır. Burada önemli olan husus; karar ortamının değişkenleri ve organizasyonun faaliyet gösterdiği yapının ne tür özellikler taşıdığıdır. Öncelikle şunu belirtmekte fayda var ki; obsesif kompulsif birey bütünü görme yetisinden yoksun olması nedeniyle durum analizi yapma yeterliliğinde değildir. Henüz karar sürecinin başında, sağlıklı bir değerlendirme yapamayarak amaçları net bir şekilde ortaya koyamayan birey, sürecin sonraki aşamalarına geçme ve bu süreci yürütme konusunda başarısız olacaktır. Daha önce de değinildiği üzere, söz konusu kişilik, ağacın dallarına odaklanarak bütünü göremeyen bir durumda tasvir edilmişti. Bu durum, karar çevresinin sayısız değişkenine ve uyarıcısına karşı aşırı titizlik ve detaycılıkla yaklaşan bireyin, karar hakkında bir düşünce geliştirmeden ayrıntılarda boğulmasıyla sonuçlanır. Demek oluyor ki, obsesif kompulsif kişiliğin karar sürecinde karşılaşıcağımız en temel problem, kararın herhangi bir sürecine ilişkin bir yargı oluşturamama ve dolayısıyla kararsızlıktır.

Obsesif kompulsif bireyin, içtepisel dürtü olarak içinde barındırdığı kontrol örüntüsü; amaç olarak karar sürecindeki kontrolle özdeşleştirilse dahi, birey bunu sağlamakta başarısız olacaktır. Bunun temel nedeni, alternatiflerin çokluğu karşısında, bireyin bir değerlendirme yapmak konusunda yetersiz kalmasının ötesinde, bu alternatifler arasında sürekli olarak gelgitler yaşaması; sürecin çok boyutlu değişkenler tarafından etkilenmesi durumunda, bu değişkenlerin mikro alt faktörlerine dek inerek, boyuta ilişkin en küçük parçayı dahi sürece eklemek istemesi ve bunların sonucu olarak süreç üzerindeki kontrolünü tamamiyle kaybetmesidir.

Obsesif kompulsif kişilik özellikleri gösteren bireylerde, önceden belirlenmiş kurallara uyma konusunda esnek olmayan katı bir tutum vardır. Bunun beraberinde getirdiği en büyük tehlike, değişim hızının çok yüksek olduğu sektörlerde kendini gösterecektir. Referans bir nokta baz alınarak, geçmiş tarihte, o durumun gereklerine göre belirlenmiş olan kurallar, örgütsel çevrenin ve karar ortamı unsurlarının ani değişimiyle, başka bir referans noktası baz alınarak karar verici tarafından yeniden belirlenmek durumundadır. İnsiyatif kullanmak konusunda yetersiz kalan ve başkalarının ön görüşü olmadan kendine bir doğrultu belirleyemeyen bu kişilik, yeni duruma uygun süreçler geliştirme konusunda başarısız olacaktır.

Tüm bunlara rağmen, işi konusunda gösterdiği düşkünlük ve azmiyle, obsesif kompulsif birey, karar sürecinin oldukça basite indirildiği, verilecek kararın herhangi bir riski barındırmadığı, karar sürecinin mekanik temeller ve önceden belirlenmiş prosedürler zemininde yürütüldüğü, karar değişkeninin sayıca çok olmadığı ve kararın örgütün bütününe bağlayıcılığının bulunmadığı durumlarda, başarı gösterebilir.

Organizasyon, organik yapıda faaliyet gösteren, dinamik çevre koşulları ve rekabetçi faktörlerin yoğun olduğu, öğrenen organizasyon modelini benimsemiş, birim teknoloji kullanımı ve otomasyonun az olduğu yapıda faaliyet gösteriyor; iş modeli, ürün, süreç inovasyonları, yapısal inovasyonlar ve düzen bozucu stratejik inovasyonlar anlamında, yenilikçi ve değişime açık bir karakteri sahipleniyorsa, obsesif kompulsif birey, hızla değişen süreçler karşısında hareketsiz kalarak doğal bir biçimde sürecin dışına itilecektir. Bununla birlikte, önceden tanımlanmış süreçlerin dışında bir alanda yeni bir süreç tanımlaması yapılması gereken ve bu anlamda informal olan; yapılandırılmamış kararların sürecin belirleyicisi olduğu sistemlerde; lider ve yöneticilerin içgörü ve sezgilerine ihtiyaç duyulur. Obsesif kompulsif kişiliğin içgöründen yoksun olması ve sezgileriyle hareket edemiyor oluşu, bireyin üst yönetim kademelerinde bulunması halinde organizasyonun bütünü için büyük bir sorun teşkil eder.

Şayet obsesif kompulsif özellikler gösteren birey, bürokrasinin fazla olduğu, hiyerarşinin katı kurullarla belirlendiği, merkezileşme derecesinin yüksek olduğu, mekanik yapıda kitle üretimi yapan, formelleşme derecesinin yüksek, rutin işlerin ağırlıkta olduğu, genelde statik çevre koşullarında faaliyet gösteren ve rekabet düzeyinin düşük olduğu yapılarda görev alıyorsa, özellikle alt ve orta kademe yönetici pozisyonları onun için uygundur. Operasyon kontrol personeli gibi görevler, bu bireyler için oldukça uygundur.

Araştırmanın sonuçları bakımından değerlendirildiğinde; özellikle yönetim alanyazınında bu konuda verilen ilk çalışma olması ve obsesif kompulsif kişilik özellikleri ile karar verme süreci ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından, daha sonra bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar açısından öncü bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Mevcut araştırmanın en önemli kısıtlarından biri, kolayda örnekleme yöntemine başvurmuş olmasıdır. İzleyen çalışmalarda, araştırmada kullanılmış olan Pedua Envanterinin Türkçeye uyarlanmış kısa formunun tesadüfi örnekleme yöntemi ile uygulanması, sonuçların karşılaştırılabilirliği bakımından literatüre önemli bir avantaj sağlayacaktır. Yine kolayda örnekleme yönteminin kullanılmış olmasının bir uzantısı olarak, anket formları Aydın ilinde öğrenimine devam etmekte olan işletme öğrencileri olarak saptanmıştır. Bu araştırmanın sonuçları kuramsal yazına önemli bir katkı sunuyor olsa da izleyen araştırmalarda çalışan ve yöneticilerin OKB düzeyleri ile karar verme performansları arasındaki ilişkinin incelenmesi, özellikle araştırmanın yöneticilere ve çalışanlara dönük çıktılar üretebilmesi bakımından önemli olacaktır. Araştırmanın sınırlılıklarından bir diğeri, karar verme gibi çok karmaşık bir sürecin nicel ölçün tekniklerinden olan anket ile anlaşılmasına çalışılmış olmasıdır. Bundan dolayı izleyen araştırmalarda karar araştırma metodunun kullanılması, kişilik özellikleri ve karar verme arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından daha somut veriler sağlayabilecektir.

Yönetim yazınında karar verme süreci, karar verme stilleri ve karar performansı konusunda bugüne dek sayısız çalışma verildiği görülmektedir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda gözlemlenen önkabul, karar vericinin tamamen sağlıklı bir kişiliğe sahip olduğu yönündedir. Oysa kişilik bozukluklarının tanı kriterlerinde sıralanan özelliklerin tamamı olmasa da bir kısmı gündelik hayatta pek çoğumuzun sergilediği davranış kalıpları ile örtüşmektedir. Bu kriterlerin tamamını tutarlı ve süreklilik arz eden bir biçimde taşıyan klinik vakaları bir tarafa bırakacak olursak, toplumda yaşayan insanların büyük çoğunluğunda sıklıkla bu kriterlere rastlandığı gözlemlenmektedir. Karar verme sürecinin dikkat kesilmediğimiz bu 'öteki' boyutu, karar vericinin toksik bir kişiliğe sahip olduğu durumlarda alınan kararın örgütün bütünü açısından ne gibi sonuçlar doğuracağına anlaşılması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı, kişilik bozuklukları ile karar verme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, bu alandaki boşluğu doldurarak gerek yöneticiler gerekse kuramcılar açısından henüz yeterince anlaşılmamış ve karanlıkta kalmış olan önemli noktaların aydınlatılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACKER, Felix (2008), "New Findings On Unconscious Versus Conscious Thought in Decision Making: Additional Empirical Data And Meta-Analysis", **Judgment and Decision Making**, S.3(4), ss.292-303.
- BAYALAN, Yusuf (2012), "Obsesif Kompulsif Bozukluk", **Elektronik Makale**, (<http://yusufbayalan.com/obsesif-kompulsif-bozukluk/>) (Erişim tarihi: 06.10.2017).
- BAYAR, Reha ve YAVUZ, Mesut (2008), "Obsesif Kompulsif Bozukluk", **Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar** (Ed. Müfit Uğur, İbrahim Balcıoğlu, Neşe Kocabaşoğlu), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi, İstanbul, ss.185-192.

- KOCAKULA, Özge ve ALTUNOĞLU, Ali Ender - Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi BAYRAKTAR, Erhan (1997), "*Obsesif Kompulsif Bozukluk*", **Psikiyatri Dünyası Dergisi**, S.1, ss.25-32.
- BEŞİROĞLU, Lütfullah, AĞARGÜN, Mehmet Yücel, BOYSAN, Murat, ERYONUCU, Buket, GÜLEÇ, Mustafa ve SELVİ, Yavuz (2005), "*Obsesif - Kompulsif Belirtilerin Değerlendirilmesi:Padua Envanteri'nin Türk Toplumunda Geçerlik Ve Güvenilirliği*", **Türk Psikiyatri Dergisi**, S.16(3), ss.179-189.
- CAVEDINI, Paolo, RIBOLDI, Giovanna, D'ANNUCCI Arcangela, BELOTTI, Patrizia, CISIMA, Michele ve BELLODI, Laura (2002), "*Decision-Making Heterogeneity in Obsessive-Compulsive Disorder:Ventromedial Prefrontal Cortex Function Predicts Different Treatment Outcomes*", **Neuropsychologia**, S.40(2), ss.205-211.
- CHERIAN, Anish V., NARAYANASWAMY, Janardhanan C., VISWANATH, Biju, GURU, Nishi, GEORGE, Cilna M., MATH, Suresh Bada, KANDAVEL, Thennarasu ve REDDY, Y. C. Janardhan (2014), "*Gender Differences in Obsessive-Compulsive Disorder: Findings From A Large Indian Sample*", **Asian Journal of Psychiatry**, S.9, ss.17-21.
- DIJKSTERHUIS, Ap (2004), "*Think Different: The Merits of Unconscious Thought in Preference Development and Decision Making*", **Journal of Personality and Social Psychology**, S.87(5), ss.586-598.
- EKEMAN, E. Deniz (1988), "*Örgütlerde Karar Vermenin Davranışsal Açısından İncelenmesi*", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- FLAMENT, Martine F., WHITAKER, Agnes, RAPOPORT, Judith L., DAVIES, Mark, ZAREMBABERG, Carol, KALIKOW, Kevin, SCEERY, Walter ve SHAFFER, David (1988), "*Obsessive Compulsive Disorder in Adolescence: An Epidemiological Study*", **Journal of the American Academy of Child And Adolescent Psychiatry**, S.27(6), ss.764-771.
- FRENCH, Davina J., WEST, R. J., ELANDER, James ve WILDING, John Martin (1993), "*Decision-Making Style, Driving Style, And Self-Reported Involvement in Road Traffic Accidents*", **Ergonomics**, S.36(6), ss.627-444.
- FROST, Randy O. ve SHOWS, Deanna L. (1993), "*The Nature And Measurement Of Compulsive Indecisiveness*", **Behaviour Research and Therapy**, S.31(7), ss.683-692, IN1-IN2
- FROST, Randy O. ve STEKETEE, Gail (1997), "*Perfectionism in Obsessive-Compulsive Disorder Patients*", **Behaviour Research and Therapy**, S.35(4), ss.291-296.
- FROST, Randy O. ve DiBARTOLO, Patricia Marten (2002), "*Perfectionism, Anxiety, And Obsessive-Compulsive Disorder*", **Perfectionism: Theory, Research, And Treatment** (Ed. G. L. Flet - P. L. Hewitt), American Psychological Association Published, Washington, DC (USA), ss.341-371.
- GAO, Jie, ZHANG, Cheng, WANG, Ke ve BA, Sulin (2012), "*Understanding Online Purchase Decision Making: The Effects Of Unconscious Thought, Information Quality, And Information Quantity*", **Decision Support Systems**, S.53(4), ss.772-781.
- GIBSON, James L., IVANCEVICH, John M. ve DONNELLY, James, H. (2012), **Organizations Behavior Structure, Processes**, McGraw-Hill, Boston, 13th Edition.
- HALİS, Muhsin (2002), "*Karar Verme Eyleminin Davranışsal Temelleri - Görgül Bir Uygulama*", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.14, ss.49-64.
- HALMI, Katherine A. ; Tozzi, Federica ; Thornton, Laura M. ; Crow, Scott ; Fichter, Manfred M. ; Kaplan, Allan S. ; Keel, Pamela ; Klump, Kelly L. ; Lilienfeld, Lisa R. ; Mitchell, James E. ; Plotnicov, Katherine H. ; Pollice, Christine ; Rotondo, Alessandro ; Strober, Michael ; Woodside, D. Blake ; Berrettini, Wade H. ; Kaye, Walter H. ; Bulik, Cynthia M. (2005), "*The Relation Among Perfectionism, Obsessive - Compulsive Personality Disorder And Obsessive - Compulsive Disorder in Individuals With Eating Disorders*", **Eating Disorders**, S.38(4), ss.371-374.
- KOÇEL, Tamer (2010), **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, İstanbul.
- KÖROĞLU, Ertuğrul (2004), **Psikozonoloji**, HYB Yayıncılık, İstanbul.
- LAWRENCE, Natalia S.,WOODERSON, Sarah, MATAIX-COLS, David, DAVID, Rhodri,SPECKENS, Anne ve PHILLIPS, Mary L. (2006), "*Decision Making And Set Shifting Impairments Are Associated With*

- Distinct Symptom Dimensions in Obsessive - Compulsive Disorder*", **Neuropsychology**, S.20(4), ss.409-419.
- LEE, David, NEWMAN, Philip ve PRICE, Robert (1999), **Decision Making in Organisations**, Pearson Education Limited Published, England.
- LOCHNER, Christine ve STEIN, Dan J. (2001), "*Gender in Obsessive - Compulsive Disorder And Obsessive - Compulsive Spectrum Disorders*", **Archives of Women's Mental Health**, S.4(1), ss.19-26.
- LOCHNER, Hemmings Sian M. J. ve KINNEAR, Craig J., MOOLMAN-SMOOK, Johanna C., CORFIELD, Valerie A., KNOWLES, James A., NIEHAUS, Dana J. H. ve STEIN, Dan J. (2004), **Gender in Obsessive-Compulsive Disorder: Clinical And Genetic Findings**, European Neuropsychopharmacology Mrch 2004Vol.14, Issue 2, Pages 105-113
- MATHIS, Maria Alice, ALVARENGA, Pedro de, FUNARO, Guilherme, TORRESAN, Ricardo Cezar, MORAES, Ivanil, TORRES, Albina Rodrigues, ZILBERMAN, Monica L. ve HOUNIE, Ana Gabriela (2011), "*Gender Differences In Obsessive - Compulsive Disorder: A Literature Review*", **Revista Brasileira de Psiquiatria**, S.33(4), ss.390-399.
- NEWELL, Ben R. ve SHANKS, David R. (2014), "*Unconscious Influences On Decision Making: A Critical Review*", **Behavioral and Brain Sciences**, S.37(1), ss.1-61.
- NOONE, Joanne (2002), "*Concept Analysis of Decision Making*", **Nusing Forum**, S.37(3), ss.21-32.
- ONLINE ETYMOLOGY DICTIONARY (2018), "*Obsession*", **E-Sözlük**, <https://www.etymonline.com/word/obsession> (Erişim Tarihi: 19.07.2018).
- PLOUS, Scott (1993), **The Psychology Of Judgment And Decision Making**, McGraw-Hill Proceedings, New York (USA).
- RASMUSSEN, Steven A. ve TSUANG, Ming T. (1986), "*Clinical Characteristics And Family History in DSM-III Obsessive - Compulsive Disorder*", **The American Journal of Psychiatry**, S.143(3), ss.317-322.
- RASSIN, Eric ve MURIS, Peter (2005), "*To Be Or Not To Be... Indecisive: Gender Differences, Correlations With Obsessive - Compulsive Complaints, And Behavioural Manifestation*", **Personality and Individual Differences**, S.38(5), ss.1175-1181.
- REY, Arnaud, GOLDSTEIN, Ryan M., PERRUCHET, Pierre (2009), "*Does Unconscious Thought Improve Complex Decision Making?*", **Psychological Research**, S.73(3), ss.372-379.
- RHÉAUME, Josée, FREESTON, Mark H., DUGAS, Michel J., LETARTE, Hélène ve LADOUCEUR, Robert (1995), "*Perfectionism, Responsibility And Obsessive - Compulsive Symptoms*", **Behaviour Research and Therapy**, S.33(7), ss.785-794.
- ROLLINSON, Derek (2002), **Organizational Behavior And Analysis An Integrated Approach**, Pearson Education Ltd., Essex, Second Edition.
- RUSCIO Ayelet Meron, STEIN, Dan J., CHIU, Wai Tat ve KESSLER, Ronald C. (2010), "*The Epidemiology Of Obsessive - Compulsive Disorder in the National Comorbidity Survey Replication*", **Molecular Psychiatry**, S.15, ss.53-63.
- SANAVIO, Ezio (1988), "*Obsessions And Compulsions: The Padua Inventory*", **Behaviour Research and Therapy**, S.26(2), ss.169-177.
- TAYLOR, John B. (1998), **Economics**, Houghton Mifflin, Boston (USA).
- TEKİN, Ömer A. ve EHTİYAR, Rüya (2010), "*Yönetimde Karar Verme: Batı Antalya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Farklı Departman Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri Üzerine Bir Araştırma*", **Journal of Yasar University**, S.20(5), ss.3394- 3414.
- TOLIN, David F., ABRAMOWITZ, Jonathan, BRIDIGI, Bartholomew D. ve FOA, Edna B. (2003), "*Intolerance Of Uncertainty in Obsessive - Compulsive Disorder*", **Journal of Anxiety Disorders**, S.17(2), ss.233-242.
- TPD - TÜRK PSIKİYATRI DERNEĞİ (2018), "*Obsesif - Kompulsif Bozukluk*", **E-Makale**, <http://www.psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/29/obsesif-kompulsif-bozukluk> (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

- KOCAKULA, Özge ve ALTUNOĞLU, Ali Ender - Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi
- TURAL, Necla K. (1988), "*Rasyonel Karar Kuramı ve Eğitim Yönetiminde Uygulaması*", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S.21(1), ss.497-508.
- TÜKEL, Raşit (2012), "*Obsesif Kompulsif Bozuklukta Bilişsel İşlevler*", **Türkiye Klinikleri J Psychiatry - Special Topics**, S.5, ss.43-48.
- VAN OPPEN, Patricia (1992), "*Obsessions And Compulsions: Dimensional Structure, Reliability, Convergent And Divergent Validity Of The Padua Inventory*", **Behaviour Research And Therapy**, S.30(6), ss.631-637.
- VAN OPPEN, Patricia, HOEKSTRA, Rense J. ve EMMELKAMP, Paul M. (1995), "*The Structure Of Obsessive - Compulsive Symptoms*", **Behaviour Research and Therapy**, S.33(1), ss.15-23.
- VON NEUMANN, John and MORGENSTERN, Oskar (1947), **Theory Of Games And Economic Behavior**, Princeton University Press, Princeton NJ.
- WIKIPEDIA.ORG WEB SAYFASI (2017), "*Takıntı*", **E-Sözlük**, <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Takıntı> (Erişim Tarihi: 06.10.2017).
- YAŞLIOĞLU, Murat M. (2007), "*Karar Verme Sürecinde Eğilimler Ve Bir Araştırma*", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YÜKSEL, Nevzat (1994), **Ruhsal Hastalıklar**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara.

Kadın Yönetim Kurulu Üye Sayısının Finansal Performans Üzerinde Etkisi: Literatür Taraması

The Effects of Women on Boards on Financial Performance: Literature Review

Mesut DOĞAN

*Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bayat MYO,
mesutdogan07@gmail.com*

Makale Başvuru Tarihi: 26.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 28.08.2018

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

*Kurumsal
Yönetim,*

*Firma
Performansı,*

Kadın Yöneticiler

Kurumsal yönetim 2000'li yılların başından itibaren önemini artıran bir kavram haline gelmiştir. Özellikle rekabet gücünün artırılmasında kurumsal yönetim uygulamaları önem kazanmıştır. Yaşanan muhasebe skandalları (Enron, Parmalat vb.) nedeniyle kurumsal yönetim uygulamalarının yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada kadın yönetim kurulu üye sayısının işletmenin finansal performansına etkisine yönelik literatür taraması yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada 1993-2015 yılları arasında uluslararası indekslerde taranan dergiler baz alınmıştır. Çalışma sonucunda kadın yönetim kurulu üye sayısı ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki bulan çalışmaların yanı sıra kadın üyelerin firma performansına olumsuz etki yaptığını tespit eden çalışmaların olduğu görülmektedir. Literatürde kadın yönetim kurulu üyelerinin artışının yönetim kurulu bağımsızlığını artıracak ve tartışma ve konsensüs gerektiren grup problem çözme ve karar almada kadın yönetim kurulu üyelerinin daha iyi bir performans göstereceğini öne süren yazarlar bulunmaktadır. Buna karşın diğer yazarlar ise; yönetim kurulu içerisinde kadın üye sayısının yükselmesi durumunda çatışmaların artacağını ve karar alma süreçlerin yavaşlayacağını ileri sürmüşlerdir.

ABSTRACT

Keywords:

*Corporate
Governance,*

Firm Performance,

Women on Board

Corporate governance has become a concept that has increased in importance since the early 2000s. In particular, corporate governance practices have gained importance in increasing competition power. Accounting scandals (Enron, Parmalat, etc.) revealed that corporate governance practices are inadequate. In this study, it was aimed to search the literature about the effect of the number of women's board members on the financial performance of the operator. The paper was based on internationally indexed journals between 1993 and 2015. As a result of the study, it is seen that besides the studies finding a positive relationship between the number of women's board members and firm performance, there are studies that determine that female members have a negative effect on firm performance. In the literature, there are writers who suggest that the increase in women's board members will increase the independence of the board and that women's board members will perform better in solving group problem solving and discussions that require discussion and consensus. In contrast, other writers; they argued that conflicts would increase and the decision-making processes would slow down if the number of female members increased within the board of directors.

1. GİRİŞ

Modern yönetim kurulları hissedarların çıkarlarını korumak amacıyla üst yönetimin faaliyetlerini ve performanslarını gözden geçirmek ve denetlemek zorundadır (O'Connell ve Cramer, 2010:387). Yönetim kurullarının denetlemedeki başarısı YK üyelerinin özellikleri, başka işletmelerde YK görevlerinde bulunmaları, yönetici sahiplik seviyeleri ve ücretlendirilme şekillerine bağlı olarak değişmektedir (Campbell ve Minguez-Vera, 2008:435). Ayrıca yönetim kurullarının stratejiyi oluşturmak ve yürütmekle birlikte dış çevreyle iletişimi sağlamada işlevleri de vardır. Bu görevleri bağlamında YK üyeleri işletmenin finansal performansını doğrudan belirlemekte ve bu bağlamda meydana gelen problem, nasıl bir YK yapısının hissedarlarının refahını en üst düzeye çıkaracağıdır (O'Connell ve Cramer, 2010:387).

Türkiye'de kadın YK üyelerinin (KYKÜ) finansal performansa olan etkileri incelendiğinde bu durum kadın YK üyelerinin işlevselliğini ortaya koyabileceği gibi, pozitif bir katkının ortaya çıkıyor olması da kadın YK üyesi bulundurmayan işletmelerin yönetim kurullarında daha çok sayıda kadın YK üyesi bulundurmasında teşvik niteliği taşıyabilecek, başka ülkelerde örneği olduğu gibi devlet tarafından kadın YK üyesi bulundurma zorunluluğu düzenlemelerine de bir zemin hazırlayacaktır (Karayel ve Doğan, 2014).

Türkiye'de kadın üyelerini ilgilendiren Seri: IV, No: 57 sayılı “Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ” 11.02.2012 tarih ve 28201 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğe göre; zorunlu uygulama olmamakla birlikte “Yönetim kurulunda en az bir kadın üye bulunur”, ilkesi getirilmiştir. Söz konusu ilke “Uygula, Uygulamıyorsan Açıkla” prensibi gereğince tavsiye niteliği taşımaktadır (Karayel ve Doğan, 2014).

Kadın yönetim kurulu üyesi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda iki teori ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi vekâlet teorisidir. Vekâlet teorisine göre; yönetim kurulunda bağımsız olmayan üyeler ile bağımsız üyeler arasında bir dengenin olması gerekmektedir. Bu denge içinde bulunan bağımsız yönetim kurulu üyeler üst düzey yönetimi daha etkili bir biçimde kontrol edip gözetleyecektir. Yönetim kurulunda, cinsiyet bakımından çeşitliliğin olması durumunda, başka bir ifade ile kadın üyelerinde yer alması durumunda, yönetim kurulunun bağımsızlığını arttıracak ve böylelikle daha dengeli bir yönetim kurulu yapısı meydana gelecek ve alınacak kararların hiçbir kişi ya da grup adına alınmamasına sebep olacaktır. İkinci teori olan Kaynak bağımlılığı teorisine göre; yönetim kuruluna bağımsız ve bağımlı üyelerin getirilmesi dış bağlantıların kurulması, bilginin iletimi, değişik konularda destek almayı sağlayan kaynakların temin edilmesi için yararlı olacaktır. Yönetim kurulunda cinsiyet açısından çeşitliliğin artırılması, yönetim kurulunu daha bağımsız hale getirecektir. Başka bir ifade ile yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliğinin artırılması halinde, işletmenin kaynaklardaki çeşitliliğin de arttırmasına yardımcı olacak böylelikle işletme performansını olumlu yönde etkileyecektir (Ocak, 2013:109).

Pearce ve Zahra (1991) göre, güçlü yönetim kurulları daha yüksek kadın yönetici sayısına sahiptir. Güçlü yönetim kurulları, toplumdaki değişimlere ve kurumsal yönetimde kadınların aktif katılımına daha duyarlıdır. Bununla birlikte güçlü yönetim kurulları işletmelerin düşünebilecekleri stratejik seçeneklerle ilgili tavsiye ve yasal danışmanlık yaparlar. CEO ve şirketin performansını denetler ve değerlendirirler ve örgütsel etkililiği garanti etmek için uygun eylemleri gerçekleştirirler. Bu rolün gerçekleştirilmesiyle, yöneticiler hissedarların çıkarlarını korurlar (Pearce ve Zahra, 1991).

Bu çalışmada kadın yönetim kurulu üye sayısının işletmenin finansal performansına etkisine yönelik literatür taraması yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada 1993-2015 yılları arasında uluslararası indekslerde taranan dergiler baz alınmıştır. Bu çalışma literatürde kadın yönetim kurullarının firma performansına etkisine yönelik olan çalışmaları ve kullandıkları yöntemleri, bulguları göstermesi açısından diğer kurumsal yönetim ile ilgili çalışmalara ışık tutacaktır.

2. KADIN YÖNETİM KURULU ÜYE SAYISININ İŞLETMENİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİ

Shrader, Blackburn ve Iles (1997) ABD şirketleri açısından kadın yönetim kurulu (KYK) üyelerinin oranı ile ROA, ROE ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişler. 1992 yılına ait 200 firma verisinden yararlandıkları araştırma sonucunda KYK oranı ile performans göstergeleri arasında geliştirilen modellerin bir kısmında negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Buna karşın Erhardt, Werbel ve Shrader (2003) 1993-1998 yıllarını içine alan çalışmalarında 127 büyük Amerikan şirketinin yönetim kurullarında yer alan kadın üyeler ile ROA ve

yatırım karlılığı arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır. Modelin tahmin sonuçlarına göre yönetim kurulundaki çeşitliliğin artması firmaların daha yüksek performans göstermesine neden olmaktadır. Carter, Simskins ve Simpsons (2003) ise cinsiyet çeşitliliğindeki artışın yönetim kurulu bağımsızlığını artıracakını öne sürmüşlerdir. Onlara göre KYK üyeleri erkek yönetim kurulu üyelerinin soramayacağı soruları sorabilme eğilimindedirler. Başka bir görüşe göre ise cinsiyet çeşitliliğinin farklı görüşlerin çatışmasıyla sonuçlanacağı için firma performansını negatif etkileyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca ABD'deki yatırımcıların kadın yönetim kurulu üyelerini artıran firmaları cezalandırmadıkları ve cinsiyet çeşitliliğindeki artışın daha fazla ekonomik kazanç ortaya çıkaracağı ortaya konulmuştur. Randøy, Thomsen ve Oxelheim (2006) 161 İsviçre, 154 Danimarka ve 144 Norveç firmasının 2005 yılının verileri ile bir örneklem oluşturarak cinsiyet çeşitliliğinin firmanın karlılığına ve değerine etkisini incelemişlerdir. Geliştirilen regresyon modellerinin sonucunda KYK oranının ROA ve firmaların piyasa değeri üzerinde anlamlı bir etkisini bulamamışlardır.

Cinsiyet çeşitliliği kadın ve erkek yönetim kurulu üyelerinin farklı karakter ve yeteneklerini şirkete sunma süreci olarak görülebilir. Dutta ve Bose'ye (2006) göre yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği kadınların, yönetim kurulunun önemli bir niteliği olarak, yönetim kurullarında yer alması olarak tanımlanmaktadır. Cinsiyet çeşitliliği yönetim kurulunun daha iyi işleyişini sağlayarak firma performansını etkileyebilir. Buna karşın Rose (2007) 1998-2001 yıllarını kapsayan analizinde Kopenhag Borsası'nda işlem gören şirketlerin kadın yönetim kurulları performanslarını etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Çalışmada YK içerisinde kadın üyelerin oranı %4 olarak bulunmuştur. Bünyelerinde en az bir kadın yönetim kurulu üyesi olan şirketlerin oranı ise %22 olarak bulunmuştur. Bu bulgular; Danimarka'da erkek egemen yönetim kurulu olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda kadın yönetim kurulu üye oranı ile Tobin's q arasında anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Kadın yönetim kurulu üyelerinin firma performansı üzerinde çeşitli faktörler nedeniyle pozitif ve önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Singh, Terjesen ve Vinnicombe'in (2008) çalışmasına göre KYK üyeleri yönetim kuruluna cinsiyet çeşitliliği kattıklarını belirtmişlerdir. Kadınlara özgü karakterlerden olan iletişim ve dinleme yeteneğiyle birleşince işletmeler daha iyi performans göstermektedir. Bu tartışma ve konsensüs gerektiren grup problem çözme ve karar almada kadın yönetim kurulu üyelerinin erkek yönetim kurulu üyelerine kıyasla daha iyi performans göstereceklerini ortaya koymaktadır (Robinson ve Dechant, 1997; akt. Karayel ve Doğan, 2014). Benzer bir şekilde Luckerath - Rovers (2010) Hollanda'da 2005-2007 yılları arasında 99 işletme üzerine yapmış olduğu çalışmada KYK oranı ile finansal performansın göstergesi olarak ele aldıkları ROE arasında pozitif ilişkiye rastlamışlardır. Bu sonuçların dışında Campbell ve Minguez-Vera (2008) İspanya'dan örneklem aldıkları 68 şirketin 1995-2000 yılları arasının verilerini kullanarak yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2EKK yöntemi aracılığıyla araştırmışlardır. Yazarlar kadın yönetim kurulu oranının, Tobin q ile ölçülen firma değeri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirlerken, KYKÜ olup olmaması (Dummy değişken 0-1) ile anlamlı olmayan bir ilişkiye ulaşmışlardır.

Wang ve Clift (2009) 243 Avustralya firması üzerine yaptıkları çalışmada YK çeşitliliği ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Analiz sonucunda KYK oranının ROA ve ROE üzerinde etkili olmadığını belirlemişlerdir. Bu sonuçlarının sebebini örneklemde yer alan kadın yönetim kurulu üyesi sayısının az olmasına bağlamışlardır. Adams ve Ferreira (2009) 1996-2003 yılları arasında ABD'de faaliyet gösteren 1939 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında cinsiyet çeşitliliği fazla olan yönetim kurullarının yöneticilerin denetlenmesinde daha çok gayret gösterdiklerini ancak yönetim kurullarında KYK oranı ile Tobin's q arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Araştırmaya göre; KYK üyelerinin yönetim kurulu toplantılarına katılma seviyeleri daha yüksektir; cinsiyet çeşitliliği fazla olan yönetim kurullarında erkek yönetim kurulu üyelerinin toplantıya katılma problemi daha düşüktür. KYK üyeleri denetim komitesinde daha fazla yer almaktadırlar (Karayel ve Doğan, 2014).

Carter vd. (2010) araştırmalarında, ABD'de 1998-2002 yılları arasında bulunan şirketlerde cinsiyet çeşitliliğinin finansal performans üzerindeki etkisini SEM ve 3EKK yöntemleri aracılığıyla ölçmüşlerdir. 2563 işletme verisinden yararlandıkları ampirik çalışma sonucunda cinsiyet çeşitliliği ile ROA ve Tobin's q arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Ararat vd. (2010), BİST 100 endeksinde 2006 yılında işlem gören 95 işletme üzerine yaptıkları araştırmada yönetim kurulundaki çeşitliliği ile finansal performansın göstergesi olan Tobin's q ve ROE arasında pozitif ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. Buna karşın Böhren ve Ström (2010), Oslo Borsası'nda işlem gören 203 Norveç şirketi üzerine yaptıkları çalışmalarında kurumsal yönetim politikaları ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Gerçekleştirilen ekonometrik analizler sonucunda KYK oranı ile hisse senedi getirileri, ROA ve Tobin's q arasında negatif ve oldukça anlamlı sonuçlar tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Haslam vd. (2010), 2001-2005 yılları arasında Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren 126 firmada kadın yönetim kurulu varlığının finansal performans üzerindeki

etkisini incelemiştir. Çalışma neticesinde KYK üye sayısı ile ROA ve ROE anlamlı olmayan bir ilişki; buna karşın en az bir KYK üyesi olmasının Tobin's q oranını olumsuz yönde etkilediğini belirlemiştir.

He ve Huang (2011), 2001-2007 yılları arasında, imalat sanayisinde bulunan 530 ABD işletmesi üzerine yapmış oldukları çalışmalarında KYKÜ sayısı ile ROA arasında negatif ilişkiye rastlamışlardır. Benzer bir şekilde Menteş (2011) BİST'da 2004-2009 yılları arasında işlem gören 123 firma üzerine yapmış olduğu araştırmada, yönetim kurulunda yer alan kadın üyelerin oranının finansal performans üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemiştir. Çalışma sonucunda KYK oranı ile Tobin q arasında negatif ve anlamlı ilişki; buna karşın KYK oranı ile ROA arasında ise negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki elde edilmiştir. Aynı yılda yapılan başka bir araştırmada Lindstaedt vd. (2011), Alman Birleşik Borsa Endeksi'nde (DAX) hisse senetleri işlem gören 160 firmada cinsiyet çeşitliliğinin finansal performans üzerindeki etkisini ampirik olarak test etmişlerdir. 2002-2010 yılları arasının verilerinden yararlandıkları çalışma sonucunda vekâlet teorisi ile tutarlı bir şekilde KYK oranının yükselmesi firmaların ROA ve ROE oranına olumlu bir katkı yaptığını savunmuşlardır.

Horváth ve Spirollari (2012), S&P 500 borsa endeksinde bulunan 136 Amerikan şirketinin yönetim kurulu özelliklerinin firma performansına etkisini incelemiştir. 2005-2009 yıllarının verilerinden yararlanıldığı araştırmaların sonucunda KYK oranı ile Tobin's q arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki bulmuşlardır. Benzer sonuçlar Shukeri vd. (2012) tarafından da tespit edilmiştir. Bu çalışmalar dışında Ahern ve Dittmar (2012), 248 Norveç firması üzerine yaptıkları araştırmalarında kadın yönetim kurulu üyelerinin firma değeri arasında negatif ilişkiler gözlemlemiştir. 2004-2009 yılları arasında Pakistan Borsası'na kote olmuş 395 firmanın verilerinden yararlandıkları çalışmada Mirza vd. (2012), cinsiyet çeşitliliğinin firma performansı üzerindeki etkisi EKK yöntemi ile test etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda KYK oranının artması ROA ve ROE oranına olumsuz etki yaptığını belirlemiştir. Fauzi ve Locke (2012), Yeni Zelanda Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren 79 firmanın 2007-2011 yıllarına ait verilerinden yararlandığı araştırmalarında yönetim kurulu ve sahiplik yapısının firma performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda ROA ve Tobin's q ile KYK oranı arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Benzer sonuçlar Ujunwa (2012) tarafından da Nijerya firmaları açısından ortaya koyulmuştur.

Bouaziz ve Triki (2012), Tunus firmaları üzerine yaptıkları araştırmalarında yönetim kurulu özelliklerinin muhasebe ve finansal ölçümler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 2007-2010 yıllarını içeren çalışmada 26 firma verisinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda KYK oranı ile ROA arasında pozitif bir ilişki ancak Tobin's q ve ROE ile KYK oranı arasında anlamlı olmayan ilişkiler elde edilmiştir. Benzer bir şekilde Mahadeo vd. (2012), Mauritius Menkul Kıymetler Borsası'nda 2007 yılında işlem gören 39 firmanın 371 yöneticisi açısından kadın yönetim kurulu oranı ile finansal performans göstergeleri arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Kadınların yönetim kurullarında temsil edilmeyişleri son zamanlarda önemli bir başlık olarak incelenmeye başlanmıştır. Çünkü kadınların yönetim kurulunda yer almalarıyla oluşan yönetim kurulları cinsiyet çeşitliliğinin finansal performans üzerindeki faydaları bu konuyu ön plana çıkarmıştır (M. K. ve Sori, 2012:1077). Kadınların yönetim kurullarında yer almalarıyla oluşan cinsiyet çeşitliliği üzerine yapılan düzenlemelerin çoğu kadın yönetim kurulu üyelerinin işletmenin kurumsal yönetimini olumlu yönde etkileyeceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre yönetim kurulları etkinliklerini ve verimliliklerini kadın yönetim kurulu üyelerini bünyelerine dahil ederek daha geniş yetenek havuzu oluşturarak artırabilmektedirler (Adams ve Ferreira, 2009:292). Ayrıca kadın yönetim kurulu üyeleri karar alma sürecine katacakları farklı perspektifle de işletme değerine olumlu katkı sağlayabilirler (Campbell ve Minguez-Vera, 2008:435'den akt.: Karayel ve Doğan, 2014).

Ocak (2013) çalışmasında, yönetim kurulunda ve üst yönetimde yer alan kadın üyelerin finansal performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Yazar, finans sektörü ve holdingler dışında Borsa İstanbul'da (BİST) 2008-2012 yılları arasında hisse senetleri işlem gören 101 firma açısından sabit etkiler yaklaşımını kullanarak araştırma yapmıştır. Analiz sonucunda yönetim kurulunda ve üst yönetimde yer alan kadınların oranı arttıkça, finansal performansın göstergesi olan aktif karlılık arttığını belirlemiştir. Benzer bir şekilde Cook (2013), Kanada Borsası'nda faaliyette bulunan 62 firmanın kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performans üzerindeki etkisini incelemiştir. 2012-Aralık ile 2013-Mart ayları arasındaki verilerinden yararlanmıştır. Kadın yönetim kurulu üyesi olan firmaları 1 ve olmayan firmaları ise 0 olarak tanımlayarak lojistik regresyon yöntemini kullanmıştır. Yapılan analizler sonucunda; KYKÜ sayısı artması halinde muhasebe ve piyasa esaslı performans göstergelerinin de arttığı belirlenmiştir. Joecks vd. (2013), çalışmalarında Almanya borsasında 2000-2005 yıllarında işlem gören 151 işletmede yönetim kurulu yapısı ile finansal performans (ROE) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda KYKÜ ile ROE arasında U biçiminde bir ilişki belirlemiştir. Buna göre cinsiyet çeşitliliği ilk başta finansal performansı olumsuz etkilemekte, kritik bir noktadan sonra, bu %30 kadın yönetim kurulu üye oranıdır, tamamen erkek üyelerden meydana gelen yönetim kurulu üyelerine

göre finansal performans üzerindeki pozitif etki çok daha fazla olmaktadır. Araştırmaya göre; %30 kadın yönetim kurulu oranı üç kadın üyeye karşılık gelmektedir ve araştırmaya göre bu oran kadın üyelerin yönetim kurulu üyeliğindeki “sihirli numara” olarak isimlendirilmiştir.

Dang vd. (2013), 70 Amerikan ve 103 Fransız firmasının verileri ile bir örneklem oluşturarak cinsiyet çeşitliliğinin firma performansına etkisini söz konusu ülkeler arasında karşılaştırma yaparak test etmişlerdir. Geliştirilen modeller sonucunda KYK üyesi olup olmaması (0-1) ve KYK oranı ile Tobin's q arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Cavaco vd. (2013) çalışmalarında, kurumsal yönetim mekanizmalarının Fransız firmalarının operasyonel performansına etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Geliştirilen modellerin bir kısmında KYK oranı ile ROA ve ROE arasında pozitif ilişkiler, diğer kısmında ise anlamlı olmayan ilişkiler tespit etmişlerdir. Buna karşın Schwizer vd. (2013), 2006-2008 yılları arasında İtalya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 246 firma açısından yönetim kurulu çeşitliliği ile firma performansı arasındaki ilişkiyi EKK yöntemi aracılığıyla incelemişlerdir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda KYKÜ sayısı ile firma performansı arasında anlamlı ilişki belirlenmemiştir. Liu vd. (2013), Çin borsasında faaliyet gösteren firmaların 1999-2011 yıllarının verilerinden yararlanarak cinsiyet çeşitliliği ile finansal performans arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma neticesinde KYKÜ ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki belirlemişlerdir. İcracı KYK üyelerinin finansal performans üzerindeki etkisinin bağımsız KYK üyelerine göre daha fazla olduğu bu durumda icra fonksiyonunun denetim fonksiyonundan daha işlevsel olduğunu ortaya koyduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte üç veya daha fazla KYK üyesi bulunduran işletmelerde iki veya daha az KYKÜ bulunduranlara göre finansal performans üzerindeki etki daha fazla bulunmuştur. Son olarak da çalışmada KYK üyelerinin finansal performans üzerindeki etkisinin devlet işletmelerinde özel işletmelere kıyasla daha düşük olduğu sonucu ortaya konulmuştur.

2006–2011 yıllarını kapsayan ve toplam 77 Vietnam firmaları üzerine yapmış oldukları araştırmalarında Vo ve Phan (2013), kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan ampirik analiz sonucunda Vo ve Phan (2013), KYKÜ ile firma performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Benzer sonuçlar Priya ve Nimalathasan (2013) tarafından, 2008-2012 yıllarını içine alan çalışmalarında, Sri Lanka firmaları açısından da belirlenmiştir. Taghizadeh ve Saremi (2013), Malezya'da 2008 yılında kamuya ait 150 şirket için KYK oranı ile ROE arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki; buna karşın ROA ile KYK oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir.

Son olarak Karayel ve Doğan (2014) BİST 100 endeksinde faaliyet gösteren firmaların yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ile finansal performansları arasındaki ilişki 2009-2012 yılları baz alınarak incelemişlerdir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda cinsiyet çeşitliliğinin ROA üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak cinsiyet çeşitliliğinin ROE ve Tobin's q üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 1. KYKÜ Sayısı İle Finansal Performans Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Araştırmaların Özetlenmesi

Yazar	Yıl	Ülke	Dönem	Firma Sayısı	Model	Performans Ölçümü	
						Tobin's q	Karlılık
Erhardt vd.	1993	ABD	1993-1998	127	EKK		+
Shrader vd.	1997	ABD	1992	200	EKK	-*	*/-*
Carter vd.	2003	ABD	2005	797	EKK/2EKK	+	
Ararat vd.	2006	Türkiye	2006	95	EKK	+	+
Randøy vd.	2006	İsviçre	2005	161	EKK	+	+
Randøy vd.	2006	Norveç	2005	144	EKK	+	+
Randøy vd.	2006	Danimarka	2005	154	EKK	+	+
Rose	2007	Danimarka	1998-2001	+100	EKK	-/+	

Campbell ve Minguez-Vera	2008	İspanya	1995-2000	68	2EKK	+/*	
Adams ve Ferreira	2009	ABD	1996-2003	1939	EKK	_*	_*
Wang ve Clift	2009	Avustralya	2003	243	EKK		-/-
Böhren ve Ström	2010	Norveç	1989-2002	230	EKK/2EKK/GLM/HEKK	_*	_*/*_*
Haslam vd.	2010	İngiltere	201-2005	126	T	_*	+/+
Lückerath-Rovers	2010	Hollanda	2005-2007	99	EKK		+*
Carter vd.	2010	ABD	1998-2002	2563	SEM/3EKK	-/+	+/-
Menteş	2011	Türkiye	2004-2009	123	EKK	_*	-
Lindstaedt vd.	2011	Almanya	2002-2010	160	EKK		+*/**
He ve Huang	2011	ABD	2002-2007	530	EKK		_*
Horváth ve Spirollari	2012	ABD	2005-2009	136	REG	+	
Fauzi ve Locke	2012	Yeni Zelanda	2007-2011	79	GLM	_*	_*

Tablo 1 (devam)

Shukeri vd.	2012	Malezya	2011	300	EKK		+
Mirza vd.	2012	Pakistan	2004-2009	395	EKK		_*/*_*
Mahadeo vd.	2012	Morityus	2007	39	EKK		+*
Ujunwa	2012	Nijerya	1991-2008	122	SEM/REM		_*
Bouaziz ve Triki	2012	Tunus	2007-2010	26	EKK	-	+*/*-
Ahern ve Dittmar	2012	Norveç	2001-2009	248	EKK	_*	
Cavaco vd.	2013	Fransa	2003-2011	237 ^a	EKK/GLM		+*/**/*/*
Schwizer vd.	2013	İtalya	2006-2008	246	EKK	-	
Joecks vd.	2013	Almanya	2000-2005	151	EKK/KOR		+*
Liu vd.	2013	Çin	1999-2011	>2000	ROB/SEM/GLM		+*/**
Vo ve Phan	2013	Vietnam	2006-2011	77	EKK		_*
Priya ve Nimalathan	2013	Sri Lanka	2008-2012	Seçilmiş	REG/KOR		-/-
Taghizadeh ve Saremi	2013	Malezya	2000-2011	244543	REG/KOR		-/*_*
Ocak	2013	Türkiye	2008-2012	101	SEM		+*
Dang vd.	2013	ABD	2010	70	EKK	-/+	
Dang vd.	2013	Fransa	2010	103	EKK	-/+	
Cook	2013	Kanada	2012:12-	62	LOJ/ANV/KOR/T	+*	+*

			2013:3				
Karayel ve Doğan	2014	Türkiye	2009-2012	100	REG/T	+	-/+*

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- *İstatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.
- ^aİlgili dönemler arasında ortalama firma sayısını göstermektedir.
- REG: çoklu regresyon yöntemini; KOR: korelasyon yöntemini; EKK: en küçük kareler yöntemini; 2EKK: iki aşamalı en küçük kareler yöntemini; 3EKK: üç aşamalı en küçük kareler yöntemini; T: t-testini; LOJ: Lojistik regresyon yöntemini; ROB: dirençli (sağlam) tahmincisini; ANV: anova yöntemini; GLM: genelleştirilmiş doğrusal modelini; SEM: sabit etkiler modelini; REM: rassal etkiler modelini; HEKK: havuzlanmış en küçük kareler yöntemini göstermektedir.

SONUÇ

Şirket yönetim kurullarının mercek altına alınması, kurumsal yönetimin finansal boyutunu ilk kez ortaya koyan, Cadbury (1992) raporu ile gerçekleşmiştir. Bu alandaki akademik çalışmalar da yaklaşık olarak aynı dönemde, Hermalin ve Weisbach (1991) çalışması ile hız kazanmıştır. Bu iki çalışmayı izleyen yıllardan günümüze kadar olan dönemde ise, yönetim kurullarının yapısı ile ilgili değişkenler pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar için yapılan çalışmalarda irdelenmiştir.

Kurumsal yönetim 2000'li yılların başından itibaren önemini artıran bir kavram haline gelmiştir. Özellikle rekabet gücünün artırılmasında kurumsal yönetim uygulamaları önem kazanmıştır. Yaşanan muhasebe skandalları (Enron, Parmalat vb.) nedeniyle kurumsal yönetim uygulamalarının yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yaşanan skandalların nedenleri arasında bağımsız denetim ve iç denetim kavramlarının iç içe geçmiş olmasının yanı sıra; önemli sebeplerden biri de işletme yöneticilerinin verdikleri kararlarda hatalı-yanlı davranışlarıdır. Tüm bu yaşananlar firmaların yönetim kurulunu daha da önemli hale getirmiştir.

Bu çalışmada kadın yönetim kurulu üye sayısının işletmenin finansal performansına etkisine yönelik literatür taraması yapılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda kadın yönetim kurulu üye sayısı ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki bulan çalışmaların yanı sıra kadın üyelerin firma performansına olumsuz etki yaptığını tespit eden çalışmaların olduğu görülmektedir. Literatürde kadın yönetim kurulu üyelerinin artışının yönetim kurulu bağımsızlığını artıracak ve tartışma ve konsensüs gerektiren grup problem çözme ve karar almada kadın yönetim kurulu üyelerinin daha iyi bir performans göstereceğini öne süren yazarlar bulunmaktadır. Buna karşın diğer yazarlar ise; yönetim kurulu içerisinde kadın üye sayısının yükselmesi durumunda çatışmaların artacağını ve karar alma süreçlerin yavaşlayacağını ileri sürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, Renee B. ve FERREIRA, Daniel (2009), "Women in the Boardroom and Their Impact on Governance and Performance", **Journal of Financial Economics**, S.94, ss.291-309.
- AHERN, Kenneth R. ve DITTMAR, Amy K. (2012), "The Changing of the Boards: The Impact on Firm Valuation of Mandated Female Board Representation", **The Quarterly Journal of Economics**, S.127, ss.137-197.
- ARARAT, Melsa, AKSU, Mine Hatice ve ÇETİN, Ayşe Tansel (2010), "Impact of Board Diversity on Boards's Monitoring Intensity and Firm Performance: Evidence From The Istanbul Stock Exchange", **17th Annual Conference of The Multinational Finance Society**, New Jersey (USA), ss.1-33.
- BOUAZIZ, Zied ve TRIKI, Mohamed (2012), "The Impact of The Board of Directors on the Financial Performance of Tunisian Companies", **Universal Journal of Marketing and Business Research**, S.1(2), ss.56-71.
- BÖHREN, Öyvind ve STRÖM, R. Öystein (2010), "Governance and Politics: Regulating Independence and Diversity in the Board Room", **Journal of Business Finance & Accounting**, S.37(9), ss.1281-1308.

- DOĞAN, Mesut - Kadın Yönetim Kurulu Üye Sayısının Finansal Performans Üzerinde Etkisi: Literatür Taraması
- CAMPBELL, Kevin ve MÍNGUEZ-VERA, Antonio (2010), "*Female Board Appointments and Firm Valuation: Short And Long-Term Effects*", **Journal of Management and Governance**, S.14, ss.37-59.
- CARTER, David A., SIMSKINS, Betty J. ve SIMPSON, W. Gary (2003), "*The Gender and Ethnic Diversity of US Boards and Board Committees and Firm Financial Performance*", **Corporate Governance: An International Review**, S.18(5), ss.396-414.
- CARTER, David A., D'SOUZA, Frank, SIMSKINS, Betty J. ve SIMPSON, W. Gary (2010), "*The Gender and Ethnic Diversity of US Boards and Board Committees and Firm Financial Performance*", **Corporate Governance: An International Review**, S.18(5), ss.396-414.
- CAVACO, Sandra, CHALLE, Edouard, CRIFO, Patricia, REBERIOUX, Antoine ve ROUDAUT, Gwenael (2014), "*Board Independence and Operating Performance: Analysis On (French) Company and Individual Data*", **E-Document**, Departement D'economie - Ecole Polytechnique Centre National De La Recherche Scientifique, ss.1-29, <http://econpapers.repec.org/paper/drmwpaper/2014-2.htm> (Erişim Tarihi: 01.07.2014).
- COOK, Robyn (2013), "*The Relationship between Corporate Governance Practices and Firm Performance in the Junior Canadian Life Sciences Sector*", **Yüksek Lisans Tezi**, Saint Mary's University Master of Business Administration, Halifax - Nova Scotia (Canada).
- DOAN, Ngoc Phi Anh ve NGUYEN, Jeremy D. K. (2011), "*Firm Characteristics, Capital Structure and Operational Performance: A Vietnamese Study*", **APEA 2011 - Conference Pusan**, National University, Busan (Korea). <http://www.apeaweb.org/confer/bus11/papers/Doan-Nguyen.pdf> (Erişim Tarihi: 05.03.2013).
- DUTTA, Probal ve BOSE, Sudipta (2006), "*Gender Diversity in the Boardroom and Financial Performance of Commercial Banks: Evidence from Bangladesh*", **The Cost and Management**, S.34(6), ss.70-74.
- ERHARDT, Niclas L., WERBEL, James D. ve SHRADER, Charles B. (2003), "*Board Director Diversity and Firm Financial Performance*", **Corporate Governance**, S.11(2), ss.102-111.
- FAUZI, Fitriya ve LOCKE, Stuart (2012), "*Board Structure, Ownership Structure and Firm Performance: A Study of New Zealand Listed-Firms*", **Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance**, S.8(2), ss.43-67.
- HASLAM, S. Alexander, RYAN, Michelle K., KULICH, Clara, TROJANOWSKI, Grzegorz ve ATKINS, Cate (2010), "*Investing with Prejudice: The Relationship Between Women's Presence on Company Boards and Objective and Subjective Measures of Company Performance*", **British Journal of Management**, S.21, ss.484-497.
- HE, Jinyu ve HUANG, Zhi (2011), "*Board Informal Hierarchy and Firm Financial Performance: Exploring a Tacit Structure Guiding Boardroom Interactions*", **Academy of Management Journal**, S.54(6), ss.1119-1139.
- HORVÁTH, Roman ve SPIROLLARI, Persida (2012), "*Do the Board of Directors' Characteristics Influence Firm's Performance? The U.S. Evidence*" **Prague Economic Papers**, S.4, ss.470-486.
- JOECKS, Jasmin, PULL, Kerstin ve VETTER, Karin (2013), "*Gender Diversity in the Boardroom and Firm Performance: What Exactly Constitutes a "Critical Mass"?*", **Journal of Business Ethics**, S.118(1), ss.61-72.
- JULIZAERMA, Mohamad Khudzari ve SORI, Zulkarnain Mohamad (2012), "*Gender Diversity in the Boardroom and Firm Performance of Malaysian Public Listed Companies*", **Journal of Procedia-Social and Behavioral Sciences**, S.65, ss.1077-1085.
- KARAYEL, Mete ve DOĞAN, Mesut (2014), "*Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği ve Finansal Performans İlişkisi: BİST 100 Şirketlerinde Bir Araştırma*", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.19(2), ss.75-88.
- LINDSTAEDT, Hagen, WOLFF, Michael ve FEHRE, Kerstin (2011), **Frauen in Führungspositionen - Auswirkungen auf den Unternehmenserfolg**, German Federal Ministry of Family - Senior Citizens - Women and Youth Published, Germany. http://www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSFJ/Abteilung4/Anlagen__binaer/frauen-in-

f_C3_BChrungspositionen-lange fassung,property=blob,bereich=bmfsfj,sprache=de,rwb=true.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2014).

- LIU, Yu, WEI, Zuobao ve XIE, Feixue (2014), "*Do Women Directors Improve Firm Performance in China?*", **Journal of Corporate Finance**, S.28(c), ss.169-184. http://cvt2.nyu.edu/kwok/conference/submissions/swfa2013_submission_159.pdf (Erişim Tarihi: 02.06.2014).
- LÜCKERATH-ROVERS, Mijntje (2010), "*Women on Board and Firm Performance*", **Journal of Corporate Governance**, S.11, ss.1-30, http://download.springer.com/static/pdf/96/art%253A10.1007%252Fs10997-011-9186-1.pdf?auth66=1416167068_199cc40999f7e7d4a7f2ca741f611a7b&ext=.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2014).
- MAHADEO, Jyoti D., SOOBAROYEN, Teerooven ve HANUMAN, Vanisha Oogarah (2012), "*Board Composition and Financial Performance: Uncovering the Effects of Diversity in an Emerging Economy*", **Journal of Business Ethics**, S.105, ss.375-388.
- MENTEŞ, Süleyman Ahmet (2011), "*Gender Iversity at the Board and Financial Performance: A Study on ISE (Istanbul Stock Exchange)*" **Middle Eastern Finance and Economics**, S.14, ss.6-15.
- MIRZA, Hammad Hassan, MAHMOOD, Shahid, ANDLEEB, Sumaira ve RAMZAN, Farzana (2012), "*Gender Diversity and Firm Performance: Evidence From Pakistan*", **Journal of Social and Development Science**, S.3(5), ss.161-166.
- OCAK, Murat (2013), "*Yönetim Kurulu ve Üst Yönetimde Yer Alan Kadınların Finansal Performansa Etkisi: Türkiye'ye İlişkin Bulgular*", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S.60, ss.107-126.
- PEARCE, John A. ve ZAHRA, Shaker A. (1991), "*The Relative Power of CEOs and Boards of Directors: Associations with Corporate Performance*", **Strategic Management Journal**, S.12(2), ss.135-153.
- PRIYA, Kogulan ve NIMALATHASAN, Balasundaram (2013), "*Board of Directors' Characteristics and Financial Performance: A Case Study of Selected Hotels and Restaurants in Sri Lanka*", **Merit Research Journal of Accounting, Auditing, Economics and Finance**, S.1(2), ss.18-25.
- RANDØY, Trond, THOMSEN, Steen ve OXELHEIM, Lars (2006), "*A Nordic Perspective on Corporate Board Diversity*", **Project E-Document**, Nordic Innovation Centre, ss.1-29, http://www.nordicinnovation.org/Global/_Publications/Reports/2006/The%20performance%20effects%20of%20board%20diversity%20in%20Nordic%20Firms.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2014).
- ROBINSON, Gail ve DECHANT, Kathleen (1997), "*Building a Business Case for Diversity*", **Academy of Management Executive**, S.11(3), ss.21-31.
- ROSE, Caspar (2007), "*Does Female Board Representation Influence Firm Performance? The Danish Evidence*", **Journal of Corporate Governance: An International Review**, S.15, ss.404-413.
- SCHWIZER, Paola, SOANA Maria Gaia ve CUCINELLI, Doriana (2013), "*The Relationship between Board Diversity and Firm Performance: The Italian Evidence*", **Arbeitspapier**, http://www.adeimf.it/new/images/stories/Convegno/Novara/Soana_Schwizer_Cucinelli_Board_diversity.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2014).
- SHRADER, Charles B., BLACKBURN, Virginia ve ILES, Paul (1997), "*Women in Management and Firm Financial Performance: An Exploratory Study*", **Journal of Managerial**, S.9(3), ss.355-376.
- SHUKERI, Siti Norwahida, SHIN, Ong Wei ve SHAARI, Mohd Shahidan (2012), "*Does Board of Director's Characteristics Affect Firm Performance? Evidence From Malaysian Public Listed Companies*", **International Business Research**, S.5(9), ss.120-127.
- SINGH, Val, TERJESEN, Siri ve VINNICOMBE, Susan (2008), "*Newly Appointed Directors in the Boardroom: How Do Women and Men Differ?*", **European Management Journal**, S.26(1), ss.48-58.
- TAGHIZADEH, Maryam ve SAREMI, Seyedeh Yalda (2013), "*Board of Directors and Firms Performance: Evidence from Malaysian Public Listed Firm*", **International Proceedings of Economics Development & Research**, S.59, ss.178-182, <http://www.ipedr.com/vol59/037-ICEMM2013-P10030.pdf> (Erişim Tarihi: 03.07.2014).

DOĞAN, Mesut - Kadın Yönetim Kurulu Üye Sayısının Finansal Performans Üzerinde Etkisi: Literatür Taraması

VO, Duc ve PHAN, Thuy (2013), "*Corporate Governance and Firm Performance: Empirical Evidence From Vietnam*", **International Journal of Economics and Finance**, S.6(6), ss.62-77
http://www.murdoch.edu.au/School-of-Management-and-Governance/_document/Australian-Conference-of-Economists/Corporate-governance-and-firm-performance.pdf (Erişim Tarihi: 03.12.2013).

WANG, Yi ve CLIFT, Bob (2009), "*Is There a "Business Case" for Board Diversity?*", **Pacific Accounting Review**, S.21(2), ss.88-103.

İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler

Strategy Types and Practice Examples Applied in Business

Murat ÇUBUKCU

Doktorant, Uludağ Üniversitesi, SBE, İşletme A.B.D.,
711314012@ogr.uludag.edu.tr

Makale Başvuru Tarihi: 09.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 27.08.2018

ÖZET

**Anahtar
Kelimeler:**

Strateji,

Stratejik Yönetim,

Strateji Tipleri,

Uygulama

Bu çalışmanın amacı, işletmelerde uygulanan strateji tiplerinin ve başarılı uygulama örneklerinin, konu hakkındaki literatür çerçevesinde kuramsal olarak ortaya konulmasının sağlanmasıdır. İşletmelerin hedeflerini gerçekleştirebilmelerini sağlayabilecek pek çok alternatif seçenek vardır. İşletmeler yapısına en uygun stratejiyi, iç ve dış çevre analizleri yaparak seçmeli ve başarı ile uygulamaya koymalıdır. Her işletme, sahip olduğu farklı varlık ve yetenekleri dikkate alarak, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmeyi ve yoğun rekabet ortamında bir adım önde olabilmeyi amaçlar. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edebilmek için; fiyat, kalite, zaman ve çeşitlilik gibi farklı alanlarda strateji geliştirebilirler. İşletmeler, kaynaklarını ve yeteneklerini optimum kullanabilecekleri, sahip oldukları yapıları ile uyumlu seçilen stratejilerini, sürekli iyileşme ve yenilik yapma mantığı ile başarı ile uygulamaya koyabilmelidirler. İyileşme ve yenilikler ile taklit edilebilmelerini zorlaştırmalıdır. Bunun başarı ile sağlanabilmesi için, uygulamada çok farklı strateji tipleri uygulanabilmektedir; rekabet stratejileri, büyüme ve gelişme stratejileri, küçülme ve tasarruf stratejileri gibi pek çok eskiden beri uygulanan ve yeni ortaya çıkmış olan strateji tipleri vardır. Bu hususta; çalışmada ayrıca, sektörlerinde ki bazı önde gelen işletmelerin kullandığı stratejilerde yer almaktadır.

ABSTRACT

Keywords:

Strategy,

Strategic
Management,

Strategy Types,

Practice

The aim of this study is to ensure that the types of strategies applied in enterprises and examples of successful application are theoretically presented in the literature on the subject. There are many alternative options that can help businesses to achieve their goals. Businesses should choose the strategy that best suits their structure by doing internal and external environment analysis and successfully implement it. Each business seeks to achieve sustainable competitive advantage and to be one step ahead of intense competition, taking into account the different assets and capabilities that it possesses. In order to achieve sustainable competitive advantage; They can develop strategies in different areas such as price, quality, time and diversity. Businesses should be able to successfully implement selected strategies that are compatible with their structures and that they can optimally use their resources and capabilities, with continuous improvement and logic of innovation. They must make it difficult to be imitated by improvements and innovations. To achieve success with it, in practice many different types of strategies can be applied; there are many types of strategy that have been applied and emerged for many years such as competitive strategies, growth and development strategies, downsizing and savings strategies. In this respect; this study also included strategies used by some of the leading companies in their sector.

1. GİRİŞ

Stratejilerin uygulanması, stratejik yönetim sürecinin en zor aşamalarından biridir. İşletmenin yapısına, işletme kültürüne ve mevcut insan kaynağına en uygun stratejinin seçilmesi ve başarı ile uygulanması, işletme amaçlarının gerçekleşmesini sağlayacak ve işletme performansını artıracak önemli kritik başarı faktörleridir. Belirsizlik ortamında işletmeler, doğru yol alabilmek için, stratejik yaklaşım sergilemelidirler. Stratejik yaklaşım proaktif olmayı gerektirir. İyi seçilen bir strateji, işletmelere bir rehber, pusula görevi görür ve doğru yol almalarını sağlar.

İncelenen stratejik yönetim literatüründe, bir örgütün stratejisinin içeriğinin üç temel genelleştirilmiş bileşenleri tespit edilmiştir. Birincisi, strateji “iletişim” (plan) olarak algılanmaktadır. İkincisi, strateji “niyet” olarak algılanır. Üçüncüsü, strateji “gerçekleşen” olarak algılanmıştır. Chandler (1962) stratejileri plan, niyet ve gerçekleşen olarak genelleştirmiştir. Literatürde strateji içeriğinin genel bileşenleri tartışılmaya gelmiştir. Stratejiyi plan, oyun planları, politika, hedefler ve misyon olarak ifade eden araştırmacıların bazıları; Andrews (1987), Campbell ve Yeung (1991), Chandler (1962), Dess ve Miller (1996), Hofer ve Schendel (1978)'dir. Stratejiyi oluşturmak için niyet edilen stratejileri pozisyon olarak Porter (1996), kaynak tabanlı olarak Barney (1995), yetenekler olarak Teece vd. (1997), temel yetenekler olarak Prahalad ve Hamel (1990) ifade etmişlerdir. Eylemler ve davranışlar dizisi olarak Farjoun (2002), Mintzberg ve Waters (1985) ve Pettigrew (1977) ifade etmişlerdir. Kararlar ve seçimler dizi olarak tartışılan belli başlı araştırmacılar ise Hax ve Majluf (1988), Markides (2004), Miller (1987), Mintzberg (1978), Pettigrew ve Whipp (1991), Pfeffer ve Salancik (1974)'dir (Steensen, 2014: 268-269).

İşletmelerin seçtikleri stratejilerde, farklı stratejik yaklaşımları nedeniyle farklılaşabilir. Birçok araştırmacı tarafından işletmelerin seçtikleri stratejiler sınıflandırılmış ve açıklanmıştır. Stratejik yönetim alanında Mintzberg (1978), Miles ve Snow (1978), Ansoff (1987) ve Porter (1996) gibi araştırmacılar, işletmelerin seçtikleri stratejileri açıklamaya çalışan belli başlı araştırmacılar. Miles ve Snow'un (1978) strateji tipolojisi en çok kabul gören strateji sınıflandırmalarından biridir. Miles ve Snow strateji tiplerini, öncüler, analizciler, savunmacılar ve tepkiciler olarak sınıflandırmışlar ve genel kabul görmüş ve günümüz kadar kullanılmaktadır (Laugen vd., 2006: 86). Porter (1985) rekabet stratejilerini, Rumelt (1984) işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını elde edebilmeleri için ürün ve kaynaklarının taklit edilmemesi gerektiğini, Barney (1991) rekabetin sürdürülebilirliği için değer yaratan stratejiler uygulanmasının önemini, Burns ve Stalker (1961) rekabet stratejilerini genellikle düşük maliyet stratejilerinin uygun olacağını, farklılaşma stratejilerinin ise organik ya da esnek modellerle ilişkilendirilmiş ve tartışmışlardır.

İyi uygulanan vasat bir strateji, iyi uygulanmayan mükemmel bir stratejiden daha iyidir (Martin, 2012:127). Strateji geliştirildikten ve stratejik planlar hazırlandıktan sonra uygulama safhasına geçilir. Uygulama safhası, stratejilerin başarılabilmesi için daha uzun ve daha problemlidir. Çünkü yapılan planlar ne kadar mükemmel ve isabetli olursa olsun, özenle ve maharetle uygulanamaz ise, stratejiler başarıyla gerçekleştirilemeyecektir (Dinçer, 2013:43-44). Stratejinin temel uygulama işlevleri, uygun organizasyonun kurulması, gerekli kaynakların tahsis edilmesi, stratejilerin gerekli politikalarla desteklenmesi, kaizen uygulamaları, destek sistemlerinin kurulması, ödüllendirme ve teşvik sistemlerinin uygulanması, işletme kültürünün geliştirilmesi ve plan sonuçlarının elde edilmesi için gerekli liderliğin ortaya konmasıdır. Bilinmesi gereken, neyin, ne zaman, nasıl ve kimler tarafından yapılacağıdır (Ertuna, 2008:168).

İşletmeler küresel pazarda yerlerini alabilmek ve rekabet yarışında geri kalmamak için hem hız hem maliyet hem de müşteri ilişkileri açısından avantajlı olmak durumundadırlar. Bunu yaparken de temel yeteneklerin birleştirilmesi, gelişen teknolojilerden veya dış kaynaklardan etkin biçimde yararlanılması öncelik arz etmektedir (Kıngır, 2007:21). Kaynak ve yetkinliklerle rekabet üstünlüğü kurmak için az bulunurluk ve uyumluluk en önemli koşullardır. Kaynaklar ve yetkinlikler taşınabilir veya tekrarlanabilirse taklit edilebilir (Grant vd., 2014:130-131). İşletmeler, farklılık ve yeniliklere çabuk ve etkin bir şekilde uyum göstererek ayakta kalabilmektedirler. Rekabetin acımasız etkilerine karşı her zaman en iyi şekilde cevap verebilmek için işletmeler içsel yapılarını dışarıdaki gelişmelere uyum sağlayacak şekilde yapılandırmak zorundadır. İşletmenin başarısı için, işletme fonksiyonları bu amaçlar doğrultusunda hareket etmesi sağlanmalıdır. Bu amaçlar, uzun vadeli, gelişmelere ve rekabete karşı her zaman cevap verebilecek şekilde yapılandırılmalıdır (Kaygusuz vd., 2009:5).

İşletmenin başarısı, güçlü olduğu yönleri tanımlamasına, bunların geliştirilmesine ve stratejik kararların alınmasında kullanılması bağlıdır. Zayıf yönlere üzülme ve onları iyileştirmeye ya da gidermeye çaba ve zaman harcamak yerine başarı faktörlerine ve temel yetkinliklere odaklanmak çok daha akılcı olacaktır. Böylece

daha kısa sürede, daha kolay ve daha yüksek performans sonuçları elde edilecektir (Barutçugil, 2013:181). Geliştirilen yeteneklerin bir stratejide kullanılabilmesi için, bu yeteneklerin başkaları tarafından kolaylıkla taklit edilemeyecek yetenekler olmaları gerekir. Kolaylıkla taklit edilebilecek yetenekler, farklılık yaratmayacak, bir üstünlük sağlamayacaktır. Kısa bir zamanda taklit edilebilen yetenekler, herkesin uyması gereken standartlar haline dönüşür (Ertuna, 2008:39).

Başarılı bir stratejinin en önemli özelliklerinden biri, işletmeyi rakiplerinden ayırıştırabilmesi, güçlü yönlerini öne çıkarıp, zayıf yönlerini saklayabilmesidir. Bir işletmeyi farklılaştıracak stratejiyi oluşturmak için de ilk adım, işletmenin temel yeteneklerini doğru bir şekilde tespit etmektir. Temel yetenek veya yetkinlikler, bir işletmeyi başka işletmelerden ayıran, işletmenin vizyonunu gerçekleştirmede temel rol oynayan, rakipler tarafından kolayca taklit edilemeyen bilgi, beceri ve yeteneklerdir (Bakoğlu, 2010:36-38). Doğru bir işletme stratejisi; organizasyonun temel yetkinliklerine ve stratejik yeteneklerine dayanır ve bunları kullanır. Strateji, birimler, bölümler, fonksiyonlar ve bireyler arasında ki bağlantılardan ve içsel bağlılıklarından sinerji yaratır (Barutçugil, 2013:44).

Stratejik yönetim anlayışı ile yöneticiler, dış çevre faktörlerinde ki değişmelerin kısa ve uzun vadeli finansal etkilerini belirleme, işletmenin kaynak ve becerileriyle karşılaştırma ve değerlendirme işlemini yaparlar. Stratejik yönetim anlayışını benimsemiş yöneticiler, uzun vadeli olarak işletmenin pazarları ve rakiplerle ilgili bilgileri sadece işletme tarafından bir değer olarak değil, nitelik ve özellikleriyle tüketiciye sağlayacakları ekonomik bir değer olarak da analiz ederler (Çomaklı vd., 2007:57).

Bir organizasyonda stratejiler farklı seviyelerde bulunur ve kapsama alanlarına göre sınıflandırılır. İşletmeler için, hangi iş organizasyonu olacağını ve bu iş birimleri arasında kaynakların nasıl tahsis edilebileceğini ele alan stratejiler kurumsal stratejilerdir. Kurumsal stratejiler, organizasyonun en üst düzeylerinde kurulur ve uzun vadeli bir zaman ufku içerir. İş birimi stratejileri, belirli bir işte nasıl rekabet edebileceklerine odaklanmaktadır. Bir iş stratejisinin kapsamı, bir şirket stratejisinden daha dardır ve genellikle tek bir iş birimi geçerlidir. Diğer bir strateji seviyeside, işlevsel seviyede ki stratejilerdir. İşlevsel stratejiler, iş stratejilerinden daha dar kapsamlıdır. Fonksiyonel stratejiler, bir işletmenin üretim, finans, pazarlama ve personel gibi farklı fonksiyonel alanlarının faaliyetleriyle ilgilidir. Genellikle fonksiyonel stratejiler bir yıl veya daha kısa periyodludur (Byars, 1987:62).

Miles ve Snow (1978), işletmeleri uyguladıkları stratejilere göre, dört tip stratejik gruba ayırmıştır. Bunlar; savunmacılar, öncüler, analizciler ve tepkicilerdir (Bulut vd., 2009:25). İşletmelerin öncelikli amaçlarını gerçekleştirmek için takip edebileceği pek çok stratejik alternatif bulunmaktadır. Aslında işletmelerin, her biri birçok değişik stratejinin uygulanabileceği, dört istikamet bulunmaktadır; Büyüme, mevcut durumunu koruma, küçülme ve varlığına son verme (Dinçer, 2013:204). Piyasa liderinin rekabet stratejisi üç şekilde uygulanabilir (Akgemci, 2013:241); savunmacı yaklaşım, toplam pazarın genişletilmesi yaklaşımı, pazar payının genişletilmesi stratejisidir.

Bu çalışmanın temel amacı, seçilen stratejilerin ve başarı ile uygulanmasının, işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı ve üstünlüğü elde edilmesinde, piyasada rakiplerinin önünde yer almalarında, önemli bir araç olduğunun kuramsal bir çalışma ile ortaya konulmasıdır. Literatür taraması ile işletmelerin seçtikleri belli başlı stratejilerin nasıl sınıflandırıldığı ve uygulamadan bazı güncel örnekler ile en çok kullanılan ve literatürde genel kabul görmüş bazı stratejiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. TEMEL İŞLETME STRATEJİLERİ

Her işletmenin sahip olduğu veya olabileceği benzer veya farklı varlık ve yetenekler sıradan varlık ve yeteneklerdir. Rekabet üstünlüğü sağlayabilseler bile bu üstünlük geçici olur. Diğer işletmelerin taklit edip, öğrenme ve deneyimlerini artırması sonucu farklılık giderilir ve rekabet üstünlükleri kaybolur. Bu nedenle işletmenin yeteneklerinin, temel yetenek haline getirilmesi ve çevredeki değişime uygun sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü için bu temel yeteneklerin sürekli olarak geliştirilmesi gerekir (Ülgen ve Mirze, 2013:120). Örgütün stratejik amaçlarına ulaşarak varlığını sürdürebilmesi, müşteri ihtiyaç ve isteklerinin etkin ve verimli biçimde karşılanarak müşteri memnuniyetinin sağlanmasına bağlıdır. Müşteri memnuniyetini sağlamanın anahtarı, onların ihtiyaç ve isteklerinin istenilen yer, zaman, miktar, çeşit, kalite ve en uygun maliyetle karşılanmasıdır (Akgemci, 2013:238). İşletme temel stratejileri; durağan, içsel büyüme, dışsal büyüme ve revizyon stratejileridir (Robbins vd., 2012:230). Bir işletme stratejisi oluşturulurken üç temel analiz verileri girdi olarak ele alınmaktadır (Efil, 2010:117); işletmenin faaliyette bulunduğu ortamın analizi, işletmenin sahip

olduğu kaynakların analizi, rekabet etme kararı alınan sahaya ilişkin stratejik başarı kriterleri ve bu çerçevede yapılan işletme misyonunun tespiti.

Bir işletmenin birim karlılığını artırabilmesi için müşterilerini daha yüksek birim fiyat ödemeye ikna etmesi ve/veya satılan ürünün birim maliyetini düşürebilmesi gerekir. Toplam karlılık artışı içinde, yüksek karlılığa sahip olan ürün ve hizmetlerini yüksek hacimde satmalıdır. Bir işletmenin müşterileri göreceli olarak daha yüksek fiyatlar ödemeye ikna etmesi ve/veya rakiplerinden göreceli olarak daha düşük birim maliyet sağlaması durumuna rekabet avantajı denir. Çikolata Godiva ve Lindt, otomobilde BMW ve Mercedes rekabet avantajı sağlamış markalardır, zira müşterileri bu markaların ürünleri için nispeten daha yüksek bir fiyat ödemeye razıdır. Supermarket zinciri BİM ise, daha düşük birim maliyet sağlayarak rekabet avantajı sağlar. İşletmeler daha düşük birim maliyete ulaşmak için sadece operasyonel verimlilik girişimleri ile yetinmemeli zira tüm operasyonel verimlilik tedbirleri tüm rakipleri içinde aynen mevcuttur (Tulga, 2015:106).

3. REKABET STRATEJİLERİ

İşletmeler ayrıcalıklı üstünlüklere dört yoldan ulaşabilirler (Wheelen vd., 2012:186); işletme çok kıymetli bir değere, belki kuruluşundan itibaren sahip olabilir, işletme ayrıcalıklı üstünlüğünü başka bir firmadan satın almış olabilir, işletme ayrıcalıklı üstünlüğünü başka bir firma ile paylaşıyor olabilir veya yıllar içinde işletme tarafından geliştirilmiş olabilir. Strateji, rekabette trade-off yapmak demektir. Stratejinin özü, ne yapılmayacağını seçmek demektir. Trade off, bir şeyi elde etmek için başka bir şeyden vazgeçme anlamında kullanılmaktadır. Trade-off olmasaydı stratejiye gerek olmazdı ve her iyi fikir hemen taklit edilebilirdi. Ayrıca performans tamamen operasyon etkinliği dayanırdı (Porter, 2013:32).

İşletmeler, kendileri için en uygun/iyi stratejiyi ararken rakip işletmelerin rekabetçi güçlerini ve stratejilerini de izleyerek karşı eylemler/önlemler planlamaktadırlar. Rekabetçi pazarlarda başarılı olmak, rakibi alt etmek, onlardan pazar payı kapmak, karlılığı ve kalıcılığı güvenceye almayı, çoğu kez rakiplerin kaybetmesini sağlayarak yapmak şeklinde adeta savaş tarzı bir pazar oyunu oynanmaktadır (Barutçugil, 2013:247). Hambrick ve Fredricson'a (2001) göre, rekabet stratejisinin oluşumunu etkileyen faktörler beş boyutta incelenebilir. Bunlar (Okumuş vd., 2014:146); alanlar, araçlar, fark yaratma araçları, dereceleri ve iktisadi bakış açısıdır.

Rekabette kalıcı bir üstünlük, ancak işletme stratejisini yeniden yaratmakla sağlanabilir. Hem iç hem de dış piyasalarda rekabet edebilmek büyük ölçüde stratejinin yeniden geliştirilmesine bağlı olacaktır (Kıngır, 2007:255). İşletmeler rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için, pazarın rekabet özelliklerini de dikkate alarak; fiyat, kalite, zaman ve çeşitlilik gibi dört farklı alanda strateji geliştirebilirler (Dinçer, 2013:198). Seçilen rekabet stratejileri başarı ile uygulamaya konulabilmelidir. Rekabet üstünlüğünün kaynağı olarak hız kavramına, zaman temelli rekabet kavramıyla Boston Danışma Grubu tarafından öncülük edilmiştir (Grant vd., 2014:175-176).

Rekabetçi güçlerle baş etmek isteyen başarılı yöneticiler; firmayı beş rekabetçi gücün baskısından olabildiğince koruyacak, sektörün rekabetçi kurallarını firmanın çıkarları yönünde etkileyecek ve rekabet oyununda firmaya güçlü bir konum sağlayacak rekabetçi yaklaşımları arayış içinde olacaktır (Barutçugil, 2013:137). İşletmelerin rekabetçi pozisyonlarının belirlenmesinde yararlanabilecek yöntemlerden bazıları şunlardır (Akgemci, 2013:39); McKinsey matrisi, Porter'ın rekabet stratejisi (beş faktör analizi), Boston danışmanlık grubu'nun ürün portföy matrisi, ürün yaşam seyri ve piyasa/rekabet matrisi.

Bir işletmenin rekabet üstünlüğü potansiyeli, kaynak ve yeteneklerin değerine, nadirliğine ve taklit edilebilirliğine bağlıdır. Ancak, işletmelerin bu potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilmeleri, kaynaklarını ve yeteneklerini kullanabilmeleri için, işletmeler iyi organize edilmelidir. Yani, kaynaklarının ve yeteneklerinin tam rekabetçi potansiyelinden faydalanmak için örgütlenmiş bir firma olmalıdır (Barney vd., 2012:99). Porter, rekabet üstünlüğünün sürdürülebilirliğini üç koşula bağlamaktadır. Bunlardan ilki, üstünlüğünün kaynağıdır. İkinci özellik, işletmenin sahip olduğu üstünlük kaynaklarının miktarıdır. Üçüncü ve en önemli kaynak ise sürekli yenilik ve iyileştirme (Porter, 1992:50-51).

İşletmeler, rakiplerinden bir adım önde olmayı amaçlıyorsa, mevcut yetenek profilini, yaratıcı işlevselliklerini, zihinsel enerji ve konumlarını tutucu bir anlayışın etkisinden kurtarmalıdır (Kıngır, 2007:22). Sürdürülebilir rekabet gücünün belirlenmesinde önemli bir özellikte, sahip olduğu üstünlük kaynaklarının miktarıdır. Kaynaklar, işletmenin güçlü veya zayıf tarafı olarak düşünülebilecek her şeydir. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün en önemli kaynağı sürekli yenilik ve iyileştirme. Bir işletmenin büyüklüğü ne olursa olsun üretim kalitesi, zamanını ve müşteriye dönük hizmetlerini iyileştirme çabası göstermelidir. İşletmeler, sürekli yenilik ve iyileştirmeler yaparak rakiplerinin kendilerini taklit etmelerini zorlaştırmalı yâda rakiplerine

kendilerini taklit etmeleri için zaman kazandırmamalıdır (Akgemci, 2013:180). Ağ etkili sektörlerde rekabet avantajını sürdürülebilir kılmanın çok etkin bir yolu, rakiplerden çok daha önce ölçek ekonomisini ve ölçek faydalarını (ağ etkili sektörlerde) yakalayabilmektir (Tulga, 2015:113).

Porter'a (1985) göre, sürdürülebilir rekabet için işletmenin belli bir pazarda rakiplerine göre elde ettiği karlılığın sektör ortalamasının üzerinde ve uzun zaman devam etmesi gerekmektedir. Porter (1985), sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için işletme stratejisinin rakipleri tarafından taklit edilmesini zorlaştırıcı engellerin ortaya konulmasını ve bu engellerin sürekli yenilenmesini gerekli görmektedir. Rumelt (1984), sürdürülebilirlik için işletmenin ürün ve kaynaklarının tam olarak taklit edilememesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Barney (1991) ise, rekabetin sürdürülebilir kılınması için bir işletmenin, mevcut veya potansiyel rakipleri tarafından benzer dönemde uygulanamayan ve kopyalanamayan bir unsurun var olmasını; değer yaratan bir stratejinin uygulanmasını gerekli görmektedir (Okumuş vd., 2014:148).

M. Porter, stratejinin, bir kuruluşun pazarda sürdürülebilir bir fark yaratmak için, rakiplere üstün geleceği faaliyetler kümesini seçmekle ilgili olduğunu savunur. Sürdürülebilir fark, müşterilere rakiplerinden daha fazla değer önermek yâda benzer değeri daha az fiyatla önermek olabilir. Porter, farklılık hem faaliyetlerin seçiminden hem de nasıl gerçekleştirildiklerinden doğar demiştir (Kaplan, 2014:61). J.Harrison, örgütsel bir kaynağın yâda yeteneğin sürdürülebilir rekabetçi üstünlük yaratması için ön şartları şu şekilde sıralamıştır (Harrison, 2003:74-75); piyasada işletmeye fırsat yaratacak veya bir tehdidi yok edecek değere sahip olması, eşsiz olması (başka işletmelerde bulunmaması), taklit edilmesinin zor veya çok maliyetli olması, potansiyeli kullanmaya olanak tanıyan örgütsel sistemlerin varlığı, işletmenin üstünlüklerinin farkında olması.

M.Porter rekabet üstünlüğü için, rakipleri karşısında zayıf ve güçlü yanları bulunan bir işletmenin, üç şekilde rekabet üstünlüğüne sahip olabileceğini belirtmektedir. Bu stratejiler; düşük maliyet, farklılaştırma ve odaklanmadır. Porter bunlara kapsamlı rekabet stratejileri adını vermektedir. Burada kapsam (jenerik) kavramıyla, işletmenin kendi Pazar alanında rakiplerinden daha iyi olmasını sağlayacak genel rekabet özellikleri kastedilmektedir (Dinçer, 2013:198). Rekabetçi güç olmayı belirleyen beş temel faktör şunlardır; giriş tehdidi, tedarikçilerin ve müşterilerin gücü, yan sanayi veya ikame firmaların varlığı, rekabetçi rakip olmak, rekabetçi rakip olma, rekabet ve iş birliğidir (Johnson vd., 2011:115-122).

Bir işletmenin rekabet üstünlüğü elde etmesi ve sürdürebilmesi o işletmenin rakiplerinin simultane olarak uygulayamayacakları veya kolay taklit edemeyecekleri kendine özgü bir strateji geliştirebilmiş olmasına bağlıdır (Porter, 1996:65). Rekabet stratejileri, işletmenin rakiplerine göre nerede ve nasıl olduğuna ilişkin bir görüş sağlamaktır (Liao, 2005:295). Sadece bir stratejinin peşinde koşulmasının birçok tehlikeye yol açabilmektedir. Tek strateji yerine, birden fazla strateji (çoklu strateji) uygulayan işletmelerin performanslarının değerlendirildiği bir araştırmada, genel olarak çoklu strateji kullanan işletmelerin, daha üstün performans sergiledikleri tespit edilmiştir (Güleş vd., 2004:58).

Rekabet stratejileri anlayışının bütün sektörlerde uygulanamayacağı ileri sürülebilir. Rekabet stratejileri anlayışının sanayi sektörleri için geliştirildiği ve hizmet sektörüne uygulamada zorluklar olabileceği söylenebilir. Hem sektörel yapı analizi hem de jenerik stratejiler daha çok imalat sanayi sektörleri için uygun görünmektedir. Ayrıca, rekabet stratejileri, özel sektör için uygun görünmektedir. Rekabetçi olmayan kamu sektörü için uygulanabilirliğin de önemli sıkıntılar kaçınılmazdır. Her ne kadar kamunun belli alanları giderek daha rekabetçi bir ortama doğru kaymakta ve dolayısıyla rekabetçi stratejiler geliştirmeye ihtiyaç duyulmaktaysa da hala özel sektöre rekabetçi şartlar çok daha egemendir (Barca, 2009:45).

Burns ve Stalker (1961)'e göre rekabet stratejileri genellikle düşük maliyetli bir strateji üstlenmek için uygun görülmüştür. Farklılaşma stratejisi ise genellikle, organik daha esnek modellerle ilişkilendirilmiştir. Koşul bağımlılık teorisi, farklılaşma stratejilerinin gelişiminin genellikle yüksek derecede belirsizlik ve dinamizm ile karakterize edilen ortamlarda hâkim olduğunu ve bu stratejilerin etkili bir şekilde gelişmesinin organik bir yapının gelişmesini gerektirdiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte daha az belirgin ortamlarda daha etkili olan mekanistik bir yapı, düşük maliyetli bir stratejiyi uygulamak için daha uygun olacaktır (Ortega vd., 2008:140).

J. Child (1972)'e göre yöneticiler örgütsel yapıyı kısa vadede değiştirmektense, rekabet stratejilerini seçme konusunda daha fazla takdir yetkisine sahiptirler, çünkü örgütsel değişim stratejik değişimden daha yavaştır. V.A. Govindarajan (1988) ve D. Miller (1988)'e göre düşük maliyet stratejileri genellikle mekanik yapılarla ve farklılaşma stratejileri de organik yapılarla etkilidir (Cortes vd., 2012:993-1002). Stratejik yönetim yazınında dört tip temel örgütsel strateji tipolojisinden bahsedilmiştir. Bu strateji tipolojileri (Miller, 1986:237); farklılaşma, maliyet liderliği, odaklanma ve farklılaşmada odaklanma stratejileridir. M. Porter (1986), rekabetçi

güç analizinin, farklılaşma stratejisine öncelik vermeyi seçen örgütler üzerinde bir etkisi olduğunu kabul etmektedir.

3.1. Maliyet Liderliği Stratejisi

Maliyet liderliği stratejisi geniş bir hedef pazarda en tipik müşteriyi hedefleyerek lüks olmaktan ziyade ihtiyaca hitap eden bir ürün sunmayı içerir. Çünkü maliyetler, genellikle bir ürünün daha fazla standardize edilebilmesiyle azaltılabilir (Kaya, 2013:110). İşletme, maliyetlerini, rakiplerine göre en düşük seviyede gerçekleştirerek, mal veya hizmetlerini üretmeye ve dağıtmaya yönelik stratejiler belirler. Stratejiyi belirleyen ana tema, işletmenin toplam maliyetlerde en düşük seviyede olmasıdır. Maliyet liderliği, ekonomiklik ölçeğine sahip tesislerin kurulmasını, tecrübelerden kaynaklanan güçlü maliyet düşüşlerinin elde edilmesini, sıkı maliyet ve genel gider kontrolünü gerektirir (Dinçer, 2013:200). Bir işletmenin bir endüstride düşük maliyet ile rekabet edebilmesi için özellikle ürünlerin fiyatlarına karşı piyasanın esnek olması, işletmenin ölçek ekonomisi ile tecrübe eğrilerinden yararlanması gereklidir (Kaya, 2013:111).

Tüm stratejilerde olduğu gibi, maliyet liderliği stratejisini uygulamak için işletmeler, bu stratejiyi güçlendiren bir organizasyon yapısı, yönetim kontrolleri ve telafi politikaları benimsemelidir (Barney vd., 2012:141). İş yönetim stratejisi olarak maliyet liderliği, kaliteyi etkilemeden veya kaliteden ödün vermeden, maliyetlerin düşürülmesine çalışır. Aksi halde, maliyet düşüklüğü kaliteyi de düşürebilir ve müşterilerin beklentileri yerine gelmeyebilir, dolayısıyla onlar için yaratılmış değer azalmış olur. Rekabetçi stratejiler, değer azaltan değil hem müşteri hem de işletme için değer yaratan stratejilerdir. Uygulamada maliyet düşürmek için ilk akla gelenler; tedarikçilerle pazarlık yaparak girdi fiyatlarını düşürmek, enerji, haberleşme, yönetim ve ofis giderlerini ve çalışanların yan ödemelerini azaltmaktır (Ülgen ve Mirze, 2013:258).

3.2. Farklılaştırma Stratejisi

Farklılaştırma, ürün veya hizmetin farklılaştırılarak, alıcı tarafından eşsiz olarak algılanacak bir değer yaratılmasıdır (Efil, 2010:53). Farklılaştırma stratejisini uygulamak için izlenecek farklılaştırma ve maliyet düşürme yolları, beş grupta toplanabilir. Bunlar; kaliteye önem verme, süreç yenilikleri, ürün yenilikleri ve sistem yenilikleri ve ayrıcalıklı yetenek desteğidir (Eren, 2013:280). Farklılaştırma stratejisi, müşteri tarafından kabul edilebilen yüksek fiyat yanında, müşterinin işletmeye veya onun ürünlerine bağlılığını da sağlamakta ve böylece sadık müşteriler yaratılabilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013:263).

İşletmelerin, mukayeseli üstünlüklerini kullanarak, değer verdiği ve aradığı, piyasada bulunanlardan farklı özelliklere sahip mal ve hizmet üretmesi ve bu ürünleri yüksek fiyatla satarak piyasa ortalaması üzerinde bir gelir elde etmeleri, farklılaştırma stratejisidir. Düşük maliyette bir farklılaştırma stratejisi olabilir, ancak öncelikli amaç değildir. Bu konuda değer zinciri analizi yapılarak, farklılık yaratabilecek her türlü faaliyet incelenir ve rakiplere göre mukayeseli üstünlüğü sağlayacak geliştirmeler yapılır. Farklılaştırma stratejisinde, genelde bir ayrıcalık vurgulanmakta olup; işletmenin marka, tasarım, teknoloji, müşteri hizmetleri, kalite v.b. özellikleri gibi rakiplerinden farklı olan ayrıcalıkları, üzerine kurulan stratejilerdir (Karaoğlu, 2010:55).

Maliyet liderliği stratejisini benimseyen işletmeler için strateji uygulanması, işletmenin maliyetlerini düşürmeye ve verimliliğini artırmaya odaklanırken; Farklılaştırma stratejisini benimseyen bir işletmenin Düşük maliyet savunucular için başarının anahtarı, en düşük genel maliyetle kaliteli strateji uygulaması, yenilik, yaratıcılık ve ürün performansı üzerine yoğunlaşmalıdır (Barney vd., 2012:166). ürünler veya hizmetler sunmaktır. Standartlaştırılmış uygulamalar yoluyla verimlilik üzerinde durulur. Farklılaştırma savunucuları için başarının anahtarı, kendileri için değerli olanı ve ödemek isteyen müşterilerin kümelerini seçmek için yüksek kaliteli ürünler sunmaktır (Olson vd., 2005:54). Maliyet liderliği ve ürün farklılaştırma stratejisini uygulamak için kullanılan organizasyon yapısı, işlevsel veya U biçimli yapıda, dikey entegrasyon stratejisi uygulamak için kullanılır (Barney vd., 2012:196).

3.3. Odaklanma Stratejisi

Bir işletmenin ürün-pazar stratejisi, bir pazar bölümüne özel olduğunda; bir ya da daha az sayıda pazar bölümüne bir ya da daha az sayıda pazar bölümüne bir ya da sınırlı sayıda ürün pazarlandığında, bu stratejiye odak stratejisi adı verilir (Kaya, 2013:114). Bu stratejiyi uygulayan bir işletme, pazarın belirli bir bölümünü

seçer ve diğerlerini devre dışı bırakır. Odaklanma ya farklılaştırma ya maliyet liderliği ya da her ikisinde birden gerçekleştirilebilir (Dinçer, 2013:203).

Odaklanma stratejilerinde işletme, belli bir pazar kısmı ya da bölgesinde uzmanlaşmakta, tüm stratejik araçlarını bu odak pazara yoğunlaştırmaktadır. Faaliyetlerini belli bir pazara yoğunlaştıran küçük ve orta boyutlu işletmeler, bölgedeki müşterilerle daha sık ve samimi ilişkiler kuracaklarından pazara nüfuz etme ve onu ele geçirme olanaklarını da artırmış olacaktır (Eren, 2013:271). Jenerik odak stratejileri üç biçimde uygulanabilir. Bu stratejiler odak-düşük maliyet, odak-farklılaştırma ve odak-düşük maliyet/farklılaştırma stratejileridir (Kaya, 2013:115).

4. BÜYÜME VE GELİŞMEYE YÖNELİK STRATEJİLER

İşletmeler bir taraftan şiddetli bir rekabet ortamında hayatlarını sürdürürken diğer taraftan büyümeye veya faaliyet alanında gelişmeye çalışırlar. Büyüme ve gelişme stratejileri mevcut mamul/pazar alanında kalarak büyüme veya yeni mamul/pazar alanlarına geçerek büyüme olarak başlıca iki grupta incelenebilir (Dinçer, 2013:204-205). İşletmeler organik büyüme, birleşme ve satın almalar, bütünleşme, farklılaşma ve uzmanlaşma gibi farklı büyüme rotaları izleyebilirler (Kourdi, 2014:101).

Büyüme stratejisi, arzulanan ve genellikle yöneticiler tarafından amaçlanan, toplumda ve paydaşlarda olumlu çağrışımlar yaratan bir temel strateji olarak işletmenin değerini yükselten bir görünüme sahiptir (Ülgen ve Mirze, 2013:198). Büyüme stratejileri göreceli olarak daha güvenli stratejilerdir, önemli riskler içermezler. Ancak, sağladıkları getirilerde oldukça sınırlıdır (Barutçugil, 2013:295). En hızlı büyüme yöntemlerinden biri satın alma ya da birleşmedir; ama bu en zor ve riskli olan yollardan biridir (Kourdi, 2014:104).

Büyüme stratejilerinin, işletme içi ve dışı büyümeye yönelik alt stratejileri vardır. İşletme içi büyüme stratejilerinden biri, işletmenin mevcut mamul veya hizmetin satışını artırarak büyümeyi amaçlayan iç büyüme stratejisi, diğeri de yeni mamul ve hizmetler geliştirerek büyümeyi amaçlayan iç büyüme stratejileri olmak üzere iki alt strateji bulunmaktadır. İşletme dışı büyüme stratejileri ise, işletmenin bir başka işletme ile birleşmesi, ya da başka bir işletmeyi satın alması veyahut işletmelerin ortak girişimler veya iş birliği yoluyla büyümesi gibi alt stratejileri söz konusudur (Karaoğlu, 2010:70). İşletme mevcut sektörde, mevcut ürün hatlarında yoğunlaşarak (yoğunlaşma stratejisi) veya başka sektörler, başka ürün gruplarına yatırım yaparak (çeşitlendirme stratejisi) büyümeyi seçebilir (Wheelen vd., 2012:256). İşletmeler yaşlandıkça ve süreç içerisinde ilerledikçe daha büyürler. İşletmelerin büyümesi ve olgunlaşması süreci içerisindeki aşamalar olarak çeşitlendirme ve bölüşüm modelleri ile iyi uyum gösterirler (Grinyer ve Ardekani, 1981:483).

5. STRATEJİK KÜÇÜLME VE TASARRUF STRATEJİLERİ

İşletme rekabetçiliğini kaybettiği, satışları düştüğü ve zarar etmeye başladığı zaman küçülme stratejilerini uygulamak zorunda kalır. İşletmeyi, içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmak için etrafa bakma, mahkûm işletme, satış ve iflas/tasfiye stratejilerini uygulayabilirler (Wheelen vd., 2012:266). Küçülme, işletmenin kritik faaliyetlerini yeniden yapılandırırken operasyonel seviyelerde yararlandıkları ilave birkaç yoldur (Pearce ve Robinson, 2015:312). Küçülme (downsizing), sadece örgüt yapısının değil, aynı zamanda işletme faaliyetlerini de gözden geçirerek, temel kabiliyetlerin dışında kalan faaliyetleri yerine getiren bölüm ve/veya birimleri kapatması, tüm süreçleri gözden geçirerek yeniden şekillendirmesi demektir (Dinçer, 2013:225-226).

Örgütsel küçülme, ihtiyaç veya tercih nedenlerinden kaynaklanabilir. İhtiyaç kaynaklı küçülme, iç, dış ve genel çevre faktörlerinde, pazar yapılarında ve teknolojiye meydana gelen değişimler nedeni ile ortaya çıkmaktadır. Oysa tercih kaynaklı küçülme, işletmenin finansal durumu iyi olsa bile gerçekleştirilen küçülmeyi ifade etmektedir (Rabin, 1999:39). Bir işletmede organizasyonel küçülme, işletmenin yönetim kademelerince işletmenin verimliliğini, etkinliğini ve rekabet gücünü artırmak ve geliştirmek amacıyla alınan kararlar ve uygulamalar dizisidir. İşletmenin yöneticileri tarafından bir strateji olarak belirlenen küçülme, işletmenin işgücünü, maliyetleri ve iş süreçlerini etkilemektedir (Cameron, 1994:189).

Küçülme stratejileri, genellikle arzu edilmeyen stratejiler olup, toplum ve paydaşlar düzeyinde olumsuz çağrışımlar yapar. İşletmelerde daralma veya küçülme sadece karşılaşılan çevresel tehditler nedeni ile olmayabilir. İşletme, ortalamanın üzerinde getiri sağlayabilecek başka bir alandaki bir fırsatı kullanmak ve yatırımlarını bu alana yönlendirmek amacı ile de mevcut işlerini küçültme yoluna gidebilir. Küçülme stratejileri

arasında, genellikle üst yönetim düzeyinde uygulanan tasarruf, kısmi tasfiye ve tam tasfiye stratejilerini sayabiliriz (Ülgen ve Mirze, 2013:201).

Örgütsel küçülmenin amaçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Koçel, 2005:332); maliyetleri düşürmek, Rakiplerin davranışlarına daha kısa sürede cevap vermek, karar verme sürecini hızlandırmak, haberleşme kanallarını etkinleştirmek, verimliliği artırmak, karlılığı artırmak, sinerji sağlamak, kişisel sorumlulukları daha kolay izlemek, yeni fikirlerin gelişmesini ve uygulamasını sağlamak, çalışanları güçlendirmek, rekabet yeteneğini geliştirmek, bürokrasiyi azaltmak, müşteri hizmetlerini geliştirmek, sisteme esneklik kazandırmak.

Birçok küçülme uygulaması daha fazla maliyet ile sonuçlanmakta, tekrarlanan küçülme girişimleri, bir işletmenin hata oranını artırmaktadır. Bunun yerine işletme, gelişmiş sonuçları sadece yeniden yaratılan rekabet ortamlarıyla sonuçlanan yönetsel uygulamalardaki temel değişimler yoluyla gerçekleştirebilir. Küçülme yerine tasarruflarla maliyetleri azaltmak, yeni ürünler sunmak ya da yeni pazarlara girmek, rekabet gücünü geliştirmede benimsenebilecek diğer yollar olabilir. Hatta bir işletmenin yeni ürün ya da hizmetler için yeni pazarlar yaratma çabaları, iş gören ihtiyacını genişletecektir (Dalyan, 2013:61).

Tasarruf stratejileri, genellikle ekonomik durgunluk ve işletmenin finansal durumunun bozulduğu durumlarda kullanılır (Çomaklı, 2007:77). Tasarruf stratejileri, işletmenin içinde bulunduğu endüstrinin cazibesini yitirmesi, pazar pastasının küçülmesi sonucu izlenebilir. Etrafına bakma, tecrit etme, son verme ve mahkûm işletme gibi başlıca dört türde tasarruf stratejisi vardır (Eren, 2013:245).

Bu stratejiler, işletmenin finansal durumun zayıflaması ve üstünlüklerini kaybetmesi sonucunda, belirli bir süre için geliştirme ve büyüme faaliyetlerini azaltıp, tüm dikkat ve uğraşları işletme içi verimliliğin yükseltilmesine yönelten stratejilerdir (Ülgen ve Mirze, 2013:229). Tasarruf stratejisinin temelinde, maliyetlerin azaltılmaya çalışılması veya bazı işletme birimlerinin yâda bölümlerinin faaliyetlerinin daraltılması veya ortadan kaldırılması gibi yollara başvurulması işletme performansının artırılmaya çalışılması ile ilgilidir (Piest, 1994:387-395).

6. YENİ STRATEJİ TİPLERİ VE UYGULAMALARI

1980'li yıllara gelindiğinde artık maliyet tek başına yetersiz kalmış, kalite üstünlüğü rekabette ön plana geçmiştir. Gerek müşteri beğenisine dönük kalite, yani tasarım kalitesi, gerekse hatasızlık anlamına gelen uygunluk kalitesi belirleyici olmuştur. Her kesime uygun zengin ürün çeşidi, sıfır hata ile üretim, hizmet üstünlüğü gibi olgular kalite devrimini başlatmıştır. Kalite bazında rekabet maliyet ögesini ikame etmemiş, yüksek kalite ve düşük maliyet bir arada istenmiştir. 1990'lı yıllarda bu iki boyuta bir de hız ögesi eklenmiştir (Efil, 2010:62). Rekabetçi üstünlük, rakiplerden daha hızlı harekete geçebilmek ve müşteri taleplerini daha hızlı karşılayabilmektir. Hızlı tepki verebilme yeteneği, bir işletme için rekabetin birçok boyutunda ki performansını artıran bir özelliktir (Barutçugil, 2013:262-263).

Yenilikçi stratejiler, bir işletmenin çevresinde ki değişimlerin ve gelişmelerin yarattığı fırsatları araştırmasını, gelecekteki talebi tahmin ederek kendine yeni fırsatlar yaratmasını, bu fırsatları kendi lehine kullanarak yeni ürün/hizmet ve prosesler geliştirmesini ve yenilik yaparak rekabet etmesini öngörür (Lumpkin vd., 1996:135-172). Artık günümüzün yoğun rekabet ortamında işletmeler rekabette öne geçebilmek ve sürdürülebilir rekabet avantajları elde edebilmek için klasik anlayışlar yerine yeni yaklaşımlarla yeni stratejik davranışları benimsemektedirler. Bu çerçevede yunus stratejisi, problemlerimizi çözebilmek ve ihtiyaçlarımızı giderebilmek için bize yeni bir takım düşünce teknikleri öğretir. Köpek balığı stratejisi, ne pahasına olursa olsun kazanmayı hedefleyen bir stratejidir. Köpekbalığı stratejisinde lider vasfı ön plana çıkmaktadır. Sazan balığının izlediği stratejiyi uygulayan insanlarsa sanki hiptonize olmuş, gözleri kör gibidir. Dünyada olup biten son derece önemli gerçekleri kabul etmek bir yana dursun, bu gerçeklerin farkında bile değillerdir. Sazan, köpekbalığı ve yunus balığı gibi düşünmemiz gereken zamanlar olabilir (Lynch vd., 2010:7-11).

Yunuslar organizasyon konusunda 20. ve 21. yüzyılın yegâne önemli ilkesinin 'değişim dalgası' olduğunu anlamışlardır. Değişim dalgaları ile savaşmayı öğrenmeyen ve öğrenmekten hoşlanmayan yönetici ve liderler, çılgın, kafası karışmış, yilgın hatta bazen de fazlasıyla cesaretli köpekbalığı ve sazanlarla dolu ve sürekli gerileme eğiliminde olan bu havuzda yapayalnız kalma riskindedirler (Mütercimler, 2011:588). Yunus balığı stratejisi, kesici uçlu bir elmas gibidir. Yani yunus, işin gereği ne ise onu yapar. Yunus balığı hedefine varmak için ne gerektiriyorsa onu yapar. Yunuslar, son derece mükemmel yöneticiler ve liderler olurlar; son derece stratejik ve taktik geliştirici düşünce yapıları sayesinde, tehlikeyi sezdikleri takdirde, sazanların ve köpekbalıklarının dengesini bozup dezavantajlı duruma düşürmeyi gayet iyi bilirler (Lynch vd., 2010:1-2). Stratejik düşünmede odak noktası hep kızıl denizlerin rekabete dayalı stratejileri olmuştur. Bunun bir nedeni,

kısmen şirket stratejilerinin askeri stratejilerden esinlenmiş olmasıdır. Ancak, pazar evresinin hiçbir zaman kalıcı ve sınırlı olmadığı, zaman içinde sürekli olarak mavi okyanuslar yaratıldığı görülmektedir (Barutçugil, 2013:601).

Sazanlar, kaynakların kıt olduklarına inanırlar. Daha fazlasının elinden geleceğine veya daha fazla şeylere sahip olabileceğine dair bir beklentisi yoktur. Köpekbalıkları da, kaynakların kısıtlı olduklarına inanırlar. Bunun için ne olursa olsun, en fazlasını almaya çalışırlar. Yunuslar, kıt kaynaklar olduğu kadar bolluk olduğuna da inanırlar. Her ikisine de sahip olabileceklerine inandıklarından, daha esnek hareket edebilirler ve daha azıyla veya daha fazlasıyla yetinebilirler (Lynch vd., 2010:8-12). Mavi okyanuslar, bugün var olmayan tüm sektörleri simgeler. Mavi okyanuslarda talep, savaşılmaz kazanılma yerine yaratılır. Hem karlı hem de hızlı olan geniş bir büyüme fırsatı vardır (Kim ve Mauborgne, 2013: 64). Mavi okyanus stratejisinde farklılaştırma ve düşük maliyet stratejileri ile harekete geçirilen yeniden yapılandırma stratejisi kullanılır (Kim ve Mauborgne, 2013:76).

Yunus balığının stratejisi, sonsuz bir perspektifte sonlu oyunlardan karlı çıkmak için tasarlanmış makul, kabul edilebilir bir stratejidir (Lynch vd., 2010:23). Yunuslar, önemli olan azınlığı, önemsiz çoğunluktan ayırmak gerektiğinin farkındadırlar (pareto kuralı). Önemli olanın, hayati önem taşıyan %20'ye odaklanmak olduğunu gayet iyi anlarlar (Lynch vd., 2010:109-110). Saldırgan işletme stratejileri, genellikle işletmelerin buldukları sektörde rakipleri ile rekabet edebilmek için gösterdikleri çabalarla, işletmelerin mevcut pazardaki mevcut rekabet eğilimlerine ve taleplerine nasıl tepki vereceğini ifade eder (Lumpking vd., 2001: 429-451). Yunuslar, köpekbalıkları ve sazanların tam tersine, önce kendilerini olayların akışına bırakırlar ve daha sonra düzeni alt üst ederler (Lynch, 2010:235).

Savunmacı strateji, pazarda durumunu geliştirmek veya pazar payını artırmak yerine, mevcut pazar durumunu korumayı amaçlayan işletmelerin tutumunu ifade eder. Savunmacılık, işletmenin dikkatini dış çevresinden iç çevresine doğru yöneltir (Morgan vd., 1998:1051-1073). Yunuslar kendi kendilerini düzeltirler, çünkü onlar sürekli iç gözlem yaparlar. Onların kafasında, nerede oldukları ve nereye gitmek istedikleri bilirler ve arasında ki hataları da düzeltebilecek bağlantıları kurabilirler. Sazanlar, kendilerini düzeltme gücüne zarar vermişlerdir. Köpek balıklarında, kısa dönemli bir vizyon yaratabilirler ve adım atmaya niyetlidirler, ancak bağlantıları kesme eğilimindedirler. Onların parlak ve hümanist bir vizyonu olabilir, ama nerede olduklarını ve eğer hedeflerinden saparlarsa bunu nasıl düzelteceklerini bilme yetisinden mahrumdurlar (Lynch vd., 2010:282-283).

7. STRATEJİ TIPLERİNİ DESTEKLEYEN İŞLETME ÖRNEKLERİ

Günümüz iş dünyası için, müşteri değeri başarının anahtarıdır. Müşterilerine gerçek bir değer sunmak bir işletmenin en önemli hedefi olmalıdır (Duchessi, 2002:81). En iyi işletmeler alana açık yüreklilikle bakar, bir dahaki sefer nasıl daha iyi yapacağını hesaplar ve yollarına devam ederler. Bu biraz dalgaların üzerinde sörf yapmak gibidir, düşebilir ve kendinizi mahcup olmuş bir vaziyette sahile doğru yüzerken bulabilirsiniz ama iyi sörfçüler o sörf tahtasının üstüne yeniden çıkar. İyi işletmeler de öyle yapar (McGrath, 2013:21).

Miles ve Snow (1978), Snow and Hrebiniak (1980), Hambrick (1983), McDaniel ve Koları (1987), McKee, Varadarajan ve Pride (1989), Smith, Guthrie ve Chen (1989) ve Conant, Mokwa ve Varadarajan (1990) gibi araştırmacılar, bir işletmenin iş stratejisini dört stratejik tipten biri olarak tanımlayan Miles ve Snow tipolojisini kullanarak operasyonel hale getirmişlerdir. Miles ve Snow tipolojisi, organizasyonu değişen bir çevreyle etkileşim içerisinde bütünleşmiş ve eksiksiz bir sistem olarak görmüştür. Miles ve Snow (1978) tipolojisi, yönetiminin amaçlarına göre stratejileri sınıflandırırken, stratejilerin uygulanmasını incelemek için yararlı bir temel sunmak için ileri sürülmüştür. Ayrıca Miles ve Snow tipolojisi, örgütlerin yapısı, süreçleri ve yönetim tarzı ile ilgili birçok öneri sunmuştur. Miles ve Snow (1978), işletmeleri uyguladıkları stratejilere göre, savunmacı, öncüler, analizciler ve tepkiciler olarak strateji tipolojisini açıklamışlardır (Rajaratnam ve Chonko, 1995:60-61).

İş hayatında ister CEO olsun ister bölümün şefi, her yöneticinin bir stratejisi, işletmenin amaçlarına nasıl ulaşacağına yönelik merkezi, entegre (bütünleşmiş) ve uzun vadeli bir yaklaşımı olması gerekir. Stratejisi olmayan işletmeler, zaman ve kaynaklarını yanlış yerlere harcayarak uzun vadede yok olma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Aynı zamanda, eğer yöneticiler tüm kararlarını strateji diye adlandırır, o zamanda kavram kargaşası yaratır ve kendi güvenilirliklerini zedelerler (Hambrick vd., 2001:49).

Her şey değiştiği için başarı değişikliklere reaksiyon göstermedeki hıza bağlı olmaktadır. Sadece işleri doğru yapmak başarı getirmiyor; doğru işleri hızlı yapmak, hızlı şirket olmak, hiyerarşiden ve bürokrasiden

arındırılmış, çabuk karar alabilen ve müşteri odaklı organizasyon olmak gerekiyor (Capidal, 2003:2). Strateji geliştirerek hayata geçirmek isteyen işletmeler, stratejilerini başarı ile uygulayabilmek için izleyecekler yaklaşımları, sormaları gereken soruları şu şekilde sıralayabiliriz (Keskin vd., 2012:30-31);

- Neredeyiz?
- Nerede olmak istiyoruz?
- Oraya nasıl varırız?
- Oraya vardığımızı nasıl anlarız?

İşletmelerin rekabet avantajları devam etmediğinde yâda alışagelenden daha kısa bir süre devam ettiğinde, strateji oyun kitabının değişmesi gerekir. Rekabet avantajları geçici olduğunda ki yeni strateji mantığı, nerede rekabet edileceğini, nasıl rekabet edileceğini ve nasıl kazanılacağını ve bir geçici avantajdan diğerine dalgalar üzerinde kayıp gitmeyi öğrenmiş olan işletmelerden neler öğrenebileceğimizi gösterir (McGrath, 2013:28). Yüksek performanlî işletmeler ve esnek işletmeler; inisiyatif, yaratıcılık, problem çözme, değişime açıklık gibi işgücü niteliklerine önem vermekte ve bu yetenekler için daha yüksek bir ücret ödemeyi kabul etmektedirler (Aktan vd., 2004:161).

A.T. Kearney Danışmanları, yönetim dünyasını, pek çok farklı stratejinin bulunduğu bir ‘satranç tahtasına’ benzetiyor (www.capital.com.tr, 2011). Türkiye’de ki işletme gruplarına bakıldığında, yasal olarak holding şeklinde kuruldukları görülmektedir (Buğra, 2010:63). Türkiye’de ki holdinglerin daha çok, aile işletmesi oldukları, sahiplik ve kontrolün piramit yapı ile sağlandığı görülmektedir (Orbay vd., 2006:349-363).

Migros stratejilerini, misyonu doğrultusunda, faaliyet gösterdiği ülkelerin perakendecilik standartlarını yukarı çekecek müşteri memnuniyeti anlayışı ile sürdürülebilir kalite, saygınlık ve sektörel liderliği sağlamak üzere yapılandırır. Migros için öncelikli kurumsal hedef, sürdürülebilir kârlı bir büyüme elde etmek ve grubun değerini artırmaktır (Eren, 2015:156-157). Türkiye’de ve bölgesel anlamda Migros B2B uygulaması ile detay bazda veri tuttuğu Veri Ambarı’nı tedarikçilere açarak tedarikçilerin satış ve stok yönetiminde proaktif olmasına ve yok satmaların azalmasına katkı sağlayan bir akımın öncüsü olmuştur (Dal, 2012). Migros’un ‘altın oran’ bileşenlerini aynı zamanda stratejik hedefleri olarak tarif eden büyüme, verimlilik, penetrasyon, alışveriş deneyimi yaşatmak ve farklılık oluşturmaktır. 61 yılda Migros ‘perakendede altın oran’ olarak tanımladığı dengeyi yakaladı. Migros’un yerleşik, oturmuş 4 temel stratejisi vardır; Büyüme, penetrasyon, verimlilik ve alışveriş deneyimi gibi (https://www.capital.com.tr, Migros:3).

Pegasus gibi, ‘düşük maliyetli taşımacılık’ felsefesini önemseyen işletmeler, düşük maliyet yaklaşımının sonucu olarak, düşük fiyatla, ama sınırlı yolculuk hizmetini sunarak, yolcu taşımalarına rağmen daha istikrarlı gelirlere sahip olmuşlardır. Kendilerine özgü fiyat ve doluluk oranı sistemleri sayesinde bunu gerçekleştiren bu işletmeler hem pazarda tutunmayı başarmışlar hem de sektörün daha güçlü bir yapıya ulaşmasını sağlamışlardır. Düşük maliyetli taşımacılık yapan havayolu işletmelerinin, kendilerinden önce kurulan bazı işletmelerin stratejilerine benzer stratejileri uyguladıklarını söylemek mümkündür (Karaman vd., 2007:310). İşletmeler ve süreçleri birleştirme ya da bölme yoluyla ilerlemek, operasyon içinde birbirine yakın süreçleri bir arada kullanarak kaynak yaratmak ve ayrıca birbirinden farklı süreçleri ya da uygulamaları da bölerek yönetmek konusundaki Türkiye’de en iyi örneklerden biri Pegasus’tur. Pegasus, kendi içinde birbirine yakın süreçleri birleştirerek önemli bir maliyet avantajı yakalamıştır(https://www.capital.com.tr-liderlik, 2011:2).

Gary Hamel ve C.K. Prahalad tarafından kaleme alınan, ‘Competing For The Future’ (Gelecek İçin Rekabet) kitabında, Gelecek İçin Rekabet stratejisi; gelecekte oluşacak piyasaları şimdiden anlamak, işletme kaynaklarını buna göre düzenlemek, mevcut piyasanın limitlerini zorlamak, sektörün geleceğini şekillendirmek üzere kurulu bir stratejidir. Türkiye’de, gelecek için rekabet stratejisinin başarılı temsilcileri arasında Karsan gösteriliyor. Karsan’ın, geleceğin taksisi olarak konumlandığı V1 modeli, özellikle engellilere sağladığı kolaylıkla dikkat çekmiştir. Bu modelde sembol, ulaşılabilir ve sürdürülebilirlik gibi temalar ön plana çıkmıştır (https://www.capital.com.tr-liderlik, 2011:2).

Bernd Schmitt’in ‘Big Think Strategy’ kitabında, oyunu kazanmak için şirket liderlerinin cesur ve iyi seçilmiş kararlar alması gerektiği ve bunun için de büyük düşünceleri gerektiği belirtilmiştir. Büyük düşünerek kazanmak stratejisinde, şirket liderlerinin büyük düşünmek için şirket bünyesinde yaratıcı fikirleri toplanmasının önemine değinilmiştir. Dünyada bu konuda Apple iyi örneklerden biridir. Şirket hem kendi organizasyonun içinde hem de liderinin özelinde büyük düşünmeyi başarmış örneklerden biridir. Türkiye’den ise Turkcell ve Türk Telekom son yıllardaki aksiyonlarıyla bu stratejinin iyi uygulayıcılarından olarak gösteriliyor (https://www.capital.com.tr-liderlik, 2011:2).

C.K. Prahalad ve Venkat Ramaswamy, “Rekabetin Geleceği” adlı kitaplarında; gelecekte var olacak işletmeler, müşterilerini dinleyenler arasından çıkacak demişlerdir. İki yönetim danışmanı, artık değer yaratabilmek için yeni bir sisteme ve farklı bir çerçeveye ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Tüketicisiyle ortak değer yaratma anlayışı üzerine kurulu yaklaşımlarını bir manifesto gibi ortaya atmışlardır. Onlar da tıpkı Hoppel gibi, başarının yolunun müşteriyi anlamaktan ve müşteriyle iş birliği yapmaktan geçtiği fikrini desteklemişlerdir. Türkiye’de, GSM lideri Turkcell, ihtiyaçlarını anlamak ve en doğru çözümü sunmak için abonelerini dinliyor. Her gün çağrı merkezleri aracılığıyla, web üzerinden ya da yüz yüze görüşmelerle müşterilerden ürün ve hizmetlere yönelik geri bildirimler alıyor. Bu bilgiler raporlanarak şirketin tüm ilgili bölümleri tarafından değerlendiriliyor. Bu şekilde müşteriler bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak üretim aşamasına dahil ediliyor (<https://www.capital.com.tr> - müşteri dinleme, 2005).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Stratejik yönetim, belirsizlik ortamında yol alan işletmeler için pusula işlevi görür. Stratejik yönetim araçları, işletmelerin doğru yön almaları ve hedefe ulaşmalarında, işletmeler için bir nevi navigasyon fonksiyonu görevi görür, bir yön kazandırır. Sonuç olarak, yapılan çalışmada, işletmelerin, yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için, sürekli gelişme anlayışı ile stratejiler geliştirmeleri ve başarı ile uygulamaya koyabilmeleri gerektiği ortaya konulmuştur. Seçilecek strateji tipleri belirlenirken, kapsamlı iç ve dış çevre analizleri ile işletmelerin ürettiği mal ve hizmetler, rakiplerine oranla işletmenin sahip olduğu kaynakları ve yetenekleri, rakiplerinin ürünleri ve tepkileri de dikkate alınmalıdır. İşletmelerin faaliyette buldukları sektör ve maddi olmayan kaynakları da seçilecek strateji tiplerini etkiler. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü kazanabilmeleri için kaynakları ve yetenekleri ile uyumlu stratejiler belirlenmelidir.

İşletme içi sağlıklı iletişime ve her kademedede eğitime önem verilmelidir. Sürekli ve olumlu geri bildirim olmalıdır. Alınan stratejik kararlar konusunda çalışanlar sürekli, doğru kanallardan bilgilendirilmeli ve geniş katılım sağlanmalıdır. Katılımcı yönetim modelleri uygulanmalı ve işletme içi ve dış çevrenin sürekli analizi ve takibi, değerlendirilmesi yapılmalıdır. Sektörün kullandığı teknolojiden uzak kalınmamalıdır. Sektöre ilişkin tüm gelişmeler takip edilmelidir. Rakip davranışları ve ürünleri sürekli takip edilmeli ve proaktif olunmalıdır. Stratejik yönetim araç ve tekniklerinden, özellikle stratejik kıyaslamaya ve değişime, yenilenmeye önem verilmelidir. Çünkü değişmeyen tek şey değişimdir. Ölçemediğiniz hiçbir şeyi yönetemeyiz. Vizyon ve misyon ifadelerine daha fazla önem verilmeli, kâğıt üzerinde bir formalitenin yerine getirilmesi gibi uygulanmamalıdır. İşletme stratejileri belirlenirken, birden çok alternatif oyun seçenek ağız olmalı ve seçilen stratejiler tüm işletmeye benimsetilmeli ve anlaşılması sağlanmalıdır.

İşletmeler stratejilerini maksimum etkinlik ile yerine getirebilmek için en kritik olan faaliyetlere ağırlık vermeliyimdirler. Bu amaçla işletmeler değer zincirleri içerisindeki bazı faaliyetlerini etkinleştirecek organizasyon yapılarını yeniden tasarlanmalıdır. Bu noktada işletmelerde seçilen ve uygulanan strateji araçları önemli bir fırsat sunar. Türkiyede ilk 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan bazı işletmelerde uygulanan strateji tipleri ve uygulamadan örnekler paylaşılmıştır. Stratejik yönetim literatür taraması sonucunda stratejilerin sınıflandırılması ve uygulanan strateji tipleri ortaya konulmuştur. Ülkemizdeki uygulamadan örnekler sunulmuştur.

Tasarlanan ve gerçekleşen stratejiler arasındaki fark minimum olmalıdır. Seçilen strateji tiplerinin başarısında, strateji ile işletme yapısının uyumu önemlidir. Türkiyedeki işletme gruplarında, genelde aile şirketleri oldukları ve yasal olarak holding şeklinde örgütlendikleri görülmektedir. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü başarı ile uygulayabilmiş seçilen işletme örnekleri ve uyguladıkları belli başlı strateji tipleri incelenmiştir. Stratejik yönetim literatüründe Mintzberg, Miles ve Snow, Ansoff ve Porter işletmelerin seçtikleri stratejileri açıklamaya çalışan önde gelen araştırmacılarıdır. Literatürde kabul görmüş Miles ve Snow’un (1978) strateji tipolojileri olan öncüler, analizciler, savunmacılar ve tepkiciler olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma genel kabul görmüş ve günümüzde de kullanılmaktadır. Ayrıca işletmelerde uygulanan stratejiler, stratejik yönetim alanında önemi korumakta ve önemli bir tartışma alanı olmayı sürdürmektedir. Bu konularda uygulamaya yönelik daha fazla çalışma yapılması alana katkı sağlayacaktır. İşletmelerin strateji seçiminde rehberlik etmek, mevcut durumlarına ayna tutmak ve gelecek için öngörü oluşturmak amaçlarıyla bu alana katkı sağlayacak, uygulamaya yönelik araştırmalar artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKGEMCI, Tahir (2013), **Stratejik Yönetim**, Gazi Kitabevi, Ankara, 3. Baskı.
- AKTAN, Coşkun Can ve VURAL, İstiklal Y. (2004), **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ankara.
- ANDREWS, Kenneth R. (1987), **The Concept Of Corporate Strategy**, Irwin, New York, 3. Ed.
- ANSOFF, Igor H. (1987), “*Strategic Management of Technology*”, **Journal of Business Strategy**, S.7(3), ss.28-39.
- BAKOĞLU, Refika (2010), **Çağdaş Stratejik Yönetim**, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- BARCA, Mehmet (2009), “*Stratejik Yönetim Düşüncesinin Gelişimi*”, **ASOMEDYA**: Ankara Sanayi Odası Aylık Yayın Organı, S.Nisan/Mayıs/Haziran.
- BARNEY, Jay B. (1991), “*Firm Resources and Sustained Competitive Advantage*” **Journal of Management**, S.17(1), ss.99-120.
- BARNEY, Jay B. (1995), “*Looking Inside for Competitive Advantage*” **Academy of Management Executive**, S.9(4), ss.49-61.
- BARNEY, Jay B. ve HESTERLY, William S. (2012), **Strategic Management and Competitive Advantage**, Pearson, New Jersey, 4.Baskı.
- BARUTÇUGİL, İsmet (2013), **Stratejik Yönetim**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- BYARS, Lloyd L. (1987), **Strategic Management**, Harper & Row Publishers, New York (USA), 2. Baskı.
- BULUT, Çağrı, ALPKAN, Lütfihak ve YILMAZ, Cengiz (2009), “*Stratejik Oryantasyonlar ve Firma Performansı İlişkisi: Literatür Gelişimi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma*”, **İşletme Fakültesi Dergisi**, S.10(1), ss.1-34.
- BUĞRA, Ayşe (2010), **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı.
- BURNS, Tom E. ve STALKER, George M. (1961), **The Management Innovation**, Tavistock Publications, London (ENGLAND).
- CAMERON, Kim S. (1994), “*Strategies for Successful Organizational Downsizing*”, **Human Resource Management**, S.33(2), ss.189-211.
- CAPİDAL DERGİSİ (2003), “*Sabancı Son Yıllarda Biraz Yavaşlamış*”, **Celal Metin İle Röportaj**, <http://www.capital.com.tr/capital-dergi/sabancı-son-yıllarda-biraz-yavaslamis-haberdetay-1146> (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- CHANDLER, Alfred D. (1962), **Strategy and Structure**, MIT Press, Cambridge, MA.
- CHILD, John (1972), “*Organizational Structure, Environment and Performance: The Role Of Strategic Choice*”, **Sociology**, S.6(1), ss.1-22.
- CORTES, Enrique C., PERTUSA-ORTEGA, Eva M. ve MOLINA-AZORIN, Jose F. (2012), “*Characteristics of Organizational Structure Relating to Hybrid Competitive Strategy: Implications For Performance*”, **Journal of Business Research**, S.65, ss.993-1002.
- ÇOMAKLI, Şafak Ertan, EKICI, Kenan Mehmet ve ŞAHİM, Tarık Zeki (2007), **Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim**, A-C Yayınevi, Ankara.
- DAL, Bülent (2012), “*Büyük Veri, Büyük Dert, Büyük Kazanç*”, **Retail Türkiye Dergisi**, <http://www.retailturkiye.com/bulent-dal/buyuk-veri-buyuk-dert-buyuk-kazanc> (Erişim Tarihi: 03.07.2018).
- DALYAN, Figen (2013), “*Organizasyonel Küçülme Stratejisi ve Etiğe Uygun Sonuçların Elde Edilmesine Yönelik Alternatif Strateji Örnekleri*”, **Büyütec Dergisi**, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, S.Eylül-Ekim, ss.56-71.
- DESS, Gregory G. ve MILLER, Alex Miller (1996), **Strategic Management**, McGraw-Hill, New York (USA), 2. Ed.
- DİNÇER, Ömer (2013), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Alfa Yayım, İstanbul, 9. Baskı.

- DUCHESSI, Peter (2002), **Crafting Customer Value: The Art and Science**, Purdue University Press, Indiana.
- EFİL, İsmail (2010), **Toplam Kalite Yönetimi**, Dora Basım Yayın, Bursa, 7. Baskı.
- EREN, Erol (2013), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Yayınları, İstanbul, 9. Baskı.
- EREN, Erol (2015), **Stratejik Yönetim Vak'aları**, Beta Yayınları, İstanbul.
- ERTUNA, Özer (2008), **Stratejik Yönetim**, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- FARJOUN, Moshe (2002), "Towards an Organic Perspective on Strategy", **Strategic Management Journal**, S.23(7), ss.561-594.
- GRANT, Robert M. ve JORDAN, Judith (2014), **Stratejinin Temelleri** (Çev. Gamze Sart), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- GRINYER, Peter H. ve YASAI-ARDEKANI, Masoud (1981), "Strategy, Structure, Size and Bureaucracy", **Academy of Management Journal**, S.24(3), ss.471-486.
- GÜLEŞ, Hasan Kürşat ve BÜLBÜL, Hasan (2004), **Yenilikçilik: İşletmeler İçin Stratejik Rekabet Aracı**, Nobel Yayınları, Ankara.
- GOVINDARAJAN, Vijay (1988), "A Contingency Approach to Strategy Implementation at the Business - Unit Level: Integrating Administrative Mechanisms with Strategy", **Academy of Management Journal**, S.31(4), ss.828-853.
- HAMBRICK, Donald C. (1983), "High Profit Strategies in Mature Capital Goods Industries: A Contingency Approach", **The Academy of Management Journal**, S.26(4), ss.687-707.
- HAMBRICK, Donald C. ve FREDRICKSON, James W. (2001), "Are You Sure You Have A Strategy", **The Academy of Management Executive**, S.19(4), ss.48-58.
- HARRISON, S. John (2003), **Strategic Management of Resources and Relationships**, John Wiley&Sons, Inc., New York (USA).
- HAX, Arnaldo C. ve MAJLUF, Nicolas S. (1988), "The Concept of Strategy and the Strategy Formation Process", **EconPapers**, S.18(3), ss.99-109.
- HOFER, Charles W. ve SCHENDEL, Dan (1978), **Strategy Formulation: Analytical Concepts**, West Pub., Chicago (USA).
- JOHNSON, Gerry, WHITTINGTON, Richard ve SCHOLLES, Kevan (2011), **Exploring Corporate Strategy**, Prentice Hall, New Jersey (USA), 9. Baskı.
- KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P. (2014), **Strateji Haritaları** (Çev. Şeyda Öztürk), Alfa Basım, İstanbul, 4. Baskı.
- KARAOĞLU, Batuhan (2010), **Stratejik Yönetim**, Etap Yayınevi, İstanbul.
- KARAMAN, Rıfat, KARGIN, Mahmut, GÜLEL, Müslüm ve KUĞU, T. Deniz (2007), "Stratejik Planlama Uygulamalarının Havayolu İşletmelerindeki İzleri", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.7(13), ss.309-323.
- KAYA, Nihat (2013), **Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde (KOBİ) Stratejik Yönetim**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- KAYGUSUZ, Sait Yüksel ve DOKUR, Şükrü (2009), **İşletmelerde Stratejik Planlama ve Bütçeleme**, Dora Yayınları, Bursa.
- KESKİN, Bahar ve ÇEVİK KOPER, Özlem (2012), "Türkiyeli Şirketlerin Sürdürülebilirlik Stratejileri Var mı?", **CSR Consulting Turkey (Sosyal İnovasyon Merkezi)**, S.Şubat, <http://www.sosyalinovasyonmerkezi.com.tr/yayin/30201220001.pdf> (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- KINGİR, Sait (2007), **Toplam Kalite ve Stratejik Yönetimde Yeni Eğilimler**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KIM, W. Chan ve MAUBORGNE, Renee (2013), "Blue Ocean Strategy", **On Strategy: HBR'S 10 MUST READS** (Çev. Melis İnan), Harvard Business School Publishing Corporation - Optimist Yayıncılık, İstanbul.

- KOÇEL, Tamer (2005), **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Yayınevi, İstanbul, 10. Baskı.
- KOURDI, Jeremy (2014), **İş Stratejisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- LAUGEN, Bijorge T., BOER, Harry ve ACUR, Nuran (2006), “*The New Product Development Improvement Motives and Practices of Miles and Snow’s Prospectors, Analysers and Defenders*”, **Creativity and Innovation Management**, S.15(1), ss.85-95.
- LIAO, Yao Sheng (2005), “*Business Strategy and Performance: The Role of Human Resource management*”, **Personnel Review**, S.34(3), ss.??-??.
- LUMPKIN, G. Tom ve DESS, Gregroy G. (1996), “*Clarifying The Entrepreneurial Orientation Construct And Linking It To Performance*”, **Academy of Management Review**, S.21(1), ss.135-172.
- LUMPKIN, G.Tom ve DESS, Gregory G. (2001), “*Linking Two Dimensions of Entrepreneurial Orientation to Firm Performance: The Moderating Role of Environment and Industry Life Cycle*”, **Journal of Business Venturing**, S.16, ss.429-451.
- LYNCH, Dudley ve KORDIS, Paul L. (2010), **Yunusların Stratejisi** (Çev. Aslı Özer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- MARKIDES, Costas (2004), “*What is Strategy and How Do You Know If You Have One*”, **London Business School Review**, S.15(2), ss.5-12.
- MARTIN, Roger L. (2012), **Uygulama Tuzağı**, Harvard Business Review - MESS Yayınları, İstanbul.
- MCGRATH, Rita G. (2013), “*Transient Advantage*”, **Harvard Business Review**, S.91(6), ss.62-70.
- MILES, Raymond E. ve SNOW, Charles C. (1978), **Organizational Strategy, Structure, and Process**, McGraw-Hill, New York (USA).
- MILLER, Danny (1986), “*Configurations of Strategy and Structure: Towards a Synthesis*”, **Strategic Management Journal**, S.7(3), ss.233-249.
- MILLER, Danny (1987), “*Strategy Making And Structure: Analysis And Implications For Performance*”, **Academy Of Management Journal**, S.30(1), ss.7-32.
- MILLER, Danny (1988), “*Relating Porter's Business Strategies to Environment and Structure: Analysis and Performance Implications*”, **The Academy of Management Journal**, S.31(2), ss.280-308.
- MINTZBERG, Henry (1978), “*Patterns in Strategy Formation*”, **Management Science**, S.24(9), ss.934-948.
- MINTZBERG, Henry ve WATERS, James A. (1985), “*Of Strategies, Deliberate and Emergent*”, **Strategic Management Journal**, S.6(3), ss.257-272.
- MÜTERCİMLER, Erol (2011), **Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.
- MORGAN, Robert E. ve STRONG, Carolyn A. (1998), “*Market Orientation and Dimensions of Strategic Orientation*”, **European Journal of Marketing**, S.32, ss.1051–1073.
- OKUMUŞ, Fevzi, KOYUNCU, Mustafa ve GÜNLÜ, Ebru (2014), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı.
- OLSON, Eric M., SLATER, Stanley F. ve HULT, G. Tomas M. (2005), “*The Performance Implications of Fit Among Business Strategy, Marketing Organization Structure and Strategic Behavior*”, **Journal of Marketing**, S.69, ss.49-65.
- ORBAY, Hakan ve YURTOĞLU, B. Burçin (2006), “*The Impact of Corporate Governance Structures on the Corporate Investment Performance in Turkey*”, **Corporate Governance: An International Review**, S.14(4), ss.349-363.
- ORTEGA, Eva M. Pertusa, AZORIN, J. F. Molina ve CORTES, Claver E. (2008), “*A Comparative Analysis Of The Influence That Different Fit Perspectives Have On Firm Performance*”, **Management Research**, S.6(2), ss.139-150.
- PEARCE, John A. ve ROBINSON, Richard B. (2015), **Stratejik Yönetim** (Çev. Mehmet Barca), McGraw-Hill Irwin - Nobel Yayınları, Ankara, 12. Baskı.

- PETTIGREW, Andrew M. (1977), “*Strategy Formulation As a Political Process*”, **International Studies of Management & Organization**, S.7(2), ss.78-87.
- PETTIGREW, Andrew M. ve WHIPP, Richard (1991), **Managing Change for Competitive Success**, Blackwell, Oxford.
- PFEFFER, Jeffery ve SALANCIK, Gerald R. (1974), “*The Bases and Use of Power in Organizational Decision Making: The Case of a University*”, **Administrative Science Quarterly**, S.19(4), ss.453-473.
- PIEST, Bert (1994), “*Planning Comprehensiveness and Strategy in SME’s*”, **Small Business Economics**, S.6(5), ss.387-395.
- PORTER, Michael E. (1985), **Competitive Advantage Creating & Sustaining Superior Performance**, The Free Press, New York.
- PORTER, Michael E. (1986), **Competition in Global Industries**, Harvard Business Press, Boston.
- PORTER, Michael E. (1992), **The Competitive Advantage of Nations**, Macmillan Press Ltd., London.
- PORTER, Michael E. (1996), “What is Strategy”, **Harvard Business Review**, S.Nov.-Dec., ss.1-20. https://ais.ku.edu.tr/course/17479/3_WhatisStrategy.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2018).
- PORTER, Michael E. (2013), “*Stratejiyi Şekillendiren Beş Rekabet Kuvveti*”, **On Strategy: HBR’S 10 MUST READS** (Çev. Melis İnan), Harvard Business School Publishing Corporation - Optimist Yayıncılık, İstanbul.
- PRAHALAD, Coimbatore K. ve HAMEL, Gary (1990), “*The Core Competence Of The Corporation*”, **Harvard Business Review**, S.68(3), ss.79-81.
- RABIN, Jack (1999), “*Organizational Downsizing: An Introduction*”, **Management**, S.2(3), ss.39-43.
- RAJARATNAM, Daniel ve CHONKO, Lawrence B. (1995), “*The Effect Of Business Strategy Type On Marketing Organization Design, Product - Market Growth Strategy, Relative Marketing Effort, And Organization Performance*”, **Journal of Marketing Theory and Practice**, S.3(3), ss.60-75.
- ROBBINS, Stephen P. ve COULTER, Mary K. (2012), **Management**, Prentice-Hall, USA, 11.Baskı.
- RUMELT, Richard P. (1984), “*Toward A Strategic Theory Of The Firm*”, **In Competitive Strategic Management** (Ed. R. Lamb R), Prentice-Hall, Englewood Cliffs - New Jersey (USA), ss.556–570.
- STEENSEN, Elmer F. (2014), “*Five Types Of Organizational Strategy*”, **Scandinavian Journal of Management**, S.30, ss.266-281.
- TEECE, David J., PISANO, Gary ve SHUEN, Amy (1997), “*Dynamic Capabilities and Strategic Management*”, **Strategic Management Journal**, S.18(7), ss.509-533.
- TULGA, Şahin S. (2015), “*Yüksek Performanslı ve Sürdürülebilir İş Stratejisi Tasarlamak*”, **Harvard Business Review**, S.Nisan, ss.104-117.
- ÜLGEN, Hayri ve MİRZE, S. Kadri (2013), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Beta Yayınevi, İstanbul, 7. Baskı.
- WHEELEN, Thomas L. ve HUNGER, J. David (2012), **Strategic Management And Business Policy**, Upper Saddle River, N.J., Pearson, 13. Baskı.
- <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/migrosun-yeni-plani?sayfa=3>, (Erişim Tarihi: 11.07.2018).
- <https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/16-efsane-stratejilerin-en-iyisi?sayfa=2>, Nisan 2011, (Erişim Tarihi: 11.07.2018).
- <https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/16-efsane-stratejilerin-en-iyisi?sayfa=3>, Nisan 2011, (Erişim Tarihi: 11.07.2018).
- <https://www.capital.com.tr/yonetim/pazarlama/musteriyi-dinleyip-para-kazaniyorlar>, Mayıs 2005, (Erişim Tarihi: 11.07.2018).

Avrupa Birliği'nin Seçilmiş Bazı Ülkelerinde ve Türkiye'de Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Yatırımlarının Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Public Private Partnership (PPP) Investments In Selected Countries of European Union and Turkey

Yusuf UYSAL

Öğr. Grv., Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu,
uysal20@hotmail.com

Makale Başvuru Tarihi: 19.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 30.07.2018

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Kamu Özel İşbirliği,

Kamu Özel İşbirliği Yatırımları,

Avrupa Birliği (AB),

Türkiye

Bir kamu hizmeti yürütme modeli olarak Kamu Özel İşbirliği (KÖİ), 1990'larda Birleşik Krallık'ta ortaya çıktıktan sonra oldukça dinamik bir süreç yaşamış ve dünyada hızla yayılmıştır. Bu süreçte KÖİ, çok farklı ekonomik gelişmişlik seviyelerindeki ülkelerde ve çok çeşitli sektörlerde uygulanmıştır. Bu süreçte de çeşitli yönlerden eleştirilere maruz kalmıştır. Hükümetler bu eleştiriler ile ekonomik, siyasal veya sosyal alanlarda yaşanan gelişmelere bağlı olarak zaman zaman KÖİ politikalarında değişikliklere gitmişler ve bu alandaki yatırım oranlarını değiştirmişlerdir. Hükümetlerin KÖİ konusundaki eğilimlerinin tespiti, hükümetlerce geçmişte ve günümüzde mevcut olan KÖİ yatırımlarının analiz edilmesi ile mümkün olabilir.

Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin seçilmiş bazı ülkelerinde ve Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan KÖİ yatırımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. KÖİ'nin temel özellikleri göz önüne alınarak devletlerin geçmiş ve güncel yatırım değerleri ile gelecekteki KÖİ uygulamaları konusunda çıkarımlarda bulunulmaktadır. Araştırmada, AB'nin en yüksek Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranlarına sahip olan Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Türkiye ve Hollanda örnekleri incelenmektedir. Bu ülkelerde en çok KÖİ yatırımı yapılan ulaştırma, sağlık, eğitim, çevre, kamu düzeni ve güvenliği ile diğer sektörlerde KÖİ proje sayıları ve KÖİ yatırım değerleri karşılaştırılmakta ve analiz edilmektedir. Araştırma 1993-2017 yılları (1993 ve 2017 dâhil) arasındaki 25 yıllık dönemi kapsamaktadır. Söz konusu dönem beşer (5'er) yıllık alt dönemlere ayrılmakta, dönemlere göre KÖİ yatırımlarının değişim seyri analiz edilmekte ve KÖİ konusundaki eğilimlerin tespiti yapılmaktadır. Araştırmanın bulgular bölümünde kullanılan KÖİ yatırımlarına ilişkin veriler European PPP Expertise Centre (EPEC) veritabanından (<http://data.eib.org/epec/>) alınmıştır.

ABSTRACT

Keywords:

Public Private Partnership,

Public Private Partnership Investments,

European Union (EU),

Turkey

Public Private Partnership (PPP), as a public service execution model, since its emergence in the United Kingdom in the 1990s, it has experienced a very dynamic process and has spread rapidly throughout the world. In this process, the PPP has been applied in countries that very different different economic development levels and in various sectors. However, governments have sometimes changed, depending on economic and political factors, in the policies of the PPP and in the amounts of PPP investment. Examination of these changes will contribute to reaching important conclusions about the PPP. Comparative analysis of the numerical and monetary values of the PPP projects according to countries and sectors will help to better understand the PPP and make clearer inferences about the future. The determination of the government's trends in the PPP could be possible by analyzing of past and present available PPP projects and investments.

In this study, In selected countries of the European Union and Turkey PPP investments are analyzed comparatively. Considering the basic characteristics of the PPP, it makes inferences about past and current investment values of the states and future PPP applications. In the study, EU's highest Gross Domestic Product (GDP) ratio to have Germany, France, Italy, Spain, Turkey and the Netherlands samples are analyzed. In these countries, the most invested PPP that transportation, health, education, environment, public order and security and other sectors are compared and analyzed PPP project numbers and PPP investment values. The study covers a period of 25 years between 1993 and 2017 (including 1993 and 2017). The period is divided five (5) years of sub-periods, the trends of the changes in the investments of the PPPs are analyzed according to the periods and the trends in the PPP are determined. Datas on PPP investments used in the findings of the study were obtained from the European PPP Expertise Center (EPEC) database (<http://data.eib.org/epec/>).

1. GİRİŞ

Özel şirketlerin uzun zamandır çeşitli sektörlerde kamu hizmetlerinin sunumuna dâhil olmalarına rağmen, 1990'ların başlarından itibaren KÖİ'nin uygulanmaya başlanmasıyla, kamu ve özel sektörün rollerini yeniden tanımlayan bir kamu hizmeti sunum modeli ortaya çıkmıştır (Espigares ve Segura, 2011:559). Bu hizmet sunum modeline göre, bir altyapı projesinde kamu ve özel sektör temsilcileri bir sözleşme çerçevesinde işbirliğine giderek görevleri, sorumlulukları, riskleri ve ödülleri paylaşmaktadırlar. Taraflar arasındaki işbirliği sadece altyapı tesisinin inşası sürecinde değil, kamu hizmetinin sunulmasında da devam etmektedir. Kamu hizmetlerinin sunumunda nihai sorumluluğa sahip olan kamu otoritesi, çeşitli teşvikler ve destekler sunarak projeyi özel sektör kişilerin de cazip hale getirmek zorundadır. Bu projeden özel sektörün kazancı ve ödülleri, üstlendiği sorumluluklar ve risklerle doğru orantılı olmalıdır.

Bu temel özellikleriyle 1990'lardan itibaren gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş birçok ülkede yaygın olarak uygulanmaya başlanan KÖİ modeli, hükümetleri altyapı yatırımlarının maliyetinden kurtarmak ve özel sektöre yeni yatırım alanları açmak gibi çeşitli avantajlara sahip olsa da gerek literatürde gerekse uygulamada çeşitli gerekçelerle sık sık eleştirilmekten kurtulamamıştır. KÖİ karşıtlarından gelen eleştiriler ve çeşitli sebeplere bağlı olabilen birtakım gelişmeler hükümetleri KÖİ politikalarında değişikliğe gitmeye ve KÖİ yatırımlarını zaman içerisinde arttırıp azaltmaya zorlamaktadır. Bu açılardan KÖİ'lerin geçmiş ve güncel yatırım değerlerinin bilinmesi, hükümetlerin KÖİ konusundaki eğilimlerinin ortaya koyulmasına yardımcı olacaktır.

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde KÖİ'nin tanımı, temel özellikleri, alt modelleri, avantajları ve dezavantajları ile eleştirilerine yer verilerek KÖİ'nin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. İkinci bölümde KÖİ verilerinden elde edilen analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

2. KÖİ'NİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kamu kurumlarının temel varlık sebebi toplumun ortak ihtiyaçlarının en tatminkâr bir şekilde karşılanması ve vatandaşların hayat standartlarının yükseltilmesidir. Bu temel hedefin gerçekleştirilmesi ve devamlılığının sağlanması için kamu kurumları altyapı tesislerinin inşasında ve kamu hizmetlerinin sunumunda bazen çeşitli reformlar, modernizasyonlar ve yöntem değişiklikleri yapmakta bazen de özel sektörün bilgi, birikim ve sermayesinden faydalanmaktadırlar. İkinci seçenek olarak bahsedilen kamu hizmetlerine özel sektörün katılımı, çok eskilere dayandırılabilir birlikte 1980'lerden itibaren yeni kamu işletmeciliği (YKİ) paradigmasıyla yeni bir boyut ve ivme kazanmıştır. Refah devleti anlayışıyla devletin organik ve fonksiyonel anlamda çok fazla büyümesi, hantallaşması ve verimsizleşmesine bir tepki olarak ortaya çıkan YKİ'nin temel kabulleri arasında daha küçük ancak daha işlevsel bir devlet yapısı, özel sektör yönetim anlayışının benimsenmesi ve kamu hizmetlerine özel sektörün daha çok katılması yer almaktadır. Bu katılımın gerçekleştirilebilmesine imkân sağlayan kamu hizmeti yürütme ve finansman modellerinden birisi KÖİ'dir.

KÖİ, merkezi hükümet, yerel yönetimler, özerk kurumlar gibi bir kamu kurumu ile özel sektör kişinin/kişilerinin bir altyapı tesisinin inşası ve/veya işletilmesi için uzun vadeli bir sözleşme ilişkisi kurmaları şeklinde tanımlanabilir (Araújo ve Sutherland, 2010:6). Hood ve Greve'e göre KÖİ'ler; hükümet ve özel sektör arasındaki kurumsal işbirlikleridir (Hood ve Greve, 2007:545). Bir başka tanıma göre KÖİ, kamu ve özel sektör aktörlerinin birlikte ürün ve hizmet geliştirdikleri ve bu ürünlerle bağlantılı riskleri, maliyetleri ve kaynakları paylaştıkları kamu ve özel aktörler arasında bir çeşit işbirliği olarak tanımlanabilir (Ham ve Koppenjan, 2001:598).

Mecek vd. (2015:488) KÖİ kavramını; "*kamu sektörü olarak adlandırılan merkezi idare (devlet) ve/veya mahalli idareler (il özel idaresi, belediye, köy) ile bunlara bağlı kurumların görev alanında yer alan altyapı tesisi, mal ve hizmet üretimi gibi bazı kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla bu hizmetin gerçekleştirilmesine esas olan proje, yapım, bakım – onarım, uygulama, işletme, geliştirme ve denetim süreçlerinin risk, getiri, sermaye ve sorumluluk olarak özel sektör ve talep olması halinde üçüncü sektör ile uzun süreli bir sözleşmeye bağlı olarak paylaştırıldığı yeni, alternatif hizmet sunma modellerinin genel adıdır*", şeklinde tanımlamışlardır.

KÖİ'nin çok çeşitli tanımları yapılabilmesine rağmen, temel özellikleri, mal (varlık) veya hizmet alımları için farklı bir yöntem olmaları ve bir kamu otoritesi (tedarik otoritesi) ve özel sektör tarafı/ tarafları arasındaki sözleşme düzenlemelerine dayanmalarıdır (Roumboutsos ve Pantellias, 2015:186).

KÖİ sözleşmenin temel fonksiyonu, tesisin inşası veya kamu hizmetinin sunulması sürecinde tarafların hak ve yükümlülüklerinin ortaya koyulması ve işbirliğinin çerçevesinin çizilmesidir. KÖİ sözleşmelerinde taraflar arasındaki işbirliği, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılan hedeflere ulaşmaya odaklanmaktadır. Bu işbirliği aynı zamanda kamu ve özel sektör aktörlerinin karşılıklı üstünlüklerine ve sınırlılıklarına bağlı olarak en rasyonel bir şekilde yapılan işbölümüne dayanan dinamik bir ilişkidir. Ayrıca, işbirliği karşılıklı saygıya, karar verme sürecine eşit katılıma, hesap verebilirlik ve şeffaflığa dayanan bir sinerji ve otonom karar alabilme arasındaki karşılıklı denge ve etkileşimi kapsamaktadır (Mazouz, Facal, Viola, 2008:99).

Uygulamada ve literatürde dezavantajlarıyla ilgili birçok eleştiri yönetilmesine rağmen KÖİ, önce Anglo-Sakson ülkelerinde kullanılmaya başlanmış, daha sonra birçok ülkede yaygın bir şekilde kamu hizmeti yürütme modeli olarak kullanılmıştır. KÖİ, İlk yıllarda ulaştırma, çevre ve sağlık sektörleri gibi sınırlı kullanım alanına sahip olmasına rağmen, daha sonra sektörel çeşitliliği oldukça artmıştır. Günümüzde artık OECD ülkeleri tarafından üstlenilen KÖİ projelerinin hem havaalanları, tren yolları, yollar, köprüler ve tüneller gibi ulaştırma altyapı tesislerinde hem içme ve kullanma suyu tedariki, atık ve su yönetimi, eğitim ve hastane tesisleri, yaşlı bakımı ve hapishaneler, enerji santralleri ve tarımsal altyapı projeleri gibi diğer sektörlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Espigares ve Segura, 2011:560).

KÖİ'nin yaygın olarak kullanılmasında en önemli faktör hem kamu hem özel sektör için bazı avantajlar sağlamasıdır. KÖİ'lerin kamu ve özel sektörlerin faydalanabilmeleri için kurulduğunu vurgulayan görüşler oldukça yaygındır. KÖİ'ler işbirliğinin taraflarının belirli özelliklerinin olduğu ve eğer bu özellikler birleştirilirse, sonucun herkes için daha iyi olacağı şeklinde basit bir akıl yürütme yöntemine sahiptir (Hood ve Greve, 2007:546). KÖİ'lerin temel amaçlarından birisinin kamu ve özel sektörün bir araya gelerek tarafların yetersiz veya eksik olduğu yönlerin oluşturulacak sinerji ile tamamlanmasıdır. Temel varsayım, ortaya çıkacak bu sinerjiden tüm paydaşların avantajlı sonuçlar elde edeceğidir. Bu avantajların en önemlisi, kamu maliyelerinin projelerin finansman yükünden kurtulmasıdır. Ayrıca, KÖİ'ler merkezi veya yerel yönetimler için maliyetlerin azaltılması; kamu projelerinde özel sektör bilgi, birikim, tecrübe ve yönetim şeklinin kullanımına imkân vermesi; etkinlik ve verimlilik artışları; daha kısa uygulama süresi; kamu hizmetlerinde teknik yenilik ve daha yüksek kalite standartlarına ulaşma gibi avantajlar taşımaktadır (Parvu ve Olteanu, 2009:197). KÖİ'lerin gelir getirici projeler olarak tasarlanıp yapılandırılabilmesi de önemli avantajlarından birisidir (Roumboutsos ve Pantellias, 2015:184). KÖİ'ler proje risklerinin paylaşılmasına imkân sağlaması, projelerin belirlenen zaman ve bütçe sınırları içerisinde bitirilmesi, hizmetlerin üzerinde kamunun düzenleme ve denetim yetkisinin devam etmesi yönleriyle de avantajlar sağlamaktadırlar.

KÖİ'lerin bunlar gibi avantajları ön plana çıkarılmakla birlikte, literatürde ve çeşitli platformlarda KÖİ'lerin olumsuz yönlerinin de sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Buna göre, KÖİ'lerle kamu hizmetleri özel sektörün kontrolüne bırakılmaktadır. KÖİ'lerde projelerin toplam maliyeti ile özel sektöre ödenen bedeller arasında yüksek bir fark söz konusudur. Ayrıca, KÖİ'lerde maliyet etkinliği sağlanamamakta, dengeli bir risk dağılımının gerçekleştirilmesinde zorluklar yaşanmakta, şimdiki hizmetlerin bedelleri gelecek kuşaklara ödetilmektedir. KÖİ'ler, süreçlerinin yeterince açık ve şeffaf olmaması, finansmana hazine garantilerinin getirilmesi, karmaşık yapı ve denetim zorlukları, muhasebe ve raporlama standartlarında eksiklikler, kamu ve özel sektörlerin amaç ve kültür farklılığı, işlem masraflarının yüksekliği gibi konularda da eleştirilmekte ve dezavantajlı yapısına vurgu yapılmaktadır (Uysal, 2017:187-191).

Ülkelere ve sektörler göre farklı şekillerde uygulanabilen KÖİ'ler, genellikle kamu ve özel sektör taraflarının yükledikleri görevler, sorumluluklar, riskler ve özel sektöre ödemeyi yapacak olan taraf gibi çeşitli değişkenlere bağlı olarak şekillenen alt modeller şeklinde uygulanmaktadır. Yapı işlet devret, yapı işlet, yapı kirala devret, kullanım hakkı devri, tasarla finanse et yapı işlet, KÖİ'nin alt modellerinden sadece bir kaçıdır. Bazı KÖİ'lerde hükümet, yatırım için sermaye sağlamak amacıyla vergi gelirlerini kullanır ve işlemleri özel sektörle birlikte yürütür veya hizmeti özel bir şirkete devreder. Özellikle Birleşik Krallık'ta uygulanan Private Finance Initiative (Özel Finans Girişimi) gibi diğer bazı KÖİ'lerde özel sektör, üzerinde anlaşılan hizmetleri sunmakla sorumlu olan hükümetle bir sözleşmenin temelinde sermaye yatırımı sağlar (Parvu ve Olteanu, 2009:190). Birleşik Krallık'ın özel finans girişimi modelinde, özel konsorsiyumlar yeni projeleri finanse etmek, inşa etmek ve bazen yönetmek için hükümetle uzun vadeli sözleşmelere girmektedirler (Espigares ve Segura, 2011:559).

Çok boyutlu ve çok aktörlü bir süreç yönetimi olan KÖİ'ler yapıları gereği çeşitli riskleri bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bu risklerin işbirliğinin tarafları arasında paylaşılması KÖİ'nin önemli özelliklerindedir. Risk paylaşımındaki en temel kural bir risk en iyi hangi tarafça yönetilebilecekse riskin o tarafa verilmesidir. KÖİ'lerde genellikle planlama, inşaat, finansman işletme, bakım-onarım gibi riskler özel sektör tarafından üstlenilirken, talep riski ve siyasal riskler gibi riskler de kamu sektörü tarafından üstlenilmektedir. Talep riski, özel sektörün yaptığı harcamaları geri kazanabilmesi ve belli bir oranda kâr edebilmesi için sunulan kamu hizmetlerine belirli bir miktar talep olmasını kamu sektörünün güvence altına almasıdır. Eğer KÖİ ile sunulan kamu hizmetlerine sözleşmede belirlenen miktarda talep olmazsa aradaki fark kamu sektörü tarafından karşılanma yoluna gidilmektedir.

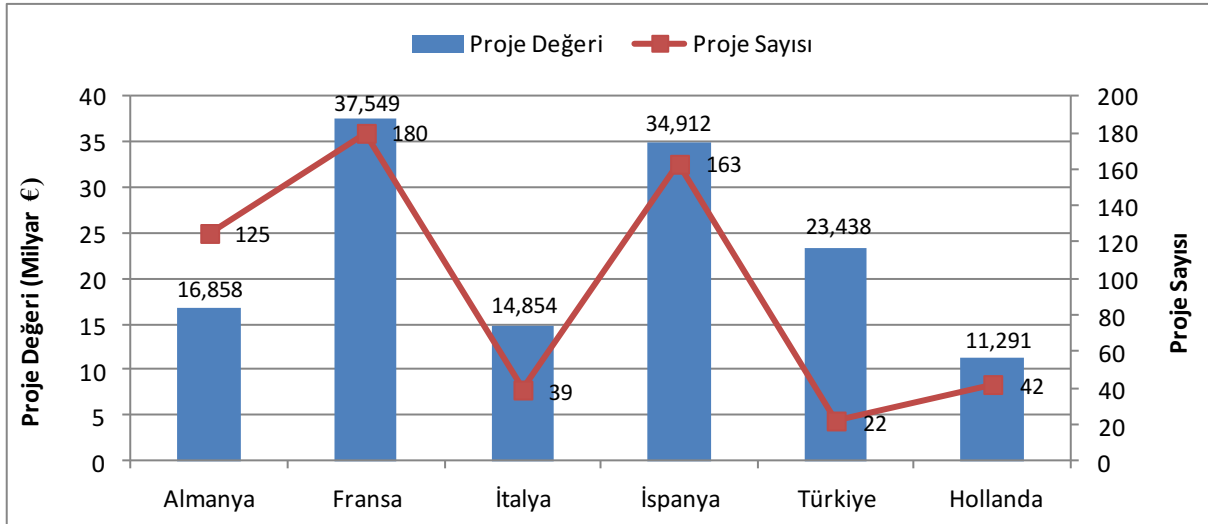
Özel sektör için riskleri azaltmak ve projeyi daha cazip hale getirmek için altyapı projeleri gibi projelerde, hükümetler bir kerelik hibe biçiminde bir sermaye sübvansiyonu sağlayabilmektedirler. Diğer bazı durumlarda, hükümetler belirli bir süre için vergi indirimi dâhil olmak üzere gelir sübvansiyonları sağlayarak projeyi destekleyebilirler (Parvu ve Olteanu, 2009:190). Ayrıca, KÖİ'lerde özel sektör arazi tahsis, finansörlere kamunun verdiği çeşitli garantiler(hazinenin borç üstlenmesi), çeşitli vergi muafiyetleri ve istisnaları gibi teşviklerle desteklenebilmektedirler.

3. BULGULAR

3.1. Ülkelere Göre Toplam KÖİ Yatırımları

Grafik 1'de 1993-2017 yılları arasını kapsayan dönemde ülkelere göre toplam KÖİ proje değerleri ve proje sayıları görülmektedir. Buna göre, 6 ülke söz konusu dönemde 571 projede toplam 138,902 milyar € değerinde KÖİ yatırımı yapmıştır. Toplam proje değerinin %27,03'üne (37,549 milyar €) ve toplam proje sayısının %32'sine (180 proje) sahip olan Fransa, hem proje sayısı hem proje değeri itibariyle en yüksek KÖİ yatırım miktarına sahiptir. Fransa'dan sonra, toplam proje değerlerinin %25,13'üne (34,912 milyar €) ve proje sayılarının %29'una (163 proje) sahip olan İspanya ikinci en yüksek oranlarda KÖİ yatırımı yapan ülke olmuştur. **Grafik 1**'de projelerin %3,85'ini (22 proje) gerçekleştirerek proje sayısı itibariyle son sırada yer alan Türkiye proje değeri itibariyle %16,87 (23,438 milyar €) değerinde KÖİ yatırımı yaparak en yüksek üçüncü KÖİ yatırım değerine ulaşan ülke olmuştur. Yatırım değerlerine göre, en düşük yatırım toplam yatırımların %8,12'sine (11,291 milyar €) sahip olan Hollanda tarafından yapılmıştır.

Grafik 1. Ülkelere Göre Toplam KÖİ Proje Değerleri ve Sayıları

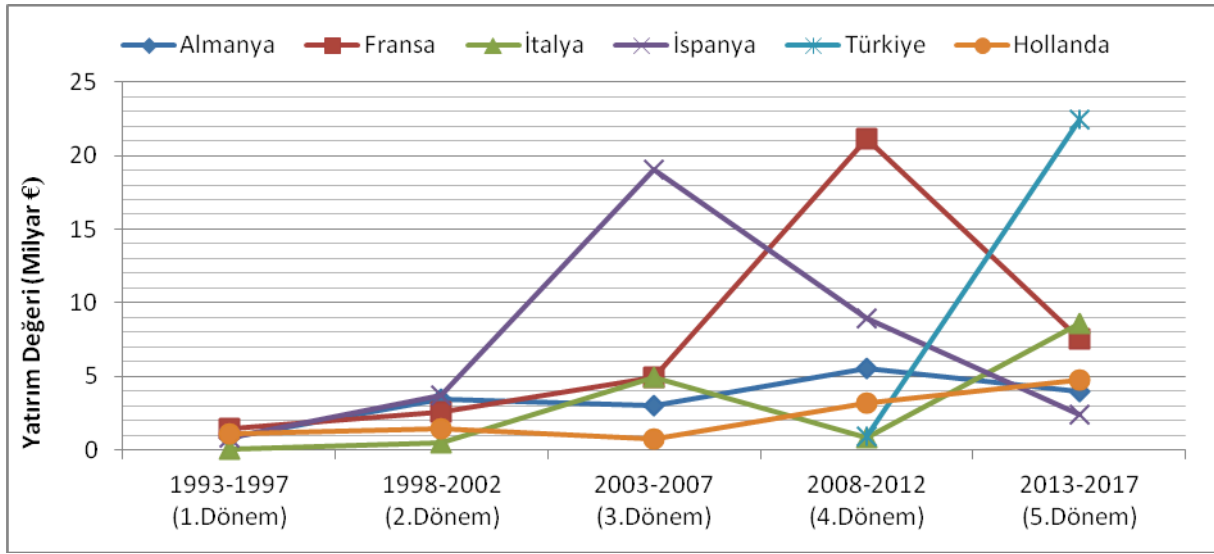
Kaynak: <http://data.eib.org/epc/>, 05.07.2018

Bu yatırım değerlerine göre ülkelerin GSYİH miktarları ile KÖİ yatırımları arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna göre, İkinci en yüksek GSYİ değerlerine sahip olan Fransa en yüksek KÖİ yatırım değerlerine sahip olurken, en yüksek dördüncü GSYİH değerlerine sahip olan İspanya hem proje değeri

hem de proje sayısı itibariyle ikinci en yüksek KÖİ yatırım oranlarına sahip olmuştur. En yüksek GSYİH oranlarına sahip olan Almanya, proje değerlerine göre dördüncü, proje sayılarına göre üçüncü en yüksek KÖİ yatırımlarını yapan ülke olmuştur. En yüksek üçüncü GSYİH değerlerine sahip olan İtalya 14,854 Milyar € yatırım değeriyle dördüncü, 39 proje sayısı ile beşinci olmuştur. Türkiye ise, GSYİH değerleri itibariyle beşinci büyük ülke olmasına rağmen toplam KÖİ proje değerleri itibariyle üçüncü, proje sayıları itibariyle de sonuncu sırada yer almıştır¹.

Grafik 1'deki bu değerler, ülkelerin KÖİ yatırımları ile GSYİH değerleri arasında doğrudan bir bağlantının olmadığını ortaya koymaktadır. KÖİ yatırım miktarları bir ülkede KÖİ'lere siyasi desteğin olup olmaması, uygulanan makroekonomik politikalar, mevcut KÖİ mevzuat altyapısının KÖİ yatırımlarına ne oranda imkân verdiği, ülkedeki fiziki ve beşeri altyapının KÖİ'ye uygun olup olmadığı ve KÖİ yatırımlarının ülkede ne oranda teşvik edildiği gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir.

Grafik 2. KÖİ Yatırımlarının Ülkelere Göre Dönemsel Dağılımı(Milyar €)

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Grafik 2'de KÖİ yatırımlarının ülkelere göre dönemsel dağılımı görülmektedir. Buna göre, KÖİ yatırımları ülkeler bazında zaman zaman dalgalanmalar gösterse de toplam KÖİ proje değerleri itibariyle değerlendirildiğinde sürekli bir artış dikkat çekmektedir. 1993-1997 yılları arasında kapsayan 1. dönemde 4,278 milyar € (%3,08), 1998-2002 yıllarını kapsayan 2. dönemde 11,636 milyar € (%8,38), 2003-2007 yıllarını kapsayan 3. dönemde 32,681 milyar € (%23,53), 2008-2012 yıllarını kapsayan 4. dönemde 40,582 milyar € (29,22) ve 2013-2017 yıllarını kapsayan 5. dönemde 49,725 milyar € (% 35,80) olmak üzere toplam 138,902 milyar € yatırım yapmıştır. Proje sayıları itibariyle de KÖİ yatırımları 5. dönem olan 2013-2017 yılları arası hariç genellikle artış göstermiştir.

Toplam KÖİ yatırımları Ülke bazında ise Almanya 1. dönemde 2 KÖİ projesine 0,860 milyar €, 2. dönemde 10 KÖİ projesine 3,414 milyar €, 3. dönemde 21 KÖİ projesine 3,053 milyar €, 4. dönemde 61 KÖİ projesine 5,533 milyar € ve 5. dönemde 31. KÖİ projesine 3,998 milyar € yatırım yapmıştır. Bu yatırım değerleriyle Almanya'nın KÖİ yatırımları proje sayısı itibariyle sadece 5. dönemde azalma gösterirken proje değeri itibariyle 3. ve 5. dönemde azalma göstermiştir. Ayrıca Almanya'da KÖİ yatırımlarında sert dalgalanmalar yaşanmamıştır. KÖİ yatırımlarının toplam KÖİ yatırımlarına oranı itibariyle ise, Almanya'nın oranı ilk iki dönem %20-30 arasında olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde yaklaşık %10 seviyelerine düşerek azalış göstermiştir.

Fransa KÖİ yatırımları sadece 5. dönemde İspanyanın KÖİ yatırımları ise 4. ve 5. dönemlerde azalış göstermelerine rağmen, bu iki ülkenin KÖİ yatırımları Almanya'ya göre daha çok dalgalanma göstermişlerdir. Fransa'nın KÖİ yatırımları 4. dönemde 91 projede toplam 21,128 milyar € olarak gerçekleşmesine rağmen 5.

1 GSYİH değerleri için Bknz: The World Bank Data, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (erişim: 10.07.2018).

dönemde 31 projede 3,998 milyar € olarak gerçekleşmiş ve proje sayıları itibariyle yaklaşık %50, proje değeri itibariyle de yaklaşık %28 oranında azalmıştır. İspanya'da ise, 3. dönemde KÖİ yatırımları 72 projede 19,065 milyar € olarak gerçekleşmişken, 4. dönemde proje sayılarında yaklaşık %27, proje değerlerinde de yaklaşık %53 oranında azalma yaşanmıştır. İspanyada azalış 5. dönemde de devam etmiş, 14 proje ve 2,373 milyar € değerindeki KÖİ yatırımı ile 4. döneme oranla proje sayılarında yaklaşık %73, proje değerlerinde ise yaklaşık %75 oranında azalmıştır. Bu sonuçlarla, Almanya, Fransa ve İspanya 5.dönemde KÖİ yatırımları azalış eğilimi gösteren ülkeler olmuşlardır.

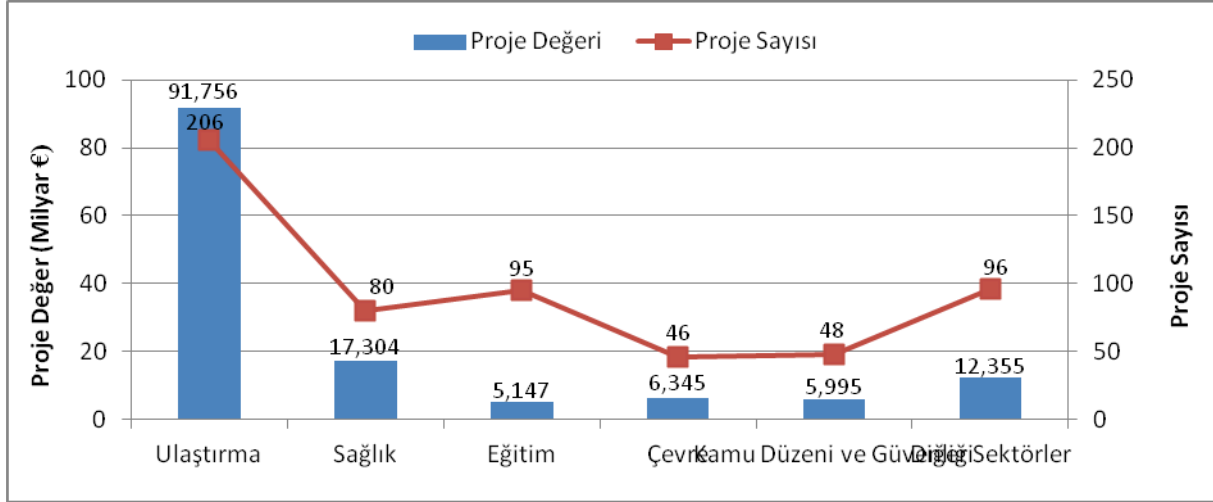
KÖİ yatırımlarında azalış eğilimi İtalya'da 4. dönemde, Hollanda da ise, 3. dönemde gerçekleşmiş, bu iki ülkede diğer dönemlerde sürekli bir artış yaşanmıştır. Buraya kadar analiz edilen ülkelerin tamamında KÖİ yatırımlarının en az bir dönem (çoğunluğunda 5. dönem) azalış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, bu ülkelerin diğer bir ortak özelliği, her dönem KÖİ yatırımlarının süreklilik göstermesidir. Başka bir deyişle, bu ülkelerde toplam KÖİ yatırımları göz önüne alındığında 1993'ten itibaren KÖİ yatırımlarının hiç yapılmadığı bir dönem olmamış, dalgalanmalara rağmen yatırımlar süreklilik arz etmiştir. Ancak, Türkiye'nin KÖİ yatırımlarının dönemler itibariyle diğer ülkelerden farklı karakteristiğe sahip olduğu görülmektedir. 4.döneme kadar Türkiye'nin herhangi bir KÖİ yatırımı olmamışken, 4. dönemde 1 projede 0,957 milyar € değerinde KÖİ yatırımı yapılmış, bu yatırım miktarı 5. dönemde 21 projede 22,481 milyar € olarak son derece yüksek bir artış göstermiştir. 1.,2., ve 3. dönemlerde herhangi bir KÖİ yatırımı olmayan Türkiye, 4. dönemde toplam KÖİ yatırımlarının sadece % 2'sini yapmış bu oran 5. dönemde % 45'e çıkarak çok yüksek bir artış gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin KÖİ yatırımlarının 4. ve özellikle 5. dönmedeki bu hızlı artış oranlarına ulaşmasında bazı faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler arasında ilk olarak, siyasi iradenin KÖİ konusundaki destekleri sayılmalıdır. Bu desteklerin etkisi ise 2005 yılından itibaren KÖİ konusunda mevzuat altyapısı oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle sağlık alanında 5396 sayılı ve 03.07.2005 tarihli "Sağlık Hizmetleri Temel Kanununa Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun" ile 07.05.1987 tarihli ve 3559 sayılı "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu"na bir ek madde eklenmiş ve böylece KÖİ modeli ile sağlık tesisleri yapımının yasal dayanağı oluşturulmuştur. 2013 yılında çıkarılan 6428 sayılı ve 21.02.2013 tarihli "Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İşbirliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile KÖİ konusu müstakil bir kanun ile düzenlenmiştir. 5.dönemde Türkiye'nin KÖİ yatırımlarının artmasındaki bir diğer sebep de ulaştırma alanındaki büyük ölçekli KÖİ yatırımları olmuştur.

3.2. Sektörlere Göre Toplam KÖİ Yatırımları

Grafik 3'de sektörlere göre toplam KÖİ projeleri gösterilmektedir. Bu grafikte, 1993-2017 yıllarını kapsayan dönemde en çok KÖİ yatırımı yapılan ulaştırma, sağlık, eğitim, çevre, kamu düzeni ve güvenliği sektörleri ile bu sektörlerin dışında kalan diğer sektörlerde (telekomünikasyon, savunma, konut ve toplum hizmetleri, dinlenme ve kültürel faaliyetler, genel kamu harcamaları) toplam KÖİ değerleri ve proje sayıları görülmektedir. Söz konusu ülkelerde ulaştırma sektörü toplam KÖİ proje değerlerinin %66,06'sını (91,756 Milyar €), toplam KÖİ proje sayılarının %36'08'ini (206 proje) alarak hem proje değerleri hem proje sayıları itibariyle açık ara en çok KÖİ yatırımı yapılan sektör olmuştur.

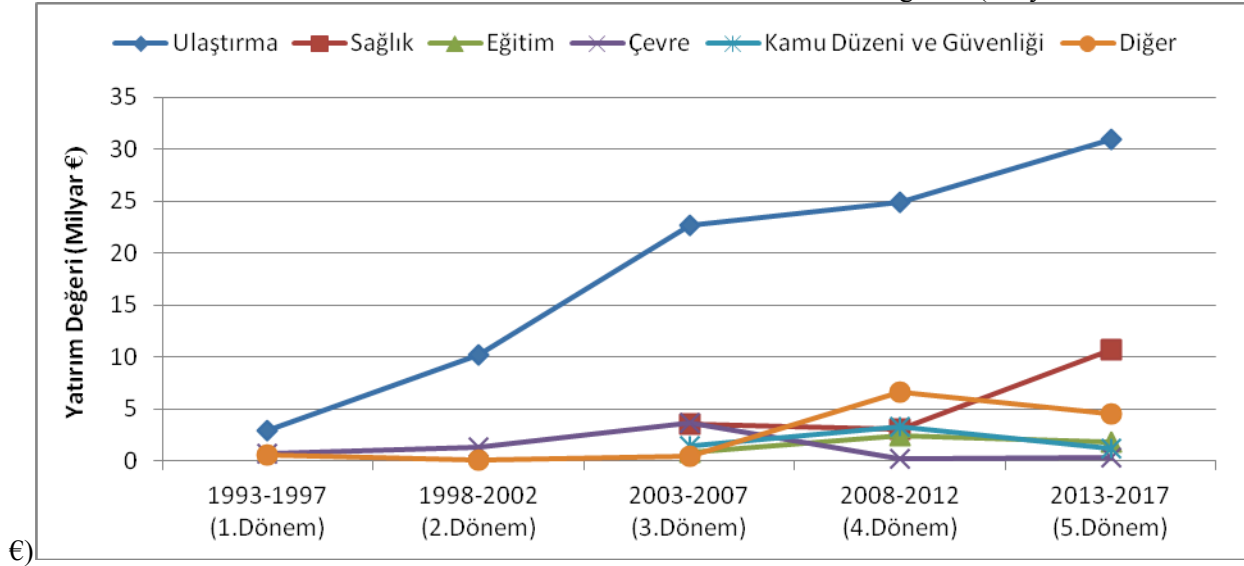
Grafik 3. Sektörlere Göre Toplam KÖİ projeleri

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Sağlık, proje değerleri itibariyle % 12,46'lık oranla (17,304 milyar €) 2. en yüksek KÖİ yatırımı yapılan sektör olurken proje sayıları itibariyle %14,01 ile (80 proje) dördüncü en yüksek yatırım yapılan sektör olmuştur. "Diğer sektörler" başlığında yer alan sektörler ise %8,89'luk (12,355 milyar €) proje değeri itibariyle üçüncü, proje sayıları itibariyle %16,81 ile (96 proje) ikinci sırada yer almıştır. Proje değeri itibariyle en az yatırımı değerine %3,71 oranla (5,147 milyar €) eğitim sektörü sahip olmuştur. Çevre sektörü ise, projelerin %8,06'sına (46 proje) sahip olarak en az proje üretilen sektör olmuştur.

Grafik 4. Sektörlere Göre KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Grafik 4'te sektörlere göre KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı görülmektedir. Buna göre, ulaştırma sektörü yatırım miktarı her dönem artış gösteren tek sektör olmuştur. Geri kalan sektörler en az bir dönem azalış eğilimi göstermiştir. Ulaştırma sektörü 1993-1997 yılları arasını kapsayan 1. dönemde 8 KÖİ projesinde 2,933 milyar € değerinde yatırım yapılarak 1. dönemdeki toplam yatırımların proje sayısı itibariyle yarısını, proje değeri itibariyle yaklaşık % 69'unu oluşturmuştur. Ulaştırma sektöründe 1998-2002 yılları arasını kapsayan 2. dönemde 30 projede 10,268 milyar € yatırım yapılarak 1. döneme oranla proje sayısında yaklaşık 4 kat, proje değeri olarak da yaklaşık 3,5 kat artış yaşanmıştır. 2003-2007 yıllarını kapsayan 3. dönemde ulaştırma yatırımları 61 projede toplam 22,669 milyar € artış göstererek 2. döneme oranla yaklaşık olarak 2 kat artmıştır.

2008-2012 yıllarını kapsayan 4. dönemde 62 projede 24,951 € yatırım yapılarak proje sayısı olarak çok artış gerçekleşmemekle birlikte proje değeri olarak yaklaşık 2 kat artış gerçekleşmiştir. 2013-2017 yıllarını kapsayan 5. dönemde ise, 45 projede 30,935 milyar € değerinde yatırım yapılarak proje sayısındaki azalışa rağmen proje değeri itibarıyla artışını sürdürmüştür.

Sağlık sektöründe 1. ve 2. önem herhangi bir KÖİ yatırımı yapılmamış, 3. dönemde 3,555 milyar €, 4. dönemde 3,050 milyar € ve 5. dönemde 10,699 milyar € yatırım değeri ile 4. dönemdeki küçük bir azalışa rağmen artış eğilimi sürmüştür. Sağlık sektöründe 5. dönemdeki bu hızlı artışta en büyük pay Türkiye'nindir. Bu dönemde Türkiye'nin sağlık sektörü yatırımları 8,534 milyar € ile 5.dönem toplam sağlık yatırımlarının yaklaşık %85'ini oluşturmuştur. Bir başka deyişle, 5. dönemde sağlık yatırımlarında Türkiye hariç tutulursa çok ciddi bir azalışa karşı karşıya kalınmaktadır.

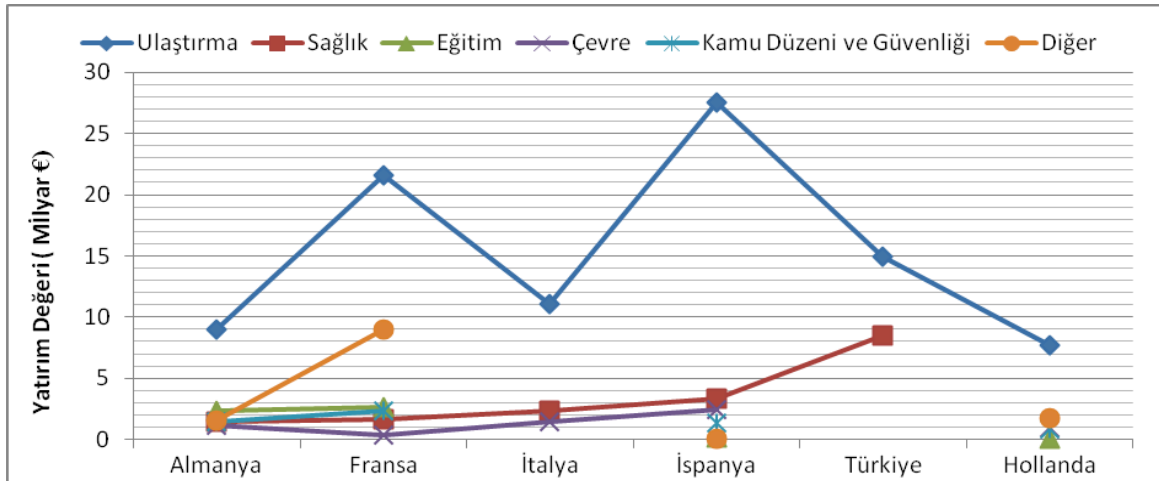
Sağlık sektöründe olduğu gibi eğitim sektöründe de 1. ve 2. dönem KÖİ yatırımı bulunmamaktadır. Eğitim yatırımları 3. dönemde 13 projede 0,872 milyar € olarak gerçekleşmesine rağmen, 4. dönemde 48 projede 2,398 milyar € olmuş ve artış göstermiştir. Ancak 5. dönemde 34 projede 1.877 milyar € değerinde yatırım yapılan eğitim sektörü yatırımları azalma eğilimine girmiştir. Çevre sektöründe KÖİ yatırımları sadece 2. ve 3. dönemlerde 1 milyar € üzerine çıkabilmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. Benzer şekilde kamu düzeni ve güvenliği ile diğer sektörlerde de KÖİ yatırımları dalgalı bir seyir izlemiştir. 5. dönem itibarıyla ulaştırma, sağlık ve çevre sektörlerinde artış gösteren KÖİ yatırımları eğitim, kamu düzeni ve güvenliği ve diğer sektörlerde azalış eğilimi göstermiştir.

Grafik 4'ten 1993-2017 yılları KÖİ yatırımlarında sadece ulaştırma sektöründeki istikrarlı bir artış gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Sağlık sektörü de 4. dönemdeki küçük azalışa rağmen artış sürecini sürdüren sektörler arasına katabilir. Ancak, geri kalan sektörler dönemler itibarıyla oldukça değişken ve dalgalı bir süreç izlemişlerdir. Ayrıca, tüm sektörlerde her dönem KÖİ yatırımı gerçekleşmemiş, sağlık, eğitim ve kamu düzeni ve güvenliği sektörlerinde ilk iki dönem KÖİ yatırımı olmamıştır. Ulaştırma, çevre ve diğer sektörlerde ise her dönem KÖİ yatırımlarının yapıldığı görülmektedir.

3.3. Ülkelere ve Sektörlere Göre Toplam KÖİ Yatırımları

Grafik 5'te ülkelerin sektörlere göre toplam KÖİ yatırımları görülmektedir. Buna göre, ulaştırma bütün ülkelerde en çok KÖİ yatırımı yapılan sektör olmuştur. Bu sektörde toplam 206 projede 91,756 milyar € yatırım yapılmıştır. Ulaştırma sektöründe yapılan KÖİ projeleri ülkelere göre farklılıklar arz etmektedir. Bu sektörde en fazla yatırım yapan ülke 94 proje ve 27,535 milyar € yatırım değeri ile İspanya olmuştur. İspanya'yı 44 projede 21,580 milyar € yatırım yapan Fransa, 6 projede 14,904 milyar € yatırım yapan Türkiye, 15 projede 11,054 milyar € yatırım yapan İtalya ve 22 Projede 7,731 milyar € yatırım yapan Hollanda takip etmiştir. Ulaştırma sektöründe en fazla yatırım yapan İspanya toplam ulaştırma yatırımlarının % 30'unu yaparken toplam ulaştırma yatırımlarının içinde Türkiye'nin payı % 16,24 olmuştur.

Grafik 5. Ülkelerin Sektörlere Göre Toplam KÖİ Yatırımları (Milyar €)

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Almanya’da toplam KÖİ yatırımlarında en yüksek payı 25 proje ve 8,956 milyar € ile ulaştırma sektörü alırken ikinci en yüksek payı 49 proje ve 2,362 milyar € ile eğitim sektörü almıştır. Almanya’nın toplam ulaştırma sektörü KÖİ yatırımları içindeki payı %9,761 olmasına rağmen toplam eğitim sektörü KÖİ yatırımlarının içindeki oransal payı %45,81’dir. Almanya Fransa’dan sonra eğitim sektöründe en çok KÖİ yatırımı yapan ikinci ülke olmuştur. Ayrıca, Almanya kamu düzeni ve güvenliği sektörüne 10 projede 1,434 milyar € yatırım yaparak, sektöre yapılan toplam yatırımların %23,91’ini yapmış ve Fransa’dan sonra ikinci en yüksek yatırımı yapan ülke olmuştur.

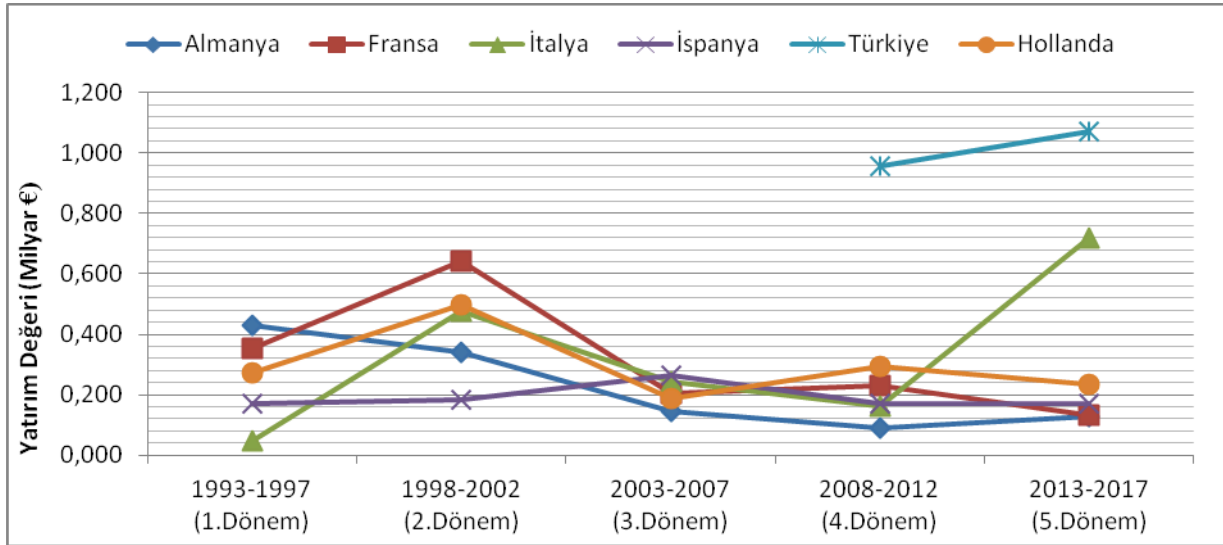
Fransa’da ulaştırmadan sonra en yüksek KÖİ yatırımı 56 projede 9,006 milyar € ile “diğer sektörler” olarak nitelendirilen sektörlerle yapılmıştır. Diğer sektörleri 2,634 milyar € ile eğitim, 2,361 milyar € ile kamu düzeni ve güvenliği takip etmektedir. Fransa toplam eğitim yatırımlarının % 51,17’sini, kamu düzeni ve güvenliği harcamalarının % 39,38’ini ve diğer sektörlerde yapılan toplam harcamaların %72,89’unu yaparak bu üç sektörde en çok KÖİ yatırımı yapan ülke olmuştur. Ayrıca Fransa, ulaştırma sektöründe toplam yatırımların %23,15’ini yaparak bu sektörde İspanyadan sonra ikinci en yüksek yatırım oranına sahip ülke olmuştur. İtalya’da ulaştırmadan sonra en yüksek yatırım 17 projede 2,374 milyar € yatırım yapılan sağlık ve 7 projede 1.426 milyar € yatırım yapılan çevre sektörü olmuştur. İtalya’da eğitim, kamu düzeni ve güvenliği ve diğer sektörlerinde KÖİ yatırımları yapılmamıştır. Ancak, bu ülke çevre sektöründe toplam yatırımların %22,47’sini yaparak İspanya’dan sonra ikinci en yüksek yatırım yapan ülke olmuştur.

İspanya’da ulaştırma sektöründen sonra en yüksek yatırım 20 projede 3,367 milyar € yatırım yapılan sağlık ve 25 projede 2,484 milyar € yatırım yapılan çevre sektörü olmuştur. Bu oranlarla İspanya ulaştırma sektöründeki toplam yatırımların % 30’unu ve çevre sektöründeki toplam yatırımların % 39,14’ünü yaparak bu sektörlerde en yüksek oranlarda yatırım yapan ülke olmuştur. Ayrıca, İspanya sağlık sektöründe toplam yatırımların %19,45’ini yaparak Türkiye’den sonra ikinci en yüksek yatırım yapan ülke olmuştur. Türkiye’de ise, ulaştırma sektöründen sonra en yüksek yatırım 16 projede 8,534 milyar € yatırım yapılan sağlık sektörü olmuştur. Bu değerle Türkiye sağlık alanında yapılmış toplam yatırımların %49,31’ine sahip olmuştur. Hollanda ise, ulaştırma sektörü yatırımlarından sonra en yüksek yatırımı 10 projede 1,749 milyar € yatırım yapılan diğer sektörler kategorisinde yapmıştır. Bu değerle Hollanda diğer sektörler kategorisinde Fransa’dan sonra en yüksek yatırım yapılan ikinci ülke olmuştur.

3.4. Ülkelerin KÖİ Yatırım Değeri Ortalamaları

Grafik 6’da proje başına düşen yatırım değeri ortalamaları gösterilmektedir. Bu grafik, ülkeler arasında KÖİ proje ölçeklerinin farklılaşıp farklılaşmadığı konusunda fikir sahibi olmak amacıyla hazırlanmıştır. **Grafik**’te Türkiye dışındaki ülkelerin proje ölçekleri konusunda küçük farklılıklara rağmen birbirlerine benzediği görülmektedir. 1993-1997 yıllarını kapsayan 1. dönemde proje başına en düşük ortalama yatırım değerine 0,047 milyar € ile İtalya, proje başına en yüksek ortalama yatırım değerine Almanya sahip olmuştur. 1. dönemde Almanya 2 projede toplam 0,860 milyar € yatırım yaparak proje başına 0,430 milyar € ortalama yatırım değeri elde etmiştir. 1. dönemden sonra Almanya’nın ortalama yatırım değerleri 2013-2017 yıllarını kapsayan 5. döneme gelinceye kadar sürekli bir azalış göstermiş, KÖİ projelerinin ölçekleri küçülmüştür. 5.dönemde az da olsa bir artış görülmüştür. İtalya’nın ise ortalama değerleri dalgalı bir seyir izlese de 1. dönemden sonra sürekli Almanya’nın üzerinde değerlere sahip olmuştur. 5. dönem İtalyan KÖİ yatırımları 0,719 milyar € ile en yüksek değerine ulaşmıştır.

Grafik 6. Proje Başına Yatırım Değeri Ortalamaları

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

1. dönemden itibaren Türkiye dışındaki ülkelerin ortalama yatırım değerleri birbirlerine yakın değerler izlemişlerdir. İtalya'nın da hesaba katılmadığı bir durumda geriye kalan 4 ülkenin ortalama yatırım değerleri birbirlerine çok yakındır. Özellikle 3. ve 5. dönemlerde değerler birbirlerine daha çok yaklaşma eğilimine girmişlerdir. 4. dönem istisna kabul edilirse dönemler ilerledikçe ortalama yatırım değerlerinin birbirlerine daha çok yaklaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle dönemler ilerledikçe 4. dönem istisna olarak proje ölçekleri daha çok birbirlerine yaklaşma eğilimi göstermektedirler. Ancak Türkiye'nin ortalama değerlerinin farklılığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Türkiye 4. dönemde 0,957 milyar € değerinde bir projeye sahip olarak 0,957 milyar € ortalama proje değeri elde etmiştir. 5.dönemde ise, 21 projede toplam 22,481 milyar € yatırım değerine ulaşarak proje başına 1,071 milyar € ortalama yatırım değeri elde etmiştir.

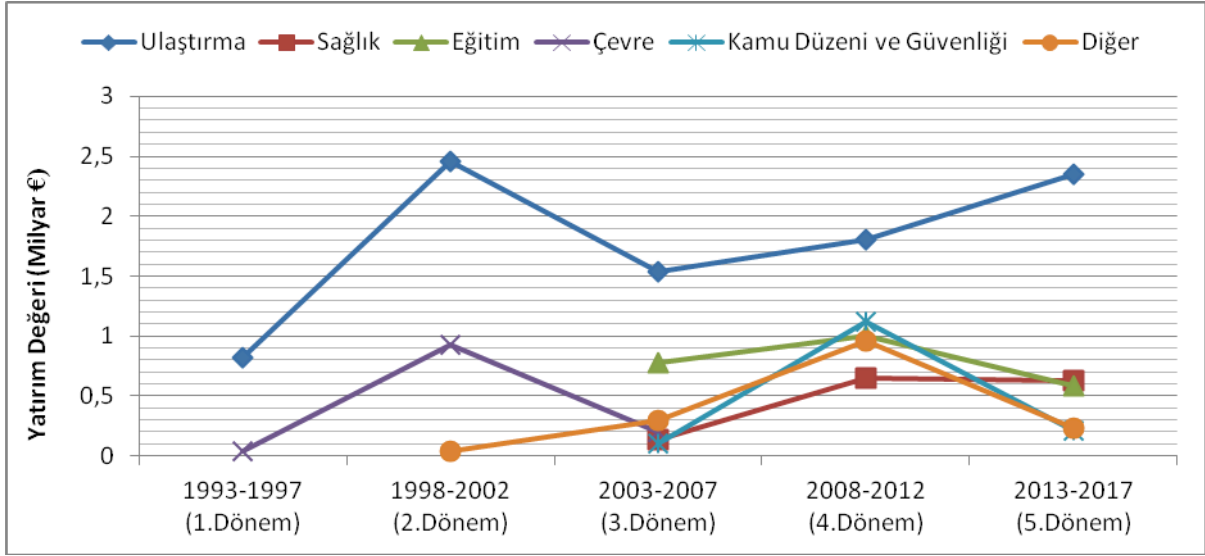
Türkiye'nin ortalama yatırım değerlerinin yüksek olmasının sebeplerinden biri, KÖİ yatırımları kapsamındaki şehir hastanelerinin birden fazla ihtisas hastanesini içine alan büyük sağlık kampüsleri şeklinde hayata geçirilmeye başlanmasıdır. Bu hastaneler tıbbi hizmetlerin yanında tıbbi olan veya olmayan destek hizmetlerini bünyesinde barındırması ve restoranlar, oteller, dinlenme yerleri gibi sosyal alanların da aynı kampüs içinde yer almasıyla büyük ölçekli hastaneler olarak tasarlanmışlardır. Türkiye'nin ortalama yatırım değerlerinin yüksek olmasında bir diğer etken de son yıllarda KÖİ modeli ile yapılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Kuzey Marmara Otoyolu, Avrasya Tüneli gibi büyük ölçekli ulaşım altyapısı projeleridir.

3.5. Ülkelerin Sektörlere Göre Dönemsel KÖİ Yatırımları

3.5.1. Almanya

Grafik 7'de Almanya'nın KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı görülmektedir. Buna göre, tüm dönemlerde KÖİ yatırımları devam eden tek sektörün ulaşım sektörü olduğu görülmektedir. Diğer sektörlerde KÖİ yatırımları en az bir dönem hiç yapılmamıştır. Ulaşım sektöründe yapılan KÖİ yatırımları (8,956 milyar €) Almanya'nın toplam KÖİ yatırımlarının (16,858 milyar €) %53,12'sini oluşturmaktadır. Dönem bazında ulaşım yatırımlarının toplam yatırımlara oranı 5. dönem hariç azalma eğiliminde olmuştur. Buna göre, 1. dönemde toplam KÖİ yatırımlarının (0,860 milyar €) %95,23'ü ulaşım sektöründe yapılmışken (0,819 milyar €) 2. dönemde bu oran % 71,89'a, 3. dönemde %50,31'e ve 4. dönemde %32,55'e düşmüştür. 5.dönemde ise bu oranda artış görülmüş, ulaşım sektöründeki KÖİ yatırımları toplam yatırımları toplam KÖİ yatırımlarının %58'68'i olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 7. Almanya'nın KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

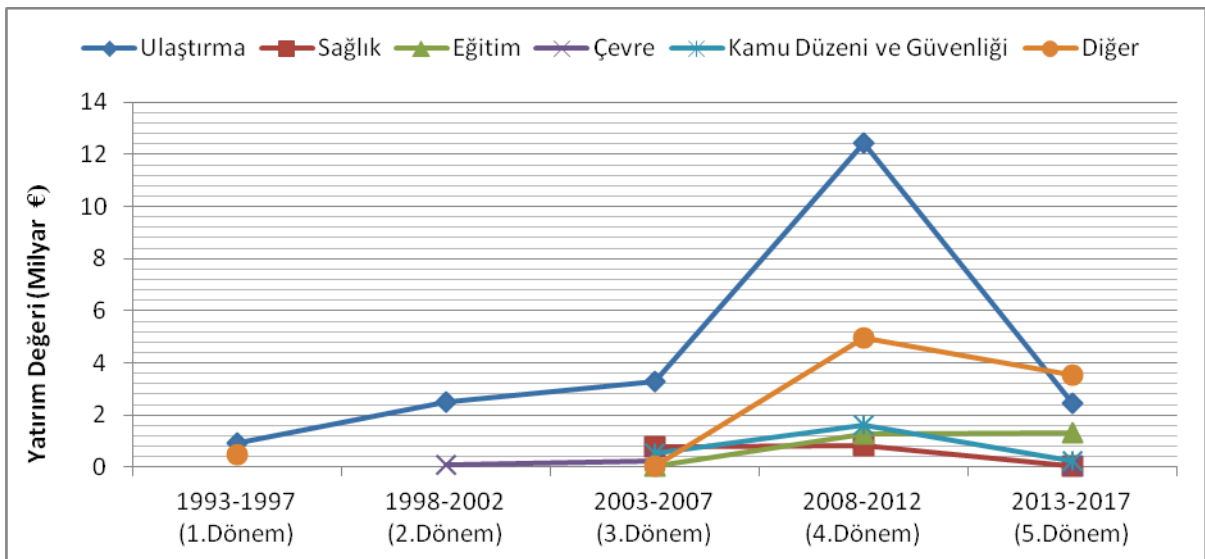
Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Grafik 7'de Almanya'da 1. dönemde sadece ulaştırma ve çevre yatırımlarının olduğu, 2. dönemde diğer sektör yatırımlarının da ilave edildiği ve özellikle 3. dönemden itibaren çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Grafikte en çok dikkat çeken hususların biri de 4. dönemden itibaren ulaştırma sektörü haricinde kalan bütün sektörlerde KÖİ yatırım değerlerinde azalmalar görülmesidir. 4.dönemden itibaren en hızlı azalış kamu düzeni ve güvenliği ile diğer sektör yatırımlarında yaşanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde araştırma kapsamındaki 6 sektörün tamamında 4. dönemde KÖİ yatırımlarında bir artış görülmüştür.

3.5.2. Fransa

Grafik 8'de Fransa'nın KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı görülmektedir. Buna göre, Fransa'da 1. dönemde sadece ulaştırma ve diğer sektör yatırımları varken, 2. dönemde ulaştırma ve çevre yatırımları yer yapılmıştır. Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da 3. dönemden itibaren KÖİ yatırımlarının sektörel bazda çeşitliliği artmıştır. 4. dönemde bütün sektörlerde KÖİ yatırımları en yüksek değerlere ulaşmış ancak, bu dönemden sonra bütün sektörlerdeki KÖİ yatırımları azalış eğilimine girmiştir. Bütün sektörler için 5. dönem KÖİ yatırım değerleri 4. dönemden daha düşük seviyede kalmıştır.

Grafik 8. Fransa'nın KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

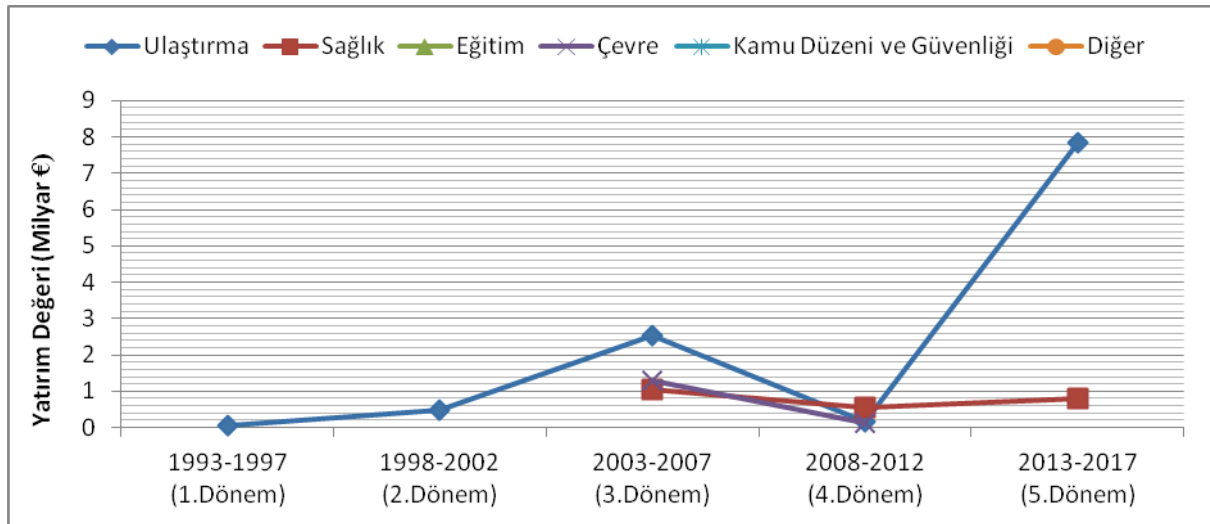
Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

Fransa'da ulaştırma sektöründeki KÖİ yatırım değeri 21,576 milyar € olarak toplam KÖİ yatırımlarının (37,525 milyar €) % 57,46'sını oluşturmuştur. Bu oranla Fransa, Almanya'nın % 53,12 olan oranına yakın bir yatırım değerine sahip olmuştur. Ulaştırma sektörü yatırımlarının 4. dönemde oldukça fazla artış göstermiştir. Bu sektörün 1. dönem yatırımları toplam KÖİ yatırımlarının %4,30'u, 2. dönem yatırımları toplam KÖİ yatırımlarının %11,56'sı, 3. dönem yatırımları toplam KÖİ yatırımlarının %15,24'ü olarak gerçekleşmesine rağmen 4. dönem de bu oran %57,62 olmuştur.

3.5.3. İtalya

Grafik 9'da İtalya'nın KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı görülmektedir. Buna göre, İtalya'da KÖİ yatırımları bundan önce incelenen Almanya ve Fransa'dan oldukça farklı bir seyir izlemiştir. İlk olarak, İtalya'da eğitim, kamu düzeni ve diğer sektörlerde hiç KÖİ modelinin uygulanmadığı görülmektedir. Ayrıca, sağlık sektöründe 1. dönemde ve 2. dönemde herhangi bir KÖİ yatırımına rastlanmamaktadır. Çevre sektöründe de 1. dönemde, 2. dönemde ve 3. dönemde KÖİ modeli uygulanmamıştır. Uygulanan dönemler ve sektörler açısından İtalya'da KÖİ modeli Almanya ve Fransa'ya göre oldukça sınırlı kalmıştır. 1. ve 2. dönemlerde sadece ulaştırma sektöründe KÖİ yatırımı yapılmışken 3. dönemde ulaştırmaya sağlık ve çevre sektörleri de eklenerek sektörel çeşitlilik kısmen artmıştır. 4. dönem istisna kabul edilirse ulaştırma sektörü KÖİ yatırımları artış gösteren tek sektör olmuştur. İtalya'da ulaştırma sektöründeki KÖİ yatırım miktarı (11,054 milyar €) toplam KÖİ yatırım miktarına (14,854 milyar €) oranı %74,41'dir. Bu oranla İtalya'da KÖİ yatırımlarının ulaştırma sektörüne daha çok odaklandığı, sektörler göre KÖİ yatırımlarının Almanya ve Fransa'dan daha dengesiz bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 9. İtalya'nın KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

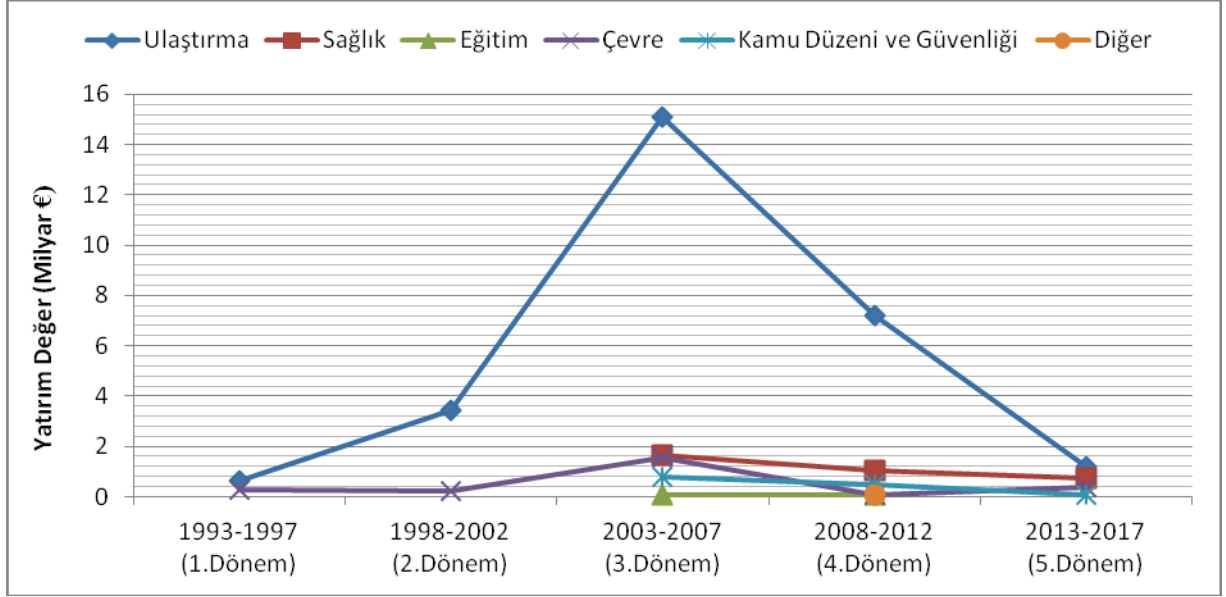

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

3.5.4. İspanya

Grafik 10'da İspanya'nın KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı gösterilmiştir. Buna göre, İlk olarak İspanya'da da sektörel çeşitliliğin 3. dönemden itibaren arttığı görülmektedir. İspanya'da 1. ve 2. dönemde sadece ulaştırma ve çevre sektörlerinde KÖİ yatırımları yapılmışken 3. dönemden itibaren diğer sektörlerde de KÖİ yatırımları yapılmıştır. İspanya'da KÖİ yatırımlarının 3. dönemden itibaren dönemsel olarak azalışı çok daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Çevre sektöründe 5. dönemdeki küçük artış dikkate alınmazsa 3. dönemden itibaren bütün sektörlerde KÖİ yatırımları azalış eğilimi göstermiştir. Özellikle ulaştırma sektöründe 3. dönemde 15,075 milyar € yatırım yapılmışken 5. dönemde bu değer 1,190 milyar € olarak gerçekleşmesi oldukça dikkat çekicidir.

Grafik 10. İspanya'nın KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

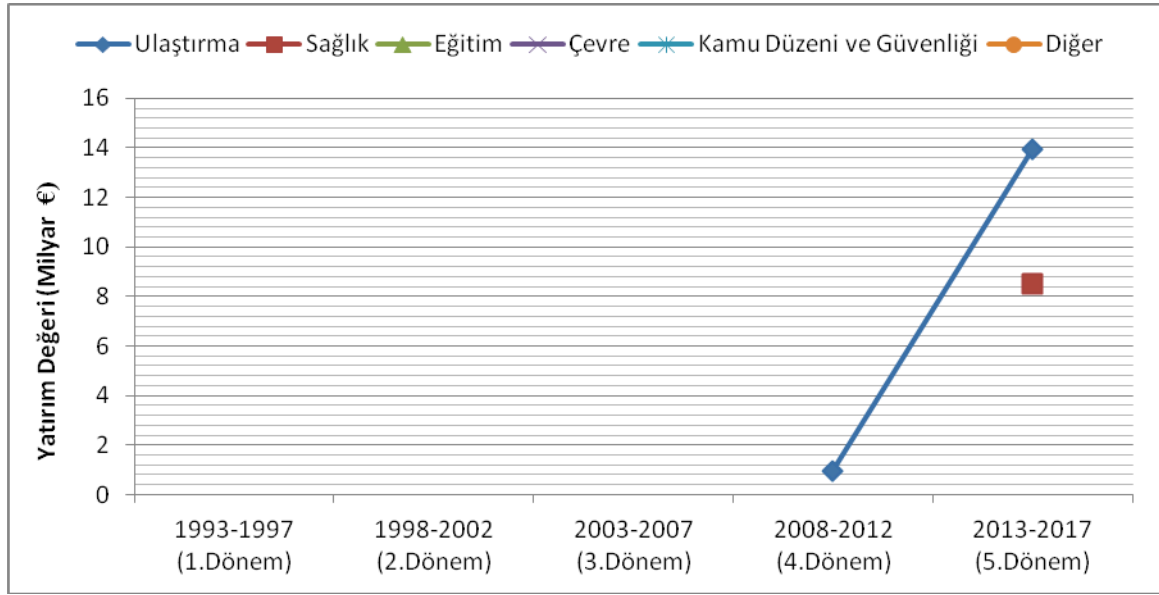
Ulaştırma sektörü, diğer ülkelerde olduğu gibi İspanya'da da en çok yatırım yapılan sektör olmuştur. İspanya'da ulaştırma sektörüne yapılan KÖİ yatırımlarının (27,535 milyar €) toplam KÖİ yatırımlarına (34,912 milyar €) oranı %78,87'dir. Bu oran Almanya ve Fransa'ya göre oldukça yüksek bir değere sahip olan İtalya'nın (%74,41)ulaştırma sektörüne yaptığı yatırımların toplam KÖİ yatırımlarına oranına göre daha yüksek bir değerdir. Daha önce belirtildiği gibi bu yüksek oranlar KÖİ yatırımlarının sektörlere dağılımında dengesizliğin arttığına işaret etmektedir.

3.5.5. Türkiye

Grafik 11'de Türkiye'nin KÖİ yatırımlarının sektörlere göre dönemsel dağılımı gösterilmektedir. Buna göre, Türkiye'nin dönemsel dağılımının buraya kadar analiz edilen diğer ülkelere göre oldukça farklı olduğu görülmektedir. Türkiye'de 1. dönemde, 2. dönemde ve 3. dönemde hiç KÖİ yatırımı yapılmamışken 4. dönemden itibaren ulaştırma sektöründe ve 5. dönemden itibaren de sağlık sektöründe son derece hızlı yükseliş dikkat çekmektedir. Türkiye'de ulaştırma sektörüne yapılan KÖİ yatırımları (14,904 milyar €) toplam KÖİ yatırımlarının (23,438 milyar €) % 63,59'unu oluşturmaktadır. Geri kalan KÖİ yatırımları ise (8,534 milyar €), sağlık sektörüne yapılmıştır.

Sadece iki alana KÖİ yatırımı yapılan Türkiye araştırma kapsamında olan ülkeler içerisinde sektörel çeşitliliği en az olan ülke olmuştur. Ancak Türkiye'deki KÖİ yatırımlarının önemli bir özelliği 4. Dönemden itibaren başlamasına rağmen diğer ülkelere oranla oldukça hızlı bir artış çizgisine sahip olmasıdır.

Grafik 11. Türkiye'nin KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

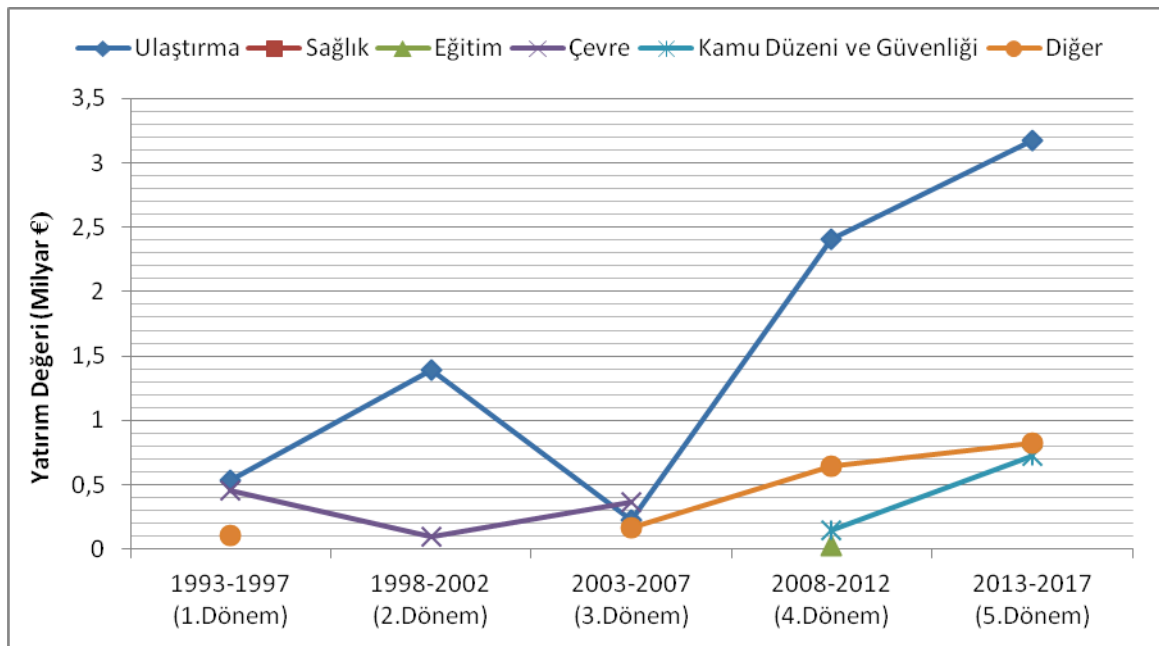

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

3.5.6. Hollanda

Grafik 12'te Hollanda'nın KÖİ yatırımlarının dönemsel dağılımı gösterilmiştir. Buna göre, Hollanda'da KÖİ yatırımlarının Türkiye hariç tutulursa araştırma kapsamında incelenen diğer ülkelerden daha fazla artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle diğer ülkelerde genellikle azalış yaşanan 5. dönem KÖİ yatırımlarının tamamı Hollanda'da artış göstermiştir. Bu ülkede çevre sektöründe 2. dönemde görülen azalma ve ulaştırma sektöründe 3. dönemde görülen azalma dışında azalış yaşanmamıştır. Diğer ülkelerde olduğu gibi ulaştırma sektörü Hollanda da en çok KÖİ yatırım yapılan ülke olmuştur. Ulaştırma sektörüne yapılan KÖİ yatırımlarının (7,731 milyar €) toplam KÖİ yatırımlarına (11,291 milyar €) oranı %68,47 oranında gerçekleşmiştir.

Grafik 12. Hollanda'nın KÖİ Yatırımlarının Dönemsel Dağılımı (Milyar €)

Kaynak: <http://data.eib.org/epec/>, 05.07.2018

SONUÇ

KÖİ, hem kamu sektörüne hem de özel sektöre sağladığı avantajlarla yaklaşık son 30 yıldır kamu hizmetlerinde çok önemli bir alternatif model olmuştur. Birleşik Krallık'ta ortaya çıkan KÖİ'nin ilk uygulayıcıları Anglo-sakson ülkeleridir. AB üyesi ülkelerde de özellikle 2000'li yıllardan sonra KÖİ'nin kullanıldığı sektörler, KÖİ proje sayıları ve proje değerlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. 1993-2017 yılları arasındaki dönemde ülkelerin KÖİ yatırımlarında zaman zaman dalgalanmalar görülse de araştırma kapsamındaki AB'nin en yüksek GSYİH'na sahip ilk 6 ülkesinin (Almanya, Fransa, İtalya, İspanya Türkiye, Hollanda) toplam KÖİ yatırım miktarları dönemsel olarak sürekli bir artış eğiliminde olmuştur.

Ülke bazında değerlendirildiğinde özellikle 2013-2017 yıllarını kapsayan 5. dönemde Almanya, Fransa, ve İspanya'da toplam KÖİ yatırımlarında azalmalar görülmüştür. 1993-2017 yılları arasındaki dönem esas alındığında hem proje sayısı hem de proje değeri itibarıyla en yüksek KÖİ yatırımı Fransa tarafından gerçekleştirilmiş, ikinci yüksek yatırım değerlerine ise, İspanya sahip olmuştur. Almanya ise, KÖİ yatırımlarında proje sayısı itibarıyla üçüncü olurken proje değeri itibarıyla Türkiye'den sonra dördüncü olmuştur.

Bu ülkeler arasında Türkiye KÖİ yatırımlarının başlama tarihi, sektörlere dağılımı, projelerin ölçekleri ve yıllara göre yatırımların seyri konularında diğer ülkelerden oldukça farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Buna göre Türkiye'de KÖİ diğer ülkelere daha sonra başlamış, sektörlere dağılımı sınırlı kalarak ulaştırma ve sağlık sektörlerine yoğunlaşmış, çok büyük ölçekli projelerden oluşmuş ve Almanya, Fransa ve İspanya'nın KÖİ yatırımlarının azalış eğilimi gösterdiği 2013-2017 yıllarını kapsayan 5. dönemde oldukça hızlı bir artış süreci yaşamıştır. Türkiye'de özellikle sağlık ve ulaştırma sektörlerinde devam eden KÖİ projeleri göz önüne alındığında gelecek dönemlerde de KÖİ yatırımların hız kesmeden devam edeceği anlaşılmaktadır.

Sektörlere göre KÖİ yatırımlarının analizinde ise, ulaştırma sektörü KÖİ'lerinin tüm dönemlerde artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Ulaştırma sektörü tüm ülkelerde ve tüm sektörlerde diğer sektörlerden daha fazla KÖİ yatırımı almış, toplam KÖİ yatırımlarının %66'sına sahip olarak KÖİ yatırımlarının adeta lokomotif olmuştur. Ulaştırma sektöründen sonra sırasıyla sağlık, diğer sektörler, çevre, kamu düzeni ve güvenliği ve eğitim sektörleri gelmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAUJO, Sonia ve SUTHERLAND, Douglas (2010), "*Public-Private Partnerships and Investment in Infrastructure*", **OECD Economics Department Working Papers**, No. 803, OECD Publishing.
- ESPIRAGE, Jose Luis Navarro ve MARTI 'n-SEGURA, Jose Aureliano (2011), "*Public-Private Partnership And Regional Productivity In The UK*", **The Service Industries Journal**, S.31(4), ss.559-580.
- HAM, Hans Van ve KOPPENJAN, Joop (2001), "*Building Public – Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development*", **Public Management Review**, S.4(1), ss.593-616.
- HODGE, Graeme A. ve CARSTEN, Greve (2007), "*Public-private partnerships: an international performance review*", **Public Administration Review**, S.67(3), ss.545-558.
- MAZOUZ, Bachir, FACAL, Joseph ve VIOLA, Jean-Michel (2008), "*Public-Private Partnership: Elements for a Project-Based Management Typology*", **Project Management Journal**, S.39(2), ss.98-110.
- MECEK, Gülsevil, DOĞAN, Mesut ve KAYMAZ, Ali Rıza (2015), "*Yerel Yönetim Hizmetlerinin Finansmanında Ve Sunumunda Alternatif Bir Model: KÖİ (Kamu - Özel Sektör İşbirliği) Uygulamaları*", **İdari ve Mali Açından Türkiye'de Yerel Yönetimler** (Ed. Mehmet Mecek, Mesut Doğan, Ali Rıza Kaymaz), BEKAD Yayınları, Antalya, ss.479-504.
- PARVU, Daniela ve VOICU-OLTEANU, Cristina (2009), "*Advantage And Limitations of The Public Private Partnerships And The Possibility of Using Them In Romania*", **Transylvanian Review of Administrative Sciences**, 27E/2009, ss.189-198.
- ROUMBOUTSOS, Athena ve PANTELLIAS, Aristeidis (2015), "*Allocating Revenue Risk In Transport Infrastructure Public Private Partnership Projects: How it Matters*", **Transport Reviews**, S.35(2), ss.183-203.

UYSAL, Yusuf - Avrupa Birliği'nin Seçilmiş Bazı lkelerinde ve Türkiye'de Kamu zel İşbirliği (KÖİ) Yatırımlarının Karşılaştırmalı Analizi

UYSAL, Yusuf (2017), “*Yerel Yönetimlerde Kamu zel İşbirliği (KÖİ) Uygulamalarının iki Yönü: Avantajlar ve Dezavantajlar*”, **Kent Akademisi Dergisi**, S.10(2), ss.169-199.

WORLD BANK, **The World Bank Data**, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (Erişim Tarihi: 10.07.2018).

Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi

International Journal Of Management Academy